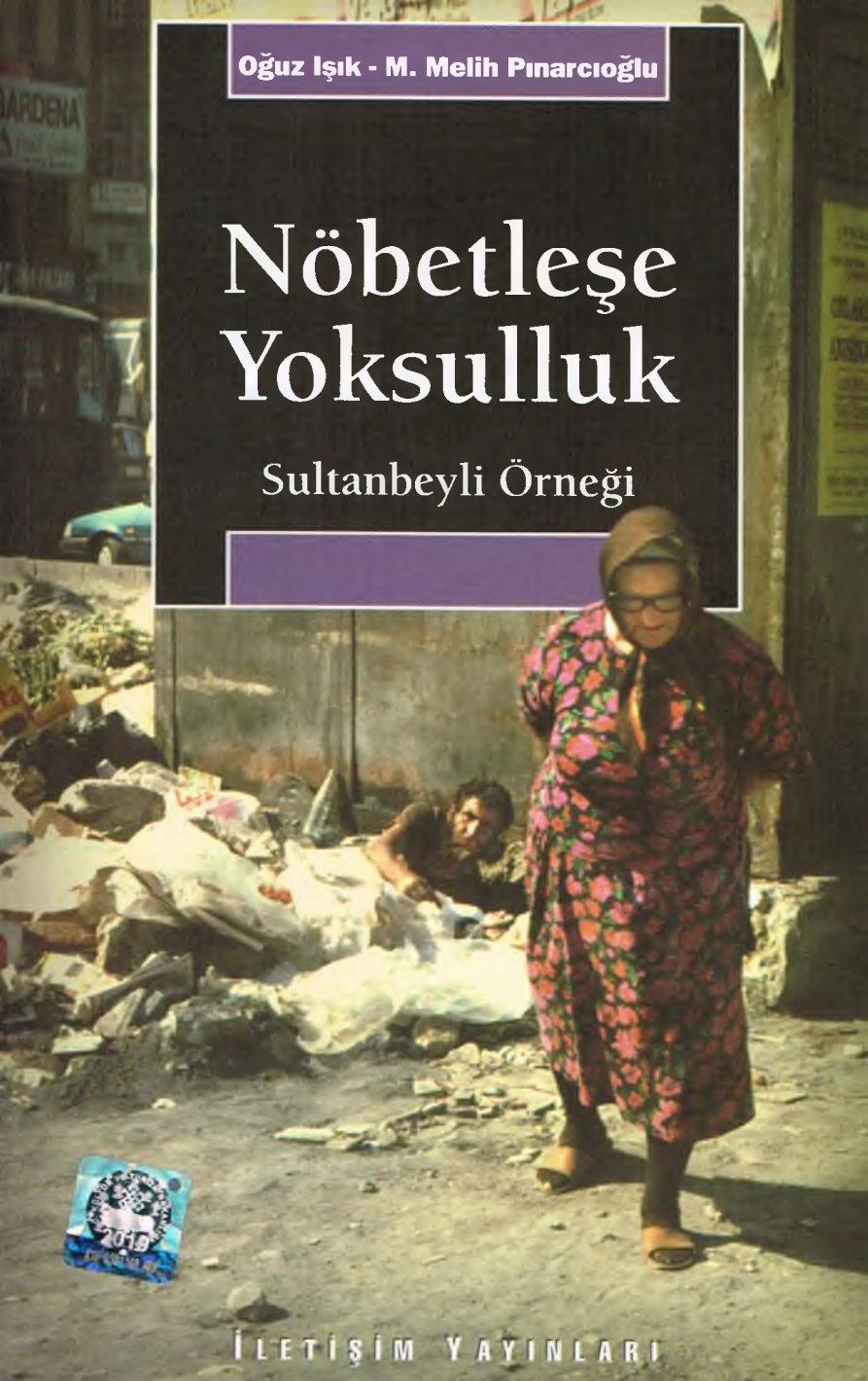
Oğuz Işık - M. Melih Pınarcıoğlu

Nöbetleşe Yoksulluk

Sultanbeyli Örneği

İLETİŞİM YAYINLARI

OĞUZ IŞIK - M. MELİH PINARCIOĞLU

Nöbetleşe Yoksulluk

OĞUZ IŞIK ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü mezunu. ODTÜ'de yüksek lisansını, University College London'da doktorasını tamamladı. 1993 yılından bu yana ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi. *Toplum ve Bilim* dergisi yayın kurulu üyesi. Çeşitli dergilerde yayımlanmış yazılarının yanı sıra, *Kadın Atlası* ve M. Güvenç ile birlikte yazdığı *Emlak Bankası Tarihi* başlıklı kitapları bulunmakta.

M. MELİH PINARCIOĞLU ODTÜ İşletme Bölümü mezunu. Doktorasını University College London'da yerel ekonomik gelişme üzerine yaptı. University of Westminster, İşletme ve Ekonomi Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Çeşitli dergilerde yayımlanmış yazılarının yanı sıra, *Industrial Development and Local Change* (Endüstriyel Gelişme ve Yerel Değişim) adlı bir kitabı bulunmakta. 1998 yılından beri ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyesi.

İletişim Yayınları 736 • Araştırma İnceleme Dizisi 114
ISBN-13: 978-975-470-901-8
© 2001 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-7. BASKI 2001-2009, İstanbul
8. BASKI 2011, İstanbul

EDİTÖR Taml Bora
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Utku Lomlu
KAPAK FOTOĞRAFI Engin Aytaş
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Serap Yeğen
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

OĞUZ IŞIK - M. MELİH PINARCIOĞLU

Nöbetleşe Yoksulluk

Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği

iletişim

Aileme

OĞUZ IŞIK

Sevgili Anneme ve Babama

MEHMET MELİH PINARCIOĞLU

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 17

BİRİNCİ KISIM
sorular

BİRİNCİ BÖLÜM
Sunuş ve Birkaç Soru:
Ara Bir Yerlerden Sesleniş, Bir İç Ses Arayışı 23

Ulus Devletin Sosyolojisinden Akışkanlıkların Sosyolojisine, Karşıtlıkların Sosyolojisinden Geçişkenliğin Sosyolojisine 30

Lahmacun mu, Sushi mi? 36

Hangi Yoksulluk? 38

Son Sözler 44

İKİNCİ BÖLÜM
Temel Sorular: Topluma, Kente, Gecekonduya ve Yoksulluğa Bakışlar 45

Giriş 45

Keskin Sınırlı ve Geçişken Toplumsal Geometriler 50

Formelin ve enformelin dinamizmi 50

Formel enformele karışırken 56

Geçişken Geometride Yoksulluk 67

Sistem içi ve sistem dışı yoksulluk: Eski ve yeni yoksulluk 67

Geçişken geometride yoksulluk ve yoksulluk stratejileri: Dönüştürme kapasitesi ve nöbetleşe yoksulluk 73

İKİNCİ KISIM

türkiye

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye Kentleri, Türkiye Kentleşmesi: '80'den Önce 95

İçe Dönük Büyümenin Ekonomi Politiği 99

1980 Öncesinde Orta Sınıflar ve Kent 102

1980 Öncesinde Kent Yoksulları 110

Toplumla Barışık, Yumuşak ve Aşamalı Kentleşme 119

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye Kentleri, Türkiye Kentleşmesi: '80'den Sonra 123

Küçülen Devlet, Büyüyen Gerilimler 123

Yumuşak-Bütünleştirici Kentleşmeden, Gergin-Dışlayıcı Kentleşmeye 127

1980 Sonrasında Orta Sınıflar 129

Ve Yeni Zenginler, Yeni "Ayanlar": Biz Daha Mutluyuz! 136

Dışarıda Kötülük Vardı... 148

1980 Sonrasında Kent Yoksulları: "Nöbetleşe Yoksulluk" 155

"Önce gecekondu bozuldu": Kriz ve dengelerin bozulması 159

Ve gecekondunun sonu: Ayrışma dinamikleri iş başında 163

Yeni farklılaşmalar: Hemşehrilik mafyaya dönüşüyor 167

Sisteme taze kan: Kent içi yer değiştirmeler ve Güneydoğu'dan göç 172

Son Birkaç Söz: Formelin Çöküşü 176

ÜÇÜNCÜ KISIM

sultanbeyli

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sultanbeyli'yi Nasıl Anlatmalı? 191

Sultanbeyli Efsaneleri 191

Sultanbeyli Nedir? 206

ALTINCI BÖLÜM

Sultanbeyli'nin kuruluş öyküsü 215

1. Dönem: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: İstanbul Vilayetinde Bir Yahudi Devleti 217

2. Dönem: 1954'ten 1984'e: Sultanbeyli'nin Tapusu Kimde? 226

3. Dönem: 1984'den Bugüne: Ucuz Arsaya Hücum 242

Ve sonunda mahkeme tamamlanıyor: Ama artık çok geç! 244

Arsaya hücum: Kaos günleri 251

Kaygan ama bereketli bir zemin üzerinde politika: Sultanbeyli belediye oluyor 258
Kim, kiminle, nerede, ne zaman?: Farklı göç hikâyeleri 269

YEDİNCİ BÖLÜM
Bir Suçüstü Vakası: Sultanbeyli'de Nöbetleşe Yoksulluk 281
Araştırmanın Tasarımı ve Örneklem Seçimi 281
Sultanbeyii'de Sosyokültürel Durum: "Ezan Sesiyle Uyanılan Bir Yer Kurma" Hayali 286
Sultanbeyli'de Yoksulluk ve Refah Göstergeleri: Dünyada Mekân, Ahrette İman 295
Sultanbeyli'de Refah Grupları: Üçlü Piramitsel Yapı 310
İşgücü Piyasası 317
Son Birkaç Söz 326

Son Birkaç Söz 333
Hoşgeldin Kriz!: Çoktandır Bekliyorduk Seni 340
Kaynakça 345

TABLOLAR

Tablo 1.1: Yüzde 20'lik gelir gruplarına göre gelir dağılımı (1987-1994) *40*

Tablo 1.2: Yüzde 20'lik gelir gruplarına göre çeşitli göstergeler (1993) *41*

Tablo 1.3: Gelir gruplarına göre çeşitli iletişim araçlarına sahiplik oranları (2000) *43*

Tablo 4.1: İstanbul'da üstgelir gruplarına yönelik konut projeleri *144*

Tablo 5.1: Sultanbeyli mahallelerinin alanları ve nüfusları *210*

Tablo 6.1: Doğum yerlerine göre seçilmiş göçmen grupların Sultanbeyli'de yaşama sürelerine göre yüzde dağılımı *237*

Tablo 6.2: Geldikleri yere göre seçilmiş göçmen grupların Sultanbeyli'de yaşama sürelerine göre yüzde dağılımı *238*

Tablo 6.3: Sultanbeyli nüfusu *241*

Tablo 6.4: Sultanbeyli'de toprak mülkiyeti ve bu alanlar üzerindeki yapılaşma *246*

Tablo 6.5: Mahallelere göre yapılaşma tarihleri *249*

Tablo 6.6: Mahallelerde farklı mülkiyet türlerine göre yapılaşma tarihleri *250*

Tablo 6.7: İstanbul ve Sultanbeyli, 1989, 1994, 1999 yerel seçimleri ve 1995 genel seçim sonuçları (geçerli oyların yüzdesi) *262*

Tablo 6.8: Sultanbeyli'ye İstanbul ve İstanbul dışından gelen hane reislerinin Sultanbeyli'de yaşama sürelerine göre yüzde dağılımı *270*

Tablo 6.9: Sultanbeyli'ye gelmeden önce İstanbul'da yaşayan hanelerin ilçelere dağılımı *271*

Tablo 6.10: Sultanbeyli'deki ve Sultanbeyli öncesi konut mülkiyetleri (yüzde dağılımı) *272*

Tablo 6.11: Doğum yerleri ve Sultanbeyli'den önce yaşanan yerler ile Sultanbeyli'de yaşama süreleri arasındaki ilişki *274*

Tablo 7.1: Yapılan anketlerin mahallelere dağılımı *285*

Tablo 7.2: Sultanbeyli'de ve İstanbul'da yaş gruplarına göre nüfus yüzdeleri *286*

Tablo 7.3: Cinsiyete göre nüfus ve bitirilen eğitim kurumu (12 yaşından büyükler) *289*

Tablo 7.4: Sultanbeyli'ye göç dönemlerine göre ev-arsa ve değişik dayanaklı tüketim mallarına sahiplik oranları (yüzde dağılımı) *297*

Tablo 7.5: Sultanbeyli'ye göç ve arsa elde ediş dönemlerine göre ev-arsa ve değişik dayanaklı tüketim mallarına sahiplik oranları (yüzde dağılımı) *298*

Tablo 7.6: Sultanbeyli'de ev sahipleri ve kiracılar (yüzde dağılımı) *306*

Tablo 7.7: Arsa sahiplerinin elde ettikleri rant ve refah göstergeleri *308*

Tablo 7.8: Üçlü piramitsel yapıda refah ve yoksulluk göstergeleri (yüzde dağılımı) *312*

Tablo 7.9: Piramitsel yapı ile hane reislerinin Sultanbeyli'ye taşınmadan önce yaşadıkları yerler arasındaki ilişki (Ki kare değerlerine göre) *314*

Tablo 7.10: Piramitsel yapı ile hane reislerinin doğum yerleri arasındaki ilişki (Ki kare değerlerine göre) *316*

Tablo 7.11: İşgücü arzı, çalışanların işteki statü ve yaşlarına göre dağılım 12-65 yaş arası işgücünün durumu (yüzde dağılımı) *318*

Tablo 7.12: Sultanbeyli'de işgücü ve işgücünün işkoliarındaki ve işteki durumu (yüzde dağılımı) *320*

Tablo 7.13: Piramitsel yapıda işgücü arzı (yüzde dağılımı) *323*

Tablo 7.14: Piramitsel yapıda çalışanların işteki pozisyonları (yüzde dağılımı) *324*

Tablo 7.15: Piramitsel yapıda istihdamın sektörel ve işteki pozisyonlarına göre yüzde dağılımı *325*

Tablo 7.16: Piramitsel yapıda sosyokültürel özellikler (yüzde dağılımı) *327*

Tablo 8.1: Sultanbeyli'de nöbetleşe yoksulluk (özet tablo) *338*

HARİTALAR

Harita 3.1: İlk kuşak gecekondu dokusu
Ankara, Şentepe, Pamuklar Mahallesi *353*

Harita 4.1: İkinci kuşak gecekondu dokusu
Sultanbeyli, Fatih mahallesi *354*

Harita 5.1: İstanbul, belediye sınırları *355*

Harita 5.2: İstanbul, orman alanları ve su toplama havzaları *356*

Harita 5.3: Sultanbeyli mahalle sınırları *357*

Harita 6.1: Sultanbeyli, toprak mülkiyeti *358*

Harita 6.2: Sultanbeyli toprak mülkiyeti ve yapılaşma tarihleri:
Mehmet Akif mahallesi *359*

Harita 6.3: Sultanbeyli toprak mülkiyeti ve yapılaşma tarihleri:
Hasan Paşa ve Abdurrahman Gazi mahalleleri *360*

Harita 6.4: Sultanbeyli, toprak mülkiyeti ve yapılaşma tarihleri:
Fatih ve Turgut Reis mahalleleri *361*

Harita 6.5: Sultanbeyli, toprak mülkiyeti ve yapılaşma tarihleri:
Necip Fazıl ve Orhan Gazi mahalleleri *362*

Harita 6.6: Sultanbeyli, toprak mülkiyeti ve yapılaşma tarihleri:
Battal Gazi ve Ahmet Yesevi mahalleleri *363*

Harita 6.7: Sultanbeyli, toprak mülkiyeti ve yapılaşma tarihleri:
Yavuz Selim ve Hamidiye mahalleleri *364*

Harita 6.8: Sultanbeyli toprak mülkiyeti ve yapılaşma tarihleri:
Adil mahallesi *365*

Harita 6.9: Doğum yerlerine göre Sultanbeyli'de yaşanan ortalama süre *366*

ŞEKİLLER

Şekil 4.1: Gerçek Ücret Serileri, 1955-1999 ..... *124*

Şekil 4.2: 1978, 1987 ve 1994 Yılları İstanbul Lorenz Eğrisi *126*

Şekil 4.3: Türkiye'de Ruhsatlı Konut Üretimi ve Konut Yatırımları, 1955-1995 ..... *129*

Şekil 4.4: Gelir Gruplarına Göre Ücretin Toplam Gelirdeki Payı, 1978-1987 ..... *139*

Şekil 7.1: Sultanbeyli'ye Göç Dönemlerine Göre Ev ve Arsa Sahiplik Oranları *300*

Şekil 7.2: Sultanbeyli'ye Göç Dönemlerine Göre Dayanıklı Tüketim Mallarına Sahiplik Oranları *301*

Şekil 7.3: Sultanbeyli'de Arsa Elde Etme ve Ev Sahibi Olmanın Yıllara Göre Değişimi *302*

FOTOĞRAF VE BELGELER

FOTOĞRAFLAR:

Fotoğraf 6-1: Sultanbeyli ilk köy yerleşimi:
(20 Haziran 1990 tarihli SPIN-2 uydu görüntüsü) *366*

Fotoğraf 6-2: Sultanbeyli ve çevresi:
31 Mayıs 1975 tarihli Landsat MSS uydu görüntüsü *367*

Fotoğraf 6-3: Sultanbeyli ve çevresi:
12 Haziran 1984 tarihli Landsat MSS uydu görüntüsü *367*

Fotoğraf 6-4: Sultanbeyli ve çevresi:
21 Ağustos 1986 tarihli Landsat TM uydu görüntüsü *368*

Fotoğraf 6-5: Sultanbeyli ve çevresi:
28 Eylül 1994 tarihli Landsat TM uydu görüntüsü *368*

BELGELER:

Belge 6-1: Örnek "Köy Tapusu" *279*

Belge 6-2: Özel Parselasyon Planı Örneği *280*

TEŞEKKÜR

Nöbetleşe Yoksulluk kitabı, Ağustos 2001'de yayımlandı, tahminlerimizi de aşan bir süre içinde tükendi ve 2. baskıyı yapmak gereği ortaya çıktı. Kitabın yayımından bu yana geçen yaklaşık 8 aylık sürede bir çok tepki aldık. Hemen belirtelim, bu tepkilerin önemlice bir bölümü bizim tam da tepki almak istediğimiz kesimden geldi. Okuyunca göreceksiniz, olabildiğince akademik jargondan arınmış, kitaba temel oluşturan araştırmanın yapılışından yayımına dek geçen üç yıla yakın sürede yaşadığımız keyfi de sıkıntıyı da aktarmak isteyen ve belki de en önemlisi, söylediğini doğrudan söylemeye çabalayan bir kitap yazmayı hedefledik. Sadece konuya meraklı olanların ve akademik uğraşın içinde olanların ilgi duyacağı bir kitap olmasın istedik *Nöbetleşe Yoksulluk*. Bunu söylemek bize düşer mi bilmiyoruz ama bu hedefi bir ölçüde de başardık galiba. Bunun en net göstergesi de kitaba esas olarak akademik çevrelerin dışından ve özellikle de akademik merdivenin henüz başında olanlardan tepki almış olmamız.

Ama en önemli tepkiyi kendisine büyük teşekkür borçlu olduğumuz Rıfat Bali'den aldık. Kitabın *Sultanbeyli'nin Kuruluş Öyküsü* başlıklı 6. bölümünde anlattığımız "Yahudi devleti" meselesine açıklık getirdi ve Sultanbeyli'de bulunduğumuz sı-

rada siyasal İslamın Yahudi aleyhtarı söyleminin bir parçası olarak algıladığımız ve bundan dolayı da doğruluğuna inanmadığımız bu konunun bir ölçüde doğru olduğunu gösterdi bize Bali. Bali'nin bize ilettiği belgelere göre baskı gören Yahudilere yardım etmek ve tarımsal üretimi öğretmek amacıyla kurulan Yahudi Kolonizasyon Cemiyeti (*Jewish Colonization Association- JCA*), Anadolu'da yürüttüğü faaliyetler kapsamında bir tarım kolonisi kurmak amacıyla 20. yüzyılın başlarında satın almış Sultanbeyli topraklarını. Bu cemiyetin Anadolu'da kurduğu bir diğer tarım kolonisi de 1891 yılında İzmir, Akhisar yakınlarında 3000 hektar arazi üzerine kurulan *Or Yehudah* çiftliği. Kaynaklar bugünkü Sultanbeyli toprakları üzerinde *Mesillah Hadassah* adıyla bir tarım kolonisi kurulması yolunda adımlar atıldığını gösteriyor. Bugünkü Sultanbeyli'de zulüm gören Yahudileri tarıma alıştırmak amacıyla başlatılan bu girişimin hangi noktaya dek ilerlediğini bilemiyoruz. Bu konuda İsrail arşivlerinde yapılacak bir araştırmanın çok önemli bilgiler sağlayacağına inanıyoruz. Rıfat Bali'ye bir kez daha teşekkürlerimizi sunuyoruz bize sağlamış olduğu bu değerli bilgiler için.

Bu kitabın hem araştırma, hem de yazım aşaması boyunca çok sayıda kişiden yardım aldık. Bir toplantı sırasında raslantı eseri tanıştığımız Taner Kısa ve Köksal Ayabakan'ın çok önemli katkıları oldu. Pendik Belediye Başkanı Erol Kaya, Sultanbeyli Belediyesi ile temas kurmamıza yardımcı oldu. Dönemin Sultanbeyli Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak, sadece belediyenin misafirhanesini bizlere açmakla kalmadı, aynı zamanda Belediye'nin arşivlerinden yararlanmamızı sağladı. Araştırmamızı yaptığımız dönemde Sultanbeyli İmar Müdürlüğü yapan Ümit Ünal, Sultanbeyli günlerimizdeki en büyük desteklerimizden biri oldu. Belediye'nin tüm çalışanları, bu sürede ellerinden gelen her tür desteği esirgemediler. Harita ve İmar Şubesinden Doğan Ergen, Halil İbrahim Akıncı, Ali İhsan Sarıcaoğlu ve Yusuf Diler, yoğun işleri arasında bir çok sorumuza sabırla cevap verdiler, sadece iş ortamına değil, kendi özel yaşamlarına da ilişkin deneyimlerini bizle paylaştılar. Başkan

Yardımcısı Cabbar Şişman, Özel Kalem Müdürü Dursun Ali Arslan, Personel Müdürü Zekeriya Açıkgöz, Belediye Meclisi Üyeleri Mehmet Yazılıtaş ve Necdet Bulut, bizlere destek oldular. Sağlık Müdürü Ahmet Sevük, Sultanbeyli'de iken birimizin geçirdiği ufak bir rahatsızlığa ilk müdahalede bulundu ve daha da önemlisi, eşsiz sünnet deneyimlerini bizlerle paylaştı. Sultanbeyli Belediyesi'nin adlarını unutmuş olabileceğimiz tüm çalışanlarına bir kez daha teşekkür etmek isteriz.

Araştırmamızın çeşitli evrelerinde bir çok kişinin görüşünden ve deneyiminden yararlandık. 1998 yılının son günü hapishaneye girme hazırlıkları yaptığı bir dönemde görüştüğümüz Recep Tayyip Erdoğan'a ve kendisi ile temasa geçmemize yardımcı olan Ömer Çelik'e teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Ömer Laçiner ile bir çok konuda ufkumuzu açan bir görüşme yapma fırsatımız oldu. Birgül Ayman Güler, 1999 yerel seçimleri ile ortaya çıkan İstanbul belediye meclis kompozisyonuna ilişkin yayımlanmamış bir veriyi verme cömertliğini gösterdi. Özgehan Özen, uydu görüntülerinin analizi sırasında bizlere yardımcı oldu. Tanıl Bora bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi ile hep yanımızda oldu.

Hocalarımız İlhan Tekeli, Tansı Şenyapılı ve Ali Gitmez, karşılaştığımız ve bizlere kimi zaman çözümsüz gibi gelen bir çok konuda yol göstermekle kalmadılar, bütünü hakkında tam da fikir sahibi olamadıkları bir araştırmanın gidişatına dair bazan farkında bile olmadan büyük katkılarda bulundular. Sadece bu kitaba olan katkılarından dolayı değil, en genelde araştırmaya dayalı sosyal bilim geleneği konusunda bizlere öğrettikleri için kendilerine bir kez daha teşekkür etmek isteriz.

Araştırmamızın ilk evrelerini, özellikle de Sultanbeyli'de yürüttüğümüz anket çalışmalarını mensubu olduğumuz Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Araştırma Fonu kaynaklarından finanse ettik.

Bu kitabın hem araştırma, hem de yazım aşaması, oldukça uzun bir süreye yayıldı. Bu süre, kişisel hayatlarımızda bir dizi çalkantı ile geçti. Depremler, hastalıklar, ameliyatlar, ne yazık ki ölümler ve daha az sayıda bir kaç mutlu olay bir kaç kez

böldü bizleri. Birini araştırmaya başlamak için Sultanbeyli'ye gitme hazırlıkları yaptığımız, diğerini ise kitabı tamamlama aşamasında olduğumuz sırada iki yakın dostumuzu -Aytaç Beler ve Sabri Tekay- yitirdik. Bu kitap, bir ölçüde bu sessiz dostlarımıza saygımızın bir ifadesidir.

Ancak ne denli sıkıntılarla örülmüş olsa da bu süreç, ailelerimizin desteğini hep yanımızda hissettik. Her an yanımızda oldukları için, kendilerine ne kadar teşekkür etsek azdır.

Eğer bu kitap, araştırmaya dayalı sosyal bilim yapma geleneğinin çok da gelişmiş olmadığı bu ülkede, okucuya ışık tutabilir ve ardında ufak da olsa bir iz bırakabilirse ne mutlu bize.

BİRİNCİ KISIM

sorular

BİRİNCİ BÖLÜM

SUNUŞ VE BİRKAÇ SORU: ARA BİR YERLERDEN SESLENİŞ, BİR İÇ SES ARAYIŞI

Yapılması gereken, bilginin eleştirisi yoluyla, bir yanda kavramla öte yanda onu karşılayan şey arasında tam bir örtüşmenin imkânsız olduğunu göstermektir... Düşünce, sırf hedefine hiçbir zaman tam ulaşamayacağı için hep daha öteye yönelmek zorundadır.

Theodor W. Adorno, *Minima Moralia,*
Metis Yayınları, İstanbul, 1997, 131-32.

Bizim dile getiremediğimizi bir başkası getirebilir, bizim anlayamadığımızı bir başkası anlayabilir. Çok görülmüştür bu; biraz tarih bilmek yeter.

Bilge Karasu, *Ne Kitapsız, Ne Kedisiz,*
Metis Yayınları, İstanbul, 1994, 34.

Bizler, araştırmayı yaptığımız dönemde biri doktora sonrası akademik hayatının başında, yurtdışında geçirdiği beş yıla yakın sürenin ardından Türkiye'ye nasıl alışacağı konusunda derin kaygıları olan ve doktora sonrası hayatına dair sürekli sorular soran, diğeri ise doktorası üzerinden yedi tam yıl geçmiş, akademik hayatın 'oyunlarına' bir ölçüde alışmış, adını tam koyamamış olsa da bu ortamdan rahatsız, görünürde daha istikrarlı bir yaşantısı olan ama çoğunlukla gergin, çoğunlukla huzursuz, üstelik de Ankaralı iki akademisyeniz. Gerçekten de oldukça kısıtlı sayılabilecek bir kaynak ile yürüttüğümüz bu araştırmayı yapabilmek için 4 haftaya yakın bir süre geçirdik Sultanbeyli'de 1998 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında. Bu süre boyunca misafirperverliğine bir kez daha teşekkür borçlu olduğumuz Sultanbeyli Belediyesi'nin misafirhanesinde kaldık; uğultusuna kısa sürede alıştığımız, alışmanın da ötesinde bir süre sonra duymaz olduğumuz TEM yoluna komşu,

Sultanbeyli'nin en yüksek binası olan 7 katlı, ağır yeşil renkli belediye binasının hemen karşısında yer alan kiremit renkli misafirhanenin 5. katında bir odada.

Araştırmamızı gerçekten de zorlu koşullar altında yürüttük. Şimdiden durup da geriye baktığımızda *'bir daha cesaret edebilir miyim?'*, hatta *'ne kadar da gençmişiz'* dedirten türde zorluklardı bunlar. Suyu çoğunlukla akmayan, aktığında ise sıcak suyu olmayan minik banyolu ama tuvaletsiz bir odada kaldık, araştırmamızın Sultanbeyli'de geçirdiğimiz döneminde. İstanbul'un alışkın olmadığımız rutubetli sıcağına elektrikli bir *kettle*'da ısıttığımız sularla duş alarak direnmeye çalıştık. Alışageldiğimiz ve kendimizi korunaklı hissettiğimiz dünyamız dışındaki bu yaşantıda bizleri belki de en çok etkileyen, kamu-özel ayrımına ilişkin bildiğimiz hemen her şeyin yıkılması oldu. Odamızın bulunduğu uzun koridora girerken ayakkabılarımızı niye çıkarmak zorunda olduğumuzu bir türlü anlayamadık. En azından orada olduğumuz süre boyunca kendi özel mekânımız bildiğimiz odamızın kapısı bile çalınmadan içeriye tanımadık bir yüzün uzanıp, *"Mehmet abi burada mı?"* diye sorması, alışamasak da Sultanbeyli'deki gündelik yaşamımızın bir parçası haline geldi. Bir süre sonra anladık ki, burası hemen her yönüyle bildiğimizden, alışageldiğimizden çok farklı bir dünyaydı. Burada kamu alanı bambaşka bir şekilde tanımlanıyor ve kamu ile özel arasındaki sınırlar, bizim aşina olmadığımız şekillerde çiziliyordu.

Araştırmamızı yürüttüğümüz sürede belediye yetkililerinden büyük yardım ve destek gördük. Bu yardım çoğu durumda sadece belediye arşivlerinin bizlere açılması ile kısıtlı kalmadı. Yabancısı olduğumuz bir dünyada sürdürdüğümüz yaşama ilişkin ilk tüyoları da belediyede ilişkide olduğumuz kişilerden aldık; alışverişi en ucuza nereden yapmalı, en taze meyveyi nereden buluruz, anketleri nerede çoğaltmalı, yemekleri nerede yemeli gibi pratik sorunların ötesinde, karşılaştığımız ve anlamlandırmakta güçlük çektiğimiz bazı şeyleri yorumlamamıza, hatta bizlerin anlayabileceği bir dile çevirmemize sabırla yardımcı oldu belediyedeki dostlarımız.

Ama tüm bu yardımlar bir yere kadar işe yaradı. Sultanbeyli'de kaldığımız süre boyunca yaşadığımız, gördüğümüz hemen her şey, kendimizce daha önce ne kadar deneyim yaşamış olduğumuza inansak da, yaşamış olduğumuz hiçbir şeye benzemiyordu. En uç örneklerinden birinde bu benzemezlik, slayt film aramak üzere girdiğimiz bir fotoğrafçıdaki tezgâhtarın birimize dönüp *"Do you speak English?"* diye soruvermesi noktasına bile erişti. Örneğin bir antropolog için herhalde kâbus sayılabilecek bir duruma düşmüştük; geleli bir hafta olmasına rağmen bizi turist sanmışlardı. Aslında fotoğrafçıdaki tezgâhtardan daha önce akşam yemeklerini çoğunlukla yediğimiz lokantadaki garson çocuk yüzümüze vurmuştu bunu, ama daha sessiz, daha zarif bir yolla. Daha o lokantaya ilk gidişimizde, içeri yöneldiğimizi gören garson çocuk önce bizleri buyur etmiş, hemen ardından daha yemekleri ısmarlamamıza fırsat bile vermeden, üzerinde sadece çatal ve kaşık bulunan masaya birer bıçak getirivermişti bir çırpıda. Kendilerinden ayrı olduğumuzu, daha ağzımızdan tek kelime bile çıkmadan anlayıvermişti garson çocuk.

Garson çocuğun kibarca, tezgâhtarın ise biraz da küstahca dışa vurdukları, bizim Sultanbeyli'de yabancı olduğumuz, daha da önemlisi, ne yaparsak yapalım yabancı kalacağımız idi. Elbette Sultanbeyli'de geçirdiğimiz her an bu denli gerilimli geçmedi; yabancı olduğumuz her an yüzümüze bu denli açık biçimlerde vurulmadı. Bir süre sonra alıştık Sultanbeyli'ye, sokaklarında daha rahat gezinir, etrafımıza daha az bakınır, daha az hayret eder olduk. İlk başlarda, ilk kez gördüğü ve bir daha göremeyeceği bir nesneye doya doya bakan, her şeyden azami haz sağlamaya ve hayret etmeye hazır bir turist edasıyla baktığımız sıvasız, tuğla kırmızısı binalara daha az bakar, daha az rahatsız olur olduk zamanla. Sokakta rastladığımız türbanlı kızların güzelini çirkininden ayırt edecek bir hassasiyete bile erişti gözlerimiz sonlara doğru. Hatta belediyedeki dostlarımız bir keresinde cuma namazına davet bile edecek ölçüde yakın hissettiler bizleri kendilerine. Ne denli rahatlamış da olsak zamanla, bu rahatlığımız bir hafta sonu gittiğimiz Pen-

dik'te izbe bir biracıda içtiğimiz birer soğuk biranın verdiği keyifle boy ölçüşemedi. Pendik'te geçirdiğimiz o iki saat boyunca her ikimiz de hafta sonu salıverilen askeri lise öğrencileri gibiydik, istesek de istemesek de üzerimize sinivermiş bir kaçmışlık duygusuyla.

Zamanla ne denli rahatlasak da, Sultanbeyli'de yabancı olduğumuz duygusu hep bizimle kaldı. Sorun, gerçekliği konusunda ikimizin de hiçbir kuşkusu bulunmadığı ve yok sayamayacağımız ölçüde de güçlü olan bu duyguyu nereye koyacağımız, bu duygumuzun araştırmamızı ne ölçüde yönlendireceği idi. Elbette sorun, bilim adamının anlamaya ve anlatmaya çalıştığı araştırma nesnesi ile kurduğu ilişkinin niteliğine dair olması anlamında sadece sosyal bilimlerin değil, tüm bilimlerin karşı karşıya bulunduğu bir sorundu. Kısaca özne-nesne ilişkisi olarak kavramsallaştırılabilecek bu çetrefilli soruya dair iki farklı bilim geleneği iki farklı yol önermekteydi bizlere. Basitleştirip *modern* adını verebileceğimiz bir bilim geleneği, alabildiğine *'cool'* davranıp, araştırma nesnemize uzaktan bakmamızı, duygularımızı, bu yaşlarımızda hâlâ tam çözemediğimiz değer yargılarımızı işe kesinlikle karıştırmamamızı salık veriyordu. Laboratuvarında kanserli hücre aşıladığı farelerin davranışlarını kaydeden bir bilim adamının soğukkanlılığı ile araştırma nesnemizle kendimiz arasında görülmez, ama aynı zamanda da aşılmaz bir çizgi çekmemizi öneriyordu bunun için. Son dönemlerde haklı bir şekilde eleştirilen[1] bu geleneğe karşı bir akım ise bilim adamının gerçekleşmesi mümkün olmayan nesnellik çabalarını bir yana bırakmasını salık veriyor ve bilim adamının incelediği nesne ile bütünleşebilmesine müsaade ediyordu. Bilim adamına herkesin giremediği bir evrene girme şansını vermesi, o evreni orada yaşayan kişilerin gözüyle anlama, tanıma olanağını sunması adına en azından ilkine göre daha heyecan verici bir yaklaşımdı bu ikincisinde söz konusu olan.

---

1 Özellikle 'modern' olarak adlandırdığımız bilim geleneğine yöneltilen eleştiriler arasında bizim burada vurguladığımız türde duyarlıkların sıkça ortaya konduğunu ve bunlar arasında en çok da Game'in (1991) kitabını kendimize yakın bulduğumuzu belirtmeliyiz.

Bu iki farklı bilim geleneğinin salık verdiği iki farklı araştırma yapma tarzının bizim açımızdan pratik anlamları ise çok basitti. Birinci yolu benimsediğimiz takdirde, Sultanbeyli'de yaşadığımız yabancılık, Pendik'de yaşadığımız kaçamak yapıyormuş duygusunu yok saymamız, alabildiğine *'cool'* davranmamız gerekiyordu. İkinci yaklaşım ise bize "anlamaya çalıştığın insanlar gibi ol" buyuruyordu. Bunun anlamı ise, örneğin bizlere cuma namazına birlikte gitmek teklif edildiğinde kabul etmek; kabul etmenin de ötesinde gündelik hayatın her anında onlar gibi olmaya çabalamaktı. Ama bu durumda da bir tür ihanet söz konusu idi kendimize; Sultanbeyli öncesindeki hayatlarında cenaze namazı dışında namaz bilmeyen bizlerin rol yapmayı kabul etmesi anlamına geliyordu bu.

Bu açmaz karşısında bulduğumuz çare çok basit oldu. Bu kitapta yaptığımız tek şey sadece kendi gerçekliğimizi aktarmak, kendi duygularımıza güvenmek oldu. Çoğu durumda hissiyatımızın bizi yönlendirmesine izin verdik. Ama bunu yaparken de olabildiğince bu hissiyatı verili kabul etmemeye, sorgulamaya açık hale getirmeye ve dönüştürmeye çabaladık. Dolayısıyla okuru baştan uyarmakta yarar görüyoruz: Bu, klasik anlamda objektiflik, tarafsızlık iddiası taşıyan bir çalışma değildir; açıkladığımız anlamda taraflı bir araştırmadır, çünkü bu araştırmada hissiyatımız da vardır. Araştırdığı nesneye tümüyle dışarıdan bakan bir bilim adamı soğukluğu ile yazılmadı bu kitap. Nesnesine duyduğu empatiyi onunla özdeşleşme noktasına götüren bir anlayışla da yazılmadı. Kendi duygularını tanımaya, önemsemeye çalışan, akademik çalışmanın bu duyguların ötesine geçebileceği iddialarını benimsemeyen, tersine akademik çalışmanın bu duygularla zenginleşebileceğine inanan iki kişi tarafından yazıldı. Amaçları, bir gözüyle araştırdığı nesneye bakarken, diğer gözüyle de nesnesine bakan özneyi -kendimizi- sorgulamak, anlamak, dönüştürmek olan,[2]

2 Özne-nesne-göz metaforunu Keith ve Pile'ın (1993a ve 1993b) yazılarından ödünç aldık. Keith ve Pile'a göre epistemoloji, esas olarak farklılıklar arasında ayrım yapabilmeli, hangi farklılıkların diğerlerinden önemli olduğunu ortaya koyabilmelidir. Dolayısıyla epistemoloji, bakma (anlama) eyleminin hem özne-

bunun da ancak akademik çalışmada şimdiye dek hep dışlanmış olan duyguların önemsenmesi ile yapılabileceğine inanan iki kişi tarafından kaleme alındı bu kitap.

Bunun içindir ki Sultanbeyli'de kaldığımız sürede çoğunlukla düzensiz bir şekilde tuttuğumuz günlüklerin bir bölümünü de okurla paylaşmak, günlüklerimizi metin içine serpiştirmek hakkını kendimizde gördük. Bu sayede, zorlamaya çalıştığımız akademik yazım tarzı içinde kendine yer bulamayan, ufak tefek, ama bizim incelediğimiz nesneyi algılayışımızı kaçınılmaz olarak etkileyen bir dizi olayı aktarabilme olanağını da elde ettik.

Bugün Türkiye'de sosyal bilimciler istisna sayılabilecek bazı arayışlar dışında genellikle 'kuru' bir akademik dille okurun karşısına çıkmaktalar. Bu, sosyal bilimlerin büyük ölçüde akademik çevrelere hapsolmuş olmasının ve anlamaya, daha da önemlisi değiştirmeye çalıştığı toplum ile arasındaki mesafenin giderek açılmakta olduğuna ilişkin bir gösterge olarak kabul edilebilir. Sosyal bilimlerin, anlamaya çalıştığı gerçekliğin dışında kalması, bir ölçüde Türkiye aydınının toplumu ile kurduğu sıkıntılı ilişkiden kaynaklanmaktadır. Türkiye aydınlarının çoğunluğunda olduğu gibi, sosyal bilimciler de toplumu gözleyen kameralarını toplumun dışına yerleştirmişlerdir. Parçası olduğu toplumu içinden değil de dışından anlama ve değiştirme çabasının kaçınılmaz sonucu da sosyal bilimlerin ürettiği bilginin toplumsal geçerliğini giderek yitirmesidir. İçinde yaşanılan toplumsal gerçekliğe özgü kavram ve açıklamaların yerine çoğunlukla Batılı kavramların neredeyse hiçbir uyarlama çabası olmaksızın aktarılması şeklinde kendini gösteren bu sorun, elbette ki son döneme özgü değildir. Ama son yirmi yılın kendine özgü koşulları ve özellikle de değişen kültürel iklim, yepyeni boyutlar eklediği bu sorunun daha da içinden çıkılmaz hale gelmesine yol açmıştır.

---

si hem de nesnesi olmayı başarabilmeli, böylelikle de 'içeriden bakmak', 'dışarıdan bakmak' arasındaki ayrımları da aşabilmelidir. Benzer bir duyarlığı, toplumsal adalet kavramına ilişkin yürüttüğü tartışmalarda David Harvey'de (1996) de bulduğumuzu belirtmeliyiz.

Hemen vurgulayalım ki, burada dile getirdiğimiz kaygıların önemli bir bölümü kişisel olarak sosyal bilimleri nasıl gördüğümüz, toplumla ilişkisini nasıl kurduğumuz ile yakından ilgilidir. Köken olarak birimiz plancı, birimiz işletmeciyiz. İkisi de operasyonel olan bu disiplinlerle olan bağımız, sosyal bilimlere salt 'açıklama' görevi yüklememizi olanaksız kılıyor. Geleceğe yönelik problem tanımlamak ve problem çözümüne katkıda bulunmak, temel kaygılarımızdan biri. Ancak ne denli kişisel kaygılarla örülü görülse de bu tavrın ardında, genelde klasik skolastik bilim geleneğinin artan problemlerinden, özelde de Türkiye'ye ait problemlerden kaynaklanan bir dizi kaygı olduğunu vurgulamak isteriz. Son yıllarda hayli dinamik ve kaygan bir hal alan dünyada ve beşeri ilişkilerde, üniversitelerin ve akademisyenlerin toplumla ilişki kurma, problem tanımlama, yaşanan problemler karşısında çare üretebilme, yeni ilişki tarzları önerme ve 'kanaat önderliği' yapma kapasitesi erimekte. Türkiye gibi son derece dinamik, ancak problem çözme kapasitesi düşük bir toplumda bu sorun iyice keskinleşmiş bir şekilde kendini göstermekte.

Sosyal bilimler ile toplum arasında büyüyen bu mesafe, yeni, ama görünen o ki Türkiye toplumunun adapte olmakta pek de zorlanmadığı bir yolla doldurulmaya çalışılmakta son yıllarda. Sosyal bilimler ile toplum arasındaki o kocaman alan, bir yandan gazeteciler, diğer yandan da yaygınlaşmakta olan yeni bir aydın tipi ile kapatılmaya çalışılıyor; dahası, kendi üzerine düşünme geleneği olmayan bir toplumda, toplumun geleceğine yönelik perspektiflerine bu düşünme tarzı hakim olmaya başlıyor. Bu yeni aydın tipinin en ayırt edici özelliği de popüler olana vurgun olması, popüler olanı kayıtsız şartsız yüceltmesi. Çoğu durumda Cumhuriyet aydınlarının topluma yukarıdan bakan elitist tavırlarına tepki olarak ortaya konan bu yeni *'fast thinker'*[3] aydın tavrının, kültür ürünlerinin değerini ister istemez tüketilebilirlikleri ile ölçtü-

3 Kitabın baskıya girmek üzere olduğu sırada Tanıl Bora, *'fast thinker'* için "ayaküstü, abur cubur düşünür" gibi hoş karşılıklar önerdi.

günü, sözünü ettiğimiz boşluğu dolduramadığını, dolduramadığı gibi, bu boşluğu aşmaya yönelik yeni çabaları engellediğini vurgulamak gerek.

Ama hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da sert bir kutuplaşma gözlenmekte toplumda. Kolay tüketilir olmayanı yok sayan yeni aydınların karşısında yine eski aydınlar var; ama bu kez toplum katındaki eski ayrıcalıklı konumlarını yitirmiş olmanın da öfkesiyle hırslı, bilenmiş ve popüler kültürün her türünü aşağılayarak.[4] Yine bildik iki tavır burada söz konusu olan: bir yanda, kültürü tüketim ile özdeş tutan neoliberal aydınlar, diğer yanda öfkeli, uzaktan izledikleri, bir türlü dinamiğine dahil olamadıkları ve değişimini kavrayamadıkları topluma söven eski aydınlar. Ve her kutuplaşan tavır gibi bu iki uç da, farklı tavırların geliştirilebilmesini neredeyse olanaksız kılıyor. Biz her iki tavrın da hastalıklı tavırlar olduğu inancındayız. Ve kitabın tümünde olduğu gibi bu konuda da *inatla arada kalmayı denemekten yanayız*. Ne yukarıdan bakan, elitist bir aydın tavrı, ne de her şeyi poplaştırmaya ve kolay tüketilir olmayanı yok saymaya meyilli bir anlayış geliştirmeye çalıştığımız.

Ulus Devletin Sosyolojisinden Akışkanlıkların Sosyolojisine, Karşıtlıkların Sosyolojisinden Geçişkenliğin Sosyolojisine

Aslında sadece Türkiye sosyal bilimlerine yüklenmenin bir ölçüde haksızlık olduğunu, tüm dünyada sosyal bilimlerin son 20 yılda büyük çaplı bir kriz ve arayış içinde olduğunu vurgulamak gerekir. Elbette ki bu krizin ortaya çıkış nedenleri, temel kaygısı yoksulluğu anlamak olan bu çalışmanın kapsamını aşıyor. Ama bu bağlamda gündeme gelen birkaç noktanın tüm kitabın kurgulanışı açısından büyük önem taşıdığını vurgulamak isteriz.

4 Burada postmoderniteyi en iyi anlatan yazarlardan biri olduğunu öne sürebileceğimiz Bauman'ın (1995), aydınların yeni konumuna ilişkin derinlikli gözlemlerinden yararlandığımızı belirtmek isteriz.

Sosyal bilimlerin son yıllarda karşılaştığı eleştiriler arasında belki de en yıkıcı olanı, tüm sosyal bilimlerin özünde, özgün bir *mekânsal ontoloji* yattığı yönündeki eleştiri olmuştur. Daha açık bir anlatımla, Aydınlanma geleneğinden beslenen tüm sosyal bilimler, temel inceleme nesnesi olarak belirli mekânsal sınırlarla tanımlanan ulus devleti almış ve ulus devleti tanımlayan politik sınırların, tek tek disiplinlerin ele aldıkları ilişki ve süreçlerin değişmez çerçevesini belirlediğini varsaymıştır. Bu mekânsal ontoloji, tarihsel gelişmeyi esas alan *evrimci bakışı* tüm olgu ve süreçlerin temeline yerleştiren, özlü bir deyişle zamanı kutsayan bir anlayışla birlikte varolagelmiştir. Avrupa merkezli evrim çizgisini evrenselleştiren bu anlayışın, esas olarak toplumsal değişim üzerinde yoğunlaşan toplumsal kuramının nesnesi *ilerleme*, toplumsal boyutu da *tarihsel zaman*'dır. Batı'nın kendi yerelliğini evrenselleştirmesi ve farklı kültürlere dayatmasından başka bir anlama gelmeyen bu Avrupa merkezli evrim şemasının tüm toplumlar için geçerli olduğu görüşü şu ya da bu şekilde tüm sosyal bilimlere sızmıştır.[5]

Sosyal bilimlerin sorgulanmamış varsayımları üzerine yöneltilen bu eleştirilerin, kabaca modernist ve postmodernist olarak adlandırılabilecek tavırlar çevresinde bir kutuplaşmaya yol açtığı ve giderek büyüyen bu kamplaşmanın, farklı tavırları engelleyici bir rol oynamaya başladığı gözlenmektedir. Elbette ki dünya, modern sosyal bilimlerin inanmamızı istediği ölçüde düzenli, önceden tanımlanabilir kuralları olan, istikrarlı bir dünya değildir. Ancak bu gerçeğin kabulü, sosyal dünyanın anlaşılamaz ve anlatılamaz ölçüde karmaşık olduğu düşüncesine de götürmemelidir. Bu, sosyal bilimlerin tümüyle işlevsizleşmesi demektir. Farklı bir deyişle, sosyal bilimciler ger-

5 Özellikle Gulbenkian Komisyonu (1996) tarafından hazırlanan *Sosyal Bilimleri Açın* başlıklı raporun ardından, sosyal bilimlerin devlet merkezli bir düşünme biçimi geliştirmiş olduğu yolunda eleştiriler yoğunlaşmış ve bu konuda oldukça verimli tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların özeti için bkz. Taylor (1996), Agnew (1996), Gamble (1996), Jones (1996), Mann (1996) ve Urry (1996).

çekliği, hiçbir kuralın işlemediği kaos ya da tüm işleyiş yasaları önceden belirli istikrar modelleri tuzaklarına düşmeden kavramsallaştırmanın yollarını bulabilmelidir.

Ulus devleti ele aldığı ilişki ve süreçlerin değişmez çerçevesi olarak tanımlamasına yol açan mekânsal ontolojisinin yerine, bugünün dünyasının temel elemanı olan akışkanlıkları esas alan yeni bir ontoloji kuramadığı takdirde sosyal bilimler, dünyayı açıklama aracı olarak tüm meşruiyetini yitirmek ve hiçbir toplumsal geçerliliği bulunmayan uzmanlık alanlarına dönüşmek tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Bu yeni ontolojinin temeli de eleştirellik ve kendi üzerine düşünme geleneği *(reflexivity)* olmak zorundadır. Eleştirel düşüncenin daha önce olmadığı ölçüde tehdit altında olduğu bugünün dünyasında, sosyal bilimler *diyaloğa* ve *eleştirelliğe* her zamankinden daha çok muhtaçtır. Önemli olan sosyal bilimlerin kendine sürekli bir ayna tutabilmesi, bir gözüyle sürekli olarak kendine bakabilmesidir. Diğer bir deyişle sosyal bilimler kendi iç sesini yitirmeksizin, eleştirelliği kendini yıkma noktasına vardırabilecek bir konum tanımlamak durumundadır. Bunun ise esas olarak toplumsal pozisyonların önceden belirlenmiş olduğu, sabit referans noktaları olan toplum sosyolojisinden, *akışkanlıkların sosyolojisine* geçişin ilk adımı olacağına inanıyoruz.

Sosyal bilimlerdeki bu arayış elbette ki büyük çaplı dönüşüm potansiyellerini de kendi içinde barındırmakta. Yeni bir dil bulduğu takdirde sosyal bilimler toplum ile ilişkilerini yeniden tanımlayabilmek fırsatı ile karşı karşıyadır aslında. Sosyal bilimler içindeki mevcut görev dağılımına uymayan, başka bir deyişle hiçbir yere ait olmayan, kendini disiplinlerin kesişim noktalarına yerleştiren bilgi alanlarının böylesi bir dönüşüm potansiyelini diğerlerine oranla daha güçlü olarak içinde barındırdığı söylenebilir. Disiplinler arasındaki 'çatlaklara' kendini konumlandıran bu bilgi alanları, 21. yüzyılın sosyal bilimlerinin nüvesini oluşturacak potansiyeli içinde taşımaktadır. Vurgulayalım ki, *disiplinler ötesi bilgi alanları için geçerli olan fırsatlar, bugün Türkiye için de geçerlidir* büyük ölçüde.

Türkiye sosyal bilimcilerin anlamlandırmakta güçlük çektikleri 'çatlaklar' üzerine yerleşmiştir. Türkiye, en başından bu yana kendisi için uygun görülen hazır kimliklere direnmiş, donanımsız gözlemcilere kimliksiz görünmesine (ne Doğu ne Batı; hem Doğu hem Batı) yol açacak bir konumda, kelimenin tam anlamıyla 'arada' varolagelmiştir.

Tüm bu söylediklerimiz Türkiye'nin *arada kalmışlığını,* sosyal bilimler için yeni bir dil arayışında *fırsat* olarak gördüğümüz anlamına gelmektedir. Bu yeni dil arayışının temelini ise, sadece sosyal bilimlerdeki değil, hayatın her alanındaki kutuplaşmalara karşı çıkış oluşturmak durumundadır. Arada kalmışlığın, kafa karışıklığı ve ne yapacağını bilemezlik gibi anlamları olabileceğinin ve edilgen bir konuma götürebileceğinin elbette ki bilincindeyiz. Ama bizler, tam tersi bir anlam yüklenebildiği, birbirine karşıt uçların sorgulandığı *aktif* bir konum haline dönüştürülebildiği takdirde arada kalmışlığın, hem daha *bütünleştirici* düşünüş tarzlarına hem de dönüştürme gücü olan eyleme öncülük edebileceği inancındayız.

Dolayısıyla bu kitap, karşıtlıklara dayalı dünya tasarımlarını reddeden ve bu bakışların yerleştirdiği ayrımların ötesine gidebilmeye çabalayan bir anlayış ile kaleme alındı. Belirtelim ki, karşıt uçlar arasında dışlamaya dayalı bir ilişki öngören ve bu uçlar arasında hiçbir geçirgenlik olmadığını savunan yaklaşımlara karşı çıkışımız sadece kavramsal değil; bu ayrımların gündelik hayattaki olası sonuçlarına karşı çıkabilmenin, direnebilmenin de yollarını arıyoruz. Bu kitap, bir yanıyla bu arayışın bir ürünü. Ve inanıyoruz ki, özünde birçok ortak öğesi olan, karşıtlıklar üzerine kurulu dünya görüşlerinin sorgulanmasına herhangi bir noktadan başlanabilir. Kitabın sonraki bölümlerinde uzun uzadıya üzerinde duracağımız formel-enformel ayrımı ve bu ayrım üzerine kurulu kuramlar, benzer bakışların hemen tüm öğelerini kendi içinde barındırıyor olması anlamında bizim için son derece önemli.

Karşıtlıklara dayalı tüm bakışlar gibi formel-enformel arasında karşıtlık gören yaklaşımlar da, ister istemez modernleşmeci bir mantığı içinde taşır ve gün gelip enformelin formele

dönüşeceği, düzeleceği umudunu zımnen de olsa beraberinde getirir. Bu bakış, hem düz, çizgisel bir tarih anlayışına dayanır, hem de önceden tanımlı karşıtlıklar arasında kesin bir ayrım öngörür. Formel, enformelin her anlamda tam karşıtıdır; ikisi arasında hiçbir geçirgenlik söz konusu değildir.[6] Formel-enformel türü ayrımların, özellikle kent araştırmalarında eleştirisini yapmak esas olarak, bir sonraki bölümün görevi. Bizim buradaki niyetimiz, bu ayrımların pratik sonuçlarını gösterebilmek, buradan giderek kitaptaki temel pozisyonumuz hakkında bir şeyler söyleyebilmek.

Karşıtlıklara odaklanan bakış, sadece sabit referans noktaları olan bir bakış değil, aynı zamanda önceden tanımlanmış iyi-kötü, güzel-çirkin tanımlamalarından hareket eden ve en önemlisi, kamerasını iyi-güzel dediği alana yerleştiren bir bakıştır. Bu ayrım, hem fiziksel hem de sınıfsal sınırların geçirgen olduğu günümüz dünyasındansa, keskin sınırlı bir toplumsal geometriye uygun bir ayrımdır. Biz ise, sabit referans noktaları olan bakışları reddettiğimiz gibi, bu ayrımların günümüz koşullarında hiçbir anlamı olmadığını iddia edeceğiz bu kitap boyunca.

Tekrar edelim, karşıtlıklara dayalı dünya görüşlerine karşı çıkışımız salt kavramsal kaygılardan kaynaklanmıyor. Herkesin gündelik yaşamın hemen her alanında önceden çizili karşıtlıklardan birini seçmeye zorlandığı ve bu uğurda giderek olağanlaşan, olağanlaştığı için de görünmez ve sorgulanamaz hale gelen bir şiddete maruz kaldığı bu toplumda, karşıtlıklara direnmenin yeni bir gelecek kurmak açısından hayati bir önem taşıdığına inanıyoruz. Türkiye toplumunun son on-yirmi yılına damgasını vuran bir dizi karşıtlığın da aslında sahte olduğuna inanıyoruz. Örneğin Kemalist-İslamcı ayrımı ile dile getirilen kutuplaşmanın, bizce sahte olduğunun en açık kanıtı, bu kesimlerin birbirlerinden sadece ve sadece telaffuz ettikleri ile ayrılıyor olmaları. Yoksa bu iki kesimin de benzer dav-

6 Burada ister istemez, kabalaştırmaya gitmek durumunda kaldığımızı, sözünü ettiğimiz tavrın oldukça yumuşatılmış versiyonları olduğunu da vurgulayalım. Bu konu üzerinde bir sonraki bölümde duracağız.

ranış kalıpları içinde olduğuna ilişkin çok sayıda kanıt var. Biz arada kalarak direnebilmeyi, direnerek de bilindik tavırlar dışında yeni tavırlar geliştirebilmeyi umuyoruz.

Çok uzağa gitmeye gerek yok aslında. Şubat 2001'de patlak veren kriz ve bunun öncesinde '80'li ve '90'lı yıllarda yaşadıklarımız, formel-enformel türü ayrımların aslında ne denli sahte olduğunu defalarca göstermedi mi bize? Formel ile enformel arasında geçirimsiz değil de *geçirgen* bir ilişki öngören yaklaşımların bugünü anlamaya ve değiştirmeye daha yardımcı olacağı inancındayız. Bugün enformel olan yarın rahatlıkla formel konuma düşebilmekte Türkiye'de. Biliyoruz ki, formel kesim de enformelin kurallarıyla oynayabiliyor, enformel olan da formel kesimde rahatlıkla gezinebiliyor. Bunu üstelik toplumun en formel kurumları yapıyor. Formelin en üst düzey temsilcisi olması beklenen Cumhurbaşkanı, ruhsatı olmayan tesislerin açılışına katılıyor; politikacılar, kaçak yerleşimlerde okul açılışlarına katılmakta sakınca görmüyor; alacağını hukuk yoluyla tahsil edemeyen 'formel' işadamı, çek-senet mafyası ile anlaşabiliyor. Formel kuralları öylesine oynak, gereğinde o denli kolaylıkla enformele kayabilen bir ülke ki burası, hiçbirimiz salt formel kuralların işleyebileceği, işe yarayabileceği olasılığı üzerine kurmuyoruz hayatlarımızı. Kendimize en ufak bir tehdit hissettiğimiz anda ya da en ufak da olsa bir bedel ödememiz gerektiği durumlarda, hemen işimizi kolaylaştırabilecek, sorunumuzu çözecek formel dışı ilişkiler arıyoruz. Toplumun tüm kurumları ve tüm toplumsal aktörler, gereğine inandığı anda rahatlıkla yazılı hukuk dışına çıkmakta beis görmüyor, rahatlıkla hukuk dışı yollar arayabiliyor ve üstelik bu hakkın da sadece ve sadece kendinde olduğuna inanıyor, toplumun başka bir kesiminin bu talebi dillendirmesine tahammül edemiyor.

Olabildiğince önceden verili bir noktadan hareket etmemeye çalışacağız bu kitapta. Kameramızı, önceden belirlenmiş ve iyi güzel olarak tanımlanmış sabit bir noktaya yerleştirmemeye gayret edeceğiz. Kameramız alabildiğine oynak olacak, hem zaman hem de mekân içinde. Gerekli gördüğümüzde gerilere,

Osmanlı dönemine kadar gideceğiz çekinmeden. Bazan evlerin içine dalacak kameramız, söylediğimiz bazı şeyleri örnekleme niyetiyle. Bu sayede statik-dinamik, içeriden-dışarıdan bakışlar arasındaki gerilimi, en azından sorgulayan bir bakış getirebilmeyi umuyoruz.

Reddetmeye girişeceğimiz bir başka ayrım da, son 15-20 yılın sosyal bilim yazınına damgasını vuran, ekonomi-kültür ayrımı. Son dönemde *"out"* kalmış görünen sınıf kavramının sosyal bilimlerin temel kavramlarından biri olması gerektiğine inancımızı, kitabın ilerleyen bölümlerinde kimi kez örtük olarak vurgulayacağız. Ama bunu yaparken, sınıf temelli analizlerin kolaylıkla düştüğü bir tuzağa düşmemeye çalışacağız; her an, her yerde iktisadi rasyoneli arayan bakıştan uzak durmak çabası içinde olacağız. Kentli yoksulların kentteki tutunma mücadelelerinde ekonomi ve kültürün zaten sıkı bir 'işbirliğine' girdiğine, bu temelde oluşan ağ türü ilişkilerin belirleyici rol oynadığına işaret edeceğiz.

Ve bir sonraki temaya geçmeden önce, son olarak yaklaşımımızın bütünleştirici olduğu kadar, geleceğe ilişkin oldukça güçlü bir umudu içinde taşıdığını da belirtmek isteriz. Toplumdaki tüm karşıtlıkları reddederken, bu karşıtlıkların diyalog içine girebileceği umudunu taşıyoruz bir yandan da. Kendimizi hiçbir kutuba ait görmüyoruz ve bunun içindir ki bu kitabı *ara bir yerlerden sesleniş* olarak nitelemek istiyoruz. Ara bir yerlerde olmayı aktif bir pozisyon haline getirme ve bu pozisyonun dönüştürücü gücünü arama çabasıdır bu kitap.

Lahmacun mu, Sushi mi?

Başka bir açıdan tüm bu söylediklerimiz, yaklaşımımızın kaçınılmaz olarak eklektik olduğu anlamına geliyor. Bunu yaklaşımımızın aşılması gereken bir kusuru olarak değil, tam tersine bir meziyeti olarak görüyoruz. Bu sayede ele aldığımız ve zaten yeterince karmaşık olan yoksulluk olgusunun farklı yönlerini, birbirleriyle olan ilişkisi içinde ele alan bir bakış geliştirebilmeyi umuyoruz.

Bazı okurlar kitabın genelinde bir taşralı havası hissedebilir, hatta 'lahmacun' kokusunun kitabın çok yerine sinmiş olduğunu söyleyebilirler. Eklektik olma konusunda olduğu gibi, bunun da artılar hanemize yazılmasını talep edeceğiz okurdan. 'Lahmacun' metaforu ile anlatmaya çalıştığımız yerli olma çabasının birkaç açıdan, bu kitaptaki gayretimize sahiden de uyduğu inancındayız. Bir teoriyi, o teorinin yoksulluğa bakışını test etmek amacıyla yola koyulmadık. Bu coğrafyada yaşayanlar için önemli olduğuna inandığımız ve birçok insanın canını yaktığını bildiğimiz somut bir sorudan hareket ettik.

Bu elbette ki bizim teoriye bakışımızı önemli ölçüde etkileyen can alıcı bir nokta. Verili kavramları olduğu gibi kullanmamaya özen gösterdik bu kitapta. Kavramların bağlam bağımlı olduğunu, ister istemez belli toplumsal koşulların ürünü olduğunu bir an bile hatırdan çıkarmamaya gayret ettik. Çoğunluğu Batı kentlerinde gözlenen yoksulluk biçimlerinden türetilen kavramların, o toprakların koşulları ile yakından ilintili olduğunu ve dolayısıyla Türkiye'nin kendine özgü koşullarına uymayabileceğini unutmamaya çalıştık. Öte yandan, zaten yapı ve aktör arasındaki ilişkinin özellikle son 20 yılda hızla oynak ve kaygan bir zemine oturması sonucu, genel teorilerin kapsayıcılığının sınırlı olduğu ve esas yapılması gerekenin, ele alınan toplumsal bağlama özgü teori üretme çabası olması gerektiği hususu bir an bile aklımızdan çıkmadı.

Bunun içindir ki bu kitapta hep biz kendimiz konuşmak çabası içinde olduk. Kelimeler, bizim ağzımızdan çıksın istedik. Başkalarının kavramlarını olduğu gibi kullanmak yerine, bunları en azından uyarlama çabası içinde olalım istedik. Sözü hiçbir zaman başkalarına bırakmayıp, kendi kavramlarımızı türetmeye çalıştık; elbette ki bu kavramların ardında literatürde harcanmış onca emek olduğunu unutmamaya özen göstererek. Bu kavramlar arasında kitaba adını veren *'nöbetleşe yoksulluk'* kavramı kadar, *'dönüştürme kapasitesi'*, *'geçişken geometrili toplumsal yapı'* gibi kavramların da önemli olduğuna inanıyoruz.

Dolayısıyla bu kitabın, genel süreçlerden kopmadan bu toprakların özgül niteliklerini anlamak, bu topraklara özgü teori yapmak çabasının bir adımı olarak görülmesini arzu ediyoruz. Ne denli kendi terimlerimizle konuşmaya çabalamış olsak da az önce vurguladığımız gibi, literatürdeki birçok kavramdan yararlandık bu kitapta. Bundan dolayı 'lahmacun' kadar, yakın zamanda bir kesim kentlinin hayatında pek moda olan *'sushi'* de bu kitabın ayrılmaz bir parçasıdır. Birbirinden farklı görünen dünyaların aslında o denli de ayrı olmadıklarını gösterebilmek çabasıdır bir yandan da bu çalışma. (Bunu bize bir ölçüde Sultanbeyli'de yaşadıklarımız öğretti. Günlüklerde örneklerini göreceksiniz, çok kere farklı dünyalar arasında gidip gelmek zorunda kaldık Sultanbeyli'de yaşadığımız dönemde.) Kimileri bu kitapta teori ile kurduğumuz ilişkiyi *'light'* bulabilse bile, biz bunun da artılarımız hanesine yazılması talebindeyiz.

Hangi Yoksulluk?

Bu kitabın temel ilgi konusu, 1980 sonrası dönemde kent yoksullarının varlıklarını sürdürme biçimlerini ve bu uğurda geliştirdikleri stratejileri anlamaktır. İlerideki bölümlerde 1980 sonrası dönemin kent yoksulları açısından niye öncekilerden farklı olduğunu anlamak üzere bir dizi kavram geliştirecek ve bu kavramların ışığında sadece yoksulluğa ilişkin değil, Türkiye toplumu ve kentlerinin son 20 yıllık dönemde yaşadığı dönüşüm üzerine de birçok şey söyleme fırsatı edineceğiz.

Öncelikle üzerinde durduğumuz yoksulluğun 'hangi yoksulluk' olduğunu açmakta fayda var. Güvenç ve Işık (1996 ve 1998) 1990 yılı nüfus sayımı verilerini kullanarak İstanbul üzerine yaptıkları ve kentiçi mekânsal ayrışmaları incelediklerı çalışmalarında, kentin en yoksul ve belki de en çaresiz kesimlerinin kent merkezi ve yakın çevresindeki çöküntü alanlarında yaşadığını gösterdiler. Bu grup, kent yoksulluğuna ilişkin Batılı literatürün esas konusunu teşkil eden kentiçi yoksul grupla oldukça benzer özellikler gösteriyor. Belirtmek gerek ki

üzerinde çok da fazla durulmamış bu kesim, Türkiye'deki kentli yoksullar arasında belki de en çaresiz durumda olanı.

Ancak kitabımızda üzerinde duracağımız yoksulluk bu değil. Kitabımızın temel ilgi konusunu oluşturan, kabaca 'gecekondu' ya da son yıllarda medyada büyük kabul gören, hatta adına şarkılar yapılan 'varoşlar' terimi ile özdeşleştirilebilecek bir yoksulluk. Varoş yoksulları ile kent içinde yaşayan yoksullar arasındaki fark, kitabın temel katkısı olduğuna inandığımız bir konuya da ışık tutuyor. Kentiçi yoksullar öncelikle varoş yoksullarının tersine umutsuz ve esas olarak 'dönüştürme kapasitesinden' büyük ölçüde yoksun bir kesim. Varoş yoksulları arasında da oldukça büyük bir kaybedenler ve umutsuzluğa düşmüşler kesimi olsa bile, büyük çoğunluğu kesinlikle pasif bir seyirci olarak kalmak niyetinde değil.

Bir anlamda kaderini kabullenmiş ve artık yükselebilme, kent ve toplum içindeki konumunu iyileştirebilme umudunu büyük ölçüde yitirmiş görünen kentiçi yoksulları birçok yönüyle Batılı literatürdeki sınıfaltı kitle *(underclass)* tanımına uyarken, varoş yoksulları, kendi önüne konan seçenekleri reddedip, yeni seçenekler yaratma uğraşına giren ve bu uğurda çok şeyi yapmaya hazır göçmen işçi figürüne benziyor. Kentiçi yoksulların tersine bu kesim son derece dinamik. Kaderine razı olmak bir yana, kent içinde tutunmak ve yükselebilmek için bir dizi sıkıntıya katlanabilen, bir savaşıma girmeyi göze alan bir kesim. Bu uğurda, yasal ile yasal olmayan, formel ile formel olmayan arasındaki son 20 yılın Türkiye'sinde giderek incelen çizgide gezinmeyi kolaylıkla kabullenen bir kesim. Özetle, ele aldığımız yoksulluk türü, kentin çeperinde, özellikle de kente kaçak yapılaşma türü gelişmelerle eklenen kesimde varolan yoksulluk. Kent çeperinde odaklanan yoksulluğu, en el değmemiş örneklerinden birinde, Sultanbeyli'de inceleyeceğiz. Bir dönem medyada büyük ilgi toplayan İstanbul'un bu ilçesi, ilk bakışta araştırmacıları ürkütecek birçok özelliğe sahip görünse de bizce, Türkiye kentlerinde 1980 sonrasında kurulan ilişkilerin araştırılmasına eşsiz olanaklar sağlayan benzersiz bir laboratuvar.

Bu kitaptaki temel iddialarımızdan biri, Türkiye kentlerindeki yoksul kesimin homojen bir grup olmaktan çok uzak olduğudur. Tam tersine özellikle son 20 yıllık dönemde kentli yoksullar, kendi içinde ayrışma potansiyeli edinmiş bir kesimdir. Esas ilgimiz de zaten bu kesim içindeki bu ayrışma dinamiklerini anlamak ve bunun üzerine kurulu eşitsiz güç ilişkilerinin doğasını ortaya çıkarmaktır. Temel katkılarımızdan biri olduğuna inandığımız *nöbetleşe yoksulluk* kavramı da bu eşitsiz güç ilişkileri temelinde, kentli yoksul kesim içinde bir grubun diğerlerinin üzerinden zenginleşmesini, refahını artırmasını betimlemektedir. Burada kavramsallaştırdığımız biçimiyle nöbetleşe yoksulluk, özellikleri bir ölçüde kurulduğu yere ve koşullara bağlı olarak değişebilse de kent yoksulları arasında 1980 sonrasının çetin koşullarında var kalmak adına kurulan bir ortaklıktır. (a) Her seferinde arsa ve konut piyasasında kurulan ilişkilere dayanması; (b) çoğu kez iş piyasasında kurulu olan, özellikle hemşehrilik esaslı ilişkilerle eklemlenmesi; (c) bu piyasalarda yaratılan getirilerin sistem içinde yer alanlara eşitsiz dağıtımı; ve (d) bu eşitsiz getiriler temelinde yükselen politik ilişkiler, nöbetleşe yoksulluk sisteminin temel özellikleri arasında sayılabilir.

2000 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında yoksulluk konusu, ansızın medyanın gündemine geliverdi. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1994 yılında yaptığı *Gelir ve Tüketim Harcama-*

TABLO 1.1
Yüzde 20'lik gelir gruplarına göre gelir dağılımı (1987-1994)

	Gelir yüzdeleri				
Hane halkı yüzdeleri	Türkiye 1987	Türkiye 1994	Kent 1987	Kent 1994	İstanbul 1994
1. %20	5.24	4.86	5.43	4.83	4.16
2. %20	9.61	8.63	9.33	8.19	6.73
3. %20	14.06	12.61	13.6	11.87	9.89
4. %20	21.15	19.03	20.71	17.9	15.09
5. %20	49.94	54.88	50.93	57.22	64.13
Gini katsayısı	*0.437*	*0.492*	*0.444*	*0.515*	*0.594*

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, *1994 Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları*

TABLO 1.2
Yüzde 20'lik gelir gruplarına göre çeşitli göstergeler (1993)

Göstergeler	%20'lik gelir dilimleri					
	En yoksul	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	En zengin	Türkiye ortalaması
Bebek ölüm oranı (binde)*	99.9	72.7	72.1	54.4	25.4	68.3
Düşük kilolu çocuk oranı**	% 30.1	%13.1	% 8.9	% 4.4	% 3.1	% 10.4
Toplam doğurganlık oranı	3.7	2.9	2.5	2.0	1.5	2.5
Kızamık aşısı olmuş bebek oranı***	% 64.4	% 72.8	% 81.6	% 91.0	% 95.1	% 78.9
Evde doğum yapan kadınların oranı	% 71.6	% 52.2	% 33.4	%18.3	% 8.2	% 40.0
Modern doğum kontrol yöntemi kullanan kadınların oranı	% 17.8	% 33.9	% 33.6	% 39.3	% 45.7	% 34.5
Radyo sahibi olanlar	% 59.9	% 75.0	% 79.3	% 84.7	% 91.8	% 78.1
TV sahibi olanlar	% 57.1	% 88.0	% 95.6	% 97.9	% 99.9	% 87.7
Buzdolabı sahibi olanlar	% 50.4	% 90.7	% 97.5	% 99.6	% 100.0	% 87.6
Özel araba sahibi olanlar	% 2.7	% 8.8	% 15.0	% 23.5	% 50.3	% 20.1
Çamaşır makinası sahibi olanlar	% 1.7	% 14.7	% 49.5	% 87.3	% 99.1	% 50.5
Bulaşık makinası sahibi olanlar	% 0.0	% 0.1	% 0.1	% 0.4	% 26.8	% 5.5
Elektrik süpürgesi sahibi olanlar	% 0.8	% 6.5	% 38.4	% 85.1	% 98.3	% 45.8
Telefon sahibi olanlar	% 8.0	% 39.9	% 59.0	% 78.9	% 95.9	% 56.4
Bilgisayar sahibi olanlar	% 0.0	% 0.0	% 0.0	% 0.3	% 8.7	% 1.8
30'dan fazla kitabı olanlar	% 0.3	% 2.8	% 8.1	% 21.3	% 70.0	% 20.5
Oda başına kişi sayısı	3.9	3.0	2.6	2.2	1.8	2.7
Şebeke suyu olanlar	% 20.2	% 58.4	% 75.1	% 82.0	% 68.1	% 60.8
Akarsulu müstakil tuvaleti olanlar	% 3.6	% 22.8	% 57.5	% 84.7	% 96.9	% 53.1

Kaynak: World Bank (2000) *Socio-Economic Differences in Health, Nutrition, and Population in Turkey,* HNP/Poverty Thematic Group of the World Bank, Washington DC.

(*) Bebek ölüm oranı: Her 1.000 canlı doğumdan ilk 12 ayda ölen bebeklerin oranı. Tabloda verilen rakamlar 10 yıllık dönem ortalamasıdır.

(**) Düşük kilolu çocuk oranı: Dünya Sağlık Örgütü (WHO), ABD Ulusal Sağlık İstatistikleri Merkezi tarafından yaş gruplarına göre belirlenen referans değerlerin altında olan çocukların yüzdesi. Bu değer, kentsel alanlarda yaşayan 3-5 yaş grubu çocukları içermektedir.

(***) Kızamık aşısı olmuş bebek oranı: 12-23 aylık bebeklerden kızamık aşısı olanların yüzdesi.

ları Anketi'nde resmedilen Türkiye'nin vahametini birdenbire keşfeden medya, kendi standartlarınca uzun sayılabilecek bir süre *Öteki Türkiye* meselesini gündemde tuttu.

DİE'nin sözünü ettiğimiz çalışmasında ortaya çıkan, 1987'den sonra gelir dağılımının gerçekten de önemli ölçüde bozulmuş olduğuydu. (bkz. Tablo 1-1). Bu çalışma, gelir dağılımındaki eşitsizliğin göstergesi sayılan *gini katsayısının,* özellikle kentsel alanlarda ürkütücü boyutlara ulaşmış olduğunu

ortaya koydu. Özellikle İstanbul'da ortaya çıkan tablo, 1980'li yıllarda yerleşen yeni ilişkilerin ne büyük bir eşitsizlik yarattığını net bir şekilde ortaya koymaktaydı. 1994 verilerine göre, İstanbul'da toplam hane sayısının %1'ini oluşturan en zengin 17.800 hane, toplam gelirin %29'unu almaktadır ve bu kesimin ortalama kazancı, en yoksul hanelerin ortalama gelirinin tamı tamına 327 katıdır.

Başka çalışmalar eşitsizliğin sadece gelir ile kısıtlı kalmadığını, bir dizi farklı göstergede de çarpıcı şekilde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu konuda örnek olarak aldığımız çalışmalardan biri Dünya Bankası tarafından yapılan 1993 tarihli bir araştırmadır (bkz. Tablo 1-2). Burada %20'lik dilimlere göre bebek ölüm oranından, evde bulundurulan kitap sayısına dek çeşitli göstergelerdeki eşitsizlikler gözler önüne serilmektedir. Daha yeni tarihli bir çalışmada ise, bu kez iletişim araçlarına sahiplik konusunda gelire göre ne denli büyük bir farklılaşma olduğu ortaya konmaktadır (bkz. Tablo 1-3).

Görünen o ki, 1980'li yıllardan başlayarak Türkiye gelirin nispeten eşit dağıldığı bir toplum olmaktan çıkmış, zengin ile yoksul arasındaki farkların uçurum nitelemesini hak edecek boyutlara ulaştığı bir ülke haline gelmiştir. Ancak ilerideki bölümlerde üzerinde duracağımız gibi gelir farklarından daha ürkütücü olanı, toplumsal kesimlerin birbirinden kopmakta oluşudur. Daha da önemlisi, kentteki gündelik yaşam kentli grupların birbirlerini görmemelerini, neredeyse birbirleri ile hiç temasa geçmemelerini sağlayacak şekilde yeniden örgütlenmektedir.

Kamuoyunda yoksulluğun ve "öteki Türkiye'nin" yeniden keşfi gibi olumlu sayılabilecek bir işlev görmüş olsa bile medyada yürütülen yoksulluk tartışmaları, hem yoksul olarak adlandırılan kesimi homojen bir bütün olarak görme hatasını yapmış, hem de statik bir gözle baktığı yoksulluğun sadece yetersiz tüketim kapasitesi olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu kitapta öncelikle, *nöbetleşe yoksulluk* genel kavramı yardımıyla kentli yoksulların kendi aralarında kurdukları eşitsiz güç ilişkilerini anlamaya çalışacağız. Diğer yandan da *dönüştürme ka-*

TABLO 1.3
Gelir gruplarına göre çeşitli iletişim araçlarına sahiplik oranları (2000)

Göstergeler	Gelir grupları					
	Alt gelir	Alt orta gelir	Orta gelir	Üst orta gelir	Üst gelir	Türkiye ortalaması
Sabit telefon sahipliği (%)	79.3	90.3	94.7	94.4	97.4	86.8
Cep telefonu sahipliği (%)	28.2	42.6	51.9	65.7	79.7	46.2
Evde bilgisayar sahipliği (%)	2.0	8.2	24.1	43.7	64.7	12.3
Evde internet sahipliği (%)	0.5	3.9	12.0	27.9	51.9	7.0
TV sahipliği (%)	94.4	98.7	99.4	100	96.2	97.1
Şifreli kanal aboneliği (%)	0.3	2.4	4.8	17.5	38.7	4.2

Kaynak: TÜBİTAK-BILTEN (2001) *Bilgi Teknolojileri Yaygınlık ve Kullanım Araştırması- 2000*, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Bilgi Teknolojileri ve Elektronik Araştırma Enstitüsü, Ankara.

pasitesi kavramı yoluyla, yoksulluğu sadece tüketim miktarı ile ölçen yaklaşımların ötesine gitme uğraşında olacağız. Bu sayede, yoksulluğu gelire ya da tüketim kapasitesine referansla belirlenen durağan bir 'moment' olarak gören bakışları aşabildiğimizi ve yoksulluğu bir *akış* olarak kavramsallaştırabildiğimizi umuyoruz.

Yoksulluğu toplamı sıfır olan bir süreç olarak görmedik bu kitapta. Birilerinin kazandığı, onların kazandığı kadarıyla da birilerinin kaybettiği bir oyun olarak koymadık yoksulluğu. Bizlere göre 1980 sonrası dönemde enformel kesimin belki de en çarpıcı yanı, geniş toplum kesimlerine artan getiriler sağlaması ve toplam pastayı büyütebilmiş olması. Kentli yoksulların dinamizmini anlama uğraşma girişirken elimizden geldiğince, toplumsal bağlamı gözden kaçırmamaya dikkat ettik. Dolayısıyla sadece yoksulluk değil toplumdaki yeni zenginlik biçimleri üzerine de çok şey söyleme fırsatı elde ettik; orta sınıfların konumu üzerine de. Ve en önemli sorununun toplumun formel kesiminin üyelerine refah sağlama kapasitesini yitirmiş olmasında yattığını vurguladık. *Formelin çöküşü* gibi bir sloganla özetlediğimiz bu tespiti, kitabı bitirmek üzere olduğumuz sırada patlak veren Şubat 2001 krizinin de doğruladığını gördük. Sonuç bölümünde kısaca değineceğimiz bu kri-

zin, Türkiye toplumuna onu hiç de güzel göstermeyen bir ayna tuttuğunu ve eninde sonunda toplumun bu yüzle hesaplaşmak durumunda kalacağını vurgulayacağız.

Son Sözler

Bu giriş bölümünü, kitabın bütünleştirici olduğuna olan inancımızı bir kez daha vurgulayarak bitirmek istiyoruz. Karşıt görünen uçlardan birini seçmeye zorlandığımız, bu uğurda çoğu kez görünür ya da görünmez şiddete maruz kaldığımız, bu karşıtlıklar dışındaki her tür tavrın suç sayılma noktasına geldiği ve artık neredeyse tahayyül bile edilemez olduğu bu toplumda, arada kalmayı deneyeceğiz inatla. Bir *iç ses* aramayı sürdüreceğiz ısrarla. Türkiye toplumunun şimdiye dek yaşamadığı ölçekte bir bunalımla karşı karşıya bulunduğu bu dönem, belki de yeni soruların sorulması için en uygun zamandır. Bu çaba, sadece Türkiye'de sosyal bilimlerinin yeniden yapılanmasını sağlamakla kalmayacak, bundan da önemlisi sosyal bilimlerin toplumla barışmasının da yollarını açabilecektir. Israrla bizi uçlardan birini seçmeye zorlayan ve bu konuda görünür görünmez şiddet uygulayan mantığa direnmeyi deneyeceğiz. Bunun için tek çaremiz arada kalmak. Deneyeceğiz. Denemekten yanayız.

İKİNCİ BÖLÜM

TEMEL SORULAR: TOPLUMA, KENTE, GECEKONDUYA VE YOKSULLUĞA BAKIŞLAR

Sadece ve sadece artık birer mefta olan kuramlar ve eylemler, kendi varlıklarını kutsarlar Sadece ve sadece artık birer mefta olan kuramlar ve eylemler hâlâ mükemmel olarak varlıklarını sürdürdüklerine olan inançlarına sıkı sıkıya sarılırlar Sadece ve sadece artık birer mefta olan kuramlar artık mevcudiyetlerini yitirmiş eylemleri en ince ayrıntısına kadar irdelemeyi bırakmazlar.

(Law, 1999: 10)

Hava karardı, barbarlar gelmedi.
Ve sınır boyundan gelen habercilere göre,
barbarlar diye kimseler yokmuş artık,
Peki biz ne yapacağız şimdi barbarlar olmadan?
Bir çeşit çözümdü onlar sorunlarımıza.

(Kavafis C.P., Barbarları Beklerken.
Çeviren: Cevat Çapan)

Giriş

Son yirmi yıldır dünya daha önce hiç görmediği bir hareketliliğe sahip oldu. Değişimin hızı hepimizin başını döndürmekte. Pratik yaşamdaki gelişmelere paralel olarak, fikri düzeyde de pek alışık olmadığımız bir karışıklık içindeyiz. Şu ana kadar emin olduğumuzu sandığımız kuramsal bakışlarımızın altüst olduğuna tanık olmaktayız. Belki de 'biz' demek hatalı. Bu satırları okuyan bazı okuyucular itiraz edebilirler ve kafalarının gayet net olduğunu söyleyebilirler. Bu nedenle, özel anlamda 'biz' -yani bu kitabın yazarları- demek daha doğru olabilir. Evet, 'biz' pek çok noktada karışıklığın hayatımıza kâbus gibi çöktüğünü hissediyoruz; pek çok noktada oluşan karşıtlıklar karşısında arada kaldığımızı seziyoruz: postmodernizm-modernizm, kültürel farklılıklar-sınıfsalllık, küresellik-ulus devlet, verimlilik-adalet, Batı-Doğu, *Gemeinschaft-Gesellschaft* gibi kar-

şıtlıklarla dolu bu dünyada kendimize bir yol bulmaya çalışıyoruz. Gittikçe karşıtlıkların kural haline geldiği, kişinin gündelik yaşamının her alanında, her anında bu karşıtlıklardan birini seçmeye zorlandığı bir çağda ve toplumda, karşıtlıklar arasında bir köprü kurma çabasını canlı tutmaya çalışıyoruz.

Bu araştırma da gayet yoğun hissettiğimiz karışıklığın ve arada kalmışlığın temelinde yapıldı. Sultanbeyli gibi çok hızlı gelişimiyle sosyal bilimcilere ilginç bir laboratuvar teşkil eden bir gecekondu alanını ve genel olarak da gecekondulaşma sürecini çalışmak istiyorduk. Kafamız doğal olarak bazı karışık sorularla doluydu: Karşı karşıya olduğumuz yeni dönemin gecekondu olgusu neye tekabül etmekteydi? Bazen (medyadan etkilenmemiz nedeniyle) kızgınlıkla, bazen de (yoksulluğun acısı yüreğimizi sızlattığında) sempati ile baktığımız gecekonduluları nasıl algılayacaktık? Özellikle dini tarikatların boy gösterdiği gecekondu alanları hem Hazine topraklarını işgal eden, hem de 'modern' ve laik yaşantımızı tehdit eden birer 'ihanet mahalleleri' miydi; yoksa kent yoksullarının tutunma mücadelerinin alanları mıydı? Gecekondulular yoksul muydu, yoksa havadan para kazanan insanlar mıydı?

Böyle bir saikle ve buna benzer sorularla yola çıkan araştırmamızda, merceğimizi geniş tutmaya ve gecekonduyu anlamak için araştırmamızı gecekondunun ötesindeki noktalara taşımaya gayret ettik. Bu nedenle, araştırmamızın üzerinde durduğu temel noktalar toplumsal sınıflar üzerinde kavrayış ve bilgimizi zenginleştirmek ve toplumsal sınıfların kentle girdiği ilişkiyi incelemekti. Burada amacımız, sınıfsallığın ekonomik temellerini kültürel olgularla birleştirmek oldu.

Bu amacımız konuyla ilgili ülkemizde yaygın iki farklı bakışın 'bütünleştirici' bir biçimde ele alınmasını gerektirmekte. Birinci elde toplumsal sınıflar ve sınıfsal hareketlilik üzerine yoğunlaşan, bu yoğunlaşmayı siyasi iktisat temelinde yaparak ciddi katkılar sağlayan araştırmalar var. Bu araştırmalar özellikle gelir dağılımının hızla kutuplaştığı ülkemizde sınıfların yapısını anlamak için çok önemli katkılar sağlamakta. Fakat bu araştırmaların kısmi yetersizliği, özellikle gecekondu olgu-

sunda ve kentsel rantların sınıfsal hareketliliklerde oynadığı rolde kendini gösteriyor. Ampirik araştırmamızda göstereceğimiz gibi gecekondularda ve bu alanlarda oluşan kentsel rantların elde edilmesinde, kültürel birlikteliklerin beslediği dayanışma ağları ya da cemaatler en önemli işlevi görmekte. Bu ağların oluşum süreci, 'atomistik' bireylerin grup olarak oluşturdukları sınıfsallıktan öte bir anlam taşımaya başlamakta; ekonomi ve kültürün sıkı bir ilişkiye girdiği kentte tutunma mücadelelerini işaret etmekte. Diğer taraftan özellikle son yıllarda kent çalışmalarına hakim olmaya başlayan, toplumsal dinamiklerin analizinde siyasi iktisadın kısmen de olsa yerini doldurmaya yönelen, 'postmodern' olarak adlandırılabilecek kültürel çalışmalar var. Siyasi iktisadın türev olarak algıladığı, bir ölçüde ihmal ettiği kültürel farklılıkların ortaya konulmasında, bu çalışmalar önemli katkılar sağlamakta. Lakin kültür gibi oynak ve kaygan bir kavramın, toplumsal dinamiklerin analizinde başat hale getirilmesi sorunlar da yaratmakta. Örneğin gecekondu analizlerinde çokça görüldüğü gibi duygusal tepkilerin yoğunlaşmasına kaynaklık etmekte.

Biz bu çalışmada topluma, kente, özellikle gecekonduya ve yoksulluğa bakışımızda sınıfsal ve kültürel çalışmaların bir 'evliliğini' yapmayı deneyeceğiz. Başka bir deyişle, bu denemede, özellikle yaşanan çağda artan hareketlilik ve önceki dönemin *sınırları kolay çizilen toplumsal geometrisinden yeni dönemin karmaşık geometrisine geçiş* ile kaybolan netliklere hem hareket alanımızı geniş, hem de -gecekondu meselesine yönelmemizin sonucu- dar tutarak yanıtlar bulmaya çalışacağız. Bu noktayla ilişkili olarak, enformel ve formel yapıların sınırlarının kolayca çizilip çizilemeyeceği, bu kitabın ana tartışmalarından birisi olacak. Bilindiği üzere gecekondu araştırmalarının en önemli özelliklerinden birisi, kenti *ikili yapıların karşıtlığı* -daha çok *enformel, formel* olarak- içerisinde algılamak. Oysa, sürekli değişim kapasitesine sahip kentlerin bu karşıtlıklara ne kadar tekabül ettiğinin sorgulanması gerekmekte. Aksi halde karşıtlıkların çizdiği sınırların katı kuralları çerçevesinde, kentlerde oluşan farklı dinamiklerin ihmal edilme

tehlikesi doğmakta; ve bu da, dinamiklere müdahale etmeye çalışacak politika önerilerinin ciddi yanlışlarına yol açabilmekte. Modern zihniyetle çözümün tarihe bırakılması ya da postmodern bakışla karşıtlar arasındaki çatışmanın kaçınılmazlığı kader olarak karşımıza dikilmekte. Bu nedenle bu bölümden itibaren tartışacağımız önemli bir nokta, ikili yapılar arasında geçişli bir geometri anlayışının geçerliliği olacak.

Bütün bu tartışmalarda ortaya çıkan şey aslında, Türkiye kentlerinde yoksulluğun durumu ve kavranması ile ilgili. Kent içinde arsa işgalleri ile başlayan gecekondulaşma sürecinin ilk aşamalarında, gecekondulukların yoksul olarak adlandırıldığını söylemek sanıyoruz yanlış olmaz. Fakat gecekondunun ticarileşmesi ile beraber ortaya çıkan 'zenginleşme', gecekondulunun algılanmasında iktisadi açıdan değerlendirilen (ve sempati ile bakılabilen) *"yoksul Türk"*ten, kültürel açıdan değerlendirilen (ve suçlanabilen) "*siyah Türk*"e"[1] geçişi kolaylaştırmakta. Bizim burada vurgumuz, yoksul Türk'ten siyah Türk'e geçiş gibi sorunlu bir bakış yerine, iktisadi ve kültürel olarak iç içe geçmişliğin yarattığı Türkiye kentlerinin oluşum sürecinin belki de en özgün yanlarından birisi olan *'nöbetleşe yoksulluk'* süreci ve onun değişik evreleri üzerine olacak. İlerdeki bölüm-

1 Siyah Türk yoksul olabildiği gibi zengin de olabilmekte tabii ki; lakin zengin olanının da kısa bir süre öncesine kadar yoksul olduğu düşünülmekte. Temel ayraç burada iktisadi değil, kültürel olarak konmakta. Gecekonduda en kötü koşullarda yaşamaya çalışanlar da onlar, en lüks arabaların arkasına *"kıroyum ama para bende"* diye yazdıranlar da onlar. Medyanın yarattığı bu kavramı anlamak için, yine medyadan alıntı yapalım:

> *"Mekânları, konuşma tarzları, söylemleri farklı ama, artık her yerde 'siyah Türkler' var. 'Light' pop starların oturduğu koltuklar şimdi onların. Adları İbrahim, Mahsun, Hakan, Mükremin imajları 'delikanlı doğmak, harbi olmak'. Dizileri reyting patlatıyor, kasetleri yok satıyor, konserlerinde hep izdiham var Önce kentleri, sonra kültürü, şimdi de Türkiye'yi 'ele geçirdiler. Doğu ile Batı arasında sıkışmış 'BeyazTürkler' de kalelerine çekildi".*
>
> (Kürşad Oğuz, "Yok Öyle Beyaz Türkiye!" *Aktüel*, aktaran Arus Yumul, 2000, "Bitmeyen bir proje olarak beden", *Toplum ve Bilim*, 84, 37-50)

Yukarıdaki kadar açık ve seçik olarak, siyah-beyaz karşıtlığında telaffuz edilmese de böylesine bir kültürel karşıtlık pek çoğumuzun düşündüğü ve hissettiği bir şey. İster açıkça telaffuz edilsin, ister edilmesin, bu kültürel bakışın duygusallıktan arındırılmış maddi boyutlarını ortaya koymak, makul çözümlemelere girmek ve kalelerine çekilen kesimin kim olduğunu net görmek pek

lerde geniş olarak anlatacağımız 'nöbetleşe yoksulluktan' kastımız, her türlü yerel kaynaktan beslenen ilişki ağları sayesinde kent yoksullarının yaşama stratejileri oluşturmaları, bu stratejilerin kendilerinden sonra gelenlerin sırtından yürütülmesi ve yoksulluğun bir şekilde onlara devredilmesi. Gecekondulular bir bölümü bu sayede kendi yoksullukların devredebilecekleri bir kesim bulduğunda, yoksulluktan kurtulabilmekte ve hatta zenginleşebilmekte; yoksulluğun devredildiği kesimler de daha düşük olmakla beraber belli bir hayat standardına erişip ve kendi yoksulluklarını devredecekleri başka bir arsa işgal turuna katılmayı bekleyerek yükselebilme umudu taşımaktalar. Bu süreçte oluşan 'başarı', kültürel temelde hareketliliği sağlayan ilişki ağları ile sağlanmakta. Yani, iktisadi eylemlilik kültürel temelde hareketliliğini artırmakta; fakat aynı şekilde iktisadi başarının derecesi de ağların temelindeki kültürel oluşumları etkilemekte.

Bu girişe son noktayı aşağıda tartışacağımız ana konuları tasnif ederek koymakta yarar var. İlk olarak, enformel ve formel süreçlerin yapısını inceleyeceğiz ve oluşan konfigürasyonların ne gibi toplumsal geometrilere tekabül ettikleri üzerine odaklanıp, son dönemdeki iktisadi gelişme ve toplumsal değişim üzerine bazı görüşler ileri süreceğiz. Nihayetinde yoksulluk konusuna eğilip, özellikle nöbetleşe yoksulluğu anlayabilmek için genel bir fikir çatısı geliştireceğiz. Bu çatıda yoksulluğu gelir/tüketim noktasında değil, 'dönüştürme kapasitesi'nin olup olmaması noktasında tartışacağız. Bu kapasitenin nasıl geliştirildiği ve nasıl sona erebileceği meselelerine yönelecek, yoksulların hayatlarını sürdürebilme mekanizmalarından biri olarak gecekondulaşmadan söz edeceğiz.

mümkün değil. Kültür ile sınıfsallığın girdiği karmaşık ilişkinin göz ardı edildiği bu bakışta, 'siyah-zengin' ile kırsal temelli kültürel tonlardan pek hoşlanmayan, Batılı referanslara daha çok önem veren, eğitimli bir kitle olduğu tahmin edilen 'beyaz ve zengin' Türklerin kurdukları ittifaklar (ve sonucunda bazen aynı kalede buluşmaları) tespit edilememekte. Yani kaleye çekilmek için gerekli olacak iktisadi güç, kültürel örüntüler içerisinde iyice bulanıklaştırılmakta. Ayrıca, gerekli iktisadi güçten yoksun birçok eğitimli beyaz Türk'ün kaleye çekilmek değil de, iktisadi açıdan nasıl 'kabuk'larına kapandığı burada söz konusu bile olamamakta.

Keskin Sınırlı ve Geçişken Toplumsal Geometriler

Formelin ve enformelin dinamizmi

Genel hatlarıyla söylersek, gecekondu özünde enformel bir olgudur. Gecekondu, formel olarak adlandırılan ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dışında enformel süreçlerde doğar ve gelişir; yine enformel süreçler vasıtasıyla sakinlerine kentte bir yaşam sunar. Bu süreçler, hem 'kent hukuku' dışında kaçak yapılaşma olarak enformel konut piyasasının, hem de yaşamak için gerekli ücretin kazanılmasını sağlayacak enformel işgücü piyasasının oluşması ile gerçekleşir. Gecekondu ve orada oluşan yaşamın bu niteliklerinden dolayı, konuyla ilgili araştırmalar enformel süreçlere ve enformelin formelle olan ilişkisine özel bir önem vermek zorundadır.

1960 ve 1970'lerdeki gecekondu araştırmalarında genel çizgi, enformel ve formel süreçlerin ikili piyasa yapısı içinde ele alınmasıdır.[2] Modernleşmeci ya da kalkınmacı bir bakışla, enformel süreçler azgelişmiş ülkelerin özgül koşullarının ürünü olarak tanımlanmaktadır. Bu bakışta, enformel konut ve iş piyasaları, formel pazar mekanizması içerisinde kalkınma çabası gösteren geri kalmış ülkelerin bağımlı ekonomilerinin bir sonucudur. Tarımsal teknoloji ithalatının kırda açığa çıkardığı atıl işgücü şehre doğru hızlı bir şekilde göç etmekte; göç edenlerin hem barınacak yer, hem de geçinecek bir gelire sahip olmak için gösterdikleri çabalar, enformel bir piyasanın oluşumunu sağlamaktadır. Formelin hemen yanı başında oluşan enformel piyasaların önemli bir gelişme potansiyeli taşımamakta olduğu düşünülmekte, iç ilişkileri görece statik ve homojen olarak değerlendirilmektedir.[3] Gelişme potansiyeline sahip modern kesim, geliş-

2 Bu dönemin bazı önemli eserleri olarak Kıray (1972), Ö. Şenyapılı (1978), T. Şenyapılı (1978 ve 1981) Tekeli, Gülöksüz ve Okyay (1976), Tekeli (1977 ve 1982) gösterilebilir.

3 Enformel konut piyasasında belli ölçülerde ticarileşmenin başlaması ile bu statik ve homojen bakışı aşmanın ilk izleri görülse de, analizlerin yapısı pek değişmemiştir. Bkz. Tekeli (1982). Özellikle enformel iş piyasasının değerlendi-

menin garantisi olan örgütlülüğü sağlamaya çalışırken, enformel kesimin gelişmemesinin en önemli nedeni olarak örgütsüzlülüğü gösterilmektedir. Burada kastedilen örgütlülük, formel kesime atfedilen örgütlülük formlarıdır; enformel kesimde yer alanların oluşturduğu ilişki ağları örgütlenme sayılmamakta, bunların değişen pozisyonlarına, uzlaşıya ve çatışmaya göre bu örgütlenişin nasıl değiştiğine önem verilmemektedir.

Örgütsüz olduğu düşünülen enformel kesim kendine ait bir dinamik yaratamamakta ve kalıcı bir refah sağlayamamaktadır. Başka bir deyişle, enformel kesimin kendi yaşamlarını dönüştürecek projeleri geliştirmede başarısızlığı her koşulda tescil edilmektedir. Moralsiz, eğitimsiz ve örgütsüz olarak kırdan kente göç etmiş kitlelerin tutunma mücadelerinin, dönüştürücü bir güce sahip olması modern kesimlerin gücüyle karşılaştırıldığında pek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle, enformel kesimin tüm dinamizmi enformel dışında aranmaktadır. Bu anlamda enformelin, eninde sonunda modern olanın o eritici gücüyle dağılıp gideceği düşünülmektedir. Formel olan esastır ve toplumsal yaşamın ulaşılmak istenen özelliklerini uhdesinde barındırmaktadır. Enformel olan ise pek de istenmeyen geleneksel özellikleri içinde yeşerten ve dolayısıyla dönüştürülmesi gerekli olan bir toplumsal kesimi ifade eder. Ya tarihe bırakılacak bir çözümdür bu; ya da bu dönüşümü yapmak için soruna odaklanıp dönüşümün hızlandırılması gereklidir. Hangi yol izlenirse izlensin veya tahayyül edilirse edilsin, şu ortak nokta vurgulanmaktadır: *enformel sektör, azgelişmiş ülkelerin dengesiz toplumsal yapısının ortaya çıkardığı bir toplumsal sorundur.*

Formellik ve enformellik[4] burada, sınırları geçişken olma-

rilmesinde statiklik son derece açık olarak ortaya çıkmaktadır: "..bir enformel kesim işinin kendi içinde ya da kendi türleri arasında gelişerek yapısal bir dönüşümden geçmesi olanak dışıdır." (Tekeli, Gülöksüz ve Okyay, 1976 :20).

4 Formel ve enformel aslında bir başka ikiliğin (dualite) yansıması olarak görülebilir. *Gemeinschaft-Gesellschaft* olarak bilinen bu ayrım modernizmin bir tasavvuru olarak ortaya çıkan, kan bağının hemşehriliğin/yerelliğin önemli olduğu cemaat anlayışından, yasal olarak korunaklı olunabilen özgür ve atomistik bireylerin oluşturduğu toplumsal yapıya geçişi göstermektedir. Başarılı bir modernizm sonucu *Gesellschaft*'a ulaşılacaktır. Bu anlamda *Gesellschaft* bir ütopya, *Gemeinschaft* ise hem bir nostalji hem de bir sorun (modern dünyanın sorunu) olmaktadır.

yan bir geometriye sahip toplumsal yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek hareketlilik, formelin ve enformelin sınırlarında farklı tarihsel kesitlerde oluşacak büyüme ve küçülmedir. Modernleşme ve gelişme olduğu sürece formelin sınırları elbette genişleyecektir. Fakat, yan yana durduğu düşünülen bu iki farklı yapı arasındaki ilişkiler, birbirinin içine sızabileceği durumlar, süreçler ve etkileşim nedeniyle birbirlerine belli oranlarda benzeşme ihtimalleri analize pek dahil edilmemektedir. Aksine bu ikili yapı, karşıtlık olarak tanımlanmakta ve karşıtlık ilişkisinin doğası gereği, tanımlanan karşıtlıklar birbirinden tamamen kopmuş iki karşı uçta idealize edilmektedir.

Formelliğin tanımı devletin kontrolünün yoğun olduğu, kendisine bir yön çizebildiği bir çerçevede gündeme gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde çizilen yön, kalkınmacılıktan geçmektedir. Kalkınmış diye görülen ülkelerin yaşam biçiminin aşağı yukarı kopya edilmeye çalışıldığı bu bakışta, kalkınma çizgisel olarak tanımlanmakta ve çizgisel ilerlemenin, bilimin ve bu bilgiye sahip olan insanların çizeceği sınırlar dahilinde olacağı düşünülmektedir. Kalkınmamış ülkelerin, kalkınmalarını engelleyen sorunları 'bilimsel olarak' tespit edebilecekleri ve tespit edilen sorunlar üzerine çabalarını birleştirip merkezi kontrol temelinde yukarıdan aşağıya müdahale edebilirlerse, bu sorunları çözecekleri düşünülmüştür. Kalkınmaya engel olduğu düşünülen sorunlar, genel olarak enformel kesime atfedilen özelliklerden kaynaklanmaktadır. Kalkınmış ve modern ülke yaratma sürecinde, mümkün olduğunca formel olarak tanımlanan özelliklerin tüm toplum kesimlerine yayılmasına dayalı homojen[5] bir hedef belirlenmektedir.

Enformel ekonominin yukarıda anlatılan özellikleri aslında olayın sadece bir yüzünü -negatif sonuçların çıkabildiği yüzü-

5 Homojenlik aslında korporatist bir eşitlik anlayışını göstermektedir. Herkesin okuyup yazmayı bildiği, mühendis, doktor, öğretmen sayısının fazlalaştırılmaya çalışıldığı bir toplum arayışıdır, bu. Vurgu burada nitelikten daha çok nicelik üzerinedir: büyüme oranları, doktor, mühendis sayısı, her tarafa giden yollar vb. söylemin ve pratiğin ana eksenini oluşturmaktadır.

nü- göstermektedir. 'Kalkınmanın önünde engel olan', örgütsüz, yoksul, hayatta kalmak için bulduğu her işi yapmaya hazır bu kesimin yaşamdaki 'çırpınışı' pozitif sonuçlar çıkartabilmek için uygun bir zemin olarak görülmemektedir. Fakat, bu bakışın formel kesimin bireyselleşmiş, gelenekten kopmuş ve modern eğitimden geçmiş hayatının getirdiği bir bakış olduğunu ve dolayısıyla kendi dışında oluşabilecek farklı dinamikleri kavrayamadığını fark etmek zor olmasa gerek.

Enformel kesimin sadece negatif bir yüzü yok. Bu kesimdekiler, pek korunaklı olmayan ortamlarda pasif izleyici olmak yerine, kendilerine ait stratejiler geliştirerek, dövüşe dövüşe yükselme savaşı verebilecek kapasiteyi içlerinde barındırabiliyorlar. Yaşadıkları tüm olumsuzluklara karşın onlar, hayatta kalma ve yükselme azminin getirdiği dayanışmanın, yerel gelenekleri bir şekilde kendi yaşantılarına uydurarak sürdürmenin temel olduğu bir yaşam kurmaya çalışabiliyorlar; eğer yerel zanaatkâr kabiliyetlerine sahiplerse, bu kabiliyetlerini yeniden üretebilecekleri bir yaşamı gerçek kılmaya uğraşıyorlar. Dolayısıyla umutsuzluk, moralsizlik ve eğitimsizliklerini, hayata tutunma gayretinden doğan bir 'dinamizmle' pozitif sonuçlara çevirebilme enerjilerini içlerinde taşıyabiliyorlar. Elbette bu, her enformel kesim için söz konusu olmayabilir. Yukarıda bahsettiğimiz 'atak' özellikler, belli bir mekândaki enformel kesimlerde bulunmadığı zaman umutsuzluklar sürekli bir çözülmeye, suç kapasitesinin artmasına yol açmakta.

Pozitif niteliklerini ortaya çıkartabilen enformel kesimler bu anlamda dönüştürücü güce sahip, modernleşme ile gelenekleri arasında tarumar olmamaya çalışan, tepkilerini kendilerine ait çözüm üretme kapasitesi ile birlikte koyabilen ve yoksulluklarıyla başetmek için kolektif stratejiler geliştirebilen kesimler olmakta. Enformelin pozitif yönünün dönüştürücü bir güç yaratması ve bu gücün başarılarının gözle görülebilir hale gelmesi hemen ortaya çıkacak bir sonuç değil. Kendine ait bir gelişme süresine ilaveten, dışsal koşulların uygun olup olmaması süreçte fark yaratabiliyor. Dışsal koşulların uygun olmaması aslında, formel diye düşünülen yapının ne kadar güçlü

olduğuyla ve enformel diye dışarda tutulan yapılara ivme kazandırabilme potansiyeliyle ilgili bir durum.

Sözü edilen pozitif niteliklerin ortaya konabilmesi için kolektif verimliliğe dayalı güçlü bir ağ ilişkisinin olması gerekli. *Ağ ilişkisi* enformel özelliklerin sıkça göründüğü bir örgütlenme tarzı.[6] Gecekondu yazınının temel vurgulama alanı olarak gördüğü 'formel örgütlülük' anlamında değil, buradaki örgütlülük. Bu, hiçbir yasal bağlayıcılığı olmayan, hatta yasaların gediklerini bulmak için kendi kurallar bütününü oluşturan bir örgütlülük. İnsanların kendi rızası ile katıldığı, kendi korunaklı kalesini inşa edebildiği, hayata tutunmayı sağlayan kurallar temelinde oluşturabildiği bir ilişkiler sistemi burada kastedilen. Başka bir şekilde söylersek, yasal olmayan koşullar altında var olmanın, ortak bir kaderi paylaşmanın zorunlu kıldığı belli bir düzenleme sunabilen, gündeme gelecek anlaşmazlıkları çözme yeteneği olan bir ilişkiler sistemi. Bu örgütlenme hayatta kalmak için gerekli bilgi akışlarını sağlarken, aile ve birey için güvenlik sağlamakta; ayrıca hem belli bir rekabeti, hem de belli bir yardımlaşmayı teşvik ederek, oluşacak fırsatların değerlendirilmesinde, dolayısıyla yoksullukla baş etmede önemli işlevler görmekte.

Bu ağların işlemesinde en önemli olgu, güven. Güven duygusu ağ içindeki ilişkilerin pozitif sonuçlar getirebilmesini sağlamakta. Giddens'a atfen iki güven mekanizmasının işleyişinin hayati olduğu söylenebilir (Giddens, 1992 ve 1994). Bunları basitçe *pasif ve aktif güven* mekanizmaları olarak ifade edebiliriz. Pasif güvenden kastımız, kurumsal güven: yani bireylerin toplumun kurumlarına ve kurumsal yapısına duyduğu güven. Diğer bir deyişle, modernite projesinin yaratmayı amaçladığı, birbirini tanımayanlar arasında oluşacak anonim bir güven. Bu tanımı yukarıdaki tartışmalara yönlendirdiğimizde, karşımıza formel güven, daha açık bir ifade ile 'formel olana güven' çıkmakta. Bu güvenin yaygınlaştığı bir toplumda,

6 Ağ ilişkisinin analizi için bkz. Castells (1997), Türkiye üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. Pınarcıoğlu (2000a).

o toplumu oluşturan bireyler hukuksal sisteme güvenebilmekte; sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve psikolojik olarak kendilerini güvende hissedebilmektedir.

Lakin pasif güven, insan ilişkilerinin her noktasını kapsayan ve dolayısıyla kendi başına yeterli olacak bir güven tanımı değil. Bireylerin kendi yaşam çevresinde tanıdıkları arasında geliştireceği aktif güven olarak adlandırılacak bir mekanizma da olmazsa olmazdır. Aktif güven, pasif güvenin aksine birbirini tanıyanlar arasında oluşan, dayanışmayı sağlayan bir güven biçimi. Yine pasif güvenin aksine aktif güvenin, enformel ilişkilerin işlemesini sağlamakta önemli işlev var. Her toplumsal oluşumda bu iki güvenin varlığı gerekmekte. Fakat iyi bir hukuk sistemi ve kurumsallaşmanın olmadığı, bireysel gelişme olanaklarının sağlanmadığı ve toplumsal gelişmenin dışlayıcı özelliklerinin arttığı bir ortamda, elbette pasif güven azalacak; hayatın sürdürülebilmesi için aktif güven mekanizmalarının ön plana çıkması gerekebilecektir. Hatta yaşanılan çağda aktif güvenin varlığı birçok noktada hayati görünmekte. Mesela, hukuksal sistemin iyi işlediği varsayılan ülkelerde bile sosyal ilişkilerin hızı karşısında pasif güven tam bir garanti sağlayamamaktadır. Bu nedenle, enformel güven mekanizmalarının pasif güveni desteklemesi gerektiği düşünülebilir.

Türkiye'de son yıllarda pasif güven diye adlandırdığımız mekanizmanın ciddi yaralar aldığını söylemek sanıyoruz pek yanlış olmaz. Bu pasif güvendeki azalış belli ölçülerde devletin girdiği kriz ile ilgili. Aslında pasif güvenin garantisi, toplumu oluşturan bütün bireyleri mümkün olduğunca kapsayacak ve asgari müşterekteki ilişkilerini düzenleyecek olan kurumsallaşmalar. Bu kurumsallaşmalar tabii ki tamamen devletin alanında yer almıyor; devlet ve toplumun kesişme alanındaki kurumsallaşma daha önemli. Fakat yine de, devletin bu kurumsallaşmada en önemli aktör olduğunu belirtmek gerekiyor. Daha sonraki bölümlerde göstereceğimiz gibi, devletin, Cumhuriyet'in başından beri sürdürdüğü, farklı toplumsal grupların asgari müşterekteki ilişkilerinde hakemlik rolünü terk etmesi ve toplumsal uzlaşmanın yıkılması pasif güven azalışında önemli olmuş-

tur. Bu azalışla beraber, toplumun hemen her kesimi, gerginliğe ve kendi gibi olmayanları dışlamaya yönelik, daha saldırgan öğeler içeren tavırlar oluştururken, aktif güvene dayalı ağ örgütlenmeleri de ön plana geçmeye başlamıştır.

Formel enformele karışırken

Şu ana kadar yazılanlardan bazı önemli noktaları tekrar vurgulayalım. Enformel olan zorunlu olarak görece hareketsiz olan değildir, aksine kendine ait bir dinamizmi taşıma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin pozitif sonuçlar doğurması, elbette enformel grupların belli bir zamanda ve mekânda (enformel olarak) örgütlenebilme kapasitesi ile ilgilidir. Bu kapasitede düşüklük olduğunda enformel ve formel arasındaki ilişkide formelin dinamizmi ve başarısı önemli olmakta, enformelin sınırlarını da belirlemektedir. Formel ne kadar başarılıysa, enformelin formele dönüşmesi -ya zaman içinde kendiliğinden ya da etkin bir müdahaleyle - o ölçüde mümkün olacaktır.

Enformel olan belirli bir ağ örgütlenmesine sahipse, aktif güveni oluşturabiliyorsa ve potansiyel olarak dönüştürücü güce sahipse, formelde oluşacak kriz sonucunda bu potansiyel güç pratiğe geçme şansı bulabilecektir. Gerçekten de, dünyanın 1970'lerden itibaren girdiği yapısal kriz, dolayısıyla hemen hemen her toplumda formel olanın başarısızlığı ve sonucunda yaşanan altüst oluş (dolayısıyla pasif güvende azalış), enformel kesimlere ciddi bir hareket alanı açmıştır. Yaşanılan çağdaki altüst oluş basit bir altüst oluş değildir; teknolojik devrim sayesinde 'yapı' ve 'aktör' arasındaki ilişki tarzı değişmeye, aktörlerin inanılmaz şekilde hareketli ve belirleyici olabildiği oynak ve kaygan bir karakter kazanmaya başlamıştır.

Ne demek istediğimizi daha iyi anlatabilmek için, yapı ve aktör arasındaki ilişkiyi incelemek yarar sağlayabilir En kaba biçimiyle tanımlarsak yapı, insan eylemlerinin birleşim noktalarının oluşturduğu, 'çıplak gözle' görülemez toplumsal mekanizmaları anlatmaktadır. Soyutlama düzeyinde kavramsallaştırılan bu mekanizmalar, insan eylemlerinin sonucunda oluşur-

ken, oluşum sürecinde belli bir kabul görme ve kurumsallaşma sonucu, bu eylemlere sınır koyabilmektedir. Bu sınırlandırma, bir yanda belli bir algılama ve gelişme doğrultusu yaratmakta, fakat aynı zamanda farklı toplumsal alternatiflerin oluşumuna ve gelişimine engeller getirebilmektedir. Yapısal mekanizmaların işleyişindeki içsel çatışmaların en aza indirilip istikrarın sağlandığı ve refahın genelleştirilip, verimlilik ve meşruluk anlayışının en çoğa çıkarılabildiği durumlarda, bu sınırlandırma ziyadesiyle artabilmektedir. En ideal durumda bile, yapıyı bir makinanın işleyişi gibi düşünmemek ve insan eyleminin, ne kadar sınırlanırsa sınırlansın, genel mekanizmaların işleyişinde zaman ve mekâna göre farklılık yaratabilme potansiyeline dikkat etmek gerekmektedir. Yapı ile aktörler arasında oluşan etkileşim bir yanda zaman içerisinde bir değişim getirirken, diğer yanda coğrafi farklılaşmaların da temelini oluşturmaktadır.[7]

Yapısal kurumsallaşma, aslında toplumsal yaşamın içerisinde gelecek tasavvurunun çizilebildiği, belli bir yasallık ve meşruiyetin temel olduğu formel yaşam alanını göstermektedir. Bu kurumsallaşmanın en yoğun olduğu ve dolayısıyla kriz olasılıklarının en aza indirildiği, çizilen doğrultuda çalışıldığında geleceğin parlak göründüğü toplumsal koşullarda, formel yapı gücünü rahatça koruyabilmekte, onun içerisinde yer almayan insan eylemleri de enformel hatta 'irrasyonel' veya 'anakronik' sayılmaktadır. Formel yapıda oluşacak kriz ve bir gelecek tasavvurunun çizilememesi durumunda, enformel yapılar belli bir hareket kabiliyeti kazanmakta, özellikle yapı ve aktör arasındaki ilişkinin deviniminin hızlandığı, yapının hızlıca yeniden kurulup yıkılabildiği durumlarda, enformel aktörlerin de yapıyı değiştirebilme ve etkileyebilme şansları artabilmektedir.

Burada aslında önemli nokta, içinde bulunulan çağın dinamiklerinin yarattığı gayet hareketli ve alışıldık toplumsal sınırları zorlayan insan eylemlerinin, istikrar arayışlarını neredeyse boşa çıkaran sürekli bir değişkenlik yaratmasıyla ilgilidir. Di-

7 Bu konuda Türkçe'de bulunabilecek toparlayıcı kaynaklar için bkz. Işık (1994) ve Pınarcıoğlu (1994).

ğer bir deyişle, değişim ya da yeniden yapılanma yapısal değişikle sınırlı değildir. Süreç içerisinde yapı ile insan eylemi arasındaki ilişki de değişime uğramaktadır. Özellikle yaşadığımız yıllarda gelinen noktada insan eylemi, yapının sınırlarını değiştirebilme kapasitesini artırmış, yapısal sınırların kontrolünden kaçış noktalarını daha kolay bulabilmeye başlamıştır. Bu durumda, istikrarlı ve uzun erimli yapısal durumlardan daha çok, insan eylemi ve yapı arasındaki oynak ve esnek ilişki sonucu değişken yapısal durumlar ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, kapitalizmin örgütlenme tarzında *örgütsüzlük ve risk* başat hale gelmeye başlamıştır.[8]

Özellikle son yirmi yıldır dünyada görülen gelişmelerin ortaya koyduğu tablo, formel yapının tanımındaki muğlaklık ve örgütsüzlüğün bir sonucu olarak, *istikrarlı ve uzun erimli toplumsal yapılardan, riskli yapılara* geçiştir. Devletin hareket alanının kısıtlanması, küresel piyasaların kontrolsüzlüğü ve teknolojik devrim sayesinde ekonomik ve sosyal girişimcilerin kazandığı şu ana kadar görülmemiş (küresel düzeyde) bir hareket alanı, istikrarlı ve uzun soluklu bir çizgi izleme olasılığını azaltmakta, hemen hemen herkesi belli birtakım risklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Riskin başat olması fırsatların da mevcudiyeti anlamına gelir. Böylece, ulus devletle çizilen sınırlar içinde kontrol edilmesi imkânsız küresel akımların hızlanması ile beraber, bu akımların sunduğu fırsatlardan yararlanmaya çalışan yeni toplumsal oluşumlar görülmektedir.

Ronald Reagan'ın "devletin, sorunların çözüm yeri değil, bizzat kendisinin ciddi bir sorun kaynağı" olduğunu belirten o ünlü 'aforizmatik' cümlesiyle ifade edilebilecek, devletin kapitalizm içerisinde '80'lerden itibaren görülen çaresizliği, bu akımların oluşumunda önemli pay sahibidir. Devletin bizzat kendisi sorun kaynağı ise, kapitalizmin içinde yapılması gereken, giri-

8 Bu durumda ilgili yorumlar arasında, her şeyin mübah ve kontrol edilemez sayıldığı postmodern durum ya da yapıyla insan eylemi arasındaki ilişkiyi daha esnek ve değişken görerek özgürleştirici insan eylemlerinin oluşumuna katkı yapmayı isteyen, postmodernizm ile 'kaba' modernizmin arasında bir yol tutturan 'refleksif modernizm' dikkat çeken bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Beck, Giddens ve Lash, 1994).

şimcilerin ön plana geçirilmesi ve bunun için eski yapının pragmatik olarak 'yıkımı' olacaktır. Her ne kadar devlet müdahalesinin asgariye indirilmesi öngörülse de, paradoksal olarak devlet eski yapıyı yıkmak için öncesinden daha fazla müdahale edecektir. Lakin bu müdahale, eski dönemde geriletildiği düşünülen girişimciliğin önündeki engelleri yok etmek için yapılacak bir müdahaledir. Girişimciliğin ivme kazanması ile ortaya çıkan yeni ufuk, ulaşım ve elektronik sektörlerinde görülen büyük gelişme sayesinde girişimciliğin hareket alanının ulus devlet sınırlarını ve klasik dış ticaret anlayışını aşmasıdır.

Sınırları zorlayan küresel ekonomi akışkanlığında yeni güç dengeleri oluşmaktadır. Bununla ilgili iki önemli gelişim şöyle özetlenebilir. Birincisi, oluşan akışkanlık içerisinde sürekli büyüyen küresel firmaların imparatorluk haline gelmeleri ve ulus devlet karşısında güçlerinin sürekli artmasıdır. Bugün, global firmaların bazı ülkelerin bütçelerinden daha büyük bütçeleri olduğu bilinmektedir. Şu andaki eğilim sürdüğünde, zaten kendi sınırlarını aşan küresel akışkanlık karşısında kontrol güçlerini kaybetmeye başlayan ulus devletlerin yakın bir gelecekte nasıl bir durumla karşılacağı çok ciddi bir sorundur. Bununla birlikte ikinci önemli özellik, küresel akışkanlığın açık uçlu bir yapısı olması ve sürekli genişleyebilmesiyle ilgilidir. Bu açık uçluluk belli bir esnekliği, sürekli hale getirirken, güç ilişkisini de paylaşılan (çok merkezli) bir duruma getirmektedir. Küresel akışkanlığın oluşturduğu ağlarda, ne kadar güçlü olursa olsun herhangi bir aktörün tüm ağların akışını kontrol etmesi pek mümkün değildir. En güçlü firmalar bile kontrol edilemeyen finansal akışların sersemletici etkisine maruz kalabilmektedir. Bu durumda güç ilişkisi sürekli yeniden biçimlenmektedir. Bu biçimlenmede toplumlar, kentler, bireyler hem çok kolay cezalandırılabilme riskiyle karşılaşırken, kendi sınırlarından kaçma, kendilerini daha yüksek platformda tanımlama olanağına da kavuşabilmektedir.[9]

9 Türkiye'de *Anadolu Kaplanları* denilen olgu, bu noktayla sıkı sıkıya ilintili. Bir zamanların pek gelişmemiş, tarıma dayalı kentleri kendi çabaları ile küresel kapitalizmin sunduğu avantajları iyi değerlendirip uluslararası ticaret ağlarına

Bu akışkanlık kendine, yasal düzenlemelerin tam olarak oturduğu ve organize olmuş bir hareket alanı tanımlamamaktadır. Ulus devletin kontrolünün yoğun olduğu önceki dönemin formel alanı kadar net bir şekilde tanımlanmış bir küresel formel alanın olduğunu söylemek şu an için gayet zor.[10] Sadece hareket alanı açısından değil, niteliği açısından da formel alanda ciddi bir değişiklik yaşanmakta ve bu nedenlerden dolayı formelin yapısı daha muğlak kalıp, enformelle iç içe girebilmektedir.

Bu konuda en önemli değişikliklerden biri de formel iş tanımında olmaya başlamıştır. Yukarıdaki tartışmalara bağlı olarak, formel sektörün kurulu olduğu alanın *istikrar* alanı olduğunu söyleyebiliriz. Güçlü bir bir formel işgücü piyasasına sahip olabilmek ve bu piyasanın kendi çıkarına uygun olarak örgütlenebilmesine olanak sağlamak, şiddetli rekabetten kısmen sakınılabilen, piyasada belli bir kontrol ve gücün oluştuğu ortamlarda daha fazla mümkün olabilmektedir. Kısaca, hem piyasa açısından hem de formel iş açısından bir istikrar ve bu istikrarı yaratacak bir örgütlenme gerekmektedir. Halbuki istikrarın zor sağlandığı, rekabetin çok yoğun olduğu bir dönemde formel işgücü piyasasının da bundan kendine düşen payı alması kaçınılmaz olacaktır.

En azından son yirmi yıldır sistemin verimliliğini sağlamak için girişimcilere tanınan gayet geniş hareket alanı sayesinde esnek işgücü artık yaşadığımız çağın vazgeçilmez istihdam biçimi olmuştur. Bu durumda formel iş tanımı, hem alan açısından daraldığı hem de enformelle iç içe geçtiği bir sürece girmiştir. Ayrıca teknolojik devrim karşısında, şu ana kadar belli bir kemikleşme gösteren, kuramsal ve pratik olarak kendisini

girmeyi başararak, önceden hayal bile edilemeyecek başarılara imza atmışlardır. Başaramayan kentler için ise durum hiç de iç açıcı değildir. Bu başarısızlık sadece kalkınmamışların değil, daha önceki dönemlerde kalkınmış ülkelerin de kıyılarına vurmaktadır. Bazı eski refah bölgeleri büyük bir çöküşle karşılaşmış; bu bölgelerin yurttaşları, önceleri sadece kalkınmamış ülkelere atfedilen sorunlarla birlikte yaşamaya başlamışlardır.

10 Bunun en güzel örneği, tam bir formel alan içerinde oluşması şu an için mümkün olmayan e-ticarettir. Ofis bile gerektirmeyen bu yeni ekonomik aktivite için gerekli yasal düzenlemeler henüz oluşmamıştır.

meşrulaştırmış birçok formel işin geleceğinin ne olacağı pek belli değildir. Rifkin'in (1997) anlatımıyla şu ana kadar verimlilik temelinde oluşmuş birçok işin sonu gelmekte ve dünya (özellikle gelişmiş ülkeler) geleneksel işin bittiği bir geleceğe doğru ilerlemektedir. Rifkin'e göre verimlilik esaslı her işte makinelerin -verimlilik temelinde rekabet gücü düşük- insanların yerine geçeceği bir dünya çok uzakta değildir: şu anda bile birçok firma sürekli olarak çalışanlarını çıkartmakta ve birçok insan düzenli iş yerine, kısa süreli, geçici iş portfoliyoları ile yaşamak zorunda kalmaktadır.

1970'lerden beri formelin girdiği krizin enformele ciddi bir hareket alanı kazandırdığını belirtmiştik. Kriz sırasında formelin sınırlarının gevşediği, ayrıca yeniden yapılanırken enformelin özelliklerinden yararlandığı görülmektedir. Son yıllarda önemini artıran küçük işletmeler bu sürecin önemli bir örneğidir. Girişimciliğin önündeki engelleri kaldırma ve destekleme süreci, '60'lı ve '70'li yıllar boyunca iktisadi olarak pek anlamlı gözükmeyen, dolayısıyla formel alan içerisinde rahatça yer bulamayan küçük firmaların son yirmi yılda inanılmaz bir hareketlilik göstermesine ve birçok ülkenin gelişme çizgisinde önemli bir yere sahip olmasına ön ayak olmuştur. Dünya ekonomisinde son yirmi yılda yaşanan altüst oluş sürecinde, her şeyi kendileri yapmaya çalışan büyük firmaların krizi ve dolayısıyla bazı işleri kendi bünyelerinden çıkartmaları, küçük ama becerikli, ucuzcu ama belli bir kaliteyi de yakalayabilen, esnek ama zamanında iş yetiştirebilen küçük firmalara bir fırsatlar yumağı sunmuştur.

Özellikle tüketim malları sektörlerinde birçok küçük ve orta ölçekli firma, büyük firmaların boş bıraktığı alanlarda önemli bir hareket alanına kavuşmuştur. Türkiye'de ve benzeri ülkelerde görülen sanayi temelli küçük ve orta ölçekli firma başarılarına baktığımızda önemli bir nokta karşımıza çıkıyor. Sözü edilen küçük ve orta ölçekli firma başarıları ağ tipi bir örgütlenmenin eseri olarak oluşmakta ve bu ağ örgütlenmesi hem formel ilişkiler içerisinde yer almaya çalışmakta, hem de enformel ilişkilerden beslenmektedir. Özellikle gelişmelerinin

ilk aşamalarında enformel nitelikleri fazlasıyla ön plana çıkmaktadır. Çoğunlukla yeterli eğitime sahip olmayan ve pazarla nasıl ilişkiye geçeceğini de pek bilmeyen bu kesimler enformelliğin pozitif ve yaratıcı gücünü sonuna kadar kullanabilmektedir. Bu işletmeler, küçük olmanın zorunlu kıldığı, belli düzenlemeler sunabilen, gerektiğinde yasaların gediklerini bulan ve gündeme gelecek anlaşmazlıkları çözme yeteneği olan bir ilişkiler sistemi kurabilmektedir. Birbirleriyle aktif güvene dayalı ilişkiler içerisinde olan küçük firmalar, kendilerine ait çözüm üretme kapasitesine sahip kolektif stratejiler geliştirebilmektedir.[11]

Devletin girdiği krizle ve sonucunda girişimciliğin yaşamın ana ekseni haline gelmesiyle birlikte, mal ve hizmet akımlarının ulus devlet sınırlarının dışına taşması ve küresel bir nitelik alması sonucunda kentler ve yerel yönetim ön plana çıkmış; kentler yerel gelişmenin motoru olarak adlandırılmaya başlamıştır.[12] Küreselleşmenin ulus devleti aşmaya yönelik yeni düzenleme arayışları, yerel yönetimlerden ve kentlerden geçmektedir. Küresel-yerel diyalektiği olarak kavramlaştırılan bu arayışta, hem yönetim hem de iktisadi hareket alanı kenttir. Özellikle küresel ağlara katılan kentlerde göze çarpan bir gelişme ve zenginleşme (aynı zamanda diğer kutupta yoksulluk) ortaya çıkmaktadır. Ayrıca küresel ekonominin olanaklarını kullanıp zenginleşen kesimlerin ofis, konut, alışveriş merkezi gibi taleplerine cevap vermeye çalışan kârlı bir inşaat sektörünün doğuşu ve bu inşaat sektörüne yatırım yapmaya çalışan finans çevreleri, bu tip kentlerde sürekli bir dönüşüm dinamiği yaratmıştır (Ball, 1994; Hall, 1995; Zhu, 1999).

Hızlı hareket halindeki, oynak finans akımlarının emlak sektörüne olan eğilimi kârlı inşaat sektörünün avantajlarından yararlanmakla olduğu kadar, parasal varlıklarda oluşan riskin dağıtılmasında sağladığı avantajlarla ilgilidir. Yeni dü-

11 Kolektif stratejiler için bkz. Pınarcıoğlu (2000a, 2000b).

12 Dünya Bankası'nın son Dünya Gelişme Raporu'nda kalkınmadaki ana eksenin kentlerden geçtiği ve kentlerin artık kalkınmanın motoru olduğu belirtilmektedir. Bkz. World Bank (2000).

zenlemelerle birlikte gayri menkulun artık küresel bir mal olması bu süreci kolaylaştırmakta, riskin dağıtılmasını sağlamaktadır. Kısaca kentler kendi geleceklerini ciddi olarak biçimlendirecek büyük bir sermaye akımıyla karşı karşıya kalmakta; bu akımları çekebilmek için birbirleriyle yarışabilmektedir. Bu gelişmeler büyük yatırımcılar için gayri menkulü ön plana çıkartmış, büyük finansal kaynaklar kent arsalarına yöneltilmeye başlamıştır. Bu yönlendirmede, büyük iş gruplarına ellerindeki gayri menkulleri pasiften aktife kaydırmak olanağı ve nakit akışı getiren, yeni yatırımlara girerken finansal kolaylıklar tanıyan ve menkulleşmeyi sağlayan 'Gayri Menkul Yatırım Ortaklıkları' gibi yeni finansal araçlar ortaya çıkmıştır.[13] Gayri Menkul yatırımlarının büyük yatırımcılar için ön plana geçmesi, enformel emlak piyasasına sahip ülkelerdeki kentlerin yapısında, aynı iş piyasalarında olduğu gibi formel ve enformel ayrımında önemli değişikliklere sebep olmaktadır; enformel ve formelin birbirine karıştığı, geçirgenliğin arttığı bir durum karşımıza çıkmaktadır. Gelecek bölümde tartışacağımız üzere, yeni dönemin birikim olanaklarından yararlanan kesimlerin talepleri doğrultusunda, bir zamanların gecekondu mahalleleri olan kent çeperindeki arsalar bir anda formel piyasanın da hareket alanında çok önemli yer tutmaya başlamıştır.

Özet olarak devletin ana kontrol mekanizması olduğu günler geride kalıp, toplumsal uzlaşma koşulları ortadan kalkarken, küresel yasal düzenlemelerin tam olarak oturmaması ve sistemin verimliliğini sağlamak için girişimcilere verilen gayet geniş hareket alanı, toplumsal yaşamda formel ve enformelin iç içe girmesini sağlamaktadır. Enformel formelleşirken, formel de enformelleşmektedir. Bir zamanların *keskin sınırlı formel-enformel geometrisi* yerini *formel ve enformelin geçişken olduğu bir toplumsal geometri'ye* bırakmaktadır. Başka bir deyiş-

13 Türkiye'de de geliştiğine tanık olduğumuz gayri menkul yatırım ortaklıklarının bir önemli özelliği, borsaya girebilen orta sınıflara (küçük yatırımcılara) belki de hiçbir zaman oturamayacakları üst sınıf konutları finanse etmek gibi garip bir fırsat yaratmasında yatmaktadır.

le, *ikilikçi* bakışta olduğu gibi kenarları rahatça keşfedilip, iki ayrı kutupta idealize edilecek bir toplumsal koşul artık yok. Bu yeni geçişken toplumsal geometride göze çarpmaya başlayan bazı noktalar şöyle belirtilebilir:

- Keskin geometriye nazaran geçişken geometride güç ilişkileri oturmamış, gücün nasıl paylaşılacağı belli olmamıştır. Ulus devlet ve küreşelleşmenin hareket alanı şu an için muğlaktır; bunlara karşılık gelen aktörlerin güç savaşı sürmektedir. Devlet, piyasa ve sivil toplum örgütlerinin hareket alanlarındaki muğlaklık sayesinde, *tanımı belirsiz grilikler* oluşmaktadır. Bu gri alan bir şekilde enformel tanımı içine girmektedir. Ama bu sadece enformel bir alan değil, yasadışı faaliyetlerin ve dolayısıyla suçun görüldüğü bir alandır. Diğer bir şekilde söylersek, oluşan akışkanlıklarda tanımlanmış bir formel alan tam olarak oluşamayınca, suç temelli örgütlenmeler de ciddi bir hareket kabiliyeti elde edebilmektedir. Bunun tezahürü olarak yolsuzluklar ciddi oranda artarken, küresel suç ağları da büyüyebilme yollarını bulmaya başlamıştır.[14] Özellikle azgelişmiş ülkelerde gri alanların iyice büyümesiyle beraber, toplumsal sistemin yeniden üretiminde çok ciddi sıkıntılar görülmekte, dolayısıyla kriz olasılıkları artmaktadır. Türkiye'de özellikle son yıllarda sıklığını artıran krizlerde, gri alanın büyüklüğünün önemli bir payı olduğu söylenebilir.

14 Gerçekten de illegal aktiviteler belli bir uluslararası ağ örgütlenmesi içerisindedir. Bu aktivitelerden elde edilen kazanç ve elde edilen etkileme gücü de hiç azımsanacak gibi değildir. Mesela Birleşmiş Milletler verilerine göre 1994 yılında uluslarası suç ağlarının elde ettiği kazanç bir trilyon Amerikan doları kadardır ve bu rakam toplam nüfusu üç milyar civarında olan düşük gelirli azgelişmiş ülkeler grubunun elde ettiği toplam gelire eşittir (United Nations, 1995). Böylesine güçlü ağların diğer ağlarla nasıl ilişkide bulunduğu ya da bulunacağı da şu anda pek açık değildir. Özellikle kalkınmakta olan ülkelerde bu ağların, devlet merkezli ağlarla yakın ilişkisinin olduğu hakkında pek çok kanıt ortaya çıkmaktadır.

- Keskin geometrideki enformele nazaran, geçişken geometride oluşan enformellik artık büyüme ve gelişme olanaklarına kavuşan, gri alanın varlığını kendi çıkarı için kullanabilen ve bu süreçte kendi içinde de farklılaşan, kazananın ve kaybedenin açıkça görülebildiği bir nitelik kazanır. Gecekondulaşma sürecinden örnek vermek gerekirse, gecekondulular artık sadece yoksullardan oluşmamakta; kendi zenginini ve fakirini yaratan bir sürecin oyuncuları olmaktadır. Aslında, enformelin formelle girdiği flörtün sonucu olarak, yoksulluk çağrışımlarını fazlasıyla bünyesinde barındıran *gecekondu* terimi yerini, zengin ve fakir ayrımının zorlaştığı *kaçak yapılaşma*ya bırakmaktadır.
- Devletin girdiği kriz, girişimciliğin hareket alanında görülen genişleme ve derinleşme sonucu oluşan belirsiz gri alanların sunduğu sermaye birikim olanaklarından yararlananların ortaya koyduğu hızlı zenginleşme, çoğunlukla formel zeminden beslenmiş zenginleşmeden farklıdır. Çok hızlı bir yukarı doğru sınıfsal hareketliliğin görüldüğü son yirmi yılda, hem enformel hem de formel kesimdeki yeni zenginleşme hareketleri birbirine benzemiş, yasallık ve yasadışılığın ayrıştırılmasının zor olduğu ortak bir alandan beslenmeye başlamıştır. Bunun yansımaları, toplumsal ve kentsel düzlemde izlenir hale gelmiştir. Gelecek bölümde daha geniş tartışacağımız gibi, mesela kaçak yapılaşma sadece enformel kesime özgü değildir artık; formel kesim, kaçak yapılaşma hususunda enformel kesime benzer davranışlar sergilemektedir.
- Geçişkenlikte karşımıza çıkan yeni zenginleşme, keskin sınırlı geometrideki yukarı doğru hareketlilik kodlarını da ciddi olarak değiştirmektedir. Bu konuda en önemli darbeyi formelin en önemli kalesi olan eğitim almakta, eğitim yoluyla yukarı doğru hareketliliğin tanımı değişmektedir. Yeni sistemin özelliklerine

uygun az sayıda meslek dışında eğitimin sunduğu yukarı yöneliş imkânları gittikçe daralmaya başlamıştır. Eski dönemin kodlarına hâlâ bağlı, yeni döneme uyum zorlukları görülen hekimlik, akademisyenlik gibi ciddi ve zorlu eğitim gerektiren meslekler, yoksullaşma riski taşır hale gelmiştir.[15]

- Geçişken toplumsal geometride yukarı ve aşağı doğru hareketler hızlanmakta ve gelir dağılımında çok ciddi dengesizlikler oluşmaktadır. Bu ortamda, formel olana güvensizlik iyice ortaya çıkmakta, bu güvensizliğin açtığı boşluğu hem zenginleşme hem de yoksullukla baş etme süreçlerinde insanların kendi aralarında oluşturabildikleri aktif güven doldurmaya çalışmaktadır. Böylece, özellikle cemaatler ön plana çıkmakta, kendisinden olmayanları dışlayıcı dayanışma ağları toplumsal yaşama damgasını vurmaktadır. Sonraki bölümlerde tartışacağımız gibi, kendinden olmayana karşı dışlayıcı fakat kendi içinde dayanışmacı ağlar, kenti kent yapan birleştirici unsurları tehdit eder hale gelmiştir.

- Geçişken toplumsal geometride enformel ve formel arasındaki ikilik etkisini kaybederken, başka bir ikilik toplumsal kapsayıcılık noktasında ortaya çıkmaktadır. Formel ve enformel kapsamlı bir toplumsal sistem tanımlasa da, bu sistem özellikle gelişmiş ülkelerde toplumun her kesimini kapsayıcı nitelikte değildir. Toplumsal olarak dışlanan, yani ne formel ne de enformel tarafından tanımlanabilen bir kesim oluşmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan, sistem dışına atılmış, kronik bir yoksulluğa mahkûm, mücadele yeteneğini kaybetmiş, kent içerisinde tecrit edilmeye çalışılan *yeni yoksullar*, ne enformel ne de enformel tarafından içerilen bir kesimi oluşturmaktadır.

15 Bu konuda bkz. Gürsel ve Ulusoy (1999).

Yeni yoksul olarak tanımlanan, sistem dışına atılan kesimlerin, şu anda Türkiye'de görülmemesi, böyle bir tehlikenin gelecekte de görülmeyeceği anlamına gelmemektedir.

Geçişken Geometride Yoksulluk

Yeni dönemin, yani geçişken toplumsal geometri diye adlandırdığımız dönemin bazı özelliklerini ayrıntılandırmaya çalıştık. İnsan eyleminin sınırlarının aşıldığı, hızlı sermaye birikimlerinin sağlandığı, devlet ve piyasa, ulus devlet ve küreselleşme arasında önemli gri alanların oluştuğu ve formel olana güvenin azaldığı bu yeni dönemde, bir yanda çok ciddi zenginleşmeler ortaya çıkarken, diğer yanda rahatsız edici bir yoksulluk da görülmekte. Keskin ve geçişken geometrili olarak adlandırdığımız bu dönemlerde yoksulluk tanımı nasıl değişiyor? Enformelin de kendi içinde iyice ayrıştığı ve farklılaştığı ya da daha açık deyişle 'gecekondulular'ın kendi arasında 'yoksul ve zengin' diye bir ayrımın oluştuğu yeni dönemde, yoksulluğun tanımı nasıl olabilir? Bu çeşit soruları cevaplamaya sistem içi ve sistem dışı yoksulluğun tanımı üzerinden başlayalım. Bu sorgulama sırasında vurgumuz, Türkiye'de yoksulların oluşturduğu stratejiler için bir çerçeve çizebilmek ve stratejilerin kendini ne kadar daha üretebileceği noktaları üzerine olacak.

Sistem içi ve sistem dışı yoksulluk: Eski ve yeni yoksulluk

Yoksulluk tartışılırken öne çıkan kavramlardan ikisi *sosyal dışlanma* ve *sosyal kabul*dür. Bu iki kavram yoksulluğun yapısının sistemin *içinde* veya *dışında* oluşmasını ayırt etmekte. Bir yanda sistemin içinde yer tutabilmiş ve bu pozisyonlarını bir şekilde koruyabilen, lakin reel ücretlerin sürekli düşmesi nedeniyle yoksullaşan, diğer yanda ise sistemden sosyal, siyasal ve ekonomik olarak dışlanan, hiçbir şekilde mücadele gücü

kalmayan kesimler bu iki yoksulluk durumuna karşılık gelmektedir. Bu iki farklı yoksulluk tarihin her döneminde görülürken, ağırlıkları hem zamansal hem de mekânsal olarak farklılaşmakta ve yoksulluğun algılanması da buna göre değişebilmektedir; yoksulluğu dikkate alan kuramsal bakışlar da buna göre biçimlenmektedir.

Mesela 19. yüzyıldan refah devleti oluşumuna kadar geçen sürede 'Batı ülkelerinde' oluşan yoksulluk büyük bir ağırlıkla sistem içi bir yoksulluktur. Bir başka deyişle, sistem içerisinde kabul edilen ve sistemin çalışması için hayati rol oynayan proleterlerin yoksulluğudur. Sistem içi yoksulluk konusunda en önemli kuramsal bakışlardan birisini geliştirmeyi başarmış Marksizmden devam edersek, Marksizmin genel anlatısının çerçevesi sınıfsaldır ve yoksulluk sömürüyle açıklanır. Sistem kendisini yeniden üretebilmek için düşük ücretlerle çalışacak belli bir işçi sınıfına ihtiyaç duyar. Bu sistemin dışında kalanlar için Marx'ın kullandığı (ve Marksistlerce kabul gören) terim üretim gücü olmayan, bu nedenle pek de sempati duyulmayıp dikkate alınmayan ve dolayısıyla marjinal olarak değerlendirilen lümpen proleteryadır.[16]

Marksizmin bu bakışı, refah devletinin oluşumuna kadar endüstrileşen ülkelerde yaşanan yoksulluğun genel yapısını anlatmaktadır. Refah devletinin doğuşundan önceki yoksulluk sistem içinde oluşmakta, çalışan kesimlerin büyük kısmı ciddi yoksulluk sınırında yaşamaktadır. Başka bir deyişle, yoksul kesimleri oluşturanların büyük oranda sistem içinde yer aldığını, sistem dışı kalanların daha küçük bir orana sahip olduğunu söyleyebiliriz. Pozitivist yoksulluk araştırmalarının atası sayılan Rowntree'nin 19. yüzyıl sonu İngiltere'si üzerine çalışmaları bu konuda ilginç bulgular sunmaktadır (Rowntree, 2000). Rowntree'nin çalışması öncelikle yetersiz gelirin nedenlerine odaklanır. Bu çalışmada, yoksul olarak seçilen grubun dörtte üçünün yetersiz ücret ve ağır aile yükleri yüzünden

16 Marksizm ve yoksulluk konusunda çok önemli bir eser için bkz. Wright (1994).

yoksulluk çektiği belirtilmektedir. Geri kalanların çok büyük bir bölümü hastalık, ölüm, kısa ve düzensiz iş veya geçici işsizlik gibi nedenlerle yoksulluk çeken kesimlerdir. Lümpen proletarya izlenimi veren grubun ağırlığı, ihmal edilebilir bir orandadır.

Rowntree'nin 1950'de İngiltere'de aynı yerde yaptığı bir başka alan çalışması yoksulluğun değişen yapısının da ilk işaretlerini vermektedir (Rowntree ve Lavis, 1951). Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'mn hemen arkasından başlayan refah devleti uygulamaları bu portreyi değiştirecektir. Yeni alan çalışmasının sonuçları, yoksulluğun artık sistem içinde yer alanların değil, bir şekilde sistem dışında kalanların sorunu olduğunu göstermektedir. Sistem içinde çalışanların çok büyük bir grubu yükselen reel ücretler ve hızla artan istihdam sayesinde yoksulluktan kurtulmaya başlarken, yoksul grupların çok büyük parçasını yaşlılar -çoğunluğu çocuklarını ve kocasını savaşta kaybeden yaşlılar- oluşturmaktadır. Daha sonraki yıllarda refah devleti ülkelerinde yapılan çalışmalar sistem dışında kalanların yoksulluğuna yönelecektir: mesela 1960'larda kalkınma ekonomisinin mimarlarından Gunnar Mydral'ın Amerika üzerine çalışmalarındaki esas vurgu sistemden ihraç edilenlerin ciddi yoksulluk içinde bulunması ve toplum içerisinde bir ayrımın oluşmasıdır. Bu ayrım Amerikan toplumunda mekânsal, ekonomik ve sosyal olarak izlenebilir hale gelmeye başlamıştır (Mydral, 1965).

Bu durumda gelişmiş ülkelerde karşılaşılan, 19. yüzyılın proleter yoksulları değil, Myrdal'ın ilk defa kullandığı terimle, sınıf bile olamayan *sınıfaltı* yoksullarıdır. Sınıfaltı, sadece uyuşturucu müptelası, çalışmak istemeyen lümpen proletaryayı içermemekte, ondan daha da geniş bir kitleyi, yani işsizlik girdabına girmeye başlayanları da kapsamaktadır. Fakat yeni yeni oluşmaya başlayan sınıfaltı, gelişmiş ülkelerde 1970'lere kadar ciddi boyutlara ulaşmamış, bu kesimler azınlıkta kalmıştır. Bilindiği üzere, refah devletinin ortaya çıkış iddiası, önceki dönemin eksik tüketim krizine çare bulmak için gereken istihdam ve tüketimin artırılması (başka bir deyişle sistem içi

yoksulluğun ortadan kaldırılması) olduğu kadar, çalışamayacak olanlara veya bir şekilde sistemin dışında kalanlara da kol kanat germektir. Bu nedenle, özellikle etnik konularda belli bir ayrım oluşmuşsa da, bu, yeni bir ikiliğin/ayrımın ilk izleri olarak kalmış, ön plana geçmemiştir.

Bu ikiliğin ciddi olarak ortaya çıkması 1970'lerden itibaren girilen krizle olmuştur. Krizle birlikte yoksullara kol kanat gerebilecek refah devletinin çöküşü, imalat sanayinin gelişmekte olan ülkelere göçü, postendüstriyalizmin ortaya çıkışı ve sonucunda uzun dönem işsizliğin doğuşu, sınıfaltı bir kitlenin ortaya çıkmasının temel nedenidir. Gelişmiş ülkelerde ağırlığı hızla azalan imalat sanayinin yerini doldurmaya çalışan hizmet sektöründeki iş imkânlarının niteliği de sınıfaltı oluşumunda etkili olmuştur. Yeni hizmet ekonomisinin ortaya çıkışıyla beraber, ya çok özel nitelik gerektiren işler ya da hiçbir niteliğin gerekmediği işler çoğalmaya başlamıştır. Niteliğin pek gerekmediği işler çoğunlukla istikrarın olmadığı, esnekliğin uygulanmaya çalışıldığı işlerdir. Bu nedenle hayli yetenek gerektiren işgücü piyasasında yukarı yönelişler olurken, asgari eğitim ve yetenek gerektiren işgücü piyasalarında çalışanlar için hemen sürekliliğe dönüşebilecek bir işsizlik riski oluşmuştur. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin son yirmi yıllık deneyiminde ortaya çıkan yeni yoksullar sadece uzun dönem işsizlik yoluyla ekonomik dışlanmayla karşılaşmamakla, politik denklemin tamamen dışına çıkma ve her türlü sosyal grup ve aileden kopma sonucu siyasal ve sosyal dışlanmayla karşılaşmaktadır. İşte bu dışlanan kesimler artık sınıf bile olamayan sınıfaltım, yani yeni yoksulları oluşturmaktadır.[17]

Yeni yoksulluk sürecinde belirginleşen bazı noktalar şöyle belirtilebilir:

- Gelişmiş ülkelerin geldiği bu noktada, sistemin işleyişinde yoksullara gereksinmesinin giderek azaldığı ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının sistem prob-

17 Sınıfaltı tartışmaları için bkz. Ganns (1993), Peterson (1991).

lemi olmaktan yavaş yavaş çıkıp insani bir problem haline dönüştüğü görülmektedir. Moda deyimle sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ve dolayısıyla emek arzı ihtiyacının giderek azalması, küreselleşme nedeniyle dünya çapında hızlı işleyebilen bir piyasanın oluşumu, sistemsel gereksinmenin azalmasının en önemli nedenleri olarak görülmektedir. Başka bir deyişle, sanayi toplumunun ve ulus devlet merkezli piyasaların, oluşabilecek tüketim krizleri ve yüksek emek gereksinimi nedeniyle yoksullara ihtiyacı vardır. Lakin, küresel olarak işleyen piyasaların büyüklüğü tüketim krizi olasılıklarını, teknolojik devrim de emeğe gereksinimi azaltmaktadır. Bu konuda belki de tek sistemsel sorun yoksulluğun kronikleşmesiyle beraber, suçun artması ve sistem içindekileri rahatsız etmesi olarak karşımıza çıkıyor. Gelişmiş ülke kentlerinde bu sorunun çözümleri, zengin sınıfların kendi 'duvarlı mahallelerini' ve kentçiklerini yaratmaları ya da suçu şiddet kullanarak bastırma pratiklerinden geçiyor.[18]

- Bu anlamda gelişmiş ülkelerde görülen yeni yoksulluk *kıtlık yoksulluğundan risk yoksulluğuna* geçişin emarelerini içinde barındırmaktadır. Kıtlık toplumunda, eşyanın tabiatı gereği, gereksinim duyulan temel ihtiyaçlar kıt olduğu için yoksulluk yaşanır. Oysa gelişmiş ülkelerde sisteme bir şekilde tutunulduğunda, böyle bir kıtlık sorunu pek kalmamış gözükmektedir. Fakat refah devletinin sağladığı korunaklı ortamın ortadan kalkışı ve bilgi toplumunun neden olduğu işgücü azalışı karşısında, geniş bir kitle işini kaybetme riski ile karşılaşabilmekte; bu da çalışan kesimlerin sistem dışına atılma tehlikesi ile birlikte yaşamasına neden olmaktadır.

18 Bu konuda bkz. Marcuse ve Kempen (2000).

- Yeni yoksulluk sadece gelir/tüketim sorunları dolayısıyla yoksulların mutlak bir fakirlik çizgisinde yaşamasıyla ilgili değil, onların, yaşamlarını iyileştirecek '*yapabilirliklerini*' kısmen ya da tamamen yitirmesiyle de ilgilidir. *Yapabilirlik*, yoksulluk araştırmalarında gelir/tüketim harcamaları kadar üzerinde önemle durulması gerekli bir kavramdır. Gelir/tüketim harcamaları yoksulluğun/refahın statik boyutunu aydınlatırken, 'yapabilirlik araştırması' dinamik boyuta ışık tutar (Sen, 1997). Yoksulluğun dinamik olarak algılanabilmesinden kasıt, yoksulların gelecekte oluşacak bazı fırsatlara ulaşabilme kabiliyeti, şu anda ve yakın gelecekte bu kabiliyeti kullanabilme isteği, dolayısıyla hayatını iyileştirebilme güçleridir. Bu dinamik bakışla yoksul kesimlerin aşağı ve yukarı doğru hareketleri, yoksullukları ile mücadelelerinde geliştirdikleri stratejiler izlenebilmektedir. Refah devleti boyunca alışılan 'korunaklı' ortamın ortadan kalkışı ile beraber yoksulluk stratejisi geliştirmeye 'kabiliyeti' olmayan kitlelerin aniden kronik işsizlikle karşılaşması, yapabilirliği olanaksız hale getirmiştir. Yapabilirlik olmadığında, yoksullar karşılarında oynanan oyunda pasif izleyici konumuna düşebilmekte ve teslimiyetçi bir pozisyona sürüklenebilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde ciddi boyutlara ulaşan, sistemin dışına atılmış sınıfaltı kesimin pasif konumu çok belirgindir.[19]
- Yapabilirliğin gündeme gelmesiyle beraber, bu yeteneğin oluşma ya da oluşmama riskleri, yoksulluğun araştırılmasında bir inceleme konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Etnik unsurlar arasında görülen dayanışma ya da çatışma ilişkileri, aile yapısındaki değişimler, cemaatlerin önemi gibi kültürel sorgulamalar siyasi-iktisadi değişimlerin yanında önem kazanmaya, yeni yoksulluğun önlenmesinde geleneksel devlet te-

19 Bu konuda bkz. Peterson (1991).

melli yoksulluk çözümlerinin dışına çıkmaya başlanmıştır (Mingione, 1994). Özellikle yerel toplulukların kendini güçlendirme stratejilerinin geliştirilmesi olarak formüle edilen, yoksulların yerel topluluk dayanışmasını geliştirerek yoksulluktan kurtulmak için gerekli donanımlarını artırma uğraşları önemsenmektedir. Bu bakışta, daha önce sözünü ettiğimiz atomize bireylerden oluşan, birbirleriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi olmayan toplum modeli yerine dayanışabilecek ve geleneksel özelliklerden beslenebilecek yerel cemaatler önem kazanmaktadır.[20]

Geçişken geometride yoksulluk ve yoksulluk stratejileri: Dönüştürme kapasitesi ve nöbetleşe yoksulluk

Kronik işsizlikle karşı karşıya kalan, ekonomik, sosyal ve siyasal olarak dışlanan, yoksulluğuyla baş etmek için de hiçbir ümidi olmayan yeni yoksulların gelişmiş ülkelerde bir ayrım/ikilik yaratmaya başladığından bahsettik. Burada, yukarıda yazdığımız bir cümleyi tekrar etmekte yarar var: Türkiye'de bahsedilen türde bir yoksulluğun izini sürmek şu anda pek mümkün değil. Türkiye'de halihazırda gördüğümüz, sistemde tutunmaya çalışan, bunun için hemen hemen her şeyi yapmaya, enformel özelliklerini sonuna kadar kullanmaya hazır eski yoksullar.

---

20 Bu konuda İlhan Tekeli şöyle demektedir: "Bu stratejide insanların neoklasik ekonomi kuramındaki gibi birbiriyle ilişkisi olmayan atomistik bireyler olarak düşünülmesi halinde yoksulluktan kurtulmakta kullanabilecekleri önemli bir potansiyelin boşa harcandığına inanılmaktadır. Oysa insanlar birbiriyle ilişki içinde yaşamaktadırlar. Bu insanlar birbiriyle ilişkilerini güven esası üzerinden geliştirerek kendi aralarında bir dayanışma duygusu geliştirerek bir komünite oluşturabilirler. İşte bu komünite dayanışma içinde bir topluluk olmanın bilincine ulaştığında önemli bir güç haline gelir. Kendisini güçlendirerek yoksulluktan kurtulma yolunda önemli bir güç haline gelir. Kendisini güçlendirerek yoksulluktan kurtulma yolunda önemli adımlar atabilir" (Tekeli 2000: 154).

Elbette gelişmiş ülkelerde de enformel kesimler var; ama bu, gelişmekte olan ülkelerin deneyimleriyle kıyaslanacak bir şey değil. Refah devleti boyunca, yapısal mekanizmaların işleyişindeki içsel çatışmaların asgariye indirilmesi, istikrarın sağlanıp, refahın genelleştirilmesi, verimlilik ve meşruluk anlayışının en çoğa çıkarılmasıyla formel yaşam alanı kendisini güçlü şekilde kurabilmiş, enformeli iyice marjinalleştirmiştir. Bu, daha önce dediğimiz gibi, formelin başarısıyla ilgili bir durumdur. Refah devleti büyük bir çoğunluk için yasallık ve meşruluğun temel olduğu ve gelecek tasavvurunun çizilebildiği bir yapısal kurumsallaşma sağlamış, gelecekte istenenlerin amaçlanan doğrultuda çalışıldığında başarılabildiği bir toplumsal durum yaratabilmiştir. Daha önce söylediğimiz gibi bu başarı, toplumsal hiyerarşinin altında bulunanlar için de korunaklı bir ortam yaratmayı başarmıştır. Refah devleti boyunca alışılan 'korunaklı' ortam bu kesimlerin yoksulluk stratejisi geliştirme potansiyellerini ortaya çıkarmalarına gerek duyurmamış, yapabilirliklerini ve geleceği biçimlendirmede kabiliyetlerini iyice törpülemiştir.

Önceden söylediğimiz gibi son yıllarda bu potansiyelin ortaya çıkarılması için yoksulluk önleme stratejilerinde enformelden beslenecek cemaat unsurları ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu stratejiler yerel özelliklerin ortaya çıkartılmasını, aynı zamanda bir ağ örgütlenmesi yaratılmasını amaçlamaktadır. Burada oluşturulacak ağ örgütlenmesinde amaç aktif güvenin yaratılması olacaktır. Aktif güvenin yaratılması enformel ilişkilerin ön plana alınmasıdır. Böylece, bu stratejinin temeli de formel ve enformelin birbirine geçişkenliği üzerine yerleşmektedir. Bu geçişkenlikte modern yaşamın atomize bireylerden oluşan kentsel anonimliğine, geleneksel özellikler eklenmektedir.

'Modern Batı' toplumlarının genel algılanışını gösteren formel kentsel anonimlik, aslında hiçbir zaman katışıksız olmamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar yaşamı bireysel temelde sürdürmenin zorlukları karşısında insanların karşılıklı yarar temelinde ilişkiler oluşturmaya zaten meyilli olduklarını orta-

ya koymuştur.[21] Özellikle göçler sonucu oluşan göçmen mahalleleri geleneksel enformel ilişkilerin en önemli mekânları olmuştur. Dünyanın cazibe merkezi olan önemli kentlerde, bir yanda formel ve atomistik yaşam modern kentliliğin gereği olarak yaratılırken, göçler nedeniyle enformel ilişkilerin yoğunluk kazandığı etnik cemaat yaşamı da süregitmiştir.[22]

Bu şekilde oluşan bazı göçmen cemaatlerinde enformel ilişkiler kullanılarak yoksullukla ilgili başarılı stratejiler geliştirilebildiği yapılan bu araştırmalarda belirtilmektedir. Bu çalışmalardan çıkan sonuçları şöyle özetleyebiliriz: Yoksul göçmenler zaten iyi bir hayat kurma hayali ile geldikleri topraklarda formel yaşamın içine daha zor girdikleri için, enformel alanda sonuna kadar mücadeleyi seçmektedirler. Yasaların gediklerini bulma ve bunları kendi çıkarları için kullanma -mesela hem çalışıp hem de işsizlik ve ev yardımlarından yararlanmak- göçmenlerin hayatta kalmadaki hatta sermaye birikimi yaratmadaki en önemli stratejilerinden birisi olmaktadır.[23] Göçmenlerin oluşturdukları mekânsal adacıklar, bu mücadelede önemli görevler üstlenmekte; yeni gelenlerin dil eksikliği, çalışma izni sorunları, kültürel olarak uyum sağlayamama gibi nedenler yüzünden oluşabilecek dışlanma riskini düşürebilmektedir. Formel iş piyasasına girme zorlukları karşısında, mekânsal adacıklarda belli bir girişimcilik kapasitesi oluşma ihtimali de bulunmaktadır. Yeni gelenler bu adacıklarda daha önce belli ölçülerde başarılı olmuş -çoğunlukla küçük- girişimlerde çok zor koşullarda çalışmaya başlamaktadır. Onlar daha önce göçmüş ve iş kurmayı başarmış olanlara çok ucuz maliyette işgücü sağlayarak ciddi bir sömürü sistemi içerinde en azında hayatta kalmayı, sınırlı da olsa belli bir sermaye birikimi yapmayı başarmaya çalışmaktadır. Zaten en zor koşul-

21 Bu konuda bkz. Fisher (1982), Portes ve Minzu (1997).

22 New York'un önemli adalarından birisi olan Bronx'un tarihi İngiliz, Hollandalı, İrlandalı, Musevi, İtalyan ve daha sonra Latin Amerikalı cemaatler tarafından, Londra'daki ilçe belediyelerinden olan Harringey'in tarihi yine Musevi, Hintli, Pakistanlı, Yunan ve Türk cemaatleri tarafından yazıldı ve yazılıyor.

23 Bu stratejiler için bkz. Portes ve Minzu (1997), Veenman (1997).

ları göze aldıkları için bu sömürü sistemi işleyebilmektedir. Ayrıca önlerindeki başarı öyküleri -ufak bir dükkân açabilmiş birileri- bu düzende motivasyon da sağlamaktadır. Kısaca bu düzen, yoksulluk sınırında da olsa yaşayabilmeyi sağlarken, belli oranlarda yukarı doğru bir hareketlilik de yaratmaktadır.

'Ekmek kavgası'nda kazanılabilen böylesi başarıların kültürel temeldeki ilişki ağlarına bağlı olduğu söylenebilir. Kişisel olarak 'yapabilirliğin' zorlukları cemaat temelinde oluşan sinerjiyle aşılmakta ve nihayetinde yoksulların bireysel temelde yapabilirliği de artabilmektedir. Biz bu süreci *'dönüştürme kapasitesi'* olarak tanımlayacağız. Dönüştürme kapasitesi, bireylerin 'yapabilirliklerinin', gelecekteki fırsatlara ulaşabilme yeteneklerinin cemaat içinde oluşan *'kolektif verimlilik'* sayesinde geliştirilebilme kapasitesidir. Bireyler korunaksız oldukları anonimlik içerisinde kendilerine yakın gördükleriyle beraber korunaklı bir ağ örgütlenmesi yaratmakta, bireysel verimlilikleriyle başaramadıklarını kolektif bir verimlilikle başarmaya çalışmaktadır.

Bu dönüştürme kapasitesinin her göçmen grubunda görülmediğini, gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk stratejisi geliştiremeyen (başka bir deyişle dönüştürme kapasitesi yaratamayan) geniş kesimlerin çaresizliğine bakarak hatta daha marjinal kaldığını söyleyebiliriz. Öte yandan, Türkiye'de formel alan hiçbir zaman o kadar başarılı olamamış, refahı yaygınlaştıramamış, yoksullar için korunaklı bir ortam yaratamamıştır. Yoksullar zaten alışkın oldukları korunaksız ortamda hiçbir zaman pasif izleyici olmamış, kendilerine ait stratejiler geliştirerek toplumun refah kesimine yükselme savaşı vermişlerdir. Kâh gelişmiş ülkelere göç için her yolu deneyerek, kâh Türkiye'nin gelişmiş kentlerine göçerek bu savaşı vermişlerdir. Yaşadıkları tüm olumsuzluklara karşın, hayatta kalma ve yükselme azminin getirdiği dayanışmanın, yerel gelenekleri bir şekilde kendi yaşantılarına uydurarak yaşatma ve yeniden biçimlendirmenin temel olduğu, 'yapabilirliğe' sahip bir yaşamı kurmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla umutsuzluk, moralsizlik ve eğitimsizliklerini, 'dönüştürme kapasitesine' dayalı stratejilerle

pozitif sonuçlara çevirebilme enerjilerini içlerinde taşımışlardır. Yoksulluğa karşı geliştirdikleri bu stratejiler, ağ örgütlenmesi temelinde oluşmuş kolektif stratejilerdir.[24] Yerel kaynaklardan beslenen ağ örgütlenmeleri, hayatta kalmak ve yükselebilmek için gerekli bilgi ve para akışlarını sağlarken, aile ve birey için daima güvenli bir zemin oluşturmuş, yardımlaşmacı-rekabetçi temelde kolektif verimliliği sağlayarak fırsatların değerlendirilmesinde ve dolayısıyla yoksullukla baş etmede önemli işlevler görmüştür.

Bu ağ örgütlenmelerinin iki temel pratiği, enformel iş piyasalarında ve özellikle gecekondu oluşumunda gözlenebilir. Türkiye, özellikle giriş ve çıkış koşullarının son derece kolay olduğu enformel işgücü piyasaları ve gecekondulaşmanın yol açtığı arsa-emlak piyasasında oluşan rantların geniş toplum kesimlerine transferi sayesinde, yoksulluğun sistemi tehdit eder boyutlara gelmesini engellemiştir. Bu süreçte, göçtükleri kentlerin gecekondu kesimine yerleşen kitleler, dayanışma ağlarını kullanarak hem enformel işgücü piyasasında buldukları işler hem de yerleşmiş bulundukları gecekondu alanlarının kent içinde konumlarının değişmesi sayesinde oluşan rantlara el koyabilmiş ve yoksullukları ile baş edebilme hatta (bazıları için) zenginleşebilme olanaklarına kavuşmuşlardır. Kentlerin bu kesimlerine yerleşenler, özellikle 1980 sonrası dönemde imar afları ile elde ettikleri kazanımları kendilerinden sonra gelen kesimlere kiralık konut olarak sunmuşlar ve bir süre sonra imar aflarına gereksinim duymadan işleyebilen bir sistem kurulmuştur. Bu sayede kısaca *'nöbetleşe yoksulluk'* adını verebileceğimiz, yoksulluğun kente daha sonra gelen kuşaklara aktarıldığı döngüsel bir sistem oluşmuştur.

Nöbetleşe yoksulluk, yoksul enformel kesimlerin dönüştürme kapasitesine sahip cemaat oluşturabilme kabiliyetleri sayesinde sistemin gediklerini bularak geliştirdikleri bir yoksulluk stratejisidir. Hemşehrilik, İslam, Alevilik ya da etnik köken gibi yerel aktifleri dayanışmacı ağların oluşturulmasında kulla-

24 Bkz. Pınarcıoğlu ve Işık, 2001.

nan, oluşturulan ağlarda katılımcılarının birbirlerinin üzerinden para kazanmasına olanak sağlayan bir stratejidir. Bu strateji 1980'lere kadar olan dönemde ilk oluşumunu yaratsa da, asıl 1980'lerden itibaren formelin girdiği krizle ve enformel olanın hareket alanının genişlemesiyle beraber önem kazanmaya başlamıştır.

Bu stratejinin ateşlendiği yer, artan kentsel rantlar ve kentsel rantlara el koyma sürecidir. Yeni dönemin birikim olanaklarından yararlanan kesimlerin talepleri doğrultusunda küresel ekonomiye girmeye çalışan kentlerde kentsel rantlar sürekli artmıştır. Formelin krizini takiben kent hukukunun birçok noktada yenilgiye uğramasıyla, bir zamanların gecekondu mahalleleri olan kent çeperindeki arsalar ya da boş Hazine ve orman arazileri bir anda formel piyasanın da ilgi alanına girmeye başlamıştır. Yoksullar, kıymete binen bu arazileri elde edebildikleri takdirde sadece yoksulluktan kurtulmakla kalmamakta, hatta zenginleşebilmektedirler.[25]

Böylece yoksulluğun devredilmeye çalışıldığı nöbetleşe yoksulluk döngülerinin esas dinamiği arsa işgali, parselleme

---

25 Kentsel rantların yarattığı olanakların sınıfsal olarak yukarı doğru hareketliliğin en önemli noktası olduğu, bir başka çalışmaya atıfta bulunarak gösterilebilir. 1991 ve 1992 yılında yapılan bir anket araştırmasının sonuçlarını tanıtan Korkut Boratav'ın *Istanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* kitabı kent ve kırda sınıf ve sınıfsal hareketlilik ile ilgili çok önemli bilgiler vermekte. Bu kitapta kuşaklar arası gelişen iki önemli sınıfsal atlama döngüsü ele alınmakta. Birinci döngüde önce tarım işçiliğinden marjinal sektöre ya da esnaflığa geçiş, daha sonra küçük burjuvazi oluşumu ve nihayetinde orta ya da büyük burjuvazinin ortaya çıkması resmedilmekte. İkinci döngüde ise önce çiftçilikten mavi yakalılığa, hizmet işçiliğine ve beyaz yakalılığa geçiş, daha sonra ise yüksek nitelikli ücretliliğe ve sonunda orta ve büyük burjuvaziye ulaşma gösteriliyor. Her iki döngüde de başlangıç noktaları kırdan kente göç. Fakat iki döngünün birbirinden ayrılan önemli bir özelliği var. İkinci döngüde eğitimin yarattığı olanaklar ön plana çıkarken, birincisinde küçük meta üretiminin ve kentsel rantların yarattığı birikimler önem kazanmaktadır. Boratav ikinci döngü için küçük meta üretiminin kentsel rantlardan daha önemli olduğunu belirtmekte:

> *"Birkaç kuşak içinde sınıfsal tırmanmaya imkân veren koşullar küçük meta üretiminin bünyesinde gerçekleşen içsel birikimden çok, değişen ortamlarda pek geniş bir çeşitlilik ve hacim kazanan kentsel rantların yarattığı olanaklarda aranmalıdır"* (Boratav 1994: 28).

ve satış sürecinden gelmektedir. Bu süreçte ilk arsa işgalcileri en büyük parsayı toplarken, döngüye en son katılan kiracılar da ucuz kira, enformel işgücü piyasasına kolay katılabilme gibi olanaklara kavuşmakta ve belki de en önemlisi, bir başka arsa işgal turuna dahil olarak konut(lar) sahibi olma, fazla konutları satma ya da kiralama umutlarını taşımaktadırlar. Nöbetleşe yoksulluk döngülerinin esas ivmesi kentsel rantlardan kaynaklansa da, yine formelin girdiği krizle beraber, enformel yapıdaki küçük firmaların kazandığı hareket alanı da bu sürece katkıda bulunmaktadır. Hızla sayıları artan ve çoğunlukla yasal süreçlerin dışında çalışan bu firmalar, hem kentsel rantlardan elde edilen birikimlerin, hem de ucuz işgücünün sağladığı olanakların sonuna kadar kullanıldığı girişimlerdir.

Nöbetleşe yoksulluk enformel ve formelin iç içe girdiği bir stratejidir. Toplumsal güç ilişkilerinin belirsizliğinde ortaya çıkan gri alanlarda oluşan, yasal olanla olmayanın birbirine karıştığı bir süreçtir. Formel kesimlerin yasal ya da yasal olmayan yöntemlerle giriştiği artan rantlara el koyma süreçlerinde, yoksulların da enformel ağ ilişkileri temelinde katıldığı bir stratejidir. İlginçtir ki, ilerleyen bölümlerde göstereceğimiz gibi nöbetleşe yoksulluk döngülerinde oluşan 'kent hukuku dışındaki yerlerde; belediyeler kurulabilmekte ve bu belediyeler tarafından hiçbir yasallığı olmayan tapular verilebilmektedir. Ayrıca, bu döngülerde belli bir birikim elde edenler, küçük girişimler kurabilmekte; formel ticari kimlikler alsalar da, tamamen enformel biçimde işçi çalıştırabilmektedir. Hatta, bu yerleşimlerdeki hiçbir yasal statüsü olmayan arsalara formel kesimden talep gelebilmekte, çeşitli sanayi birimleri bu arsalarda kurulabilmektedir.

Nöbetleşe yoksulluk süreci dayanışma ve güç ilişkilerinin birbirinin içine girdiği bir süreçtir. Bu, sürecin piramitsel ağlarla işlemesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktayı anlayabilmek için genel olarak ağ ilişkilerine kısaca bakalım: Kabaca söylersek, ağ ilişkileri bireysel çıkar ile ağ (cemaat) çıkarı arasında diyalektik akışkanlığın sonucu olarak, *tam-dayanışmacı*

ilişkilerden *hiyerarşik* ilişkilere uzanan çizgide farklı tipolojilere sahiptir.[26] Süreç içerisinde birey ile ağ arasında oluşan pozisyonlar da sabit olmayıp, değişebilmekte, farklı ağ tipolojilerinin oluşmasını sağlamaktadır. Daha açık söylersek, kendi çıkarını bilen ağ aktörlerinin başarı, yetenek ve şans farkları ağlardaki gelişmenin çoğunlukla simetrik olmamasına yol açmaktadır. Oluşan asimetrik büyüme zaman içerisinde *yatay ilişkilerden hiyerarşik ilişkilere* doğru bir geçişe yol açabilmektedir. Bu genel bakışımızın sonucunda kısaca şunu söyleyebiliriz: Nöbetleşe yoksulluk sürecini yaratan ağlar simetrik büyümeye dayalı değildir. Hatta başından itibaren asimetrik yapı içinde oluşmaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi, sürecin dinamiği arsa işgal turlarıyla başladığı için, arsa elde ediş ve satış döngülerine ilk girenler ağın hem en zengin kesimi, hem de politik önderi olmaktadır. Bu sürece sonradan katılanlar, ilk gelenler kadar olmasa da kendilerinden sonra gelenler üzerinden zenginlik elde etmektedir. Bu şekilde oluşan piramitsel yapıya en son katılanlar da kiracılar olmaktadır. Başından itibaren hiyerarşik oluşan ağlar bireylerin birbirinin üstünden para kazanma pratiği ile hayata geçmektedir. Bu süreç hiyerarşinin doğası gereği *güç ilişkileri* temelinde oluşmaktadır. Özellikle piramidin altında yer alanların kendi başlarına varolmasının hiçbir garantisi bulunmaması ve piramidin tepesinde olanların gücü ve önderliğinin yasalar karşısındaki tek teminatları olması, bu hiyerarşinin meşrulaşmasına yol açmaktadır. Fakat, bu ağlar aynı zamanda gönüllü katılıma dayalı ve dayanışmacıdır. Hiçbir yasal temeli olmayan bu sürecin devamı için -hiçbir yasal belge olmadan evlerini yapabilmek için- ağa katılanlar dayanışma içinde bulunmak zorundadır. Kısaca söylersek, nöbetleşe yoksulluk ağları yasal olmayan koşullar altında var olmanın, ortak bir kaderi paylaşmanın zorunlu kıldığı, belli bir düzenleme sunabilen, gündeme gelecek anlaşmazlıkları çözebilen dayanışmacı fakat güç temelli (piramitsel) ağlardır.

26 Bu konuda bkz. Pınarcıoğlu (2000a).

Nöbetleşe yoksulluk kültürel temellerden beslenen bir ekmek kavgası süreci, başka bir deyişle, kültür ile sınıfsallığın iç içe girdiği bir süreçtir; lakin bu, nihayetinde bir yoksulluk stratejisi olarak sınıfsal bir süreçtir. Bu sınıfsallık formel olarak algılanan bir sınıfsallıktan farklı bir noktada durmakta, enformelden dinamizm kazanan bir sınıfsallık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sınıfsallıkta farklı iktisadi pozisyonların kültürel kimliklerle iç içe girdiği bir ilişki biçimi ortaya çıkmaktadır. Formelde oluşan gedikleri fırsat olarak kullanmayı hedefleyen, ortak kültürel referanslarla kurulmuş ağlar güç ve dayanışma ilişkilerinin iç içe girdiği, kendi kazanan ve kaybedenlerini yaratan ilişkilerdir. Bu piramitsel yapıda farklı sınıfsal pozisyonlar oluşmaktadır.[27]

Yasal olmayan koşullarda oluşan piramitsel ağlar bu sınıfsal niteliklerinden dolayı sürekliliğe sahip değildir. Özellikle piramidin tepesinde olanlar kendi çıkarları gereği, ağ ilişkilerinden kopma ve farklı çıkar gruplarıyla ilişki kurabilme eğilimini hep taşımaktadır. Böyle bir durumda alttakilerle oluşturdukları görünmez bağları her an kopartma olasılığı bulunmaktadır. Özellikle, yasal olmayan süreç yasallaştığında, piramitsel ağın cemaat içi kurallar bütününün yok olma tehlikesi doğmaktadır. Bu durumda en alttakilerin umudu başka ağ ilişkilerine girerek, kendi yoksulluklarını devredecekleri yeni arsalar bulmak, işgal etmek, buraları yeni gelenlere açmaktır. Böylece, nöbetleşe yoksulluk sürecinin devamı için sürekli büyüme koşullarının sürmesi de gerekir. Bu da, yeni ağ ilişkilerinin oluşması ve kent çeperlerinde işgal edilebilecek arsaların olması ile mümkündür. İlerleyen bölümlerde göstereceği-

27 Böyle bir bakışla, Türkiye kentleşme sürecine baktığımızda, sıklıkla karşılaştığımız, (Türkiye) metropol kentlerinde sınıfsal dinamiklerin yerine kültürel dinamiklerin işlediği yorumu geçersiz olmaktadır. Elbette formel sınıfsal bir bakış, esas dinamiğini enformelden alan bu sürece uygulandığında anlamsız olacak; cemaatlerin (İslamın, Aleviliğin ya da etnik temelin esas olduğu) kültürel ağırlıkları ön plana geçecektir. Böyle bir bakıştan, sistemin kendi yarattığı dengesizliklerin ürünü olarak ortaya çıkan yoksulluk stratejileri ve bu stratejilerin hayat geçirilme sürecinde oluşan ağ içi farklı sınıfsal pozisyonlar anlaşılamayacaktır. Bu nedenle, kültürel ağırlıklı bakışlar, Türkiye'nin geleceğini etkileyecek eksik ve yanlış siyasi yorumlara dayanak oluşturabilecek niteliktedir.

miz gibi hem büyük kentlere olan göçün yavaşlaması hem de rahat elde edilecek arsa kalmaması ile bu süreç belli bir sona doğru yaklaşmaktadır. Bu ise, İstanbul'dan başlayarak bir düzenleme tarzı olarak nöbetleşe yoksulluğun sonu ve kendi içinde hiçbir düzenleyici kuralı olmayan sınıfaltı bir kitlenin ya da başka bir deyişle yeni yoksulluğun ortaya çıkması anlamına gelecektir.

Evet, nöbetleşe yoksulluk geçişken geometride oluşan bir düzenleme tarzıdır. Ulus devlet temelli formelin iyice güçsüzleştiği, yeniden dağıtım mekanizmalarının gittikçe yetersizleştiği, küresel akımların akışkanlığında yeni formel düzenlemelerin tam oluşamadığı, yeni ve derin eşitsizliklerin mevcudiyet kazandığı bir ortamda, bu dönemin kaybedenlerinin yaratabileceği toplumsal travmaları önleyen bir düzenleme tarzıdır. Bu düzenleme biçimiyle Türkiye son yirmi yıldır yaşanan dönüşümleri daha az sorunlu geçirebilmiştir. Bu, sürecin pozitif tarafıdır.[28] Öte yandan rant ve çıkar kavgası noktasından baktığımızda süreç negatif ve ahlaksız[29] görülebilir. Fakat

---

28 Bu noktayı pozitif olarak görmeyenler de var. Mesela *Radikal* gazetesinde yapılan bir röportajda, Eser Karakaş 'Türk halkı şu anda hakettiği yoksulluğu yaşamıyor' demekte. Karakaş'a göre Türk halkı aslında şu andaki yoksulluğun çok altında bir seviyeyi hak etmekte ve Karakaş halkın o 'gerçek' seviyeye gerilemesinin, ülkenin değişmesi ve gelişmesi için gerekli olduğunun altını çizmekte. Bunun için, değişime direnen çoğunluk karşısında değişim isteyen "dış güçler"le ittifaka hazır olduğunu söylemekte; bu uğurda "hainlik", "işbirlikçilik" ve benzeri suçlamaları göze alabileceğini belirtmektedir (27 Kasım 2000, *Radikal*). Gülay Göktürk bu görüşme yayımlandıktan sonra Eser Karakaş'ı "mangal gibi bir yürek" diye tanıtıp ayakta alkışlamakta, "küçük bir azınlık" tarafından yapılması gerekenin "halka rağmen" çalışacak "sivil bir elitizm" yaratılması olduğunu söylemektedir (28 Kasım 2000, *Sabah*).

29 Bu noktada Ayşe Buğra'nın gecekondulaşma sürecinin başlangıçta 'ahlaklı' bir ekonomik ilişkiyken nasıl 'ahlaklı olmayan' bir ekonomiye doğru gittiğini gösterdiği gayet ilginç ve önemli çalışmasına değinilebilir (Buğra 1998). Buğra, Türkiye'deki gecekondulaşmayı anlamak için Polanyi'nin *yeniden dağıtım ve mütekabiliyet* (reciprocity) kavramlarına başvurmakta. Bu kavramların belirttiği nokta, piyasa ilişkilerinin içinde kaynak kullanımından faydalanamayanlar için ahlaki bir kaynak kullanımının oluşması. Yeniden dağıtım bilindiği üzere kaynakların merkezi olarak bir havuzda toplanması ve buradan piyasa ilişkilerinden yararlanamayanlara dağıtımı. Mütekabiliyet ise böyle bir merkezileşme olmadan beklentileri ve sorumlulukları benzeşen bireyler arası bir değiş tokuş. Buğra, Polanyi'nin bu kavramlarını ayrıştırabilmenin -çeşitli yazarlara re-

bu sadece nöbetleşe yoksulluk sürecine ait olan bir negatiflik değil, geçişken toplumsal geometride oluşan himayecilikle, yolsuzlukla beraber neredeyse tüm kesimlere sinmiş bir negatifliktir.

Yukarıda söylediğimiz gibi Türkiye'nin son yirmi yıldır ürettiği bu süreç yavaş yavaş tükenmekte. Kendi kazananı kaybedeneni yaratan bu süreçte kaybedenlerin yeni döngüler oluşturamamasıyla beraber, gelişmiş ülkelerde görülen yeni yoksulluğun Türkiye'de zuhur etmesini önleyen etmenler de tasfiye olacak. Yeni yoksulluk, yeni tehditler demek. Bu tehditlerle halihazırda başetmek pek mümkün görünmüyor. İşte tam burada geçişken geometriye uygun, herkesi kapsayıcı, formelin sağlayacağı pasif güvenin önemine dikkat eden, fakat aynı zamanda enformelin aktif güvenden kaynaklanan pozitif güçlerini dikkate alan yeni düzenleme biçimleri üzerine düşünmek gerekiyor.

---

ferans vererek- zor olduğunu belirtmekte, mütekabiliyetin ağ ilişkisi oluşturabildiğini ve bu ağların yeniden dağıtım işlevi gördüğünü öne sürmekte. Fakat burada önemli bir ayrıma değinmekte, Buğra: mütekabiliyet her toplumda farklı oluşmakta ve bu farklılık bir yanda *pozitif, toplumsal olarak iyiye götürücü ve ahlaklı (moral)* bir yapıda olurken, diğer yanda *negatif ve ahlaklı olamayan bir şekilde (immoral* olarak) oluşabilmekte. Özellikle azgelişmiş ülkelerde yeniden dağıtım mekanizmalarının yetersizliği yüzünden mütekabiliyet ağları işlemekte ve kente göç eden imtiyazsız kitleler barınma gibi temel haklarını kendi enformel ağlarında çözme yoluna gitmekteler. Toplumun cömertliği ya da göz yumması ile gerçekleşen kendi başına konut yapma süreci barınmayı amaçlayan pozitif ve ahlaklı bir mütekabiliyetken, süreç içerisinde rant ve çıkar uğruna negatif bir mütekabiliyete dönüşüyor. Bu da ahlaklı olmayan bir ekonominin oluşumu demek Buğra'ya göre.

Buğra'nın dedikleri elbette anlamlı. Lakin sürecin sadece bir yönünü gösteriyor. Biz burada 'ahlaklı' olan ya da olmayanı ayırt eden bir bakışın konunun esası değil sadece bir parçası olduğunu söylüyoruz. Eğer Türkiye'de kent yoksulları ya da gecekondulaşma üzerine kavramsal bir çerçeve çizilecekse, bunun 'ahlaklı' ya da 'ahlaklı' olmamayı aşan bir boyutta olmasının gerektiğini düşünüyoruz. Nöbetleşe yoksulluk kavramıyla çizdiğimiz çerçevede, piramitsel ağ ilişkilerinde oluşan farklı sınıfsal pozisyonlar nedeniyle, Buğra'nın belirttiği anlamda 'ahlaklı' ve 'ahlaklı olmayanın' rahatça ayrıştırılacak kutuplar olmadığını, her nöbetleşe yoksulluk döngüsünde bunların birbirinin içine girdiğini ve her yeni döngüde tekrar yeniden üretildiğini savunuyoruz. Ayrıca nöbetleşe yoksuluk döngülerinde ortaya çıkan 'ahlaklı olmayan' özellikler sadece bu sürece ait değil, tüm toplum kesimlerine ait 'ahlaklı olmayan' bir ekonominin parçası olarak görülmelidir. Bu yapılmadığı zaman ortaya çıkacak politika önerilerinde sık sık rastladığımız formel-elitist bir üslup hakim olabilecektir.

Haziran sonu, Temmuz başları, 1998- Ankara (OI)

Sultanbeyli'ye götürülecekler:

Giyecek: Terlik, gömlekler, birkaç lakost, iç çamaşırları, çoraplar, takım elbise, kravat, yağmurluk (?), elbise askısı, ayakkabılar (takım elbiseye uygun ayakkabı almayı unutma). Mayo koymayı unutma.

Temizlik-kişisel: Havlu (büyük+küçük boy); 2 adet çarşaf; nevresim (1 tane yeter); 2 tane yastık kılıfı; sabun; tuvalet kağıdı; kâğıt havlu; tırnak makası; şampuan; tıraş takımı, losyon; banyo yapmak için kova, hamam tası ya da maşrapa gibi bir şey; çorap yıkamak için minik bir leğen.

Kırtasiye-genel: Bilgisayar; printer; bir top A4 kâğıt; müsvedde kâğıt; masa lambası; bilgisayarın kabloları; ufak radyo; kül tablası; eskiz kağıdı (gerekli mi?); makas; tel zımba (önemli, sakın unutma); delikli zımba; ataş; toplu iğne; bardak; çatal, kaşık, bıçak (birkaç tane); tabak; biraz poşet çay; nescafe; şeker; kettle; cep telefonu+şarjı.

Bunların tümü arabanın bagajına sığar mı? Olmazsa bir bölümü arka koltuğa.

14 Temmuz 1998, Salı- Sultanbeyli (OI)

Sultanbeyli'de ikinci günüm. Sabah erkenden yola koyulup ...'daki toplantıya gittim. Herkes beni Ankara'dan geliyor sandı. Sultanbeyli'den geldiğimi, orada kaldığımı duyunca dehşet içinde kaldılar. Richmond Otel'de öğle yemeği yedik. Akşam üzeri dönebildim, fazla bir şey yapamadım. Akşam yemekleri için iyi bir yer buldum. Görünen o ki et yemekten gına gelecek. Sular akmıyor. Günüm iki ayrı dünyada geçti. Bundan böyle iki ayrı dünya arasında gidip gelmelere alışmam gerekecek.

15 Temmuz 1998, Çarşamba- Sultanbeyli (OI)

Bugün anketörlerin ilk grubu ile tanıştım. 5'i bayan 5'i erkek toplam 10 anketör çalışacak. Bugün kızlar geldi ilk. Oğlanlarla henüz tanışamadım. Kızların başında "Başkan hanım" diye hitap ettikleri, çarşaflı birisi var. İlk tanışmanın ardından anketörler deneme mahiyetinde birbirleriyle anket yaptılar. Başkan hanımın evinde, refah düzeyine ilişkin koyduğumuz tüm tüketim maddeleri var, bulaşık makinası dışında. 5 bayan anketörümüzün 2'si çarşaflı, 3'ü türbanlı. İçlerinden biri beni epey bir sıkıştırdı. "İstanbul'a hangi sıklıkta inersiniz?" sorusuna itiraz etti, "niye, burası İstanbul değil mi?" diyerek. "Ama işte büyükşehir sınırları içinde değil ya" diyerek ben de lafı kıvırttım. Ankette bazı soruların 'wording'i üzerinde gayet makul, gayet aklı başında önerilerde bulundular. Örneğin bazı sorularda birden fazla seçenek işaretlenebilir uyarısını yapmadığımı belirttiler. Yarın oğlanlar grubu ile görüşeceğim, bakalım onlar nasıl çıkacak?

İlginç bir şey öğrendim. Hani 0.5 ya da 0.7 kalem uçları vardır ya, kutusunda 10 tane vardır, ne eksik ne fazla. İşte onları burada parça başı iş hesabına evlerde çocuklar dolduruyormuş kutulara. Anladığım kadarıyla evlerde epey parça başı iş yapılıyor. İstanbul'un pis işlerini yaptırdığı bir ucuz emek deposu burası. İnsanların gündelik hayatları çok zor. Sabahın köründe kalkıp karşıya Topkapı'ya işe gidenler, TEM yolu üzerinde araba durdurup işe gitmeye çalışanlar, TEM gişelerinde otostop yapan devlet memurları. (Birisiyle salı günü ..... toplantısına giderken tanıştım. Adam Büyükbakkalköy'de yaşıyor, Üsküdar Belediyesi'nde veteriner olarak çalışıyor. Her gün TEM Samandıra girişinde otostop yaparak işine gidiyor. İnanılmaz bir şey. Bunları derlemeli).

Akşam merkezde yemek yiyecek bir yer ararken türbanlı iki hatun birbiriyle vedalaşıyordu, "good night şekerim, görüşürüz, bye". Burası tuhaf bir yer, gelenekle modernin, geçmişle bugünün acaip bir karmaşası.

Burada ilginç bir şey de el sıkışmak. Burada el sıkışma resmen bir ritüel. Biriyle görüşüp el sıkışıyorsun, merhabalaşıyorsun, iki saat sonra tekrar karşılaştığında aynı ritüel bir kez daha tekrarlanıyor. Sabah, öğlen, akşam her zaman her saatte el sıkışma. El sıkıp sıkmadıklarına göre insanların politik görüşlerini ayırt etmek bile mümkün. El sıkışmak burada bu denli önemli, bu denli ayırt edici neredeyse.

16 Temmuz 1998, Perşembe- Sultanbeyli (OI)

Sabah Ali Nabi Koçak ile görüştüm. Her zamanki kibarlığı ile karşıladı beni. Kekik çayı ikram etti. Epeycene konuştuk. Beni şaşırtan bir şey söyledi, kasımda seçimler yapılacağını ve aday olmayacağını, çoluk çocukla ilgileneceğini söyledi. Uzun bir konuşma sözü verdi. Birkaç hafta sonra konuşmayı yapmakta fayda var. 25 Temmuz'da "6. geleneksel

sünnet şöleni" yapılacakmış, ona katılacağız. Bakalım. Kaldığımız yerde suyun akşamları kesildiğini söyledim, ilgileneceğini söyledi.

Tanıl aradı akşam üzeri, sağolsun, gayet iyi geldi. Moralim, keyfim yerinde.

Öğleden sonra oğlan anketörler grubu geldi. Oğlanlar kızlara göre biraz daha pısırık, daha içe kapalı, daha ürkek. Bir ikisi dışında uyuşmuş durumda buldum oğlanları. Ama hepsinde ortak bir özellik, üzerlerine sinmiş bir umutsuzluk olması.

Hâlâ numerataj cetvellerindeyim. Anket yapılacak haneleri tespite ve bilgisayara girmeye devam ediyorum. Bir de 10+ işçi çalıştıran işyerleri ile her ne ölçekte olursa olsun konfeksiyon atölyelerini de seçmeye ve bilgisayara girmeye karar verdim.

17 Temmuz 1998, Cuma- Sultanbeyli (OI)

Bugün de yoğun geçti. Hane ve işyeri tespiti devam etti. Mülkiyete ilişkin bilgileri almaya başladım. Mülkiyet meselesi zorlayacak, henüz tam çözemedim. Bu arada bilgisayarcı Y. sayesinde DXF dosyaları da alabileceğim. Tek tek mahalle dosyalarını almak, sonra onları GenaMap'de birleştirmek en uygun yol. Az önce bir deneme yaptım. Çalışıyor. 15 mahalleyi tek tek DXF olarak alıp, GenaMap'de birleştirince gayet de güzel bir şey çıkacak ortaya.

Bugün saat 13:30'da bekçi dışında bir tek kimse kalmadı belediyede. Herkes cuma namazına gitti. Tek ben kaldım belediyede. Melih geliyor yarın; Bedriye ile İdil de gelecek. Hafta sonunu İstanbul'da geçireceğiz. (Anketçi kızların kulakları çınlasın!)

18 Temmuz 1998, Cumartesi- Sultanbeyli (OI)

Öğleye doğru geldi Melih, Bedriye ve İdil ile birlikte. Kızlar, tam turist havasındaydılar. Üstlerine bir şeyler giydirdikten sonra biraz merkezde gezindik. Akşam İstanbul'dayız, Alkan'da kalacağız.

18 Temmuz 1998, Cumartesi- Sultanbeyli (MMP)

Bugün sabah tek başıma yola çıkmayı planlıyordum. Bir gün önce uzun zamandır yapamadığım hoş bir tatilden dönmüştüm ve hazırdım Sultanbeyli'ye. Benden önce Sultanbeyli'ye yerleşen Oğuz'un direktifleriyle hazırladığım dengimde yok yoktu. Her türlü kötü duruma karşı hazırlıklıydım. Kovam, maşrapam, çarşafım, nevresimim, askılıklarım, dizüstü bilgisayarım, ufak bir viski -yasak olması itibariyle cazibesi arttığından dolayı önemli bir parçası dengimin- ve diğerleri... Hepsini özenle bagaja yerleştirdim.

Tam yola çıkacağım sırada İdil, "beni de götür, Sultanbeyli'yi merak

ediyorum, bir akşam İstanbul'da kalıp pazar günü geri dönerim" dedi. Hemen Oğuz'u aradım, böyle bir şeyi ayarlayabilir miyiz diye sormak için. Oğuz, "Bedriye'yi de al, hep birlikte cumartesi akşamı İstanbul'da kalırız, işe başlamadan önce bir değişiklik olur" diye cevapladı beni. Ve böylece üç kişi sabah yola çıktık, Ankara'dan. Ben, İdil ve Bedriye...

Sultanbeyli'ye bu ikinci gidişim. Bundan bir ay kadar önce, Sultanbeyli Belediyesi'ndeki insanlarla tanışmak ve alan çalışması yapacağımız mekânı önceden görmek maksadıyla, Oğuz'la beraber uğramıştık.

Sultanbeyli Belediyesi bize misafirhanede yer ayarlayacağını söylemişti. Bizim için gayet hoş olan bu teklif üzerine kalacağımız yeri görmek için misafirhaneye gitmiştik. Sabancı'nın yaptırttığı, gayet güzel beş katlı bir binanın en üst katındaydı misafirhane.

Misafirhanenin kapısından girerken, ayakkabılarımızı çıkartmıştık. Belediye binasında da bazı odalara girilirken ayakkabıların çıkartıldığını görmüştüm ama bizzat tecrübe etmemiştim. Çoraplarla koridorda dolaşmak, evde bile ayakkabılı yaşayan benim gibi biri için, zaten başlı başına bir sorundu. Oda dışında bulunan tuvalet inanılmaz derecede kirli idi. Bize gösterilen ve bekar odası olarak tabir edilen odada çarşaflar kirden renk değiştirmişti ve anlayabildiğimiz kadarıyla çarşafları değiştirmeye de pek niyetleri yoktu. Ne gösterilen odada, ne de misafirhanede ortak kullanım için ayrılmış bir duş yeri vardı. Daha da şaşırtıcı olan, bizim buna niye şaşırdığımızı anlamayan ev sahiplerimizin sözleri oldu. "Eee, burası bekar odası, sizin de hanımlar olmayacak nasılsa. Belediyede abdesthane var, haftada bir de hamama gidersiniz" dedi, sevgili A. Bey. Abdesthane ve hamamın bizi kesmeyeceğine inandırmamız gerekiyordu, ev sahiplerimizi. Sonunda inandılar ya da inanmış gibi davrandılar. Bizi, evliler tarafına yerleştireceklerine dair söz aldık. En azından orada, acil durumlarda "boy abdesti" almak için bir musluk bulunmaktaydı. Bir kova ve maşrapa getirirsek duş sorununu halledebilirdik.

O günkü tavaf sırasında, bizi bir kat aşağıdaki kütüphaneye götürmüştü, sevgili A. Yine, ayakkabılarımızı çıkartarak girdik. Kütüphanede aslında pek fazla kitap yoktu. Olanlar da dini kitaplardı. Tam bu sırada okuma odasına doğru yöneldik. A. hızlıca kapıyı açınca içerden bir bağırtı koptu. İçeride bulunan kızların muhtemelen başı açıktı. Biz görmedik, ama onlar yine de bağırdılar.

Belediye binasına geri döndükten sonra oranın nispeten daha iyi durumdaki tuvaletlerini bir ziyaret edeyim dedim. Fakat bu sefer de, çıkınca ne yapacağımı şaşırdım. Lavaboda sabun yoktu. Daha arkadaki bölmede, yere yakın konumda yapılmış abdestliklerde vardı. Önce elimi orada yıkayayım dedim. Yanımdaki adam tuhaf tuhaf bana bakmaya başladı ya da bana öyle geldi. Sabunu arkadaki lavaboya mı götürsem diye düşündüm. Bu da saçmaydı aslında, sabun orada ise, orada yıkamalıydım elimi. Böyle bir gerilim anında, bir ara tuvalet boş kaldı. Ben

de hızlıca elimi abdestlikte yıkayıp, kimseye yakalanmamanın huzuru ile tuvaletten çıktım.

Sonra Sultanbeyli'de gezintiye çıktık. Ben hiç bu kadar çarşaflı kadını ve cüppeli adamı bir arada görmemiştim. Ne tarafa baksak sıvası bitmemiş, hızlıca üst üste konulmuş tuğlalardan oluşan yığma binalarla karşılaşıyorduk. İnsanların diledikleri gibi yerleştikleri, diledikleri gibi binalarını diktikleri kanunsuzluk ülkesi gibi bir yerdeydik. Bu kadar millet nasıl oluyor da buraya böyle rahatça ve hızlıca yerleşebiliyor, nasıl bir düzen oluşuyor gibi sorular kafamın içinde dönüp duruyordu.

Bu kısa ziyaret bizi inanılmaz şekilde motive ederken, öte yanda bazı endişeler duymamıza neden olmuştu. En azından bende böyle oldu. Bu endişe, farklı bir dünyaya girme hissinin, kendi dünyamda öğrendiğim günlük hayatın gerektirdiği çok temel bazı şeylerin burada büyük ölçüde anlamını yitirmesinin ve yeniden öğrenme zorunluluğunun getirdiği bir endişeydi. Nerede ayakkabımı çıkartacağım, nerede yıkanacağım, nasıl tuvalete gideceğim, anketör kızlarla karşılaştığımda ne yapacağım?

Tabii, bu endişeleri bizim kızlara da anlatmıştık. Hatta konuşmalarımızın temel noktası bu olmaya başlamıştı son zamanlarda. İdil'in Sultanbeyli mevzuundan yavaş yavaş sıkıldığını fark ediyordum, ama pek belli etmiyordu. Mevzunun bu kadar uzaması onu sıksa da, merakı uyanmıştı bir kere. Onu hemen tatil sonrası-iş öncesi döneminde Sultanbeyli'ye getiren de buydu işte.

Yolda yine Sultanbeyli konuştuk. Ben, orada karşılaştığımız olayları ballandıra ballandıra anlatıyorum. Anlattıkça keyif alıyorum. Bak biz böyle zor koşullarda kalacağız, sokaklar şöyle, çarşaflı kadınlar, cüppeli adamlar filan. Eee televizyonda da görmüşler. Onlarda da merakla karışık bir endişe iyice oluştu artık.

Artık tam kıvamdaydılar. Meselenin ciddiyetini kavradıklarından, bizim önemli bir işe soyunduğumuzu anladıklarından da artık emindim. Sultanbeyli'ye girmeden önce bir benzinlikte durdum. İdil şortunun üstüne eşofman altı giydi, üstüne bir hırka aldı. Bedriye'nin altı tamamdı, o sadece hırkayla yetindi.

Tam öğle ezanı vakti TEM yolundan saptık. Sultanbeyli'nin tek eli yüzü düzgün caddesi olan Fatih Caddesi'nden gitmeye başladık. Ben arka sokaklardaki evleri gösteriyorum. Onlar, hayret nidaları çıkartıyorlar. İyi bir mihmandar olmanın zevkini sonuna kadar çıkartmaya kararlıyım. Bilinmez toprakları keşfetmiş bir gezgin edasıyla her tarafı göstermeye çalışıyorum. Çok mutluyum.

Bu mutluluğum pek uzun sürmedi. Neredeyse her gün bıktırıcı şekilde anlattığım Sultanbeyli görüntüsünde bir şeyler eksikti. Yollar bomboştu. Tek tük insanlar yollarda yürüyordu. Onlar da sarıklı, cüppeli, çarşaflı filan değildi. Hatta bizimkiler kot pantolonlu başı açık kızları

görünce, bu sıcak havada onları bunaltan hırkalarını hemen çıkarttılar. Ben hemen, onlar Alevi veya Kürttür filan diyerek anlattığım görüntüde fire vermemeye çalışmaktaydım ama diğerleri nerede sorusunu tam olarak yanıtlayamıyordum. Herhalde ezan okundu, namaz kılıyorlardır falan dedim ama sesim titrek çıktığından pek inandırıcı olamadım.

Neyse misafirhaneye geldik. Oğuz bizi kapıda karşıladı. Ben hemen mevzuya girdim. "Sokaklar niye bomboş" diye sordum. Oğuz güvenli bir sesle "tabii oğlum, biraz önce ezan okundu millet camide ya da evde namaz kılıyordur" dedi. Kızlar bu sefer ikna oldular. Ama hırkalarını giymediler.

Sultanbeyli koşullarında gayet açık saçık sayılabilecek iki hanımla odamıza çıktık. Binada kimsenin olmaması nedeniyle hiç ayakkabılarımızı çıkartmadık (ve bu, inanılmaz keyifli bir suç işleme sürecini de başlattı).

19 Temmuz 1998, Pazar- Sultanbeyli (Ol)

Akşam 18:30 gibi döndük İstanbul'dan. Kızlar Ankara'ya döndüler. Yerleştikten sonra merkezde dolandık bir süre. Slayt film aradık. Bir yere girdik, slayt filmin ne olduğunu bilmez bir ifadeyle yüzümüze baktılar. İkinci dükkândakiler, en azından slayt filmin ne olduğundan haberdardılar. "Burada bulamazsınız, burada gitmediği için getirmiyoruz" dediler. Üçüncü dükkânda slayt vardı. Orada bir oğlan doğrudan "do you speak English?" diye sordu. Ben "hoppala o nereden çıktı?" deyince de, Melih'i göstererek "arkadaşın şivesi biraz değişik geldi de" dedi. Öyle bir olay işte.

Anket yapılacak hanelerin tespiti tamam. Olası firelerle birlikte 1100 kadar hane belirlendi, bilgisayara girildi. Şimdi bunları harita üzerinde işaretlemek gerek. Ankete de son şeklini verdik. Yarının programı önce emniyet, numerataj cetvellerini tamamlamak, biraz dolanmak, mülkiyet işi ile ilgili aramalara koyulmak.

19 Temmuz 1998, Pazar- Sultanbeyli (MMP)

Oğuz'la benim aramdaki ortak taraflardan biri, ikimizin de araştırmacı sosyal bilim geleneğini hararetle savunuyor olmamız. Araştırmayı kuru bir bilimsel rutin olarak görmüyoruz. Sokakları arşınlamak, insanlarla saatlerce konuşmak, her yere burnumuzu sokmaya çalışmak, bizim araştırmamızın önemli parçaları. Yeni yerler, yeni fikirler keşfetmek, hiç de alışık olmadığımız atmosferlerde yaşadığımızı hissetmek, tecessüsümüzü eğlenerek tatmin etmek, ancak böyle olur diye düşünüyoruz. Bunu yaparken, ne oradaki yaşamı nesnellik amacıyla soğuk bir gözlemin parçası haline getirmeyi amaçlıyoruz, ne de "o yaşamı daha iyi anlamak için parçası olmak lazım" gibi bir gaflete kapılıyoruz. Aynı şekilde, Sul-

tanbeyli'de de amacımız bu. Sokakları arşınlayacağız, konuşabileceğimiz, alakalı alakasız her kişiyle konuşmaya çalışacağız. Ama ne uzaydan gelmiş bir adam misali kuru gözlemle yetineceğiz ne de onlardan biri olmak için kendimizi zorlayacağız.

Sabah böyle şeyler yazıp çıkmıştık, misafirhaneden. Fakat evdeki hesap çarşıya uymadı. Sultanbeyli'ye gelirken dengimi iyi hazırladığımı zannediyordum ama yanılmışım. Slayt film almayı unutmuşum. Yolda bir fotoğrafçı dükkânı bulduk, belki slayt filmi satıyorlardır diye düşünüp içeri daldık. Ben "slayt filmi var mı?" dedim. Tezgâhtar çocuk kendini zorlayarak bana İngilizce bir şeyler söylemeye çalıştı. Kendimden şüphelendim bir an. Hani Türkiye'ye yeni geldim hesabı, benim mi Türkçem bozuldu geyiğini kafamda kısa bir süre döndürdükten sonra tane tane tekrar sordum hatta bir kere de "dia filmi" var mı diye soruyu değiştirdim. Oğlan yine kendini zorlayarak İngilizce konuştu. Neyse araya Oğuz girdi beni kurtardı.

Tezgâhtar çocuk utandı. "Abi kusura bakmayın, ben sizi yabancı sandım" gibi bir şeyler dedi. Evet yazmak kolay öyle, uzaydan gelmiş biri gibi oradaki yaşamı incelemeyeceğiz falan filan. Fakat daha ilk günden uzaylı konumuna düştük, iyi mi!

20 Temmuz 1998, Pazartesi- Sultanbeyli (MMP)

Bugün hem anket işiyle uğraştık hem de Sultanbeyli'nin altını üstüne getirmeye başladık. İlk günden bayağı çok kişiyle görüştük. Hepsi olumluydu görüşmelerin. Uzaylı konumuna düşmediğimi görmek beni sevindirdi.

Bugün yollarda dolaşırken çok ilgimi çeken bir yazı okudum duvarda. "Ya şeriat ya ölüm", MHP. Burada MHP'liler de var. Fakat bu benim bildiğim MHP'ye pek benzemiyor gibi. Belediyede çalışan, daha önce tanıştığım ve pek kaynaştığım H.I, buradaki MHP'lilerin sayısının pek fazla olmadığını, fakat iyi çalıştıklarını söyledi. Duvar yazısını gösterince, Sultanbeyli'deki "MHP'lerin dokuz ışıkçı değil, İslamcı MHP'liler olduklarını" belirtti. Pek anlamadım ama, ses çıkartmadım.

20 Temmuz 1998, Pazartesi- Sultanbeyli (OI)

Anketlerin fotokopisi tamam. Bütün akşam anket formlarını ayırmak ve zımbalamak ile geçti. Yarın kızlarla ankete başlıyoruz. Sabah belediyede buluşacağız. Anket yapılacak adresler haritaya işlendi. Yarın hepsinin eline birer harita da vereceğiz. Sabah buluşup anket yapılacak yerlere biz bırakacağız. Oğlanlar hâlâ çok bezgin. Bir tanesi, Diyarbakırlı olan, üstelik sigorta işlemleri de tamamlanmışken çalışmaktan vazgeçti, açıklama yapmadan. "Parası az" dedi biraz sıkıştırınca. Öteki oğlanlar başka birini bulacaklarına söz verdiler ayrılanın yerine. Korkarım oğlan-

lardan doğru dürüst iş çıkmayacak.

İlçe Emniyet Müdürü ile görüştük. Sultanbeyli'de faaliyet gösteren derneklerin listesini verdi. İşlenen suçların dökümünü vermek istemedi; vermedi de zaten. Yeni atanmış. Niyeyse belediyedekiler pek seviyor Emniyet Müdürü'nü.

İKİNCİ KISIM

türkiye

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE KENTLERİ, TÜRKİYE KENTLEŞMESİ: '80'DEN ÖNCE

Türkiye kırdan kente kitlesel göç olgusu ile 1950'li yıllarda tanıştı. 1945 yılında 18.9 milyon olan ülke nüfusu 1997'de 62.8 milyona çıktı. 1945'de kent olarak adlandırılabilecek yerleşimlerde 4.7 milyon insan yaşarken bugün 40 milyonu aşkın kişi kentlerde yaşamakta. Nüfusunun %25'i kentlerde yaşayan tarım ağırlıklı bir ülkeden, %70'i kentlerde yaşayan, daha da önemlisi kent kökenli faaliyetlerin ve kararların belirleyici bir rol oynadığı bir ülkeye dönüştü Türkiye bu sürede. Bu nereden bakılırsa bakılsın, son derece büyük çaplı bir dönüşümdür. Kentleşme dendiğinde söz konusu olan, sadece basit anlamda nüfusun kırlardan kentlere yer değiştirmesi olsa, bu dönüşüme daha soğukkanlı terimlerle bakmak mümkün olabilirdi. Ancak kentleşme süreci, salt nüfusun mekânda yer değiştirmesini aşan bir değişim sürecine işaret etmekte ve bu süreç, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel düzeylerde bir dizi çarpıcı değişimle birlikte yaşanmaktadır.

Elbette ki bu süreç, sorunsuz yaşanmamıştır. Kentleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunlara kimi zaman toplum kendiliğinden, önceden tasarlanmamış çözümler geliştirmiş, kimi zaman da bu sorunlara toplumun formel katında çözüm aranmıştır. Türkiye'nin yaşadığı yarım yüzyılı aşkın

kentleşme deneyiminin belki de en temel özelliği, bitip tükenmek bilmeyen bir değişim, yıkıp yeniden kurma sürecini içinde barındırmasıdır. Yalnızca nüfus verilerine bakmak bile Türkiye'nin yaşadığı dönüşümler hakkında fikir edinmeye yetecektir. Bu dönemde Türkiye sadece yapısal dönüşümlerini tamamlamakla kalmamış, aynı zamanda bu sürecin gündeme getirdiği büyük çaplı uyum sorunlarının da üstesinden gelebilmiştir.

Vurgulanması gerekir ki, Türkiye'nin kentleşme sorunlarının en azından görünürde kolaylıkla üstesinden gelebilmesini sağlayan esas öğe, farklı toplum kesimlerinin kendiliğinden geliştirdiği mekanizmalardır. Sadece bu bölümün değil tüm kitabın temel iddialarından biri, Türkiye'nin son 50 yılda yaşadığı büyük altüst oluşları, enformel kurum ve mekanizmalar sayesinde görece kolay atlatabilmiş olduğudur. Enformel mekanizmaların gücü ve dinamizmi sayesindedir ki Türkiye, kentleşme denen devasa dönüşüm sürecinin beraberinde getirdiği sorunların üstesinden gelebilmiştir. İşte *nöbetleşe yoksulluk* adını verdiğimiz ilişkiler sisteminin de bu mekanizmaların en önemlilerinden ve özgüllerinden biri olduğu inancındayız.

Türkiye en başından bu yana kentleşmesini *ağ türü ilişkiler* içerisinde yaşamıştır. Bu ilişki ağları sayesinde kente gelen göçmenler, yabancısı oldukları kentte kendilerine korunaklı sayılabilecek ortamlar yaratabilmişlerdir. Bu ilişki ağları göçmenleri, kentin anonimleştirici etkileri karşısında kaybolmaktan kurtarmış, kentte var kalabilmenin temel koşulu olan iş ve konut piyasasında tutunabilme fırsatları yarattığı gibi, göçmenlere yükselebilme ve refahlarını artırabilme umudu sağlamıştır. Bu, anonimleşmiş ve kişisellikten uzak ilişkilerin belirleyici bir rol oynadığı Batılı kent tanımından farklı bir kent yapısına işaret etmektedir. Son dönemlerde *cemaat tarzı* ilişkileri, kentin kalıcı bir öğesi olarak görme çabalarına karşın Batılı anlamda kent, hâlâ cemaat ilişkileri ile taban tabana zıt ilişkilerin mekânı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu kent tanımında esas olan, her tür cemaat ilişkisin-

den arınmış atomistik bireydir. Bu tanımının ardında yatan ontolojinin Türkiye koşullarında geçerli olmadığını; tam tersine, bireyi içinde var olduğu ilişki ağları ile birlikte ele alan bir ontolojiden yola çıkılmadığı takdirde Türkiye kentlerini kavramanın olanaksız olduğunu öne sürmek abartı olmayacaktır. Türkiye kentlerinde hemen her grup, ama özellikle kent yoksulları, kapsamı ve işleyiş mekanizmaları bir yerden diğerine önemli ölçüde farklılıklar gösteren ilişki ağları içinde var kalmanın yollarını aramıştır. Kente gelen göçmenler de kent deneyimlerini korunaklı sayılabilecek ilişki ağları içinde yaşamışlardır. Bu elbette ki sözünü ettiğimiz ilişki ağlarının kent yoksullarının tümünü aynı derecede koruduğu ya da tüm yoksulların bu ağlardan eşit derecede yararlandığı anlamına gelmemektedir. Burada vurgulamak istediğimiz, göçmenlere refah vaat eden ve çoğu durumda da bu refahı sağlayan korunaklı ilişkiler sisteminin, büyük çaplı değişikliklikler geçirmiş de olsa Türkiye kentleşmesinin ilk aşamalarından bu yana varlığını sürdürdüğüdür.

İşte Türkiye'deki kent yoksulluğu olgusunu Batı'daki yoksulluktan farklı kılan temel etmen budur. Kent yoksulluğuna ilişkin Batı yazını, her tür toplumsal ilişki ve süreçten dışlanmış, bir anlamda kapitalizmin sömürmeye bile değer bulmadığı ve hiçbir sınıfa ait olmayan sınıfaltı kitleler *(underclass)* üzerinde odaklanmaktadır.[1] Oysa medyanın bazı zamanlarda gündeme getirdiği 'tinerci çocuklar' dışında Türkiye'de böyle bir kitlenin varlığından söz etmek imkânsızdır.

Ancak Türkiye'nin kentleşme sorunlarının üstesinden gelmesini sağlayan bu çözümlerin bedeli çok yüksek olmuştur. Kent çevresindeki hemen her tür alan vahşi bir yapılaşmaya açılmış, kentlerin yerine konması mümkün olmayan tarihsel değerlerinin yitip gitmesine göz yumulmuştur. Sonuçta ortaya çıkan, kalitesiz sıfatını her ölçüte göre sonuna dek hak edecek bir kentsel çevredir. 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 tarihlerinde

1 *'Underclass'* konusunda oldukça geniş bir Anglosakson literatür bulunmaktadır. Bu konuda bkz. Peterson (1991).

yaşanan depremler, Türkiye'nin 50 yılı aşkın kentleşme deneyimi ile oluşturduğu kentsel çevrenin ne denli kalitesiz ve felaketlere gebe olduğunu gözler önüne sermiştir. Ama görünen odur ki, hızlı kentleşme evresini artık geride bırakmakta olan Türkiye, geçmiş dönemlerde bulduğu çözümlerin yaratacağı yeni sorunlarla bir süre daha uğraşmak ve ne yazık ki, yeni bedeller ödemek zorunda kalacaktır.[2]

Kitabın bu bölümündeki amacımız, Türkiye'nin 1950'lerden bugüne uzanan kentleşme deneyimine bakmaktır. Burada söyleyeceklerimizin, bir yandan bir önceki bölümde geliştirilen kuramsal değerlendirmelere bağlanacağını, diğer yandan da nöbetleşe yoksulluğun işleyiş mekanizmalarını ayrıntısıyla inceleyeceğimiz Sultanbeyli örneğine geçişi sağlayacağını umuyoruz. Bunları yaparken, elbette ki kentleşme sürecinin her yönüne değinmek gibi bir kaygı gütmeyeceğiz. Merceğimizi öncelikle kentleşme sürecinin gündeme getirdiği sorunlar üzerinde hangi sınıfsal dengelerin kurulduğu, buradan giderek de göçmenlerin ve kentli yoksulların kente katılım süreçleri ve biçimleri üzerine tutacağız.

Bugünden durup da geriye bakıldığında Türkiye'nin yaşadığı kentleşme deneyiminin birbirinden net çizgilerle ayrılan iki farklı ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel iklimde gerçekleştiği gözlenebilir. Türkiye kentleşmesinin bu iki evresi, hangi açıdan bakılırsa bakılsın yakın dönem Türkiye tarihi için kesin bir dönüm noktası olan 1980 yılı ile birbirinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla birçok örnekte olduğu gibi kentleşme dinamikleri açısından da '80 öncesi' ve '80 sonrası' olarak adlandırılabilecek bir dönemleme önermekteyiz. Bu dönemlemeyi esas olarak kentleşme dinamiklerindeki değişimleri göz önüne alarak önerdik. Elbette bu dönemlemenin iktisadi, politik ve toplumsal dinamikler açısından da anlamını sorgulayacak, ele aldığımız ilişkileri daha genel bir bağlamın parçası olarak değerlendireceğiz.

2 17 Ağustos 1999 depreminin hemen ardından yazdığı bir yazıda İhsan Bilgin de benzer bir temayı işlemiş ve Türkiye'de modernleşme sürecinin toplumsa bedellerinin ödenmemiş olduğunu vurgulamıştır. Bkz. Bilgin (1999).

İçe Dönük Büyümenin Ekonomi Politiği

1980 öncesinde Türkiye'nin genel ekonomik, politik ve toplumsal dengelerini olduğu kadar kentsel ilişki ve süreçlerini de anlamak için, kalkınma literatüründe sıkça kullanılan *ithal ikameci sanayileşme* kavramına başvuracağız. İthal ikameci sanayileşme, esas olarak 1930'lu yıllarda bir dizi Latin Amerika ülkesinde izlenen sanayileşme stratejilerini belirtmek üzere kullanılır.[3] Türkiye'nin ithal ikamesi deneyimine Latin Amerika ülkelerine göre daha geç başladığı kabul edilmektedir. 1980 öncesi dönemin tümünü ithal ikamesinin bir örneği olarak görmek mümkün olmasa da Türkiye'nin savaş sonrası dönemde izlediği kalkınma çabalarına büyük ölçüde ithal ikameci mantığın yön verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'de ithal ikameci sanayileşmenin en azından ilk evresinin, 1954 yılında yürürlüğe konan ithalatı kısıtlayıcı kararlar ile başladığı genel olarak kabul görmektedir (Boratav, 1988: 87). İthal ikamesinin tam olarak 1960 müdahalesinden sonra yerleştirilen planlı kalkınma kavramı ile kurumsallaştığı, yasal ve idari çerçevesinin 1960'larda kurulduğu söylenebilir. Ancak ithal ikamesi ile birlikte gelen politik yapıların bir benzerinin, en başından beri Türkiye'de yerleşik olduğu, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana politik yapıların esas olarak içe dönük ekonomik yapının sürdürülmesi amacına yönelik olduğu da öne sürülebilir.

İthal ikamesinin temeli, iç piyasa etrafında toparlanan ulusal ekonomidir. İç piyasa yüksek gümrük duvarları, ithalat kotaları ve döviz kurunu bilinçli olarak yüksek tutan politikalar aracılığıyla dış rekabetten korunmaktadır. Bu yapının dinamo-

3 Kalkınma iktisadında ithal ikameci sanayileşme kavramını ilk kullanan çalışmalardan biri Singer'ın (1964) çalışmasıdır. Ayrıca Roxborough (1979) ve özellikle Hirschman'ın (1968) klasik çalışması da bu alandaki önemli çalışmalar arasında sayılabilir. İthal ikamesi kavramını Türkiye bağlamında kullanan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bkz. Berksoy (1981), Boratav (1983 ve 1988), Eralp (1981), Keyder (1984 ve 1987), Nixson (1981), Pamuk (1981). Burada özellikle Çağlar Keyder'in (1987) ithal ikameci sanayileşmenin ekonomi politiğine ilişkin olarak çizdiği çerçeveden önemli ölçüde yararlanmış olduğumuzu belirtmeliyiz.

su da dış rekabetten korunduğu için kârlı üretim koşullarını elde etmiş olan ulusal burjuvazidir. Korumacılık ithal ikameci sanayileşmenin olmazsa olmaz koşuludur. Ancak bunun kayıtsız şartsız bir koruma değil de seçmeci bir korumacılık olduğunu belirtmek gerekir. Üretim için gerekli ara malların yurtdışından ithal edilmesi gereklidir. İthalat ise, ithal ikamesinin temel karar verici organı olan devlet tarafından denetlenmekte, ekonominin en kıt kaynağı olan döviz rezervlerinin nasıl kullanılacağına devlet karar vermektedir. Bu, ekonominin temel dağıtım mekanizmalarının en başından itibaren politize olması demektir.

Dolayısıyla iç piyasa, üretim süreci için gerekli girdileri ucuza elde edebilen ve dış rekabetten tümüyle korunmuş ulusal burjuvazinin eline bırakılmıştır. Bu yönüyle, ithal ikamesini azgelişmiş ülkelerin ulusal burjuvazi yaratma projesi olarak görmek de mümkündür. Ancak bu burjuvazi, dış rekabet koşullarında ayakta kalması mümkün olmayan, oldukça güçsüz bir burjuvazidir. Öte yandan ithal ikameci burjuvazi, kaçınılmaz olarak ideolojik açıdan da devlete bağımlı bir burjuvazidir. Bir önceki dönemin komprador burjuvazisinin yerini bu kez, devleti ele geçirmek dışında hemen hiçbir proje geliştiremeyen, toplumsal sorumluluğunu hiçbir şekilde üstlenmeyen ve devlet dışı özerk toplum dinamiklerine gözleri kapalı bir burjuvazi almaktadır.[4]

İç piyasaya yönelik üretimin kârlı olabilmesinin bir diğer koşulu da üretilen ürünlere yeterli talebin oluşabilmesidir. Devletin üstlendiği bir diğer hayati rol, iç piyasanın genişlemesini sağlayacak önlemleri almaktır. Bunu garanti altına almanın temel yolu ise, geniş halk kitlelerinin alım gücünün artmasıdır.[5] Devlet bir yandan gerçek ücret artışları, diğer yandan da refah devletine özgü düzenlemelerle iç pazarın büyü-

4 Çağlar Keyder, 1987 tarihli kitabının Türkçe baskısında *"Burjuva ideolojisi neden yükselemedi?"* başlığıyla yer alan 9. bölümünde benzer bir temayı Türkiye özelinde işliyor.

5 İthal ikameci sanayileşmenin temel öğelerinden biri olan popülizm ile gerçek ücret artışları arasında neredeyse ayrılmaz bir ilişki vardır. Bkz. Boratav (1983).

mesini sağlar. İşçi kesimine verilen sendikal haklar, yaygın eğitim olanakları ve sağlık hizmetleri ile iş güvencesi ve emekliliğe ilişkin düzenlemeler, azgelişmiş ülkelerin önemli bir bölümünün ithal ikamesi döneminde tanıştığı düzenlemelerdir. Yeni gelişmekte olan burjuvazinin iç pazarın yetersizliğinden kaynaklanan sorunlarla karşılaşmaması, devletin doğrudan ve dolaylı ücreti arttırıcı önlemleri ile güvence altına alınır. İç pazarın büyümesini sağlamanın bir diğer yolu da yeni alanların pazara açılmasını sağlamaktır. Bu da özellikle tarımda geleneksel üretim ilişkilerinin çözülmesi ile birlikte büyük kitlelerin kentlere akması demektir.

Bu yönüyle ithal ikameci sanayileşme, toplumun her kesiminde hem coğrafi hem de politik anlamda hareketliliğinin artması sonucunu doğurur. Bir yandan geniş kitleler kentlere akarken, kentlerdeki işçiler de birkaç onyıl önce hayal bile edemeyecekleri haklar elde ederler. İşçi sınıfının artan politik hareketliliği, ithal ikameci sanayileşmenin neredeyse olmazsa olmaz koşullarından biridir.[6] Dolayısıyla ithal ikamesinin, toplumun temel sınıfları arasında varılmış olan bir uzlaşmaya dayandığı rahatlıkla söylenebilir. Esas olarak devlet aracılığıyla kurulan bu uzlaşmada iç piyasanın işleyişi, yeni gelişmekte olan burjuvaziye bırakılmıştır. İşçi sınıfı da güvence altına alınmış sendikal haklar, gerçek ücret artışları vb. ile bu denklemin bir parçasıdır. Bu denklemin kurulmasını ve sorunsuz işleyebilmesini sağlayan temel öğe, devletin toplum içinde oynadığı *hakem* rolüdür. Bu açıdan ithal ikamesi, burjuvazi de dahil toplumun hemen tüm kesimlerinin devlet karşısındaki özerkliklerini yitirdikleri bir toplum yapısı anlamına gelmektedir. Tüm politik talepler, devlete yönelik formüle edilmekte, tüm politik ve toplumsal projeler, devleti ele geçirme projesinden öteye gidememekte ve en önemlisi, toplumun özerkleşmesi, devlet dışı dinamiklerin harekete geçebilmesi engellenmektedir.

---

6 Popülizmi, ulusal burjuvazi yaratmak adına işçi sınıfının ve geniş halk kitlelerinin harekete geçirilmesi olarak tanımlayan çalışmalar için bkz. Laclau (1977) ve Mouzelis (1986).

İthal ikamesinin dayandığı bu hassas dengelerin sürdürülebilmesinin temel koşulu, ekonomik büyümenin sürekli olmasıdır. Büyüme durduğunda, politik hareketlilik geleneği edinmiş işçi kesiminin dayatacağı taleplerin sistemin bütününü tehdit etmesi ihtimali söz konusudur. Ancak, ithal ikamesinin esas krizini başlatan, 1970'lerin ortasından itibaren tüm dünyayı saran petrol krizi sonucu ortaya çıkan döviz darboğazları olmuştur. Giderek büyüyen ödemeler dengesi açıkları, sanayileşmenin ithalat yoluyla ucuz girdi temini sayesinde finanse edilmesini olanaksız hale getirmiştir. Ekonomik krizin ardından, politik ve toplumsal krizin gelmesi ise kaçınılmazdır. Zira büyümenin durması ile farklı toplumsal kesimlerin artan taleplerinin karşılanması olanaksız hale gelir.

İthal ikamesine ilişkin bu çerçeve, Türkiye'de 1980 öncesinde kurulan sınıfsal dengeleri olduğu kadar kentleşme dinamiklerini de anlamamıza önemli ölçüde yardımcı olmaktadır. Az sonra sanayileşmenin kıtlık rantlarının burjuvaziye dağıtılması yoluyla finanse edilmesine benzer bir sistemin kentleşme özelinde de kurulduğunu, kentleşmenin de hızlı büyümenin yarattığı kentsel rantların geniş toplum kesimlerine dağıtılmasıyla finanse edildiğini göreceğiz. Türkiye'nin 1980 öncesi dönemdeki kentleşme süreçlerine bakarken, bu süreçlere damgasını vuran iki temel ilişki tarzına, orta sınıfların ve kent yoksullarının geliştirdikleri stratejilere bakacağız öncelikle. Bu ise, esas ilgi konumuz olan 1980 sonrası döneme geldiğimizde yaşanan değişimleri daha net görmemizi sağlayacak.

1980 Öncesinde Orta Sınıflar ve Kent

1980 öncesi dönemde Türkiye'de orta sınıfların kentle oldukça özgün bir ilişki tarzı kurdukları ve bu ilişki vasıtasıyla hem kentin biçimlenişi hem de kentsel süreçler üzerinde önemli ölçüde etkili oldukları söylenebilir. Sonuçta ortaya çıkan çevrenin fiziksel özelliklerine referansla kısaca *'apartmanlaşma'* olarak tanımlayacağımız bu ilişki tarzının, neredeyse tümüyle bir Türk icadı olduğu ve Türkiye'deki apartmanlaşma kadar

yaygın olmamakla birlikte benzer öğeler içeren ilişki tarzlarının sadece İspanya ve Yunanistan'da ortaya çıkmış olduğu görülmektedir.[7] Üzerinde çok az şey yazılmış olsa da apartmanlaşma olgusu,[8] Türkiye'de kentli orta sınıfların ortaya çıkışında ve refah düzeylerini artırma uğraşlarında temel bir rol oynamıştır. Dahası, 1980 öncesi dönemde kent yoksullarının politik denklemler içinde yer alabilmesinin temel araçlarından biri olan gecekonduya benzer şekilde apartmanlaşma da kentli orta sınıfların, dönemin sınıfsal ittifaklarına katılımında temel bir rol oynamıştır. Nasıl Türkiye'de kent yoksullarının tarihi, gecekondu olgusunun evrimi anlaşılmadan tam olarak yazılamazsa, kentli orta sınıfların tarihi de apartmanlaşma olgusunu kavramadan yazılamaz.

Türkiye kentlerinde orta sınıfın temel yaşam alanı olan apartmanlar, çoğu kez gecekondunun tam karşıtı olan ilişki ve değerlerin mekânı olarak görülmüştür. Gecekondu kaçaktır; apartmanlar ise ruhsatlıdır, imar kurallarına uygundur. Gecekondu plansızdır; apartmanlar planlıdır. Gecekondu altyapıdan ve temel gereksinimlerden yoksundur; apartmanların altyapı sorunları daha yapım aşamasında çözülmüştür. Gecekondularda kente yeni göçenler, marjinal kesim yaşarken, apartmanlarda modern orta sınıf yaşamaktadır. Genelde modernleşme sürecini, daha özelde de kentleşmeyi iki karşıtlık arasında uzanan düz bir çizgi olarak gören ve en net ifadesini daha önce üzerinde durduğumuz 'formel-enformel' benzeri ayrımlarda gösteren yaklaşımlarda, apartmanlar bu karşıtlıklardan modern olanının simgesidir. Gecekondu nasıl Türkiye kentleşme-

7 Özellikle İspanya kentlerinde gözlenen ve *"permuta"* adı verilen arsa takas sistemi, apartmanlaşma örneğinde gözlenen toprak ilişkilerine önemli ölçüde benzemektedir. İspanya örneğine ilişkin olarak bkz. Harding (1980). Ancak Türkiye örneğini tüm diğer benzerlerinden farklı kılan, ortaya çıkan konut sektörünün yapısı ve daha da önemlisi, bu ilişki tarzının yaygınlığı ve dolayısıyla tüm kentleşme sürecinde oynamış olduğu önemli roldür.

8 Apartmanlaşma olgusunu orta sınıflar bağlamında irdeleyen çalışmalar için bkz. Kıray (1979), Tekeli (1979), Öncü (1988) ve Işık (1995). Ayrıca Ayata'nın (1989), gecekondu ve apartmanları toplumsal çevreler olarak karşılaştırdığı çalışmasını da anmak isteriz.

sinin enformel öğesini simgeliyorsa, orta sınıfın yaşadığı apartman alanları da formel kesimin simgesi olarak kullanılmıştır. Kent araştırmalarının dağarcığında bu karşıtlığı ifade eden bir dizi terim bulunmaktadır: planlı-plansız alanlar, ruhsatlı-kaçak konut alanları, formel-enformel konut piyasaları, hep bu karşıtlığa işaret eden terimlerdir.

Kentlerin apartmanlaşmış alanlarının, gecekondu alanlarından farklı olduğu kesinlikle doğrudur. Bu farklılık, gecekonduları ve apartmanları sadece fiziksel çevre ya da yaşam çevresi olarak değil, üretim sırasında çeşitli aktörlerin aralarında kurdukları ilişkiler açısından kavramsallaştırdığımızda da ortaya çıkar. Öncelikle gecekonduların tersine, apartmanlar büyük ölçüde piyasa ilişkileri içinde üretilir. Konut yapımcısı *(yapsatçı)* ile konut alıcısı arasındaki ilişki, parasal terimlerde karşılığını bulan bir ilişkidir. Ancak kamerayı biraz daha yaklaştırıp, üretim sürecinde kurulan ilişkilerin ayrıntılarına baktığımızda, orta sınıflara hizmet eden apartmanlaşma olgusunun da altında ciddi bir enformellik yattığı görülecektir. Kentlerin formel konut alanlarını üreten ilişkiler, en genel anlamda, formel ile enformel arasındaki ince çizgide gezinmektedir.

Türkiye'deki apartmanlaşma olgusunu, orta sınıfların kentleşme sürecinin yarattığı sorunlarla baş edebilmek için geliştirdikleri bir güç birliği, bir tür *dayanışma ilişkisi* olarak görmek yerinde olacaktır. Bir kere apartmanlaşma, baş aktörleri orta sınıf mensupları olan bir ilişkiler sistemidir. Kentlerin formel kesimlerinin üretiminde baş rolü oynayan sermaye grubu, hangi kriter kullanılırsa kullansın *küçük* sıfatını hak edecek bir sermaye kesimidir. Apartmanlaşma olgusunu neredeyse bir benzerini başka bir iklimde görmenin mümkün olmadığı bir Türk icadı haline getiren de işte esas olarak bu yapsatçı sermayenin, özellikle üretim süreci ile arsa elde etme sürecindeki gösterdiği örgütlenme becerisidir.

Başka koşullarda sermayenin konut kesimine girişindeki en büyük engellerden biri olabilen kentsel arsa sorunu, Türkiye koşullarında oldukça basit, fakat sonuçları son derece önemli

bir yoldan çözülmüştür. Konut üretimini örgütleyen yapsatçı, arsa sahibi ile üretim öncesinde anlaşmakta ve arsanın bedelini, nakit değil de, henüz üretilmemiş konuttan pay olarak ödemektedir. Kat karşılığı yapım olarak bilinen bu basit takas sistemi sayesinde kentsel arsa, yapsatçının sermaye döngüsüne girmemekte, böylelikle de yapsatçı hiçbir nakit ödemede bulunmadan konut yapımına uygun arsa elde etmiş olmaktadır. Böylelikle arsa sorunu, daha en başta, tek bir kuruş para harcamadan çözülmüş olmaktadır. Bu sistem, arsa sahibinin yapımcı karşısında avantajlı konuma gelmesine, giderek yapımcıya kendi koşullarını dikte ettirebilmesine olanak tanıyan bir sistemdir. İmar hakları önceden belirlenmiş tek tek parseller üzerinde konut yapımına dayanan, dolayısıyla da arsa sahiplerinin tekelci konuma gelebilmelerine olanak tanıyan bu sistem içinde arsa rantlarının çoğuna arsa sahiplerinin el koyması, giderek de tüm dengelerin arsa sahiplerinin lehine değişmesi kaçınılmazdır.

Arsa sahibi ile kurduğu ilişkilerin belirsizliği ve istikrarsızlığı, sadece yapsatçının kârlılık arayışlarını kökten değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda yapsatçının hem üretim sürecini örgütleyişine, hem de işgücü ile kurduğu ilişkilere damgasını vurur. Yapsatçı üretim sürecini, kendisi açısından belirsizlikleri en aza indirgeyecek bir esneklikte örgütler. Üretim sürecinin örgütlenmesinde esas olan, üretimin kendisinin olabilen en küçük miktarda para sermaye ile ve önceden belirlenmesi olanaksız bir nakit akışına göre yürütülebilmesidir. Bu koşullara uyum sağlayabilmenin kaçınılmaz gereği olan esnekliği elde edebilmenin tek yolu ise, bu belirsizlikleri olabildiğince işgücüne aktarabilmektir. Üretim sürecini her biri üretimin belirli parçalarını üstlenen taşeron ekiplerle yürütmek, yapsatçıya bir dizi avantaj sağlar. Bu sayede yapsatçı, (i) işgücünü doğrudan istihdam etmenin yaratacağı risklerden kaçınmış olur; (ii) parça başı işe sabit ödemede bulunduğundan, hangi iş kaleminin önceden kaça mal olacağını bilme ve nakit akışını ona göre ayarlama olanağını elde eder; ve (iii) üretim sürecini bizzat örgütleme ve yönetme sorumluluğundan kurtulur. Taşeron ekip-

lerle kurduğu ilişki sayesinde yapsatçı, arsa sahibi ile ilişkisinin kendisi açısından yarattığı belirsizlikleri bu ekiplere aktarma olanağını elde eder. Öte yandan taşeron grupların kendi iç örgütlenmeleri de bu belirsizliklerin vasıfsız işçi olarak adlandırılabilecek kesime aktarılabilmesini sağlar. Bu ekiplerin kendi içindeki işbölümü, vasıfsız işgücünün istihdam koşulları ve özellikle de saat ücreti ödenmesi gibi uygulamalar, son derece istikrarsız ve hızla değişebilen piyasa koşullarında faaliyet göstermek durumunda olan yapsatçıların gereksindiği esnekliği elde edebilmelerini olanaklı kılar. Sektördeki işgücünü niteliğine ilişkin veriler de bu gözlemleri doğrular niteliktedir. Bugün Türkiye'de inşaat sektöründe istihdam edilen işgücü, diğer kesimlere oranla daha genç ve eğitim düzeyi daha düşük bir işgücüdür. Kesimde sendikalı ve sigortalı işgücü oranı düşük, buna karşılık mevsimlik ve geçici işçi kullanımı yüksektir (Işık, 1995).

Yapsatçılığın altın dönemini yaşadığı 1960'lı ve '70'li yılların koşulları, ne denli farklı beklentiler içinde olsa da yapsatçılığı tanımlayan ilişkiler içerisinde yer alan aktörler arasında bir *güç dengesi* ve giderek de bir *çıkar birliği* kurulmasını olanaklı kılmıştır. Yapsatçılığı tanımlayan da esas olarak budur: *Yapsatçılık, hızlı kentsel gelişme koşulları altında, farklı çıkarları olan toplumsal grupların, bu hızlı gelişmenin yararlarını aralarında paylaşmak üzere kurdukları bir ittifaktır.* Bu ittifakın temelleri esas olarak, yapsatçı konut üretiminin ilk ortaya çıktığı 1950'li yıllarda atılmış, ancak bu ittifak olgunluk dönemi olarak adlandırılabilecek ilişkilere 1960'lı yılların ikinci yarısı ile 1970'lerin başlarında ulaşmıştır.

1950'li yıllarda Türkiye kentlerinin 'ruhsatlı' kesimlerinde faaliyet gösteren konut üretim tarzları (bireysel üretim ve kooperatifler), bu yıllarda ortaya çıkan kırdan kente göçün ve hızla gelişmekte olan kentsel orta sınıfların yarattığı konut talebine cevap verecek kapasitede ve esneklikte değildi.[9] Dönemin koşulları (özellikle kentsel toprak mülkiyetinin bugün de

9 Türkiye'de konut sorununun üzerinde oldukça az durulmuş bu dönemine ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz. Tekeli (1996).

artarak sürmekte olan parçalanmışlığı, büyük ölçekli sermayenin konut sektörüne yatırım yapabilmesinin temel koşullarından biri olan yeterince gelişmiş bir finans sermayesinin bulunmaması) büyük sermayenin konuta yatırım yapmasını engellemekle kalmamış, tam tersine konut sektörünü, küçük sermaye için son derece çekici bir hale getirmiştir. Burada temel rolü oynayan etmen, son şeklini 1960'lı yıllarda *"Kat Mülkiyeti"* olarak bilinen yasada bulan yasal düzenlemelerin 1950'li yılların başından itibaren uygulamaya konmasıdır. Bu sayede, arsa mülkiyeti ile yapımcılık rollerinin ayrılması sağlanmış ve geniş bir kitleye sunum yapabilen bir konut üretiminin türünü olanaklı kılan koşullar yaratılmıştır. Daha önceki 'ruhsatlı' konut sunum türlerinin kısıtlı bir alıcı grubuna sunum yapmasına karşın, yapsatçılık daha geniş bir kitleye hizmet vermiştir. Yapsatçılığın, Türkiye'deki ilk ('ruhsatlı') kitlesel konut sunum türü olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Konut kesimine küçük sermayenin akımı hızlandıkça ilk yıllarda kurulan ilişkiler yerleşmiş ve bu sermaye, kendi koşullarına göre üretim ve değişim süreçlerini örgütlemiştir. Yapsatçılığın Türkiye kentleşmesinin ayrılmaz bir öğesi haline gelmesi ve farklı toplumsal grupları bir araya getiren geniş tabanlı bir ittifakın kurulması 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu yıllarda yapsatçılık, üretim ve değişim süreci içinde yer alan tüm toplumsal gruplara, aralarındaki çelişkileri aşmalarını sağlayacak bir dizi yarar sağlamış ve bu kısa dönemli yararlar sayesinde, yapsatçılığı tanımlayan ilişkiler kurumsallaşabilmiştir.

Yapsatçılığın olgunluk dönemini tanımlayan ilişkiler arsa sahipleri açısından incelendiğinde, yapsatçılığın arsa sahipleri için oldukça elverişli koşullar yarattığı ve toprak mülkiyetinin ufalanmış olduğu kentsel arsa piyasasında arsalarını değerlendirmelerini olanaklı kıldığı söylenebilir. Arsa bedelinin nakit olarak değil de üretilen ürün cinsinden aynî olarak ödenmesi, arsa sahibine akışkanlığı yüksek bir değer kazandırmakla kalmamakta, aynı zamanda enflasyon karşısında erimeyen bir birikim sağlamaktadır. Öte yandan, yapımcıların imar hakları-

nın önceden belirlenmiş olduğu parseller üzerinde *tek tek* arsa sahipleri ile ilişkiye geçerek yapım sürecini örgütlemeleri, arsa sahibinin tekelci konumunu güçlendirmekte ve önceden kestirilebilir olduğu ölçüde arsa rantlarının önemli bölümüne el koymasını kolaylaştırmaktadır.

Yapsatçılığı niteleyen üretim ve değişim ilişkilerinin, konut üretiminde faaliyet gösteren küçük sermayenin yararına bir dizi düzenleme içerdiği açıktır. Bu düzenlemeler sayesinde yapsatçı sermaye, üretim sürecini çok küçük bir para sermaye ile örgütleyebilmekte, arsa sahibi karşısındaki konumunun yarattığı belirsizlikleri işgücüne aktarabilmektedir. Üretim süreci de nakit akışını en aza indirgeyecek biçimde örgütlendiğinden, üretim sırasında gereken nakit akışı üretilmekte olan konut birimlerinin önceden satışı ile sağlanabilmektedir. Yapımcının kârlılığı açısından önemli belirsizlikler ve büyük riskler yaratsa bile bu koşullar, sermayenin kârlı bir şekilde değerlenmesini güvence altına alır. Kurumsallaşmış ilişkiler, küçük sermayeye neredeyse sıfır nakit ile başka kesimlerde mümkün olacağından daha hızlı ve daha kârlı birikim olanakları sağlamıştır.

Yapsatçılığı tanımlayan ilişkilerin alıcılar için de görece elverişli koşullar yarattığı ve konut alıcılarının da bu ittifakın bir üyesi olduğu söylenebilir. Konut piyasasında kredi mekanizmasının yaygın olmadığı 1980 öncesi dönemde yapsatçılık, vadeli ödeme kolaylığı gibi imkânlarla başka yollarla konut sahibi olması olanaksız oldukça geniş bir kitleyi, özellikle kentsel orta sınıfları konut ve arsa piyasasına çekmeyi başarmış ve geniş bir orta sınıf tabanına konut sunabilmiştir.

Öte yandan, kesim içi ilişkilerin işleyişinden en çok zarar gören grup olmasına rağmen işgücünün de yapsatçılık üzerine kurulu ittifaktan kısıtlı bile olsa bazı yararlar sağladığı öne sürülebilir. Yukarıda da vurgulandığı gibi, Türkiye'de inşaat sektörünün yaygın olarak kullandığı işgücü, kırdan tam kopamamış bir kesimdir. Bu kesimin beklentilerinin örgütlü işçi kesimine göre daha düşük olduğu açıktır. İşçilerin son derece düşük saat ücretiyle, sigortasız ve her türlü sosyal güvenceden yoksun çalıştırılmaları gibi sömürüyü artıran uygulamalara

sektörde sıkça rastlansa da, yapsatçılık kırdan kopmamış işgücüne yüksek beceri gerektirmeyen bir alanda, kentle ilk tanışma olanağı sağlamış, işgücünün başka kesimlere rahatlıkla geçebilmesini, hatta bazı durumlarda sektörde kalarak yükselebilmesini olanaklı kılan koşulları yaratmıştır.

Yapsatçılığı tanımlayan ilişkiler yumağı içinde arsa sahibi ile yapımcı arasındaki çelişki en temel olanıdır. Uzun dönemde ittifakın varlık koşullarını belirleyen de bu olmuştur. Arsa sahipleri, kesim içi ilişkilerin kendilerine verdiği avantajlı konumdan da yararlanarak, arsalarını imara açmanın karşılığı olarak istedikleri bedeli sürekli artırmış ve üretimin giderek artan oranlarını talep etmeye başlamıştır. Büyük kentlerde 1970'li yılların başlarında %30 dolaylarında olan arsa bedellerinin 1980'lerde %50'lere, hatta %60'lara varması, ittifak içi dengelerin arsa sahibi lehine bozulduğunun en somut göstergesidir. Arsa sahibini, yapımcı karşısında daha avantajlı konuma getiren düzenlemelerin yapsatçılığın var olabilmesi için temel önemde olması itibariyle, yapsatçılığın daha en başından itibaren kendi yıkımına yol açacak çelişkileri içinde taşıdığını söyleyebiliriz. Ancak özellikle yapsatçılığın altın dönemini yaşadığı 1960-70 dönemi koşulları, bu çelişkileri gizlemiş, bu çelişkilerin üretimin sürekliliği üzerinde kalıcı bir etkide bulunmasını engellemiştir. Daha açık bir anlatımla, bu dönemde konut talebinin son derece canlı olması, yapımcılara arsa sahiplerine ödenen arsa bedelinin yükselmesine rağmen kârlı üretim yapabilme olanağını yaratmıştır. Başka bir açıdan bakıldığında, canlı bir konut piyasasının yapsatçılığın varlığını devam ettirebilmesi için olmazsa olmaz bir koşul olduğu rahatlıkla öne sürülebilir. Çünkü yapsatçılığı tanımlayan ilişkilerin sürdürülebilmesi ve nakit akışının düzenli sağlanabilmesi, ancak üretilen konut birimlerinin üretim tamamlanmadan satılabilmesini olanaklı kılan koşullar altında, daha doğrusu konuta olan talebin canlı olduğu bir konut piyasasında söz konusu olabilmektedir.

İç içe geçmiş birkaç süreç hem yapsatçılığın başarısı öyküsünün ardında yatan temel etmen olmuş, hem de yapsatçılığın

gerçek anlamda özgün bir konut sunum türü olmasını sağlamıştır. Bunlardan birincisi, en belirgin göstergesi kırdan kente hızlı göç olan dış koşullardır. Dış koşulların uygun olması sayesindedir ki yapsatçılık, böylesine geniş bir kitleye konut sunumu gerçekleştirebilmiştir. Yapsatçılığın başarısının ardındaki ikinci temel etmen, kesim içinde faaliyet gösteren sermaye ile işgücü arasında kurulan ilişkinin niteliğidir. Bu ilişki sayesinde yapsatçı sermaye uzun bir dönem, arsa sahibi karşısındaki konumunun kendisi açısından yarattığı güçlükleri işgücünün sırtına yüklemeyi başarmıştır. Yapsatçılığın başarısını belirleyen bir diğer etmen de kesim içinde yapım sermayesi ile arsa sahipleri arasında kurulan ilişkinin özgünlüğüdür. Bu ilişki esas olarak, arsa sahipliğini eline geçirmeyi başaramayan konut sermayesinin, küçük üreticiliğin hakim olduğu arsa piyasası koşullarına kendini uyarlamasının bir sonucudur. Yapsatçı sermaye ile arsa sahipleri arasında kurulan bu ittifakın sürebilmesinin temel koşulu, kesimde üretimin aksamaya uğramamasıdır. Üretimin sürekliliği kesintiye uğradığında kesim içi tüm güç dengeleri bozulmuş ve o döneme dek gizli kalmış bütün çelişkiler ortaya çıkmıştır.

Yapsatçılığın 1950'ler ile 1970'lerin sonlarına dek uzanan dönemi kapsayan başarı öyküsünün ardında farklı toplumsal grupları bir araya getiren geniş tabanlı bir koalisyon yatmaktadır. Farklı çıkarları olan bir dizi grubu, kısa dönemli çıkarları temelinde bir araya getirmeyi başaran yapsatçılık, bu anlamda yine bu dönemde Türkiye'nin benimsediği ithal ikameci kalkınma stratejisini tanımlayan popülist sınıf ittifaklarının küçük bir örneği olarak da görülebilir. Yapsatçılığın başarısının ardında yatan, çıkarları çok farklı olan kentsel gruplar arasında sağlamış olduğu bu uzlaşma, bu çıkar birliğidir.

1980 Öncesinde Kent Yoksulları

Özellikle 1950'ye dek geçen dönemde devlet, kent sorunlarına özel bir önem vermiştir. Cumhuriyet, ilk kurulduğu günden itibaren kendi kaderini bir kentin kaderine bağlamış, kendi

başarısını o kenti yeniden kurma çabası ile özdeşleştirmiştir. Bu kent, elbette ki Ankara'dır. Cumhuriyet eliti, İmparatorluk'tan kopuşunu neredeyse sıfırdan modern bir kent kurmak gibi muhteris bir çabaya girişerek göstermiştir. Bu amaçla Cumhuriyet tarihinde örneği bir kez daha görülemeyecek girişimlerde bulunulmuş, yatırımlar yapılmıştır.[10] Ancak vurgulamak gerekir ki, devletin aktif bir rol üstlendiği bu dönem, gerçekten de istisnaî bir dönemdir. Ülke genelinde kentleşme hızının son derece yavaş olması, Ankara dışında hemen hiçbir kentin kayda değer nüfus artışları yaşamaması, İstanbul, İzmir gibi kentlerin yüzyıl başındaki nüfuslarına bile erişemesi, özetle kırdan kente kitlesel göçün henüz başlamamış olması bu dönemi istisnaî kılan öğelerin başında gelir.

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Türkiye'nin dünya ekonomisindeki konumu ile birlikte öncelikleri de değişmişti. Devlet-kent ilişkileri açısından bu yeni dönemin ayırt edici niteliği, devletin tavrındaki kesin değişikliktir. Bir önceki dönemin tersine 1950 sonrasında devlet, kentleşme sorunları karşısında daha pasif bir tavır izlemiş, gelişen olayları önceden belirlemek yerine, piyasada oluşan dinamiklere sadece iyileştirici sayılabilecek küçük çaplı müdahalelerde bulunmayı tercih etmiştir. Daha açık bir anlatımla, devlet kentleşmenin regülasyonu alanından çekilmiş, bu alanı kendiliğinden oluşan formel ve enformel süreçlere terk etmiştir. 1950 sonrası dönemde devletin kentleşme süreçlerini yönlendirmekten uzak olduğuna ilişkin çok sayıda örnek verilebilir: Devletin dar gelirlileri konut sahibi yapmak üzere kurduğu Emlak ve Kredi Bankası'nın yaptığı konut projelerinin pratikte tümüyle tersi amaca hizmet etmesi ve üst gelir gruplarına ve kendi mensuplarına konut kredisi veren bir kuruma dönüşmesi, yine düşük gelirli kesime konut kredisi vermek üzere kurulan Sosyal Sigortalar

10 Ankara'nın başkent olması kararını, bölgesel ölçekte değerlendiren bir çalışma için bkz. Tekeli (1984). Ankara'nın planlama deneyimine ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. Tankut (1990). Ayrıca, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kentleşme ve konut sorununa ilişkin çıkartılan yasalar ile kamuoyundaki tartışmalar için bkz. Tekeli (1996).

Kurumu konut kredilerinin benzer bir amaca hizmet etmesi, devletin kalkınma planlarında çeşitli araçlarla teşvik edileceğini belirttiği konut kooperatiflerinin 1980 öncesinde ruhsatlı konut üretimindeki payının sadece birkaç yılda %10'u aşması, devletin kendisinin ürettiği konutların toplam üretimden çok daha düşük paylar alması, konut yatırımlarının %95'lere varan oranlarda krediler dışındaki kaynaklardan finanse edilmiş olması, devletin konut ve kentleşme konusunda çok da aktif bir rol üstlenmek istemediğini, daha doğrusu olayları yönlendirici bir role soyunmak istemediğini yeterli ölçüde kanıtlamaktadır. Devletin kentleşme dinamiklerini yönlendirmek konusunda hiç de aceleci davranmadığının bir diğer kanıtı da yapsatçılığa ve gecekonduya karşı aldığı tavırdır. İlk nüveleri 1950'li yılların başında gözlenen apartmanlaşma olgusuna ilişkin ilk geniş kapsamlı yasal düzenleme, 1965 yılında yasalaşan Kat Mülkiyeti Kanunu'dur. Aynı şekilde yapsatçılıktan daha eskilere giden, ilk kez 1940'larm sonlarında gündeme gelen gecekonduya ilişkin devletin ilk resmi tepkisi, 1966 yılında çıkartılan 775 sayılı ünlü Gecekondu Kanunu'dur.[11]

Öte yandan, az önceki sayfalarda da özetlediğimiz gibi hızla büyüyen kentlerin yeni aktörleri orta sınıflar, konut sorunlarını yapsatçılık sayesinde piyasa ilişkileri içinde çözmüşlerdi. Geliştirdiği iç düzenlemeler ne denli yenilikçi olursa olsun yapsatçılığın alt gelir gruplarına konut üretebilmesi olanaksızdı. İşte gecekondu hem formel konut piyasasının, hem de devletin dışladığı kesimlere yönelik *piyasa dışı* bir çözüm olarak ortaya çıktı. En başından beri gecekondunun işlevi, devlet ile piyasa arasında kalan o geniş boşluğu doldurmak idi. Başka bir deyişle, gecekondunun en başından itibaren çok net bir *sınıfsal içeriği* vardır. Kente yeni gelen, kentte tutunmaya çalışan ve devlet ile piyasanın unuttuğu, yok saydığı kesimlerin konutu olmuştur gecekondu.

İlk kuşak gecekondular, tam da toplumun kendine taktığı adı hak edecek bir süreç içerisinde üretilmiştir. Bu dönem ge-

11 775 sayılı yasanın, devletin gecekondulara ilişkin tavrı açısından önemine değinen bir yazı için bkz. Buğra (1998).

cekondularının temel özelliği, kırdan göçenlerin kentin çevresinde yer alan Hazine arazileri üzerinde esas olarak kendi emekleri ile yapım sürecini gerçekleştirmeleridir. Kimi durumlarda aile yakın çevresinden yardım alınsa, hattâ belli durumlarda işçi ya da usta çalıştırılsa bile ilk kuşak gecekonduların temel özelliği, yapımcı ve kullanıcı arasında ayrışma olmamasıdır. Bu konutlar, kentte kendilerine bir yer edinmek isteyenler tarafından kendi gereksinmelerine göre üretilmektedir. İlk kuşak gecekonduları sonraki yıllarda ortaya çıkan yeni biçimlerinden ayıran en önemli öğe de, yapımcı ve kullanıcı arasındaki bu özdeşliktir. Bu dönem gecekonduları, birçok açıdan 3. Dünya metropollerinde görülen ve kendi evini yapma *(self-help housing)* olarak bilinen konut türlerine benzemektedir.[12]

Dolayısıyla kentleşmenin ilk evrelerinde ortaya çıkan gecekondulaşmanın en önemli özelliği, değişim değeri değil de kullanım değeri için üretiliyor olmasıdır. Bu gecekondular, neredeyse tümüyle parasal ilişkiler dışında üretilmektedir. Bu süreçte belirleyici olan da, üretilen ürünün piyasadaki değeri değil, kullanıcının gereksinimleridir. Üretiminden kullanımına dek tüm süreç, kullanıcılarının zaman içinde değişebilecek gereksinimlerine göre düzenlenmiştir. Gecekondu özelinde yerleşen ilişkilerin hepsi esneklik temelinde kurulmuştur. İnşaat süreci, gecekondunun finansmanı, esneklik üzerine kuruludur. Bir kez içinde yaşanmaya başladıktan sonra gecekondudaki hayat tarzı da esnektir. Zamanla ailenin değişen gereksinimlerine göre, konuta çeşitli eklentiler yapılabilmekte, konutun yerleştiği arsa üzerinde ufak çaplı da olsa tavuk ya da meyve yetiştirmek gibi faaliyetlere uygun mekân bile kalmaktadır. Bu anlamda ilk dönem gecekonduları, hem gelir düzeyi, hem de kentte yaşadığı deneyimler dalgalanmalar gösterebilen bir kesimin konutudur.

Konut sahibi ve kullanıcı özdeşliğinin en somut sonucu, çevre kalitesinin diğer azgelişmiş ülke kentlerindeki benzer yerleşimlere oranla daha yüksek olmasıdır. İlk başlarda bulun-

12 Kendi evini yapma konusunda geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu ekolün en önemli temsilcilerinden biri olarak bkz. Turner (1976).

mayan altyapı hizmetlerinin kısa süre içinde gelmesi ile gecekondu alanları, neredeyse orta sınıf banliyölerini andıran bir görünüme kavuşmuştur. Yukarıda sıralanan bu özellikleriyle ilk dönem gecekondular, köyden kente göçen kitleler için çok önemli bir işlev görmüş, kentte ilk deneyimlerini edindikleri, kente adım attıkları bir mekân haline dönüşmüştür. Türkiye kentleşmesinin ilk evresinde gecekonduların kentle bu denli barışık yerleşimler olmasının nedenleri, kentleşme süreçlerini derinden etkileyen iki öğede aranmalıdır. Bunlar, kırsal ve kentsel toprak mülkiyetinin yapısıdır.[13] Bu iki etmen, sadece Türkiye kentleşmesinin seyrini önemli ölçüde belirlemekle kalmamış, aynı zamanda özellikle kent yoksullarının toplumsal konumlarını olduğu kadar, kentte yaşadıkları deneyimleri de etkilemiştir.

Bölgeler arasında önemli farklılıklar gözlenmesine karşın Türkiye'deki kırsal toprak mülkiyetinin en önemli özelliği, mülkiyetin ufak birimlere parçalanmış olmasıdır.[14] Kırsal kesimde küçük mülkiyetin hakim olmasının kentleşme süreçleri açısından iki temel sonucu vardır: Birincisi, kente yeni gelen göçmenler, kırdaki mülklerinin en azından bir bölümünü ellerinden çıkarmadan kente gelebilmişlerdir. Bu da kırdan kente hiç de küçümsenmeyecek bir aynî gelir transferi anlamına gelmiştir. Kır ve kent arasındaki ilişkinin en azından kentte yaşanan ilk yıllarda koparılmamış olması, kentte karşılaşılan güçlükleri aşmakta yardımcı olmuş, göçmen aileye önemli bir ek gelir sağlamıştır. Kırdaki küçük mülkiyetin kentleşme süreçlerine ikinci bir etkisi de, Türkiye'de kırdan kente göç olgusunun belki de üzerinde en çok durulmuş ve belgelenmiş yönlerinden biri olan *aşamalı göçe* zemin hazırlamasıdır. Kente gelen göçmenler, köydeki topraklarını tümüyle kaybetmemiş olduklarından ötürü, kentle aşamalarla tanışabiliyor, edindikleri

13 Türkiye'de toprak mülkiyetinin dönüşümüne ilişkin kısa ancak açıklayıcı bir yazı için bkz. Keyder (2000).

14 Türkiye'de kırsal toprak mülkiyetindeki parçalanmanın belki de en önemli evresi olan Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki mülkiyet ufalanması konusunda bkz. Keyder (1981).

deneyimlere göre kısa süreler için köye geri dönebiliyor ve kentteki ilişkilerini ayarladıktan sonra kente tümüyle yerleşmeyi düşünebiliyorlardı. Kimi durumlarda, göçmenler kente önce kısa süreler için mevsimlik işçi olarak geliyorlar, belirli bir süre sonra ailelerinin geri kalanını da kente getiriyorlardı. Kırsal kesimle sürdürülen ilişkiler, sadece kentteki deneyimin kolaylaştırılmasını ve kentle ilk tanışmanın yaratabileceği travmaların azaltılmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kentli yoksulların refah düzeyleri üzerinde önemli ölçüde belirleyici olmuştur.

Gecekonduların kentle barışık bir kesimin yaşadığı yerler olmasını sağlayan bir diğer öğe de kentsel toprak mülkiyetinin yapısıdır. Türkiye'de kentsel toprak mülkiyetinin de parçalı bir yapı sergilediği bilinmektedir. Kentlerde kırdan kente akımlar ile toprak mülkiyeti iyice parçalanmış ve sonuçta ortaya çok sayıda küçük arsa sahibinin yer aldığı bir arsa piyasası çıkmıştır. Küçük mülkiyetin hakim olduğu bu arsa piyasası, devletin en büyük toprak sahibi olduğu bir yapı ile birlikte varlığını sürdürmektedir. Bu yapı, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınmış bir miras olarak yorumlanabilir. Bugün özellikle kentsel alanlar ve yakın çevresinde en büyük arazi sahibi devlettir. Devletin kent içinde ve kentin yakın gelişme alanlarında büyük toprakların sahibi olması, genişleyen kentler için neredeyse sınırsız sayılabilecek bir kaynak yaratmıştır. Kentleşmenin ilk dönemlerinde kente göçen kitlelerin yerleşecekleri alanlar bu stoktan karşılanmış, geniş Hazine arazileri gecekondu yapımı için işgal edilerek kentsel gelişime açılmıştır. Devlet, bu arazilerin işgal edilmesi karşısında çoğunlukla sessiz bir ortak rolü oynamış, göstermelik olmaktan öteye gitmeyen kimi örnekler dışında elindeki arazilerin gecekondularca işgaline göz yummuştur.

Ancak toplumun formel kesiminin en üst organı olarak devletin, Hazine arazilerinin işgali karşısında aldığı tavrın sessiz bir suç ortaklığının ötesine gittiğini, giderek devletin en büyük arazi sahibi olduğu yapının, Türkiye'deki politik yapılanmaları ve ilişkileri belirleyecek ölçüde önem kazandığını be-

lirtmek gerekir. Devletin elinde kentsel gelişme için kullanılabilecek çok büyük bir arsa stokunun bulunması, toplumdaki politik kurumlar ile göçmen kitleler arasındaki ilişkide önemli bir rol oynamıştır. Devletin sahip olduğu arsa stoku, politikacılara kolaylıkla yönlendirebilecekleri önemli bir araç sağlamış ve Hazine arazileri üzerinde kurulan ortaklık, siyasi patronaj (himayecilik) ilişkilerinin temelini oluşturmuştur.[15] Gecekondulara af sağlanması ve tapu dağıtılması, Türkiye'de her zaman en önemli seçim malzemelerinden biri olmuştur.[16] En yalın tanımıyla oy karşılığında politik çıkar dağıtılması olarak tanımlayabileceğimiz popülizm/klientelizm, kentsel toprak mülkiyetinin yapısı dolayısıyla neredeyse sınırsız sayılabilecek bir kaynak bulmuştur kendine.[17] Ama burada önemli olan, devletin sahibi olduğu büyük toprak kaynaklarının ithal ikameci sanayileşmenin de yapısına uygun olarak, toplumda bir yeniden dağıtım mekanizması olarak işlev görmüş olmasıdır. Devlet, kırdan kente göçün yarattığı büyük konut talebinin en azından bir bölümünü, sahibi olduğu arazilerin gecekondularca işgaline sessiz kalarak finanse etmiştir. Kentleşmenin ilk evrelerinde üzerinde konut yapacak bir toprak parçası elde etmenin en kolay yolu olarak arazi işgalleri, devlet ile kente göçen kitleler arasındaki sessiz ortaklığın en önemli öğelerinden biri olmuştur.

Erken dönem gecekondularına ilişkin olarak belirtilmesi gereken bir diğer önemli özellik, ağ türü ilişkilerin, en başından beri gecekondulaşma süreçlerine hakim olmasıdır. Bu ilişki ağları arasında varlığı ve etkinliği en çok vurgulanmış olanı hemşehrilik ilişkileridir. Kente ilk gelenler, kendilerinden ön-

15 Türkiye'de gecekondulaşma ile siyasi himayecilik arasındaki bağlantılar üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlar arasında bkz. Ayata (1994) ve Tekeli (1995).

16 Gecekondu aflarının kentleşmenin ilk dönemlerine dek uzanan tarihçesine ilişkin olarak bkz. Tekeli (1996) ve Uzel (1986).

17 Özellikle 3. Dünya ülkelerinde enformel yapılaşma süreçleri ile çeşitli kentsel rant dağıtım mekanizmalarının popülist/klientelist ilişkilerin yerleşmesine büyük önem taşıdığı sık sık vurgulanmıştır. Bkz. Abers (1998) ve Hutchcroft (1997).

ce kente gelmiş hemşehrilerinin deneyimlerinden önemli ölçüde yararlanmışlardır. Bu ilişkiler, özellikle kentte tutunabilmek açısından temel önem taşıyan konut ve işgücü piyasalarında baskın olarak gözlenebilmektedir. Öncelikle göçmenler, kendilerinden önce kente gelmiş hemşehrilerinin yerleştiği alanlara yerleşerek, gecekondu yapımı için gerekli olan arsayı ve birikimi elde ediyorlardı. Kendileri ile aynı deneyimi yaşamış kişilerle bir arada olmak, aynı zamanda göçmenlere önemli bir güvence de sağlıyordu. Bu güvencenin bir bölümü, bu bir aradalığın yarattığı güven ve dayanışma duygusundan, bir bölümü de bu ilişkilerin işgücü piyasasında sağladığı avantajlardan kaynaklanıyordu. Hemşehriliğe dayalı ilişki ağları, aynı zamanda işgücü piyasasında da göçmenlere belli fırsatlar sağlamaktaydı. Bu fırsatların önemli bir bölümü kendilerinden önce gelmiş hemşehrilerin yoğunlaştığı işkollarında iş bulmanın veya iş kurmanın daha kolay olmasından kaynaklanmaktaydı. İstanbul'da bugün bile işkollarında kökene dayalı bir ayrışma net bir şekilde gözlenebilmektedir. Bu ayrışma, elbette ki Fordist üretim tekniklerinin geçerli olduğu işkollarında değil de artizanal ilişkilerin hüküm sürdüğü işkollarında daha net gözlenebilmektedir.[18]

Sonuçta gecekondulaşma, hem yaşama alanında hem de işgücü piyasasında kökene bağlı bir ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Ama 1980 öncesi dönemde bu ayrışma, hiçbir zaman '90'lı yıllarda gözlenen düzeye varmadığı gibi, farklı göçmen gruplarının kurduğu ilişki ağları, benzer türdeki diğer ağlarla hemen hiçbir sorun olmadan bir arada varolabilmiştir. 1980 öncesi dönemde göçmenlerin oluşturduğu ilişki ağlarının belirleyici niteliği, *dayanışmacı* özelliklerinin ön planda olmasıdır. Burada önemli olan, temelinde gecekondulaşmanın ve işgücü piyasasındaki ilişkilerin yer aldığı geniş bir ilişkiler ağının, kentleşmenin ilk aşamalarından beri işlemesidir. Bu ilişkiler ağı sayesinde kente göçenlerin kaderi, bir anlamda daha kente gelmeden önce belirlenmiş oluyordu. Bu ağlar, kente

18 1990 nüfus sayımı verilerinden giderek İstanbul işgücü piyasasındaki kökene dayalı ayrışmalara ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. Güvenç ve Işık (1998).

gelenlere sadece kentte tutunmanın kapılarını açmakla kalmıyor, ağın niteliğine göre yükselebilme fırsatları da sunuyordu. Ağın sunduğu yükselme fırsatları, aşamalıydı ve bu, büyük ölçüde kuralları belli bir oyundu. Göçmenler kendilerini hazır bir ilişkiler yumağı içinde buluyor, kimi zaman dayanışma, kimi zaman da rekabet içinde yükselebilme olanakları elde edebiliyorlardı. Elbette ki bu, içinde yer alan herkesin eş derecede yararlandığı bir ağ değildi. Burada önemli olan, bu ağ içindeki tutunma, kentte var kalma stratejilerinin gerginliğe dayalı olmaması, toplumun geri kalanı ile uzlaşma öğelerini içinde taşıması ve ağ içindeki eşitsizlik öğelerin baskın olmamasıdır. Kente önceden gelenler, kendilerinden sonra gelecek göçmenlerin dolduracakları pozisyonları büyük ölçüde hazırlamışlardı. Daha sonraki dönemlerde ortadan kalkmaya yüz tutan da işte sürecin bu niteliğidir. Eskiler ve yeniler arasındaki ilişkiler 1980 sonrasında tümüyle farklı gelişecektir.

Bu dönem gecekonduları ve göçmenlerin kentle kurdukları ilişki tarzı, yasal olmamasına karşın, kente göçenlerin barınma gereksinimlerini karşılamanın yolu olarak ortaya çıktığı ölçüde toplum katında 'meşru' kabul edilmiştir. Erken dönem gecekondusuna yönelik bu tavır, gecekondu araştırmalarında da gözlenebilmektedir. Çok sayıda araştırmacı, gecekondunun toplum katında kazandığı bu meşruiyete dikkat çekmiş ve gecekondunun önemli bir dinamiği içinde barındırdığını vurgulamıştır. Erken dönem gecekondusuna ilişkin bu tavır, ileride kısaca değineceğimiz İstanbul nostaljisine benzer bir nostaljiye de zemin hazırlamıştır. İlk kuşak gecekondularının hem toplumla hem de kendi çevreleriyle kurdukları barışık ilişki, hele 1990'lı yıllarda ortaya çıkan kaçak yapılaşma olgusu karşısında çoğu kez özlemle anılmıştır.

Bugün büyük kentlerde ilk kuşak gecekondulara rastlamak neredeyse olanak dışıdır. 1980'lerin ikinci yarısında özellikle peş peşe çıkartılan imar afları ile başlayan fırtınada bu tür gecekonduların neredeyse tümü tasfiye edilmiştir. Hele İstanbul'da bu tür yerleşimler neredeyse tümüyle yok olmuştur. Harita 3-1'de bu dönem gecekondularına ilişkin seçtiğimiz bir örnek yer

alıyor. Bu örnek, Ankara'nın 1960'ların ikinci yarısında gelişmiş olan ve bugün dönüşme tehditi ile karşı karşıya bulunan Şentepe, Pamuklar Mahallesi'nden alınmıştır. Bu alan, birinci kuşak gecekonduların hemen tüm özelliklerini kendinde toplamaktadır. Yerleşimin temel özelliği olarak, arazi yapısına uyum hemen göze çarpmaktadır. Yapıların konumlanışı, esas olarak topografyaya uymak kaygısını gütmektedir. Bunun yanı sıra, net ve kolaylıkla okunabilir bir sokak dokusunun olmadığı, çoğu yerde çıkmaz sokakların ve avluların yaygın olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Ayrıca, ön ve arka bahçe mesafelerinin oldukça geniş, dolayısıyla yoğunluğun da düşük olduğu ve sonradan çok sayıda irili ufaklı eklenti (haritada koyu renk ile gösterilen yapılar) yapılmış olduğu göze çarpmaktadır. Bütün bunlar, buranın piyasada satılmak üzere değil de en başından beri bir yaşam çevresi olarak tasarlandığını gösteren özelliklerdir. Az sonra 1980 sonrası gecekondularını anlatırken bu kez Sultanbeyli'den bir konut dokusu örneği gösterecek ve bu çevrenin, bambaşka amaçlar için tasarlanmış bir çevre olduğunun hemen ilk bakışta fark edildiğini belirteceğiz.

Toplumla Barışık, Yumuşak ve Aşamalı Kentleşme

1980 öncesi Türkiye toplumunu en net tanımlayan öğe, devletin güçlü konumudur. Bir ölçüde ithal ikameci sanayileşmenin kendine has özellikleri, bir ölçüde de Osmanlı'dan bu yana süren güçlü devlet geleneği ile açıklanabilecek bu olgunun çok farklı alanlarda önemli sonuçları vardır. Öncelikle devlet, toplumsal ilişkilerin temel aktörüdür ve siyasetin hem öznesi, hem de nesnesi konumundadır. Devlet, toplumsal değişimi gerçekleştiren temel aktör olarak ortaya çıkmış, tüm siyasal projelerin hedefi haline gelmekle kalmamış, devleti içermeyen bir politik eylem tasavvuru neredeyse imkânsız bir hale gelmiştir. Ve en önemlisi, hemen her kesimin, her politik hareketin devlet adına ve devlet için düşündüğü, kendini devlet yerine koyduğu bir ülkeye dönüşmüştür Türkiye.

Devletin en belirgin rol oynadığı alanlardan biri, toplumdaki sınıflararasındaki ilişkilerde oynadığı hakem rolüdür. Toplumdaki yeniden dağıtım mekanizmalarını denetimi altında tutan devlet, toplumun birleştirici gücü rolünü oynamıştır. Öte yandan devlet, bu rolü sayesinde toplumun hangi kesimlerinin refah düzeylerini ne hızla geliştirebileceklerini belirleyebilecek konumdadır. Aynı şekilde, ekonominin teşvik mekanizmaları sayesinde devlet, hangi kentlerin ve hangi yörelerin ne hızda gelişeceklerini de belirleme gücüne sahiptir. Başka bir açıdan bakıldığında, 1980 öncesinde sahnelenen oyun, kuralları büyük ölçüde belirli bir oyundur. Bu oyunda zenginliğin ve fakirliğin kuralları bellidir; toplumun formel ve enformel kesimlerinin neleri başarabileceği bellidir. Diğer bir deyişle, toplumsal konumlar bellidir; sorun, yalnızca oraları kimlerin dolduracağıdır. Senaryosunu neredeyse tümüyle devletin yazdığı bu oyunda, sahnedeki aktörlerin yapabilecekleri büyük ölçüde önceden belirlenmiştir. Ve hemen hepsi devlet adına düşünmeye alışkın aktörlerin, bağımsız projeleri de yoktur.

Bir büyüme modeli ve toplumdaki sınıflararası uzlaşma biçimi olarak ithal ikameci sanayileşme, 1970'li yılların ortalarına kadar önemli bir sorunla karşılaşmadan geldi. Ancak 1970'lerin ortalarında ekonominin temel ithalat kalemlerinden olan petrol fiyatlarındaki aşırı artışlar, ödemeler dengesindeki kapatılması güç açıklar şeklinde ekonomiye yansıdı. 1970'lerin ikinci yarısı, yakın dönem Türkiye tarihinde örneği pek görülmemiş bir ekonomik ve toplumsal kriz dönemi olarak anılmaktadır.

1970'lerin ikinci yarısında Türkiye'nin kentleşme süreçlerine çeyrek asıra varan bir süre ile damgasını vuran sınıflararası geniş tabanlı uzlaşmalar da sarsıldı. Bu uzlaşmanın daha önce de üzerinde durduğumuz gibi iki temel bileşeni bulunmaktaydı: Orta sınıflara yönelik yapsatçılık ve alt sınıflara yönelik gecekondu. Her iki ilişkiler sistemi de kentleşmenin nasıl finanse edileceğine ve kentsel rantların toplum bütününde nasıl paylaşılacağına ilişkin genel bir uzlaşma üzerinde yükselmiştir. Varılan uzlaşma, yeni güçlenmekte olan burjuvazinin, devletin ko-

rumacı politikalarının yarattığı tekel rantları dolayısıyla sanayide oluşan kolay kazançlarla yetinmesi ve kentte oluşan rantlarla ilgilenmemesi esasına dayanıyordu. Bu genel uzlaşma içinde, devlet kentleşmenin finansmanına hemen hiçbir kaynak ayırmadığı gibi, kentleşmenin regülasyonu alanında sorumluluk üstlenmiyordu. Devletin ve burjuvazinin girmediği kent alanı da büyük ölçüde, küçük sermayenin işleyişine bırakılmıştı. Ve kentte hakim olan küçük sermaye de kendi çıkarlarına uygun bir regülasyon biçimi ve el koyabileceği rantları maksimize edecek bir kentsel gelişme biçimi kurmakta da gecikmedi. Ancak bir kez daha altını çizerek vurgulamamız gerekir ki, kentsel rantların dağılımına ve en genelde kentleşme sürecinin finansmanına ilişkin kurulmuş olan bu uzlaşma, devletin gözetimi altında gerçekleşmiş bir uzlaşmadır. Hızla büyüyen kentlerde oluşan rantlar, devletin de mutabakatıyla, oldukça geniş tabanlı bir ittifak içinde dağıtılmaktadır.

Dolayısıyla erken dönem Türkiye kentleşmesi, kentsel rantların paylaşımı açısından net bir sınıfsal uzlaşmaya dayanmaktadır. Bu, bir yandan kendi kendini finanse eden, başka bir açıdan bakıldığında neredeyse sıfırdan kaynak yaratabilen kentleşme tarzıdır. Sistemin özü, kentleşmenin hızlı kentsel büyümenin yarattığı rantların geniş toplum kesimlerine dağıtılması yoluyla finanse edilmesidir. Bu sürece önderlik eden, çoğunlukla enformel ilişkiler içinde var olan küçük sermayedir. Küçük sermaye özellikle, orta sınıfların kentle bütünleşebilmelerinde temel önemde olan yapsatçılığın örgütlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiş ve başka yollarla harekete geçirilmesi mümkün olmayan büyük kaynakları kentleşme için seferber etmiştir. Benzer bir şekilde, gecekondu da yeni kentliler için kolay konut olanağı sağlamış ve kent yoksullarının içinde yer aldıkları ilişki ağları vasıtasıyla da kentte tutunabilmelerini kolaylaştırmıştır. Özetle, hem gecekondulaşma hem de yapsatçılık, hizmet ettiği gruplara başka yollarla elde etmeleri mümkün olmayan getiriler sağlamıştır. Her ikisinin de başarı öyküsü, geniş kitleleri hareketlendirebilmelerinde ve geniş tabanlı bir toplumsal uzlaşma yoluyla refaha olan katkıla-

rında aranmalıdır. Her ikisi de kentsel arsa piyasasını genişletmekle kalmamış, hem orta hem de alt sınıfların politik hareketliliğine zemin hazırlayarak ithal ikamesini mümkün kılan politik dengelere katkıda bulunmuştur.

Başka bir açıdan bakıldığında Türkiye kentleşmesinin ilk döneminin oldukça korunaklı sayılabilecek ilişki sistemleri içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu ilişkiler sayesinde kentsel rantın dağılımından kaynaklanabilecek gerilimler en alt düzeyde tutulabilmiştir. Öte yandan, hem orta sınıflar hem de kent yoksulları başka koşullarla kolay kolay elde edemeyecekleri kazanımlar elde edebilmişlerdir. Her iki grup da, ancak özellikle kent yoksulları, kente geldiklerinde kendilerini Batılı literatürde tanımlanan kentin acımasızlığından, anonimleştirici etkilerinden belirli ölçülerde koruyan ilişki ağları içinde bulmuşlardır. Bu uzlaşmalar 1970'lerin ortalarından başlayarak sarsılmaya başladı. Bu uzlaşmanın yıkılışı ile ortaya çıkan yeni dengeleri bir sonraki bölümde ele alacağız.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE KENTLERİ, TÜRKİYE KENTLEŞMESİ: 80'DEN SONRA

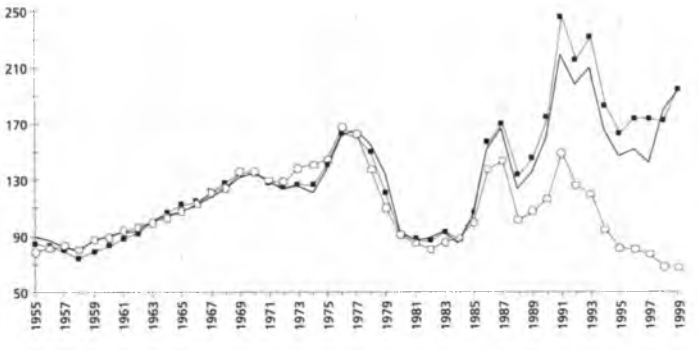
Küçülen Devlet, Büyüyen Gerilimler

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde Türkiye, ithal ikamesinin kolay birikim ve sanayileşme olanaklarını neredeyse tümüyle tüketmiş durumdaydı. Krizi başlatan, daha önce de belirttiğimiz gibi, ödemeler dengesi açıkları oldu. İthal ikamesinin temel öğesi olan sınıflararası uzlaşmanın bozulduğunun en net göstergesi, 1977 yılından başlayarak sert bir düşüşe geçen gerçek ücretlerdir. 1970'lerin sonlarında düşmeye başlayan gerçek ücretler, birkaç yıl içinde 1960 başlarındaki düzeylerine indi (bkz. Şekil 4-1). Krizin yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte bir önceki dönemde politik hareketlilik kazanan kitleler devletten 'alacaklarını' istediler ve sonuçta huzursuzluk toplumun ve gündelik yaşamın her kesimine yayıldı.[1]

1980 askeri darbesi, zaten epeydir krizde olan ithal ikamesine son noktayı koydu. Aslında ithal ikamesini fiilen kaldıran ekonomik düzenlemeler, 24 Ocak 1980'de, Turgut Özal'a atfedilen bir dizi kararname ile yürürlüğe konmuştu. 12 Eylül darbesi de, bir önceki dönemin toplumsal ittifaklarının yıkıldığım, yeni dengelerin kurulacağını ilan etti. Esas olarak prog-

1 Türkiye'nin 1970'li yılların sonunda yaşadığı ekonomik ve toplumsal krize ilişkin çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Bunlar arasında bkz. Keyder, 1987.

ŞEKİL 4.1
Gerçek Ücret Serileri, (1955-1999)

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Yıllıkları, çeşitli yıllar.

Her üç endekste de Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayımlanan *sigortalı işçi ortalama günlük ücret* verileri kullanılmıştır. İlk seri, Devlet İstatistik Ensitüsü *toptan eşya fiyat endeksi* ile hazırlanmıştır. İkinci seride İstanbul Ticaret Odası tarafından yayımlanan *toptan eşya fiyat endeksi*, üçüncü seride ise yine İstanbul Ticaret Odası tarafından hazırlanan *İstanbul ücretliler geçinme endeksi* esas alınmıştır.

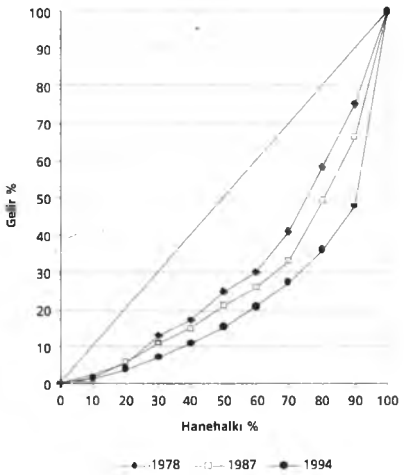
ramın amacı, ithal ikamesi modelinde toplumun birleştirici gücü rolünü oynayan iç piyasanın küçültülmesi ve kaynakların dışa dönük büyüme adına seferber edilmesi idi. Sonuçta, yüksek gümrük duvarları arkasında iç piyasaya yönelik üretim yapan, özellikle dayanıklı tüketim malları üreten sektörlerde büyük üretim kayıpları yaşandı. Ekonomideki bu yeni yönelişin geniş halk kitleleri açısından anlamı açıktı. Artık işçi sınıfı ve çalışan kitleler, politik denklemlerin bir parçası değildi. Toplumun yeni güçler dengesi, bu kesimlerin dışlanması esasına dayanıyordu. Ancak diğer yandan, yeni dönemin koşulları toplumun alt kesimlerine daha önceleri tasavvur bile edemeyecekleri hareket olanakları sağlamaktaydı.

24 Ocak/12 Eylül dönüşümünün vurgulanması gereken temel özelliği, devlet ve toplum ilişkilerinde kökten bir dizi değişikliği beraberinde getirmiş olmasıdır. Öncelikle devlet, ekonomi alanında daha pasif bir role çekilmiştir. Bir ölçüde ithal ikamesinin, ama esas olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında izle-

nen devletçi politikaların bir sonucu olan kamu iktisadi teşekküllerinin etkinliği devam etse de devlet, ekonomi alanından eskisi ile kıyaslanamayacak bir ölçüde çekilmiştir bu dönemde. Ama asıl önemlisi, 1980 sonrası dönemde devlet, toplumsal ilişkilerdeki hakem rolünden çekilmiştir. Yeni dönemin devleti, toplumdaki sınıflararasındaki ilişkilere hakemlik eden, toplum içindeki uzlaşmanın devamı için çoğu kez alt sınıflar lehine müdahalelerde bulunan bir devlet değildir. Bunun bir diğer sonucu da, toplum içinde gelirin devlet eliyle yeniden dağıtımını gerçekleştiren mekanizmaların sona ermesidir. Bunun yanı sıra, refah devletine özgü uygulamaların önemli bir bölümü de devletin küçülmesi söylemi eşliğinde sona erdirilmiştir. Geleneksel olarak devlete ait kimi hizmetlerin özelleştirme yoluyla ya da başka yollarla devlet tasarrufundan çıkması, 1980 sonrası dönemin en belirgin özellikleri arasındadır.

Tüm bu belirtilenlerin toplumun sınıfsal dengeleri açısından anlamı çok açıktır: İthal ikamesinin temel özelliği olan geniş tabanlı sınıflararası ittifak artık yürürlükte değildir. Bunun yerine, çalışan kitlelerin dışlanmasına ve daha da önemlisi sınıflararasında gerilime dayalı, daha dar tabanlı bir denge söz konusudur. Yeni dönemin ittifakları, daha kısa süreli ve belirli konularla sınırlı oynak ve değişken ittifaklardır. Zaten gerçek ücretteki düşüşlerle durumu bozulan kitleler, refah devleti uygulamalarının sona ermesi ile dolaylı ücretlerinin bir bölümünden de yoksun kalmışlardır. Sonuç, Türkiye toplumunun daha önce görmediği boyutlarda bir gelir kutuplaşmasıdır. Şekil 4-2'de İstanbul'da 1978, 1984 ve 1994 yıllarındaki gelir dağılımına ilişkin Lorenz eğrileri görülmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin bir göstergesi olarak kabul edilen *gini katsayısı*, İstanbul'da 1978 yılında 0.38'den 1984 yılında 0.43'e ve nihayet 1994 yılında 0.58'e yükselmiştir. Artık Türkiye, zengin ile yoksullar arasındaki farkların makul seviyelerde olduğu bir ülke olmaktan hızla çıkmakta ve gelir uçurumlarının ürkütücü boyutlarda olduğu bir ülke olmaya doğru gitmektedir. Ve daha da önemlisi, az sonra üzerinde duracağımız gibi, zengin-

ŞEKİL 4.2
1978, 1987 ve 1994 Yılları İstanbul Lorenz Eğrisi

Kaynak: DİE, Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi 1978, 1987,1994

ler ile yoksulların arasına şimdiye dek olmadığı ölçüde *kültürel* duvarların örüldüğü ve neredeyse birbirlerini hiç görmedikleri bir döneme girmiştir. Bu yeni dönemde devletin güvenlik ağından yararlanmaları olanağı neredeyse hiç kalmayan alt sınıflar, bir anlamda kaderlerine terk edilmiştir. Asıl değişimi başlatan da bu olmuştur.

Devletin Cumhuriyet'in başından bu yana sürdürmekte olduğu rolünü böylesine ani bir şekilde terk etmesinin, üzerinde ayrıntıyla durmamız gereken birçok sonucu vardır. Devletin geri çekilmesi, öncelikle toplum içindeki birçok pozisyonun boşalması, dolayısıyla yeni aktörler tarafından doldurulması gereken pozisyonların ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bu, daha önceden söz konusu olmayan bir dizi fırsat demektir. Oyunun belli olan kuralları, hakemin aradan çekilmesi ile tümüyle değişmiştir. Artık aktörlere daha büyük fırsatlar tanıyan, daha acımasız, kuralları ve sonuçları, aktörlerin güçlerine ve o yerin özelliklerine bağlı olarak değişebilen

bir oyundur sahnelenen. Başka bir açıdan bakıldığında 1980 sonrasının değişen koşulları, yeni ve eskiden pek şansı olmayan daha *saldırgan girişimcilik stratejilerini* mümkün kılmış ve bu anlamda enformel sektörün önünü açmıştır. Bu, kent yoksullarının izlediği stratejilerin de *saldırganlaşması* anlamına da gelmektedir. Yeni dönemin baskın göçmen tipi, uysal, kentle bütünleşmeye istekli bir figür değil, yükselmek adına hemen her şeyi yapmaya, bu uğurda legal ile illegal arasında gidip gelmeye hazır bir figürdür. Yeni dönemin bizim açımızdan belki de en ayırt edici özelliğinin bu olduğunu vurgulamak isteriz.

Yumuşak-Bütünleştirici Kentleşmeden, Gergin-Dışlayıcı Kentleşmeye

1980 sonrasında yaşanan bu değişimler, kentsel süreçleri de kökten etkilemiştir. Bu dönem, 1950'lerden beri Türkiye kentleşmesini yönlendiren kurumların ve sınıfsal uzlaşmaların yıkıldığı bir dönemdir. Kentsel rantın sınıflararasında nasıl paylaşılacağına ilişkin geniş tabanlı uzlaşma yıkılmakta ve kentleşmenin nasıl finanse edileceğine ilişkin kurallar yeniden yazılmaktadır. Daha önce vurguladığımız gibi, eski uzlaşma, kentsel rantların devletin gözetimi altında olabildiğince geniş toplum kesimlerine aktarılmasına dayanmaktaydı. Kentsel gelişme üzerinde doğrudan çıkarı bulunan aktörlerin hem sayıca, hem de devletin etkin rolünden ötürü hareket olanakları bakımından kısıtlı olduğu bir döneme uygun bir uzlaşmaydı bu. İşte bu uzlaşma '80 sonrasının koşullarında tümüyle bozuldu ve kentsel ranttan pay almak isteyen çok sayıda yeni aktör çıktı. Bunun yanı sıra, eski aktörler değişen koşullarda farklı roller, farklı stratejiler benimsediler. Daha da önemlisi, kentsel rantların paylaşımı üzerine dönen hesaplaşmalar hiçbir zaman olmadığı ölçüde önem kazandı ve kentte tutunabilmek için rantlardan pay alabilmek, özellikle de toplumun alt sınıfları için kentte var kalabilmenin tek koşulu haline dönüştü. Bu dönemde, eski dağıtım mekanizmalarının da yerini ye-

nileri aldı - hem de eskileri ile kıyaslanamayacak ölçüde dışlayıcı, saldırgan ve gerginlik yaratıcı mekanizmalar.

1980'li yılların Türkiyesinde kentleşme süreçlerine damgasını vuran, *farklılaşma* ya da *çeşitlenme* dinamikleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan *ayrışma* eğilimleridir. Bir uçta, kentin çeperinde eskisinden çok farklı yöntemlerle ve ilişkilerle var kalmaya çalışan ve bu uğurda daha önceden yapmayı tasavvur bile edemeyeceği çok şeyi yapmaya hazır kent yoksulları; arada bir yerlerde kooperatifler yoluyla kentteki paylaşım kavgasına katılan ve kent çeperindeki geniş arazilere göz diken orta sınıflar; ve diğer uçta, kentin en prestijli alanlarında 'kapattığı' arazilerde özel güvenlik sistemleri ile korunan yüksek duvarların ardında yaşayan ve artık değil terk ettiği kente, topluma bile dönüp bakmayan üst sınıflar. 1980 sonrasında kolay kazanç uğruna formel ile enformel, gerekirse legal ile illegal arasında gidip gelmekten çekinmeyen çok sayıda aktör çıkmıştır kent sahnesine. Ve sahnelenen oyun, eskisi gibi uzlaşmaya değil, gerilime dayalı, sonuçları önceden belli olmayan, her an her şeyin olabileceği bir oyundur.

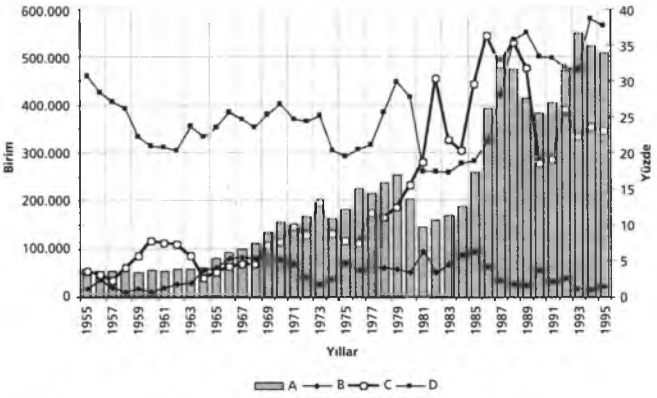
Türkiye'nin 1980 sonrasında kentleşme süreçlerinde yaşadığı değişimleri Tekeli (1982 ve 1991), *"küçük sermayenin kentinden büyük sermayenin kentine geçiş"* olarak nitelendirmiştir. Küçük ve büyük sermaye arasında kentleşmenin ilk evrelerinde kurulmuş olan uzlaşmaların 1980'li yıllarda yıkıldığını dikkate aldığımızda bu tanımlama, büyük sermaye kesimlerinin kente artan ilgisini ortaya koyması anlamında yerinde bir tanımlamadır. Ancak '80 sonrası Türkiye kentinin de tümüyle büyük sermayenin hakimiyetini altına girmemiş çok sayıda öğesi olduğu ve özellikle kent yoksulları göz önüne alındığında, enformel ilişkilerin hâlâ hakimiyetini sürdürdüğü inancındayız. 1980'li yıllarda Türkiye, ilk dönem kent araştırmacılarının *"tampon mekanizmalar"* olarak adlandırdıkları, kentleşme sürecinin sarsıcı etkilerini yumuşatan, çoğu '50'li ve '60'lı yıllarda yerleşmiş ilişki ve kurumların yıkılışına tanık olmuştur. Şimdi yapmamız gereken, bu süreçleri ve sonuçlarını bir önceki bölümde yaptığımız gibi, sınıflar özelinde incelemek.

1980 Sonrasında Orta Sınıflar

1980'li yılların başına gelindiğinde orta sınıfların kentle olan ilişkileri açısından bir çıkmaz içinde olduğu söylenebilir. O zamana dek büyük ölçüde sorunsuz bir şekilde ve devletin büyük çaplı müdahalelerine gerek kalmadan orta sınıflara pahalı ama uygun koşullarda konut sağlayabilen yapsatçılık tıkanma noktasına gelmişti. Bunun nedenleri bir ölçüde alınan ekonomik tedbirlerin talebi daraltmasında, bir ölçüde de sektör içinde yaşanan ve özellikle arsa sahibi ile yapımcı arasında kendini gösteren başlayan gerilimde yatmaktaydı. Sektörün karşı karşıya bulunduğu bu sorunlar 1980 yılında ruhsatlı konut üretiminin o tarihe değin görülmemiş bir hızda düşmesine yol açtı (bkz. Şekil 4-3).

Yapsatçılığın 1980'lerin başında yaşadığı krizin temel nedeni, arsa bedeli üzerine kurulmuş olan uzlaşmanın yıkılmasıdır. Büyük kentlerde müteahhitler 1970'lerin başında %30 kat kar-

ŞEKİL 4.3
Türkiye'de Ruhsatlı Konut Üretimi ve Konut Yatırımları (1955-1995)

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, İnşaat İstatistikleri ve İstatistik Yıllıkları, çeşitli yıllar.

A: İnşaat ruhsatlarına göre üretimine başlanan konut birimi sayısı (adet)
B: Konut üretiminde devletin payı (%)
C: Konut üretiminde kooperatiflerin payı (%)
D. Konut yatırımlarının sabit sermaye yatırımları içindeki payı (%)

şılığında rahatlıkla apartman yapımına uygun arsa bulabilirken, bu oran '70'lerin sonlarında %50'lere hatta %60'lara ulaşmıştır. Ancak konuta olan talebin yüksek olması, arsa bedellerinin olumsuz etkisini gizleyebilmiş, taraflara kârlı üretim yapabilme olanağını yaratmıştır. 24 Ocak 1980 paketinin talebi hızla daraltmasıyla birlikte de sektör içindeki çelişkiler bir anda su yüzüne çıkmıştır. Arsa bedellerinin hızla artmasının kârlılık üzerinde yarattığı belirsizlikten kurtulmak için yapımcılar, bir dizi strateji benimsemiştir.[2] Bu krizi aşmanın ilk yolu olarak gündeme gelebilecek, üretimin teknolojik koşullarının dönüştürülerek kârlılığın artırılması alternatifi, yapsatçılık koşullarında mümkün değildir; zira emek süreci üzerindeki denetimi kısıtlı olan sermayenin üretimi yeniden örgütleyerek ürettiği artı değeri artırması olanaksızdır. Bu koşullarda kesim içi sermayenin benimseyebileceği az sayıdaki alternatiften biri, sanayi sermayesi olarak oynadığı rolünü değil de tüccar sermayesi olarak oynadığı rolü ön plana çıkarmak, daha açık bir ifadeyle spekülatif kârını artırma çabasına girişmektir. Bu ise giderek daha lüks, daha pahalı konut üretmek anlamına gelmektedir. Bu strateji, yapsatçının kendi varlık koşullarını ortadan kaldıran bir yola girmesi demektir. Başarısını geniş kitleleri konut piyasasına çekebilmek yoluyla elde eden yapsatçılık bu kez tam tersi bir yolla, toplumsal tabanını daraltarak var kalmak arayışına girişmiş olmaktadır. Böylelikle talebin daralmasıyla kötüleşen koşullar daha da ağırlaşmış, sektörün temel dinamizmini ortadan kaldıracak bir yola girilmiştir. Kârlılığa ilişkin belirsizlikleri yapımcılar açısından kısa dönemde aşmanın bir diğer yolu da, belki de üzerinde uzlaşmaya varabilecekleri tek konuya ilişkin olarak arsa sahipleri ile işbirliğine girmektir. Bu strateji, kentlerin imarlı alanlarında yoğunluğun artırılması, diğer bir deyişle, arsa sahibi ile yapımcı arasında paylaşıma konu olan birimin büyümesi yönünde baskılar yaratmaktır. Ancak bu stratejinin de uzun dönemde çelişkileri çözmesi olanaksızdır.

2 1980 sonrasında konut üreticilerinin izlediği stratejilere ilişkin bkz. Türel (1996a).

1980 krizine orta sınıfların temel konut edinme tarzı olarak yapsatçılığın gösterdiği tepki, küçük sermayenin çaresizliğini gözler önüne sermektedir. Bir yandan üretim süreci üzerindeki denetimi kısıtlı olan, diğer yandan da küçük mülkiyetin hakim olduğu arsa piyasasının yarattığı baskılarla baş edemeyen ve toprak rantlarının önemli bir bölümünü arsa sahibine kaptıran küçük sermaye, kendini var eden dinamizmin yok olmasına yol açan stratejileri benimsemek durumunda kalmıştır. İlginçtir, 1980 sonrasında konut kesimine girmeyi deneyen yeni sermaye kesimlerinin amacı da 1980 öncesinde yapsatçılığın yapamadığını yaparak, toprak mülkiyetini ele geçirmek ve toprak rantlarının daha büyük bölümüne el koymaktır.

Orta sınıfların kent ile olan ilişkilerinde tıkanma yaratan bir diğer etmen de tümüyle mekânsal diyebileceğimiz nedenlerden kaynaklanmaktaydı. 1980 öncesinde büyük kentlerde yaşayan orta ve üst gelir grupları, kentin genişleme imkânı olmayan yerleşik kesimlerinde sıkışmış durumdaydılar.[3] Daha da önemlisi, konut sektörü orta ve üst sınıfların kendi iç farklılaşmalarına cevap verebilecek, farklı taleplere uygun konut üretebilecek esneklikten yoksundu. Başka bir açıdan bakıldığında bu, üst sınıfların kent içinde yer seçme süreçleri söz konusu olduğunda orta sınıflardan farklı davranış biçimleri sergilemediği anlamına gelmektedir. Bunun bir nedeni, orta ve üst sınıflararasında söz konusu dönemde farklı davranış biçimlerine götürecek ölçüde belirgin bir ayrışma olmamasıdır. 1980 öncesi dönemde orta gelir grupları gibi üst gelir grupları da büyük ölçüde yapsat eliyle üretilmiş konut alanlarında yaşamaktaydı. Orta ve üst gelir gruplarının yaşadığı mekânlar, konutun değil de çevrenin prestijli konumu dolayısıyla birbirlerinden ayırt edilmekteydi. Oysa 1980 sonrası dönemde toplum içindeki farklılaşma dinamiklerinin hızlanmasıyla birlikte orta ve üst gelir grupları arasında da çok bariz bir ayrışma yaşanmış ve bu kesimlerin kent içindeki yaşama mekânları hızla birbirinden ayrılmıştır.

3 Orta ve üst gelir gruplarının İstanbul örneğinde kent içinde ne denli sıkışmış olduklarına ilişkin bir çalışma için bkz. Güvenç ve Işık (1996).

1980 sonrası dönemde kentlerin 'formel' kesimlerinde gözlenen en belirgin dönüşüm, küçük üreticilerin konut üretiminden aldıkları payın düşmesidir. Küçük üreticiler, bugün orta ve üst gelir grupları için tek alternatif olma özelliklerini yitirmişlerdir. Küçük üretimin azalan payına karşılık, kooperatiflerin konut üretiminden aldıkları pay istikrarlı bir artış göstermiştir. Üretimine başlanan konut sayısında kooperatiflerin 1975-80 döneminde %10.9 olan payı, 1980-85 döneminde %21.1'e ve 1985-90 döneminde de %31.2'ye yükselmiştir (bkz. Şekil 4-3). Bunda temel rolü oynayan kuşkusuz 1984 yılında kurulan Toplu Konut İdaresi'nin sağladığı kredi olanaklarıdır. Kuruluşundan 1990'lı yılların ortalarına dek geçen yaklaşık 10 yıllık dönemde Toplu Konut İdaresi, büyük çoğunluğu kooperatifler olmak üzere bir milyona yakın konuta finansman sağlamıştır.[4] Bu açıdan 1980'li yılların özellikle ikinci yarısını bir *toplu konut ve kooperatif furyası* olarak adlandırmak hiç de abartı olmayacaktır.

Kooperatiflerin konut üretiminden aldıkları payın artması, kentlerin büyüme süreçleri üzerinde de önemli ölçüde etkili olmuştur. Ölçeklerinden ötürü daha büyük alan gereksinen kooperatif girişimleri, çoğunlukla kent çevresindeki ucuz arsaları tercih etmiş ve böylelikle de kentlerin *desantralizasyonu* sürecini hızlandırmıştır. Elbette ki 1980 sonrasında özel araba sahipliğinin artması, çeşitli kamu kurumları ve büyük eğitim kurumlarının kent dışında yer seçmesi ve özellikle 1990'lı yıllarda başlayan kent çevresinde büyük alışveriş merkezleri kurma eğilimleri gibi etmenler de bu süreci hızlandıran nedenler arasında sayılmalıdır. Ancak kentsel gelişme biçimi açısından '80 öncesi ve sonrası arasındaki fark, bir kez daha vurgulanmayı hak edecek ölçüde önemlidir: 1980 öncesinde esas olarak küçük sermayenin itici gücü sayesinde gelişen kentler, bir-

4 1984 ile 1995 Eylül ayına kadar geçen dönemde Toplu Konut İdaresi tarafından toplam 983.312 konuta finansman sağlanmış, bu konutlardan 842.684'ünün inşaatı tamamlanmıştır. 1984-94 döneminde Toplu Konut İdaresi tarafından kullanılan toplam kaynak (1994 yılı fiyatlarıyla) 323 trilyon lira, verilen toplam kredi ise 222 trilyon liradır (Türel, 1996b).

birine eklenen halkalar şeklinde büyürken, 1980 sonrasında tümüyle farklı dinamiklerin devreye girmesiyle, sıçramalı gelişme olarak adlandırılabilecek bir büyüme tarzı eskisinin yerini almıştır.

1980 sonrasının orta sınıflar açısından önemli bir diğer özelliği, yine kooperatiflere benzer şekilde büyük şirketler eliyle kent dışındaki arazilerin topluca imara açılmasıdır. Bu yolla kentlerin çepere doğru yayılması hızlanmış ve ucuz arsaları imara açan şirketler büyük kârlar elde etmişlerdir. Büyük şirketler eliyle gerçekleşen gelişme tarzının, 1980 öncesi dönemde yapsatçılığm yapamadığını hedeflediğini, yani esas olarak arsa sahipliği ile konut üretim faaliyetlerinin birleştirilmesi amacını taşıdığını belirtmek gerekir. Kent dışındaki imarsız ucuz arsaları elde eden büyük şirketler, arsayı imara açma rantı *(development rent)* sayesinde büyük kârlar elde etmiştir (Türel, 1989). Ancak büyük yapımcı şirketler eliyle gerçekleştirilen bu uygulamalar, büyük ölçüde orta üst gelir gruplarına yönelik kalmıştır.

Bundan başka, 1980 sonrası dönemin en temel özellikleri arasında sayılması gereken kıyı alanlarındaki hızlı gelişmeler de orta sınıfların toprak rantlarından aldıkları payın büyütülmesi uğraşının bir parçası olarak görülebilir. Bu dönemde kıyı alanları sadece büyük ölçekli turizm tesislerine açılmakla kalmamış, ikinci konut olarak anılan yazlık sitelerin de istilasına uğramıştır. Büyük ölçüde kooperatifler eliyle gerçekleştirilen bu gelişme, üst ve orta gelir grupları için özellikle 1980'li yılların ikinci yarısında önemli bir yatırım alanı olmuştur. Burada vurgulamak gerekir ki, kıyı alanlarındaki yazlık sitelerin yapımı devlet eliyle de yoğun bir şekilde desteklenmiş ve 1984-89 döneminde Toplu Konut Fonu kaynaklarının yaklaşık üçte biri, kıyı bölgelerindeki ikinci konutların finansmanına ayrılmıştır.[5]

Ancak ilk kuruluş amaçları ne olursa olsun konut kooperatifleri, 1980 sonrası kentlerin en temel özelliği, olan ne pahası-

5 Türkiye'de 1980 sonrasında kıyı yerleşmelerindeki tatil konutlarına ilişkin az sayıda çalışmadan biri olarak bkz. Seymen ve Koç (1996).

na olursa olsun kentsel rantlardan pay almak kavgasının bir aracı haline gelmiştir. Türkiye'deki konut kooperatifleri üzerine yapılmış belki de en kapsamlı araştırmalardan biri olan Berkman ve Osmay (1996) çalışmasında, kooperatiflerin '80'li yılların furyası içinde nasıl kâr amacı güden kuruluşlara dönüştüğüne ve orta sınıfların kentsel rantlardan pay alma uğraşının aracı haline geldiğine ilişkin çok sayıda örnek bulunmaktadır. Berkman ve Osmay'ın bulguları, '80'lerin ikinci yarısındaki eşi benzeri görülmemiş kooperatif patlamasının toplumsal bir histeriye dönüşmüş olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarların teşpitlerine göre 1941 ile 1991 arasında toplam 37.335 konut kooperatifi kurulmuştur. Çarpıcı olan, 50 yıllık dönemde faaliyet gösteren konut kooperatiflerinin yaklaşık %80'ninin 1984-91 arasındaki 7 yılda kurulmuş olmasıdır (Berkman ve Osmay, 1996; 4, Tablo-1). Toplu Konut İdaresi aracılığıyla konut sektörüne aktarılan kaynakların öylesine büyük bir etkisi olmuştur ki, 1984 öncesinde yılda ortalama 140 konut kooperatifi kurulurken, bu sayı 1984-91 döneminde 2.800'ü bulmuştur. Başka bir deyişle 1984-91 arasındaki 7 yılda kurulan konut kooperatifi sayısı, önceki 43 yılda kurulan kooperatif sayısının neredeyse 4 katıdır. 1980'lerin ikinci yarısının ne denli büyük bir kooperatif patlamasına sahne olduğunu kanıtlamak için başka söze gerek var mı?

Ancak ilginçtir, bu denli büyük kaynaklar aktarmış olmasına karşın devlet, kooperatif kesimini denetleme girişiminde bulunmamıştır. Berkman ve Osmay'ın 58 ilde faaliyette bulunan 434 kooperatif üzerinde yaptıkları araştırmaya göre, kooperatiflerin %65'i hiçbir şekilde denetlenmemiştir. Üstelik araştırma bulguları, kooperatiflerin verimli çalışmadığını da ortaya koymaktadır. Öncelikle kooperatifler, deneyimsiz, konut üretimi konusunda hiçbir bilgi birikimi olmayan ve eğitim düzeyi oldukça düşük kişilerce yönetilmektedir. Kooperatif yöneticileri arasında okuma yazma bilmeyen, hiç okula gitmemiş ya da ilkokul mezunu olanların oranı, %23.8'dir. Kooperatifler arasında hiçbir şekilde başarıya ulaşamayanların oranı hiç de az olmadığı gibi, kooperatifler eliyle üretilen konutlar

diğer alternatiflere göre daha uzun sürelerde üretilmektedir. Kooperatiflerin kuruluşu ile arsa alımı arasında geçen ortalama süre 20.6 ay, arsa alımı ile inşaata başlanması arasında geçen süre ise 16.9 aydır. Kooperatifler inşaatlarını ortalama 47.4 ayda tamamlamaktadır. Üstelik Berkman ve Osmay, kooperatifler eliyle üretilen konutların birim fiyatlarının diğer konut türlerine göre daha yüksek olduğunu da ortaya koymuştur. Ayrıca hiçbir şekilde faaliyete geçmemiş 'naylon' kooperatifler kurmak ve hayalî üyeler yoluyla kredi almak gibi uygulamalar da dönemin sıkça rastlanan uygulamaları arasındadır. Bu bulgulardan hareket eden Berkman ve Osmay, kooperatiflerin kâr amacı güden kuruluşlara dönüşmüş olduğu ve daha da önemlisi, kooperatifler eliyle toplumun aslında hiç de desteklenmeye gereksinimi olmayan kesimlerine büyük kaynaklar aktarıldığı sonucuna varmışlardır.

Bu denli büyük kaynakların böylesine verimsiz çalışan bir kuruma, üstelik hemen hiçbir denetime tabi olmaksızın ve her tür çevresel değeri de göz ardı edecek bir şekilde aktarılmış olmasının ardında ekonomik bir rasyonel aramak boşuna olur. Kooperatiflerin bir spekülasyon aracı haline dönüşmüş olması, devletin gayri menkul piyasasını aşırı şekilde şişirmiş olması ile yakından ilgilidir. 1980'lerin ikinci yarısında başlayan kooperatifleşme, orta sınıfların arkalarına devlet desteğini de alarak kentteki rant paylaşım kavgasına katılmaları olarak görülebilir. Belki daha iyi bir benzetme kooperatifleri, orta sınıfların ekonomik alanda kaybettiklerini emlak piyasasındaki getiriler yoluyla telafi etme çabası olarak görmektir. Bu tavrın, devlet katında 1980 sonrası dönemin genel özelliği olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Devlet '80 sonrasında kentte yer alan aktörlerin hemen tümünün kentsel rantlar yoluyla zenginleşmelerini sağlayacak koşulları hazırlamıştır. Bu, geniş halk kitlelerin refahlarının azaldığı bir ortamda refah düzeyini dolaylı yollardan artırma çabası olarak yorumlanabilir. Ve bu anlamda hem genelde hem de orta sınıflar özelinde '80 öncesi ile benzerlikler gösteren bir tavırdır. Ancak bazı temel farklılıklar bu iki dönemi birbirinden ayırmaktadır. Öncelikle 1980 sonrası-

nın 'çözümleri' kısa sürelidir ve dar kapsamlıdır. Kooperatif furyası yaklaşık bir 10 yıl sürmüş, ardından hızını yitirmiştir. Daha da önemlisi, orta sınıfların '80 sonrasında kooperatifler eliyle gerçekleştirdiği hamle, çok daha saldırgan bir stratejidir. 1980'lerin ortalarından itibaren yaşanan kooperatif furyasında çok önemli çevresel değerler yok edilmekle kalmamış, kent çevresindeki alanlar kolay ve hızlı kazanç dışında hiçbir ölçüt olmaksızın yapılaşmaya açılmıştır.

Yeni Zenginler, Yeni "Ayanlar": Biz Daha Mutluyuz!

Görüldüğü gibi 1980 sonrası dönemin, özellikle de '90'lı yılların orta sınıflar açısından temel özelliği, kısaca *içe kapanma* ya da *kopma* olarak adlandırabileceğimiz bir eğilimdir. Burada bu terimlerle anlatılmak istenen, orta sınıfların eskisine göre daha yalıtılmış mekânlarda, kendileri gibi olmayanlarla ilişkilerini en aza indirgeyerek yaşama, sadece kendisi gibi olanlarla bir arada olma ve çözüm arayışına girme eğilimidir. Ancak kentten ve diğer kentli gruplardan kopma eğilimi söz konusu olduğunda hiçbir grubun 1980'lerde türeyen yeni zenginler ile yarışamayacağını vurgulamamız gerekir.

1980 sonrası Türkiye toplumunun zenginleşen kesimi üzerine söylenecek sözlere bu kesimin hemen her açıdan bir önceki dönemin zenginlerinden farklı olduğunu belirterek başlamak uygun düşer. Yeni zenginler, hem toplum ve devlet ile olan ilişkileri, hem de davranış biçimi açısından eski zenginlerden ayrılmaktadır. Bu farklılık öncelikle zenginliğin kökeninde kendini gösterir. İthal ikamesi zenginleri, kaynakları çok farklı olabilse de esas olarak üretimde sonlanan bir süreçle zenginleşmişlerdir. Burada kastımız elbette ki ithal ikamesi döneminin tek zenginlik kaynağının üretim olduğu değildir. Tersine, özellikle ticaret, tarımsal faaliyetler ve arsa rantları ithal ikamesi döneminde ilkel birikim kaynakları işlevini görmüştür. Ama burada önemli olan, kaynakları ne denli farklı olursa olsun, zenginliğin eninde sonunda üretime aktarılması-

dır. Bu açıdan bakıldığında ithal ikamesi döneminde en temel, en kalıcı zenginlik kaynağının sınaî üretim olduğunu ve diğer gelir kaynaklarının büyük ölçüde raslantısal ve geçici olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle belirtmek gerekir ki, bu zenginlik içinde faiz ve gayri menkul kazançları oldukça düşük bir oran tutmaktadır. Bir diğer husus da ithal ikamesi dönemi zenginliğinin bir gecede elde edilmiş bir zenginlik olmamasıdır; bu aşamalı bir süreç ile zaman içinde büyüyerek elde edilmiş bir zenginliktir.

Ancak '80 öncesi zenginlerini içinde bulunduğumuz dönemin zenginlerinden ayırt eden en önemli öğe, içinde yer aldıkları toplumsal bağlam ve bu bağlam içindeki konumlarıdır. 80 öncesi zenginleri daha eşitlikçi sayılabilecek bir toplumsal bağlamda varlıklarını sürdürmüş ve kendilerini büyük bir tehdit altında hissetmemişlerdir. Ve unutmayın ki burada sözünü ettiğimiz dönem, *"yerli malı yurdun malı"* düsturuyla, her tür tüketim eğiliminin baskı altına alındığı, tüketimin neredeyse ayıp görüldüğü bir dönemdir. Bu dönem burjuvazisi, tüketimin aşırılık sayıldığı, daha az ile yetinmenin bir erdem olarak görüldüğü bir kültürel iklimin ürünüdür. Daha önemlisi bu dönem burjuvazisi, devletin her tür toplumsal değişimin temel aktörü olduğu bir toplumsal bağlamda yetişmiştir. Bundan ötürüdür ki, ithal ikamesi burjuvazisi, devlet ile olan ilişkilerinde alabildiğine ölçülüdür; çünkü varlığını neredeyse tümüyle devlete borçlu olduğunu gayet iyi bilmektedir. Bu dönem burjuvazisinin her tür aşırılıktan kaçınmasının bir nedeni de, varlığının toplumsal bir uzlaşmaya dayalı olduğunu biliyor oluşudur.

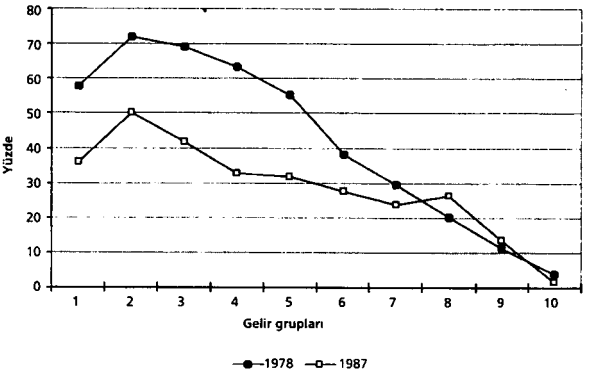
1980 öncesi dönemin zenginleri, ürkektir, utangaçtır; ailenin zenginliğini göstermekten çekinen uslu çocuğu gibidir; zenginliği neredeyse suç sayan bir iklimde var olması nedeniyle, hem devletle hem de diğer sınıflarla olan ilişkilerinde küstah değil, ölçülüdür. Bağımsız bir ideoloji geliştiremediği için de toplumdan kopmaya dönük bir ideolojinin değil, tersine toplumla bir tür birlik ideolojisinin hakimiyeti altındadır. 1980 öncesi dönemin üst sınıflarına ilişkin tüm bu söylenen-

leri en net olarak kent içinde görmek mümkündür. Kent içinde ayrı bölgelerde yaşıyor olsalar da diğer kentli gruplarla aralarında aşılması güç engeller yoktur - hem fiziksel, hem de az sonra örneğini göreceğimiz kültürel anlamda.

Kentli zenginler açısından bakıldığında '80 öncesi dönem, kelimenin tam anlamıyla hareketsiz ve sıkıcı bir dönemdir. Oysa '80 sonrası, kentte yeni yukarı doğru hareketlilik biçimlerinin ortaya çıktığı, çeşitli aktörlerin toplumsal merdivenin basamaklarını kendilerinin bile ummadıkları hızda tırmanabildikleri bir dönem olmuştur. Kentli zengin kesim açısından bu dönemin öncekinden farkı, zenginliğin kaynağı kadar, zenginliğin elde ediliş hızında ve biçiminde yatmaktadır. 1980 sonrası dönemin en çarpıcı özelliği, yüksek gelirli bir ücretli kesimin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu Türkiye toplumu için yeni sayılması gereken bir gelişmedir. 1978 ve 1987 yıllarında yapılan gelir dağılımı çalışmaları arasında gelirin kaynaklarına ilişkin olarak yapılacak bir karşılaştırma, bu konuda çarpıcı ipuçları sağlamaktadır.[6] Şekil 4-4'te 1978 ve 1987 yıllarında ücret gelirlerinin toplam gelir içindeki payı, gelir gruplarına göre gösterilmektedir. 1978 ve 87 bulgularının karşılaştırılması iki çok önemli sonucu ortaya çıkarmaktadır: 10 yılı bile bulmayan bir süre içinde ücret gelirleri büyük oranda aşınmış ve ücretlerin toplam gelirdeki payı % 35.4'ten 26.9'a düşmüştür. Alt gelir gruplarındaki düşüş dramatik sayılabilecek boyutlardadır. En düşük gelire sahip 2. ve 3. dilimde ücret gelirlerinin payı, %70'lerden %45'ler düzeyine inmiştir. Ancak ücret gelirlerinin oransal düşüşü kadar önemli bir diğer gelişme, yüksek gelir gruplarında gözlenmektedir. Beklenebileceği gibi, her iki yılda da gelir düzeyi arttıkça ücretlerin payı azalmaktadır. Ancak ilginç olan 1987 yılında 8. ve 9. gelir dilimlerinde bu eğilimin tersine çevrilmiş olmasıdır. Ücret seviyesinin genel düşüşüne karşın en üst üç gelir grubunun ikisinde ücretlerin payı kayda değer şekilde artış göstermiştir. Bu, yüksek ücretli profesyonel

6 Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yaptığı 1994 yılı gelir dağılımı çalışmasında gelirin kaynaklarına ilişkin veri bulunmadığı için, 1987 verileri ile yetinmek durumunda kaldık.

ŞEKİL 4.4
Gelir Gruplarına Göre Ücretin Toplam Gelirdeki Payı, (1978-1987)

Kaynak: DİE, Hane halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi 1978 ve 1987

bir kitlenin daha 1987 yılında bile hatırı sayılır bir sayıya erişmiş olduğunun göstergesi olarak kabul edilmelidir. Batı'da '*yuppie*'ler olarak bilinen bu kesimin ortaya çıkışı, ekonomide 1980 sonrasında yaşanan değişimlerle ve Türkiye'nin küresel ilişkiler içindeki değişen konumu ile doğrudan ilişkilidir.

Bu kesim, bir yandan ekonominin dış bağlantıları açısından kilit bir rol oynarken diğer yandan Öncü'nün (1999) belirttiği gibi, küresel tüketim kültürünün davranış normlarının yerleşmesinde öncü rolü oynamıştır. Yeni ortaya çıkan, çok kazanan bir ücretli kitlenin yanı sıra, eskisinden farklı zenginleşme biçimleri de gözlenebilmektedir '80 sonrasında. Esas olarak devletin ekonomiden çekilmesi ile kurulan ve aktörlere daha fazla hareket olanağı sağlayan ekonomik ilişkiler, elbette ki yeni birikim alanları ve biçimleri yaratmış, birçok kişiye hızla sınıf atlama olanağı sağlamıştır.

Ancak '80 öncesi ve sonrasını ayıran temel fark, zenginliğin içinde yer aldığı toplumsal ve kültürel koşullardaki çarpıcı değişmelerdir. Gelir eşitsizliklerinin eskisi ile kıyaslanmayacak boyutlara eriştiği bugünün Türkiye'sinde yeni zenginler kendilerini eskiden olmadığı ölçüde tehdit altında hissetmektedir-

ler. Bu tehdit duygusunu sadece artan gelir farkları ile açıklamak yanıltıcı olabilir. Kentli zenginlerin açıkça dışa vurdukları tehdit algısının asıl nedenini, toplumsal uzlaşmanın yerini sınıflararasında gerilime dayalı bir ilişki tarzının almış olmasında aramak yerinde olacaktır.

Yeni zenginlerin kendilerini kendini tehdit altında hissetmelerine yol açan ortam, hemen tüm sınıfların eskisine göre daha saldırgan sayılabilecek ve kendilerinden farklı olanları dışlamaya yönelik tavırlar geliştirmiş olmalarıyla tamamlanmaktadır. Bu ortamda yeni gelişen ve varlığı büyük ölçüde küresel ilişkilere bağlı olan yeni zengin kesim, bir yandan küresel tüketim kültürünün toplum içindeki sözcülüğünü oldukça gürültülü bir biçimde üstlenmiş, diğer yandan da toplumun diğer kesimlerine, özellikle de kent yoksullarına karşı giderek sertleşen, dışlayıcı bir tavır almıştır. 1990'ların kültürel ikliminin belki de en göze çarpan öğesi, büyük ölçüde yeni zenginlerin ve elbette ki medyanın sayesinde giderek yaygın ve karşı konulamaz hale gelen tüketme arzusu ve para kazanmanın yüceltilmesidir. Muhtemeldir ki, Türkiye toplumunda para kazanmak hiçbir zaman bu denli kutsanmamış, paraya giden her yol hiçbir zaman bu denli mübah görülmemiştir. Bu, para kazanmayı ve tüketmeyi yücelttiği ölçüde, para kazanamayanları ve tüketemeyenleri aşağılayan ve bunu 'televole kültürü' ile dışladıklarının yüzüne vuran bir iklimdir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2000).

Tüm bu değişimlerin niyelerini ve nasıllarını sorgulamak, elbette ki bu çalışmanın kapsamını aşıyor. Ama kesin olan şu ki, eskinin utangaç, içine kapalı, zenginliğini göstermekten ürken zenginleri gitmiş, yerine zenginliğini her yolla göstermekten büyük bir keyif alan, kendi gibi olmayanlarla işbirliği yapmayan, toplumun geri kalanına kendi terimlerini dikte eden ve kesinlikle uzlaşmaya yanaşmayan bir kesim gelmiştir.

> İşin ilginci 'konuşan Türkiye' sadece ve sadece [bu yeni zengin kesimden] oluşuyor. Neredeyse bütün ülke onlar için örgütlenmiş, seferber olmuş durumda. En basiti gazetelerimizi onlar için çıkartıyoruz, politikacılar öncelikle ... [onlara] hi-

tap ediyor. Hazine bonosu ve tahvil ihalelerine de onlar giriyor, borsadan da onlar etkileniyor. 'Uçaklarda yer kalmadı' dediğimizde onlardan söz ediyoruz... Televolelerin konusu onlar, ... ülkedeki neredeyse bütün reklamcılık faaliyeti onlar için yapılıyor, ... üç ay kuyrukta bekleyip Mercedes otomobili onlar alıyor (Berkan, 2000).

Bu kesimin sözcülüğünü yaptığı hayat tarzı ve bu hayat tarzına duyulan özlem, öylesine yaygındır ki, bugünün Türkiye'sinde paraya tahvil edilemeyen meziyetlerin hiçbir değeri kalmamış görünmektedir. Gün, alabildiğine çok para kazanmak ve olabildiğince çok tüketmek günüdür; para kazanamıyorsanız da kazanıyor gibi, tüketemiyorsanız da tüketiyor gibi görünmek günüdür. 1980 sonrasında yaşanan dönüşüm ile birlikte toplumun sadece tüm referans noktaları değişmekle kalmamış, geçerli statü sembollerinin de yerini yenileri almıştır. Örneğin eskiden son derece önemli bir statü sembolü olan okumuş, kültürlü olmak gibi değerler, bugün kolaylıkla paraya çevrilebilir, likit değerler arasında yer almamaktadır. Bunun belki de en net göstergesi, entelektüel etkinliğin hemen her biçimine duyulan öfkedir. Kimi yerde Cumhuriyet elitlerinin topluma tepeden bakan tavırlarına bir tepki ve halktan kopuk üst kültüre bir karşı çıkış olarak ifade edilen bu tavır, okumuşluğun her türüne duyulan düşmanca bir küçümsemeye zemin hazırlamıştır.

Tekrar ediyor olma pahasına bir kez daha vurgulayalım: Ekonomik ilişkilerin, kazananları ve kaybedenleri zaten büyük bir hızla birbirinden koparmakta olduğu bir toplumda, dışlamaya dayalı bir kültürel iklimden söz ediyoruz. Ekonomik ilişki ve süreçlerin toplumsal sınıflararasına aşılması neredeyse olanaksız duvarlar ördüğü bir toplumda, sınıflararasına sanal duvarlar ören bir *derebeyi ideolojisinden* söz ediyoruz. Türkiye tarihinde benzerini sadece ayanlarda bulabileceğimiz bir ideolojidir, burada söz konusu ettiğimiz. Bu, kelimenin tam anlamıyla bir derebeyi/ayan ideolojisidir; zira kendi terimlerini, toplumun geri kalanına dikte edebiliyor; kendinde bu

hakkı görebiliyor; sadece kendi gibi olanlarla bir arada yaşıyor; sadece kendine benzeyenlerle işbirliğine açık; toplumun geri kalanı ile uzlaşmak bir yana, geri dönüp bakmıyor bile. Bu kültür, kendi gibi olmayanlarla alay etmekten, onları aşağılamaktan çekinmeyen, saldırgan bir kast kültürü.

1980 sonrasında hakim hale gelen ekonomik düzenin çocuğu olan ve *yeni ayanlar* olarak adlandırdığımız bu zengin kesimin, sadece diğer sınıflarla değil devlet ile olan ilişkisinde de daha saldırgan olduğu görülmektedir. İthal ikamesi burjuvazisinin tersine, bu kesim devletin ekonomiden çekilmesine borçludur varlığını. Nasıl ithal ikamesi burjuvazisi devlet odaklı bir ideoloji geliştirmişse, bu kesim de tam tersi öğeleri içeren bir söylemin bayraktarlığını yapmaktadır. Ve tıpkı entelektüalizm düşmanlığının elit kültüre başkaldırı gibi demokratik sayılabilecek bir görüntüye bürünmesi, yeni zenginlerin devlet ile yaşadıkları gerilim de, toplumun devletten özerkleşmesi türü ilerici sayılabilecek bir söylem içinde ifade edilebilmektedir. Oysa *"Ankara gölge etmesin"* türü bir talebin, devletten bağımsızlaşma, özerk bir burjuvazi yaratma arzusu gibi bir taleptense, her tür devlet regülasyonuna karşı çıkışı, bu kesimin kendisine hiçbir hesap sorulmadan ve hiçbir bedel ödemeden dilediğini yapabilme özgürlüğünü elde edebilme çabasını yansıttığı inancındayız.

Bu gözle baktığımızda yeni ayanların, geliştirdikleri tavırların kelimenin tam anlamıyla bir cemaat tavrına benzediğini, daha doğrusu Young'm (1990) tanımladığı biçimiyle *"cemaatleşme arzusunu"* yansıttığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Young cemaatleşme arzusunu, aralarındaki ortak değerlere gönderme yapan homojen bir grubun, diğer gruplar tarafından, onun kendisini anladığı gibi anlaşılma çabası olarak açıklıyor. Topluma sadece ve sadece kendi gözlükleri ile bakan anlayışın bir ileri aşaması elbette ki o gözlüklerle gördüğü toplum kurgusunu diğer gruplara kabul ettirmek arzusu, daha açık bir deyişle o grubun kendi anlayışını, değer yargılarını, toplumun geri kalanına dikte etmesi, kendisinin başka bir şekilde kavramsallaştırılmasına izin vermemesidir. Young'ın cemaat kavramını

esas alan Harvey (1996), ırkçılık ve faşizmin ardında yatanın da bu anlayış olduğunu söylüyor. İşte kimi zaman küresel kültürel değerlere gönderme yapan, ama yeri geldiğinde de milliyetçilik kılıfına bürünmekten çekinmeyen, topluma sadece ve sadece kendi sınıfsal konumundan bakan ve toplumuna karşı hiçbir sorumluluk duymayan bir cemaat görüntüsü sunmaktadır yeni zenginler.

Öncü (1999) de özellikle kent içindeki davranış biçimlerine bakarak orta ve üst sınıfların son on beş yıl içinde kenti turist gözlükleri ile değerlendirmeye başladıklarını vurgulamaktadır. Turist benzetmesinin yeni ayanlar olarak adlandırdığımız kesim için oldukça yerinde bir tanımlama olduğu inancındayız.[7] Bauman'ın (1995) postmodern insan tiplemelerinden biri olan turist, bir konum olarak tanımlandığında baktığı nesnenin hem yakınında hem uzağında olmak anlamına gelir. Turist olmak, izlediği nesneye belirli bir mesafede durarak bakmak, bunu yaparken de onu eleştirme hakkını kendinde görmek demektir. Turist doğası gereği ürkektir; ama gereğinde küstahlaşabilme hakkını kendinde gören bir ürkekliktir bu. Ve her şeyden önemlisi, turist konumuna çekilmek her tür toplumsal empatinin yok olması anlamına gelir.

1990'lı yıllarda üst sınıfların toplumun turistleri konumuna çekilmesinin en güzel örneklerini kent içindeki tavırlarında görebiliriz. 1980'lerin ikinci yarısından başlayarak ve giderek de artan bir hızda üst sınıflar kentleri terk etmeye başlamıştır. Bu kaçış, en belirgin olarak İstanbul'da gözlenebilmektedir. Bu kaçışın İstanbul örneğinde iki temel biçim aldığı görülmektedir. Kimi örneklerde üst sınıflar, kent içinde kalmış boş arazi parçalarını geliştirmekte ya da ayrıcalıklı konuma sahip arazilerde eski kullanımları tasfiye ederek konut

7 *Guardian* gazetesinin 21 Aralık 2000 tarihli sayısında yayımlanan yazısında New York izlenimlerini aktaran Sennett (2000), benzer bir eğilimin tüm dünya kentleri için söz konusu olduğunu vurgulamaktadır: "Tıpkı Londra gibi New York da tüm dünya kentlerinin karşı karşıya bulunduğu bir ikilemi paylaşmaktadır: Küresel zenginliğin taşıyıcıları, turistler gibi davranmak ve kendi belirledikleri bölgelerine kapanmak eğilimindedirler. Ancak sıradan turistlerin tersine [bu kesim], pek de fazla bir katkıda bulunmaksızın kullanır kenti".

TABLO 4.1
İstanbul'da üstgelir gruplarına yönelik konut projeleri

Projenin adı	Yeri	Yapımcı	Konut sayısı	Konut Tipleri	Konut fiyatları (1.000 dolar)
Acarkent	Beykoz	Acar Topluluğu		461-1270 m² villalar	490-1.000
Acarkent Boğazüstü Evleri	Beykoz Çavuşbaşı	Acar Topluluğu			275-525
Alarko Sitesi	Feneryolu	Alarko		149 m² daireler	300
Alkent 2000	Büyükçekmece	Alarko		220-420 m² villalar	600-1,200
Alkent Sitesi	Etiler	Alarko		78-300 m² daireler	200-750
Altınorak Sunflower	Silivri	Pan İnşaat	400	215-422 m² Victoria tarzı villalar	225-400
Altıntaş Kemer Evleri	Kemerburgaz/ Göktürk	Altıntaş İnş.		242-482 m² dublex ve triplex villalar	170-672
Atakonaklar	Çamlıca			200-320 m² daire seçenekleri	
Atlantis Konutları	Sarıyer	Acar Topluluğu			
Bahçeşehir	Bahçeşehir	Emlak Bankası		Çeşitli büyüklükte daire ve villalar	60-400
Bavarian Gardens	Zekeriyaköy			300-330 m² villalar	
Beykoz Konakları	Beykoz-Saip Molla Paşa korusu	Tepe Grubu		406-576 m² villalar	600-1,200
Büyükhanlı Sitesi	1. Levent			220-300 m² daireler	300-450
Casaba	Ömerli Baraj havzası	İş Bankası-Koray	400	Farklı seçenekler (daireler, stüdyo daireler, villalar vb.)	150-750
Çamlıca Konakları	Libadiye, Çamlıca			257-436 m² daire ve villalar	300-800
Çamlıca Köşkleri	Çamlıca			550 m² villalar	
Çamlık Konakları	Yakacık			330-385 m² villalar	
Demirciköy Evleri	Demirciköy/ Sarıyer			310-425 m² villalar	340-467
Dokuz Palmiye Residence	Kartal			70-185 m² daireler	
Durusu Park Evleri	Terkos gölü yakınlarında	Üstay Yapı AŞ			
Enka Country	Kirazyalı Beldesi			254-300 m² villalalar	
Eston Ardıçlı Evler	Bahçeşehir	Eston-Zeytinoğlu		168-341 m² dublex ve triplex villalar	220-395
Göksu Evleri	Beykoz			200-300 m² dublex ve triplex villalar, 94-180 m² daireler	
İstanbul İstanbul	Kemerburgaz Göktürk	Yapı Kredi-Koray	162	79-274 m² villa ve daireler	278-470
Kandilli Evleri	Kandilli Sevda Tepesi			325-750 m² 5 farklı villa seçeneği	575-2,750
Kemer Country	Kemerburgaz	Edin İnşaat		130-830 m² villalar	344-843
Kemer Country Hills/ Magnolia Drive	Kemerburgaz		22	172-312 m² dublex ve triplex villalar	355-634

Projenin adı	Yeri	Yapımcı	Konut sayısı	Konut Tipleri	Konut fiyatları (1.000 dolar)
Kemer Konakları	Kemerburgaz	Yazıcı İnşaat		330 m² villalar	350
Kemerburgaz Göktürk Aytek Evler	Kemerburgaz, Göktürk köyü	Aytek İnşaat	144	125-275 m² daireler	
Kemer Göktürk Evleri	Kemerburgaz, Göktürk köyü	Yazıcı İnşaat		440 m² villalar	500
Kemer Göktürk Villaları	Kemerburgaz, Göktürk köyü	Mimel İnşaat		300-650 m² villalar	350-700
Korukent Sitesi	Levent			100-190 m² daire seçenekleri	130-250
Korupark Sitesi	Suadiye			200-400 m² daire seçenekleri	600-800
Maya Residences	Etiler			169-546 m² daire seçenekleri	400-1,500
Mesa Kemerburgaz Evleri	Kemerburgaz	MESA		150-340 m² seçenekler	270-660
Meşeli Evler	Ömerli Baraj havzası			138-250 m² 5 villa seçeneği	185-310
Metrocity Millenium	Levent	Yüksel Yapı Yatırım	189	121-372 m² 6 daire seçeneği	
Nida Park Evleri	Demircköy	Nida İnşaat-Tahincioğlu Holding	36	520-1090 m² 3 villa seçeneği	
Nova Platin	Ulus	Korkmaz Yiğit İnşaat			
Nurol Sitesi	Tarabya			160-310 m² daire seçenekleri	360-800
Optimum Evleri	Ömerli Baraj havzası	İş Bankası-Emta	160	236-360 m² 4 villa seçeneği	327-593
Ömerli Country/ Seferusta Çiftlik Evleri	Ömerli Barajı Paşaköy kolu	Ömerli Yapı Turizm A.Ş.	763		
Pelitli Kaliforniya Evleri	Gebze Pelitli köyü			235 m² dublex villalar	120
Sarı Konaklar	Akatlar			300-400 m² daire seçenekleri	450-600
Sardunya Evleri	Samandıra			130-185 m² daire seçenekleri	63-110
Soyak Palmiye Evleri	Ümraniye			56-164 m² arasında seçenekler	60-100
Sunset Park Villaları	Zekeriyaköy			325, 370 or 470 m² villalar	
Sümer Korusu	Tarabya			300 m² villalar	1,000
Uskumru Evleri	Uskumruköy			180-250 m² villalar	250-500
Yeşil Yuvam Sitesi	Suadiye Kozyatağı			125-150 m² villalar	
Yeşil Vadi Beldesi	1. Levent	Korkmaz Yiğit İnşaat			

Açıklamalar: Bu tabloda yer alan bilgilerin önemli bir bölümü, ilgili kuruluşların reklam metinlerinden ve internet sayfalarından derlenmiştir. Bilgiler farklı tarihlerde derlenmiş olduğu için, özellikle fiyat bilgilerinin bugünkü durumu yansıtmaması doğal karşılanmalıdır. Bu tablodaki bilgileri derlerken yardımlarını gördüğümüz *Capital* dergisinden Sedef Seçkin'e de teşekkür ediyoruz.

kullanımına açmaktadırlar. Bunlar, kentin yeni gelişmekte olan finans merkezine yakın semtlerde gerçekleştirilen ve az sonra ele alacaklarımız ile kıyaslandığında daha kısıtlı nüfus barındıran projelerdir. Örnek olarak Korkmaz Yiğit'in Ulus'taki Nova Platin Konutları, Naile Sultan Korusu yerleşmesi, Alkent Akatlar, Altunizade Konaklar sitesi, Sarı Konaklar ve Üstay villaları verilebilir. Kent içindeki bu yerleşimlerin daha çok kent merkezine yakın olmak isteyen ve daha hareketli durumda bulunan genç profesyonellere hitap ettiği söylenebilir. Ancak kentin prestijli alanlarında uygun arazi parçalarının kısıtlı olmasından dolayı esas gelişmenin kent dışında gerçekleştiği görülmektedir. Bu örneklerde kimi metropoliten alan dışında, kimi Boğaz sırtlarında yer alan ama mutlaka orman, deniz ya da göl benzeri doğal güzelliklere yakınlıkları ile öne çıkan daha geniş araziler üst sınıf konut gelişimine açılmıştır. Bu gelişimlerin ilk örnekleri, 1980'li yıllarda imar kısıtlamalarının gevşetilmesi ile Boğaz sırtlarında başlayan villa furyasıdır.[8] Daha sonraki yıllarda bu tür gelişmeler kent dışına sıçramış, Belgrad ormanları, Beykoz sırtları, Terkos Gölü, Büyükçekmece Gölü gibi doğal güzelliklere sahip yerler büyük ilgi görmüştür. Bu projeler arasında en bilinenleri, Büyükçekmece Gölü yakınında kurulan Alkent 2000, Belgrad ormanları yakınında Kemer Country, Zekeriyaköy, Sedad Hakkı Eldem konutları, Tepe Grubu'nun Beykoz Konakları, Yapı Kredi Koray tarafından Kemerburgaz'da gerçekleştirilen İstanbul İstanbul projesi ve Acarlar Grubu'nun Beykoz'daki Acarkent'i ile Sarıyer'deki Atlantis konutları projeleridir. 1980 sonrasında İstanbul'da üst gelir gruplarına yönelik konut projelerinden derleyebildiklerimize ilişkin temel veriler, Tablo 4-1'de yer almaktadır.

Konumu ne olursa olsun, 1990'lı yılların üst sınıf konut projelerini benzersiz kılan birçok öğe bulunmaktadır. Bu projelerin hemen hepsinde kentteki mevcut yaşamdan farklı bir

8 1980'li yıllarda Boğaziçi sırtlarında villa furyasına ilişkin olarak bkz. Ekinci (1994).

hayat tarzı oluşturma, kentin olumsuzluklarından arınmış, korunaklı mekânlar yaratma çabası ön plandadır. Bu projelerin hepsi, hem oralarda yaşayan toplumsal gruplar itibariyle hem de fiziksel olarak dışarıdan yalıtılmış, içe kapalı dünyalardır. Bu fiziksel yalıtım, sitelerin etrafına tel örgüler ya da sitelerin etrafına dışarıyla ilişkiyi tümüyle koparan duvarlar örülmesi noktasına varmıştır. Kimi durumlarda sitelerin yalıtımı için kalın duvarlar yetmemiş, site girişlerinin özel güvenlik sistemleri ve kameraları yoluyla sıkı sıkıya denetlenmesi yoluna gidilmiştir.

Üst sınıfların kent dışında korunaklı alanlara çekilmesi belirtmek gerekir ki sadece Türkiye'ye özgü değildir. Özellikle küreselleşme sürecinin ayrıştırıcı etkilerini diğerlerinden daha sert şekilde yaşayan bir dizi ülkede zenginlerin hızla bu tür yerleşimlere çekildiği görülmektedir.[9] Kentin geri kalanından kesin çizgilerle ayrılan ve ancak bazı ayrıcalıklara sahip kişilerin girebildiği bu yerleşimler, bu özellikleri nedeniyle de gettolara benzemektedir. Ancak son yıllarda kent içindeki toplumsal ayrışmalara ilişkin yazında zenginlerin oluşturduğu bu yerleşimleri klasik yoksul kesim gettolarından ayırmak üzere *"enclave"* terimi önerilmektedir. Bu ayrımı vurgulayan Marcuse (1997), getto teriminin toplumun alt sınıflarının belirli bir mekânda ekonomik, sosyal, politik ya da kültürel koşulların dayatması gibi nedenlerle bir araya geldikleri durumlar için kullanılması gerektiğini belirtir. Oysa Türkçe'de 'adacık' gibi bir karşılık önerebileceğimiz *"enclave"* terimi, kendi aralarında homojen özelliklere sahip bir grubun, ekonomik, toplumsal, politik ve/veya kültürel koşullarını iyileştirmek üzere belirli bir mekânda bir araya geldiği durumlar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla gettolar ile zengin kesim adacıklarını birbirinden ayırt eden temel öğe, birincinin koşulların dayatması ile oluşmuş, bir anlamda gönülsüz bir birliktelik, ikincinin ise tam tersine, varoluş koşullarını iyileştirmek üzere gönüllü bir araya geliş olmasıdır.

9 Brezilya, Sao Paolo örneğinde bu tür yerleşmelerin yükselişini inceleyen çalışmalar için bkz. Caldeira (1996a ve 1996b). Connell (1999) da Filipinler, Manila'da da benzer bir eğilimin varlığından söz ediyor.

Dışarıda Kötülük Vardı...[10]

Üst sınıfların kurdukları içe kapalı yerleşimlere "korunaklı adacıklar" *(fortified enclaves)* (Caldeira, 1996a), "korunaklı bölgeler" *(fortified territories)* (Aksoy ve Robins, 1994), "villa gettoları" (Şenyapılı, 1998), "kurtarılmış bölgeler" ya da "yerleşim vahaları" (Kazmaoğlu, 1998) gibi terimler de önerilmektedir. Devlete ve toplumun diğer sınıflarına karşı tavırlarını betimlemek amacıyla yukarıda 'yeni ayanlar' olarak adlandırdığımız bu kesimin, cemaatleşen tavrını, topluma duyarsızlığını ve yukarıdan bakışını bu terimlere yansıyan kent mekânlarında son derece net bir biçimde görebilmekteyiz.

İstanbul'da kimi durumlarda 1 milyon doları aşan bedellerle müritlerine dışarının her türlü kötülüğünden arınmış bir 'hayal ülkesi' vaat eden site yerleşimlerin belki de en bilinen örneği, Avrupa yakasının kuzeyinde Belgrad ormanları yakınında bulunan ve reklamlarda cam bir fanus içinde resmedilen Kemer Country'dir. Sitenin kendisine tanıtıcı öğe olarak cam bir fanus içinde arka planında ağaçların yer aldığı gösterişli villaları seçmiş olması zaten yeterince açıklayıcıdır. Burada size sunulanın sadece temiz bir çevre ve konforlu evler olmadığı mesajı gayet net bir şekilde iletilir. Burası camdan bir dünyadır, dışarıdaki hiçbir kötülüğün giremediği bir düşler ülkesi. Kemer Country'nin diğer ilanları, kötülüklerden arınmış düşler ülkesi imgesini daha da ileri götürmektedir. Burası, size sunulan yeni hayat tarzıyla birlikte sadece kendinizi yeniden tanımakla kalmadığınız, aynı zamanda 'ben'den 'biz'e giden yolu keşfettiğiniz bir yerdir adeta. "Çünkü yalnızca bir tesis değil, bir *misyon* üzerine kurulduk. *Kendimizi* yenilemek için... *Kendimize* yeniden rastlamak için... *Ailemize* yeniden rastlamak için... *Dostlarımıza* yeniden rastlamak için..." (Kemer country web sayfası: www.kemercountry.com; vurgular bizim). Metindeki "biz" vurgusu Kemer Country'nin diğer ilanlarında "her şey bu üç ağaçla başladı" başlığıyla sıkça yer alan "birey, aile,

10 *"Dışarıda kötülük vardı"*, Kürşat Başar'ın ilk öykü kitabı *Kış İkindisinin Evinde*'ki ilk öykünün adıdır (1988, Afa Yayıncılık, İstanbul).

toplum" üçlemesiyle güçlendirilmekte.

Sadece Kemer Country'de değil, benzer tüm yerleşimlerde de 'müritlerin' ne denli şanslı olduğu, kendilerine sunulanın sadece bir çevre olmayıp, yepyeni bir hayat tarzı olduğu teması sürekli işlenir. Bu hayat tarzının öğelerine yapılan vurgular, bir yerleşimden diğerine farklılık göstermekle birlikte, birçok ortak nokta taşır. Burada yaşamanın bir ayrıcalık olduğu ve çok az kişiye nasip olan bu şansı elde etmekle, kente yakın ama kentin mikroplarından arındırılmış, sterilize bir ortamda yaşanacağı teması, bu sitelerle yerleştirilen tahayyülün temel yapıtaşıdır. Bunun dışında, kimileri bu yeni hayatta kurulacak dostlukları vurgular, kimi bitmeyen tatilden söz eder. Ama bu sitelerin hepsi tertemiz, çevre dostu mekânlardır, bırakıp gittikleri kente inat.

> "İstanbul'daki California'ya Hoş Geldiniz! Alkent İstanbul 2000'de yaşamak bir ayrıcalık, ayrı bir hayat felsefesidir. Alkent İstanbul 2000'de 365 gün tatildeymiş gibi yaşayabilirsiniz" (Alkent 2000 web sayfası: www.alkent2000.com.tr).
>
> "Yeni bir ev değil, yeni bir yaşam felsefesi ile üretilen projemiz İstanbul'un gürültüsünden ve karmaşasından uzak ama aynı zamanda kente ulaşım imkânlarıyla çok yakın" (Ardıçlı Evler Pazarlama Müdürü Bilge Özdemir ile yapılan röportaj, *Radikal* gazetesi, İdeal Ev eki, 5.5.2000).
>
> "Düşlerimizdeki yaşama nasıl gideriz diye düşünmeyin. Bırakın, sizi biz götürelim... Hiç olmazsa evimiz ve işimizden arta kalan yaşantımız doğa içinde olsun... Gözümüz çirkinlikler, abuk sabuk binalar, bakımsız ve çirkin yapılar, yollar görmesin; kulağımız trafik gürültüsü, korna sesi ve hoparlörlerden bangır bangır yayılan 'domates, patlıcaaan!..' feryatları duymasın. Beş duyumuzun hepsi, farkında olmasak da işkence altında. Eğer, bu işkenceden kurtulmak 'doğru olan' ise, öyleyse çözüm de 'doğal olanda'dır" (Doğal Yaşam, Durusu Park Evleri, Durusu Park periyodik yayın, no: 2).
>
> "'Biz buraya konak ismini, konak konseptine sahip çıkarak koyduk' diyor ve Beykoz Konakları kurulurken özellikle

dostluk ve sıcaklığın ön planda tutulduğunu belirtiyor (Beykoz Konakları pazarlama müdürü Leyla Üstel ile yapılan röportaj, *Radikal* gazetesi, İdeal Ev eki, 5.5.2000).

"Başka bir dünya... Nova Platin Konutları şehrin sunduğu sanat, eğlence ve kültür merkezlerine birkaç dakikalık mesafede... Zengin peyzaj, fıskiyeler, oturma köşeleri ve manzaralı teraslarla donatılmış bahçeler gerçekten eşsiz bu siteye bir park havası kazandırıyor" (Nova Platin Konutları tanıtım broşürü).

Üst sınıf adacıklarındaki yeni yaşamın neredeyse olmazsa olmaz bir diğer öğesi de geleneksel ile moderni eşsiz bir sentezle birleştirmiş oldukları iddiasıdır. Bu, mimari alanda bir arada bulunması pek de mümkün olmayan tarzları, daha önce başarılmamış sentezler içinde karıştırarak gerçekleştirilmiştir.

"Gelenekseli geleceğe taşıyan, insanın düşünüldüğü, yaşayan bir mimari. Ortak Kültür birikimimizi temel alan ancak en modern konforları içeren mekânlar: Köy meydanı, köy konağı, çarşısı, okulu, sineması, tiyatrosu, lokantaları ile kasabanın kalbini yaşamak" (Kemer country web sayfası: www.kemercountry.com).

"Nova Platin Konutları'nın tasarımı dünyaca ünlü Sandy & Babcock International mimarlık şirketi tarafından geleneksel Türk mimarisi gözönünde bulundurularak çağdaş ama klasik bir tarzda yapıldı" (Nova Platin Konutları tanıtım broşürü)

"Ardıçlı Evler'de Osmanlı ve Fransız mimarisinin bir sentezi uygulandı" (Ardıçlı Evler Pazarlama Müdürü Bilge Özdemir ile yapılan röportaj, *Radikal* gazetesi, İdeal Ev eki, 5.5.2000).

"Eski İstanbul, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Yahya Kemal'in kitaplarında kaldı. Ama eski İstanbul yaşamının görkemi, tüm zerafeti ve sıcaklığıyla Beykoz Konakları'nda sürüyor (Beykoz Konakları pazarlama müdürü Leyla Üstel ile yapılan röportaj, *Radikal* gazetesi, İdeal Ev eki, 5.5.2000).

"İstanbul İstanbul'da modern Akdeniz mimarisiyle geleneksel Türk mimarisi birleşti. Evler, bahçeler, göletleri köprü-

leri 'İstanbul İstanbul'a özgü" (Yapı Kredi Koray, İstanbul İstanbul reklam metni, *Gezi Traveller* dergisi, Ocak, 1999).

Bu alanlara mimar gözüyle bakan Kazmaoğlu (1998), Kemer Country örneğinde "mimari yaklaşımın çağdaş çizgide olmaktan uzak" olduğunu ve sonuçta ortaya "İtalyan, İspanyol ve Türk mimarisi karışımı, tadı belli olmayan bir karma çık[tığını]" belirtmektedir. İlginçtir ki, gelenekselle çağdaşın sentezinin, sadece mimaride değil kurulan hayat tarzında da başarılmış olduğu imaları vardır kimi yerleşimlerde.

> "Etkin bir kasaba yurttaşı olarak yaşayabilmek - katkı ile, oy vererek, seçerek, seçilerek ait hissederek, Kemer Country'li olmak" (Kemer country web sayfası: www.kemercountry.com).

Bu satırlarda kuruluşundan bu yana Türkiye Cumhuriyeti'nin başaramadığı bir ülküye, yurttaş esasına dayalı bir demokrasi anlayışına gönderme yapılmakta. Kemer Country kasabası kimliği ön plana çıkartılarak, kente ve hâlâ demokrasinin çok uzağında bulunan toplumun geri kalanına nispet yaparcasına mekân ve yurttaşlık esaslı demokratik bir ortamın kurulduğu müjdesi verilmekte. Ama Kemer Country kasabası yurttaşlığı, biraz da Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı pahasına gerçekleştirilmiş görünmektedir. Kemer Country kasabasında demokrasiyi kurmak adına, Türkiye Cumhuriyeti'nde yurttaş esasına dayalı demokrasi arayışını bir kenara bırakmak gerekmiştir. Üstelik bu, cam fanus içinde oynanan bir demokrasi oyunudur. Bunun her tür olumsuz etkiden arındırılmış bir kalede, muzaffer edalı bir kitlenin kendi kendine oynadığı, kendisi dışındakilere hiçbir yarar sağlamayan, kapalı devre bir oyun olduğunu sakın unutmayın!

Bu sitelerin kendi dışındaki dünya ile ilişkilerini en aza indirebilmesinin temel koşullarından biri, eğitimin de ölçek elverdiğince site içinde karşılanması gereğidir. Bu, yalıtımın, su geçirmezliğin tam olarak sağlanabilmesi için olmazsa olmaz önemdedir. Zaten son 20 yıldır eğitim hizmetlerinin özelleş-

mesi ve kent yakın çevresinde ayrıcalıklı okulların yaygınlaşması ile sadece kendileri gibi olanlarla bir arada olan ve kendilerinden farklı olan hiç kimseyi tanımadan büyüyen çocuklar, bu kez kentlerini de görmeden, tanımadan büyümektedirler. Bu, bambaşka bir sosyalleşme biçiminin hayata geçirilmesidir.

> "Çocuklarınızın da fikrini alın! Alkent İstanbul 2000'in bütün güzelliklerinin ve avantajlarının yanı sıra, eğitim kalitesi son derece yüksek yerli ve yabancı okullar, çocuklarınızın en iyi şekilde yetişmeleri için ön plana alındı" (www.alkent2000.com.tr).
>
> "Hisar Eğitim Vakfı Kemerköy İlkokulu içimizde - Türkiyenin en iyi okullarından biri yürüyüş mesafesinde; Türkiye'de ilk olarak "Aktif Öğrenme Sistemi" ile 8 yıllık eğitim veren ilköğretim okulu" (www.kemercountry.com).

Ve elbette ki spor, sporun her türü, bu yerleşimlerin temel, vazgeçilmez bir olanağı; çağdaş yaşamın hızı ile baş edebilmenin temel koşulu.

> "Bu tesisler 2400 m^2 genişliğinde ve ortasında özel adası olan Hawaiian Tropic açık havuza ve hot jacuzili, 250 m^2'lik, ısıtmalı, kapalı bir havuza sahip" (www.alkent2000.com.tr).
>
> "Activa Club'ta ... kapalı yüzme havuzu, fitness salonu, aerobik ve jimnastik salonları, sauna, hamam, solaryum, pool bar var" (Acarlar, Atlantis Konutları reklamı, *Capital* dergisi, Ekim 1999, Yıl:7, sayı: 10).
>
> "Nova Platin'in iki yüzme havuzu sizi spora, rahatlamaya ve keyifli sohbetlere davet ediyor. Bahçe terasının altında yer alan kulüpte aerobik ve kondisyon salonları, masa tenisi, Türk hamamı, buhar odası, saunalar, masaj salonları, giyinme odaları ve özel bir kafeterya bulunuyor" (Nova Platin Konutları tanıtım broşürü)
>
> "Sporun her çeşidinin yapıldığı, öğrenildiği, dostların, arkadaşların buluşarak sohbet ettiği, yeni hobilerin edinildiği bir kampüs ortamı... Golf Kulübü: 18 çukurlu saha 74 par,

pratik alanı, 3 çukurlu akademi sahası, 9 çukurlu putting green, deneyimli caddie'ler. Atlıspor Kulübü. Tenis Kulübü: 3 kapalı kort, 6 açık kort. Açık ve kapalı yüzme havuzları, oyun havuzları, su sporları gölü, Karadeniz plajı, çok amaçlı saha, mini futbol sahası, yürüyüş ve koşu parkurları, bisiklet parkurları, squash kortları, aerobik, step salonları, meditasyon ve stretching salonu, saunalar, buhar odaları, inhalasyon odaları, jakuziler, masaj odaları, aromaterapi odaları, solarium, health juice bar, spa shop" (Kemer Golf & Country Club, Tanıtım Broşürü).

Üst sınıf sitelerinde sporun her türüne yapılan bu vurgu, Bauman'ın (1995) modern ve postmodern beden kavrayışlarından giderek sağlık *(health)* ve zindelik *(fitness)* arasında yaptığı ayrımı getiriyor hatıra. Gereğinde üretici ya da asker rolü oynamaya hazır bulunan modern insan bedeni, tıpkı *Asrî Zamanlar* filminde Taylorist üretim hattında çalışan Charlie Chaplin örneğinde olduğu gibi, düzenli hareketleri sıkılmadan yerine getirmesi gereken, dış çevre etmenlerince belirlenen bir bedendir. Bu bedenden beklenen katkı, dışarıdan gelen uyarımlara anında ve gerektiği şekilde cevap verebilecek gücü toplama kapasitesine sahip olmasıdır. Bauman (1995; 117-21) bu kapasiteye *sağlık* adını verir. Modern tıp biliminin görevi de bu doğrultuda sağlık ile hastalık, normal ile anormal arasındaki ayrımı, ölçülebilir, objektif ölçütlerle ifade etmektir. Oysa postmodern beden, tam anlamıyla bir alıcı işlevini görür. Günümüzde beden, öncelikle farklı uyarıcılardan gelen çok çeşitli sinyallerin alıcısı durumundadır. Beden, deneyimleri damıtır ve öğütür; bedenin bu uyarılma kapasitesi, onu bir zevk aracı haline getirir. Bauman, bu uyarılma kapasitesine de *zindelik* adını verir. Bauman'a göre postmodern korkuların belki de en büyüğü olan tüketememe korkusu, zindeliğini kaybetmek korkusu ile yakından ilintilidir. Postmodern yaşantıda, yaşamın bir anlamda amacı olan haz, tüketimle doğrudan ilişkilidir. Kişinin her türlü malı, görüntüyü ve sembolü tüketebilmesi için zinde, çevre-

den gelen her türlü uyarımı almaya, tüketmeye hazır olması gereklidir. Günümüzde sağlık eskimiş, onun yerini bireyin daha çok tüketebilmesini sağlayan zindelik almıştır. Postmodern beden, tam anlamıyla bir özel mülktür. Bedeni geliştirmek mülk sahibinin sorumluluğundadır. Üst sınıf yerleşimleri de müritlerinin bedenlerini geliştirebilmeleri için her tür tesisi kurarak, onları alabildiğine çok tüketebilmeye hazırlamaktadır.

İşte yeni oluşan Türk burjuvazisi, Aksoy ve Robins'in (1994) kullandığı ve medyada yerleşmiş görünen terimle "beyaz Türkler" böyle yaşamakta 21. yüzyılın başında: olmayan, daha doğrusu hiç olmamış bir geleneğe referansla; eski Türk evlerine, yitirilen geçmişe, bu arada elbette ki eski İstanbul'a duyulan özlemle; mümkün olmayan bir sentezi başarmış olduğu yanılsamasıyla; "kendi gibi olan ama tanımadıkları aileler" (Öncü, 1999) arasında; kendinden farklı hiç kimseyi tanımadan, görmeden sosyalleşerek; kenti bilmeden; doğayla iç içe, çevreye duyarlı olduğu yanılsamasını yeniden üreterek; canı sıkıldığında kalesinde demokrasi oyunları düzenleyerek; *"kendini hiç bu kadar güvende hissetmedi[ği]"* (www.alkent2000.com.tr) ortamlarda; "seçkin komşular ve teknolojinin birleşimi sayesinde... sakinlerinin özel hayatı her zaman güvende" (www.alkent2000.com.tr) olan mekânlarda; sadece hırsızlara değil, kentin etkilerine karşı da korunaklı alanlarda...

Galiba bu siteleri en iyi yine bir başka reklam spotu özetliyor: Bir resimde evinin (aslında kalitesi hiç de düşük olmayan ve toplumun önemli bir çoğunluğunun ancak hayalini kurabileceği) banyosunun küvetinde bir çocuk, oyuncak yelkenlisini yüzdürmeye çalışıyor, resmin hemen üzerinde de *"bazı çocuklar mutludur"* yazısı. Sayfayı çevirdiğinizde bu kez oyuncak olmayan evler, oyuncak olmayan bir gölet ve içinde sahici bir yelkenli. Resmin üzerinde bu kez *"bazıları daha mutludur"* yazıyor. Yeni ayanların yaptığını en iyi özetleyen de bu: İlişkisini en az indirgediği, neredeyse tümüyle kestiği kente ve topluma haykırıyor tüm gücüyle, alay edercesine: "Biz daha mutluyuz!"

1980 Sonrasında Kent Yoksulları: "Nöbetleşe Yoksulluk"

İthal ikameci sanayileşme modelinin dağılması ve yerini yeni dengelere bırakması süreci, bu kitabın arkaplanını oluşturmakta. Türkiye'nin Cumhuriyet'in kuruluşundan beri özenle koruduğu içe dönük ekonomik ve politik yapıların yıkılması ve toplumdaki ayrıştırıcı dinamiklerin harekete geçmesi ile başlayan dönüşüm, kitabın temel ilgi konusu olan '80 sonrası yoksulluğu anlayabilmek açısından temel önem taşımakta. İçiçe geçmiş, çok sayıda karmaşık yüzü olan bu dönüşümü çeşitli yönleriyle kavrayabilmek için, bir dizi farklı kavram ve kategori kullandık şimdiye dek. Örneğin kes(k)in çizgili bir geometriden geçişken/akışkan bir geometriye geçiş, bu dönüşümün çok sayıdaki yüzünden biri. Bu kavramla vurgulamak istediğimiz, sınıfsal konumları önceden belli olan kurallı bir yapıdan, aktörlerin kendi çabaları ile yeni konumlar yaratabildiği, oyunun kurallarının bir yerden diğerine farklılıklar gösterebildiği bir toplumsal ilişkiler sistemine geçiş. Sınıflararası ilişkiler açısından bakıldığında bu, kalıcı, geniş tabanlı ve kapsayıcı ittifaklardan, gerginliğe ve dışlamaya dayalı, kaygan zemin üzerine kurulu ittifakların ancak daha kısa süreli ve daha dar kapsamlı olabildiği bir ilişkiler sistemine geçiş demek.

İşte *nöbetleşe yoksulluk* adını verdiğimiz ve kent yoksullarının 1980 sonrasının zorlu koşullarında ayakta kalabilmelerini sağlayan ilişkiler sistemi, bu büyük çaplı toplumsal dönüşümün bir ürünü, bu büyük parçalanışın tetiklediği ve beslediği değişimlerden birisidir. En yalın tanımıyla nöbetleşe yoksulluk, kente göç dalgalarına katılan grupların kendi aralarında kurdukları bir ortaklıktır. Nöbetleşe yoksulluk, esas olarak kente önceden gelmiş göçmen grupları ile kentte imtiyazlı konumda bulunan bazı grupların, kente daha sonradan gelen kesimler ile diğer imtiyazsız gruplar üzerinden zenginleşmeleri, bir anlamda yoksulluklarını bu gruplara devredebilmeleri sonucunu doğuran bir ilişkiler ağıdır. Bu anlamda nöbetleşe yoksulluk, toplumun özellikle enformel kesimlerinin kendi

aralarında kurdukları ve birbirlerinin üzerlerinden zenginleşebilmelerini sağlayan *eşitsiz güç ilişkileridir.*

Bu son cümle, nöbetleşe yoksulluk adını verdiğimiz ve kent yoksullarına, Cumhuriyet'in en sağlam görünen yapılarının bile büyük bir gürültüyle yıkıldığı '80 sonrası dönemde kentte tutunabilme olanağını veren ilişkiler ağının iki temel özelliğini ortaya koymaktadır. Bu ilişkiler öncelikle kentli yoksulların, ortak bir kaderi -yoksulluğu- paylaşmaları anlamına gelmektedir. Ancak bu kesinlikle her gruba eşit yarar sağlayan bir paylaşım değildir ve bazı gruplar, sistemin işleyişinden diğerlerine göre daha fazla yarar sağlamakta, diğerlerinin üzerinden kendi refahlarını artırabilmektedir. Yoksulluğun paylaşılması ve aşılması çabası olması bakımından nöbetleşe yoksulluk, kendi içinde *dayanışma* öğeleri içeren bir ortaklıktır. Ama bu, büyük ölçüde başka grupların dışlanması ya da en azından kurulan ağ türü ilişkiler içinde daha imtiyazsız konuma itilmesi pahasına kurulabilen ve ancak bunun üzerinden işleyebilen bir sistemdir.

İşte önceki bölümlerde *yeni yoksulluk* olarak tanımladığımız yoksulluk türünün 1980 sonrasının koşullarında Türkiye kentlerinde ortaya çıkmamasının temel nedeni, nöbetleşe yoksulluk adını verdiğimiz bu ilişkiler ağının başarısıdır. Bu ilişki ağları göçmenleri, kentin anonimleştirici etkilerinden korumuş, kentte var kalabilmenin temel koşulu olan iş ve konut piyasasında tutunabilme fırsatları yarattığı gibi, göçmenlere yükselebilme ve refahlarını artırabilme umudu sağlamıştır. Ancak bu söylenenler, nöbetleşe yoksulluğu sadece göçmenlerin kente katılım sürecine ilişkin bir mekanizma olarak kurguladığımız yorumuna yol açmamalıdır. Burada nöbetleşe yoksulluğu esas olarak, kentteki yerleşik grupları da içeren karmaşık ve değişken ilişkiler ağı olarak tanımladığımızı vurgulamak isteriz. Bu kitapta kurguladığımız biçimiyle nöbetleşe yoksulluk, sonuçları bir yerden diğerine farklılaşabilen ama her durumda kazananları ve kaybedenleri olan, yani kendi içinde önemli eşitsizlik öğeleri içeren ve en önemlisi *toplamı sıfır olmayan* bir süreçtir. Nöbetleşe yoksulluk adını verdiğimiz ilişkiler sistemi sayesinde enformel sektör sadece kentli

yoksulların kentte tutunabilmelerini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda giderek büyüyen bir toplum kesiminin refah düzeyini artırabilmeyi başarmıştır. Yani enformel sektörün başarısı, belirli toplum kesimleri arasında dağıtım ilişkilerini düzenlemiş olmanın ötesinde, 'pastayı' büyütebilmiş olmasında yatmaktadır. Başka bir gözle bakıldığında bu söylenenler, nöbetleşe yoksulluğun dondurulması mümkün olmayan, dinamik bir süreç olarak görülmedikçe kavranması ve anlatılması mümkün olmayan bir ilişkiler sistemi olduğu anlamına gelmektedir. Nöbetleşe yoksulluk sabit bir kamera ile değil ancak, hem zaman hem de mekân içinde hareketli bir kamera ile kavramsallaştırılabilir. Başka bir deyişle, nöbetleşe yoksulluk olarak adlandırdığımız bu ilişkiler ağı, ancak ve ancak bir akış olarak görülebildiği takdirde kavranabilir.

Nöbetleşe yoksulluk başlığı altında özetlediğimiz ilişkiler, kent yoksulları açısından '80 öncesinin ayırt edici özelliği olan ve en saf haline '60'ların sonları ile '70'li yılların başında ulaşmış olan dayanışmacı ilişkilerin bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. En somut göstergesini, tek ya da iki katlı ve toplumla barışık gecekondu yerleşimlerinde bulan ve toplum katında 'masum' görülen '80 öncesinin bu dayanışmacı ilişkileri, kendi içinde eşitsizlik öğeleri içerse ve bazı göçmen gruplarının kayırılması sonucunu doğursa bile, esas olarak toplumsal konumları birbirinden çok da farklılaşmamış aktörler arasında yürütülen bir ilişki tarzı idi. Bu sistem de işleyişi sonucunda, hem mekânsal yapısı hem de kendi iç kompozisyonu açısından toplum ile barışık çevreler üretmekteydi.

1980 sonrasında Türkiye toplumunun yaşadığı ve en özlü şekilde 'parçalanma' sözcüğü ile özetleyebileceğimiz dönüşümlerle ortaya çıkan ayrıştırıcı dinamikler, kent yoksullarının hem kendi aralarında, hem de toplumun geri kalanı ile olan ilişkilerinde kökten dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönemde kente göç eden ya da önceden göç ettikleri kentte tutunamayan kitleler, kendilerini öncekine göre çok daha acımasız bir ortamda bulmuşlardır. Nöbetleşe yoksulluk bu çetin ortamda var kalma uğraşına girişen yoksul kitlelere, ön-

ceden sadece çok küçük bir kesim için söz konusu olabilecek bir fırsat sunmuştur: *"Dövüşe dövüşe toplumun güneşli kesimine yükselebilme"*[11] fırsatı. İşte nöbetleşe yoksulluğun, Türkiye kentlerinin en altta yaşayanlarına sunduğu da esas olarak budur: Hiç de azımsanmayacak bir kesim için toplumsal merdivenin basamaklarını hızla tırmanabilme imkânı ve diğer kesimler için de en azından sıranın kendilerine gelebileceği umudu ve hayali. Ama bu yükselme uğraşı, altta kalanların omuzları üzerinde, onların kimi zaman gönülsüzce, kimi zaman da gönüllü olarak yukarı tırmananlara omuz vermeleri ile gerçekleşmiştir. Önceki dönemlerde gözlenen ağ türü ilişkilerin belirleyici özelliği dayanışma iken, bu kez eşitsiz güç ilişkileri, oynak da olsa belirli bir hiyerarşiye dayalı ilişkiler, yoksul kesimin kendi arasındaki ilişkilerde ayırt edici rol oynamıştır. Bu anlamda nöbetleşe yoksulluk, enformel kesim ve kent yoksulları arasındaki farklılaşmanın ve ayrışmanın[12] 1980'lerde ve '90'larda ulaştığı boyutların bir ifadesi olarak görülmelidir.

Nöbetleşe yoksulluğun kuruluşuna ve işleyiş mekanizmalarına geçmeden önce, nöbetleşe yoksulluğu hem çok net bir sınıfsal tabanı olan, hem de kendi içinde önemli kültürel farklılaşma öğeleri içeren bir ortaklık olarak kurguladığımızı vurgulamak isteriz. Nöbetleşe yoksulluğun son derece net bir sınıfsal tabanı vardır; zira, toplumun bazı formel kesimlerinin dolaylı katılımı söz konusu da olsa nöbetleşe yoksulluk, esas ola-

11 Bu terim, Almanya'daki Türklerin oluşturduğu Kanak Attak grubunun manifestosundan alınmıştır. Bu gruba ilişkin daha geniş bilgi ve sözü geçen manifesto için bkz. *Toplum ve Bilim* dergisi, sayı: 82, Güz 1999. Ayrıca Ayata'nın (1999) çalışması da bu konuda yararlı olabilir. Gelişmiş ülkelerde son kuşak göçmenlerin durumu ile Türkiye'de 1980 sonrasında kente göçenlerin durumu arasında önemli bir benzerlik gördüğümüzü belirtmek isteriz: Var kalmak adına eskisinden çok daha zorlu uğraşlara girme, gereğinde yasal yasal olmayan arasındaki sınırları zorlama kararlılığı. Burada önemli olan, göçmenlerin toplum ile bütünleşerek değil de, tam tersine kültürel farklarını vurgulayarak var kalma savaşımına girişmiş olmalarıdır. Çünkü göçmenlerin kendilerini katabilecekleri "erime potasının" kendisi buharlaşıp gitmişti; tıpkı '80 sonrasında Türkiye kentlerinde formel kesimin çöküşü gibi.

12 Hemen vurgulayalım, kent yoksullarının kendi içlerinde hızla farklılaşması, sadece Türkiye'de yaşanan bir süreç değildir. Bu konuda ilginç bir örnek için bkz. Thirkell (1996).

rak kent yoksullarının kendi aralarında kurdukları ve yürüttükleri bir ortaklıktır. Bu ortaklığın temel varlık nedeni de, ekmek kavgasıdır. Bu, bir kez daha vurgulamamız gerek, postmodern bir gözle bakıldığında görülebilecek türde bir kültürel bir kimlik kavgası değildir. Ancak bu söylediklerimiz, nöbetleşe yoksulluk sistemi içinde yer alan yoksulları kendi içinde farklılaşmaları olmayan, homojen bir grup olarak kavradığımız, bu ortaklık içinde kültürel öğelerin bir rol oynamadığı sonucuna da götürmemelidir. Tam tersine, esas olarak ekmek kavgası için yürütülen bu ortaklıkta yoksul kesim içinde çok önemli farklılaşmalar ve bunun sonucunda yeşeren güç ilişkileri gözlenmektedir. Bunlar, iktisadın terimleriyle açıklanması mümkün olmayan ve kültürel öğelerin baş rolü oynadığı himayecilik ilişkilerinden kaynaklanan farklılaşmalardır. Bu farklılaşmaların temeli de özellikle gecekondu ve işgücü piyasasında kurulan himayeci ilişkilerdir.

Bu anlamda nöbetleşe yoksulluğun ortaya çıkışı ve kalıcılaşması, işgücü ve gecekondu piyasasında yaşanan dönüşümler ile yakından ilişkilidir. Burada önemli olan nokta, özellikle 1980 sonrası dönemde bu iki piyasada da kimlik politikası terimleriyle kavranması mümkün olmayan kültür temelli farklılaşmaların ön plana çıkmış ve eskisinden çok farklı bir toplumsal bağlamda, dönüştürücü roller oynayabilmiş olmasıdır. Bundan dolayıdır ki bu iki piyasada yaşanan dönüşüm, nöbetleşe yoksulluğun kuruluşu ve işleyiş mekanizmalarını anlamak açısından temel bir önem taşımaktadır. İzleyen sayfalarda bunu yapmayı deneyeceğiz.

"Önce gecekondu bozuldu": Kriz ve dengelerin bozulması

Enformel kesimin önderliğinde yürütülen bu kentleşme tarzı, en başından itibaren siyasi patronaj-himayecilik ilişkilerinin yeşermesine uygun bir ortam oluşturmuştur. Yapsatçılığın kârlı bir şekilde sürebilmesi, arsa sahibi ile yapımcının paylaştığı pastanın sürekli büyümesine, başka bir deyişle, kentlerin

imarlı kesimlerinde yoğunluğun devamlı artmasına; sonuçta da daha birkaç yıl önce inşa edilmiş binaların yıkılıp yerine yenilerinin yapılmasına bağlıdır. Bu da imar haklarına ilişkin olarak yerel politika üzerinde bitmeyen bir baskı oluşması anlamına gelmiştir.[13]

Öte yandan, gecekondular da kentte kalıcı hale geldiklerinde, hem altyapı hizmetlerinden yararlanmak hem de tapularını alabilmek için politikanın her düzeyinde önemli bir baskı unsuru haline geliyordu. Büyümenin bu denli hızlı olduğu bir ortamda en ufak bir eylemiyle kentsel rantları çok ciddi boyutlarda etkileyebilecek güce sahip olan belediyeler, doğal olarak yerel politik çekişmenin merkezinde durmaktaydı. Hangi yolların ne zaman asfaltlanacağı, nereye ne zaman altyapı hizmetleri götürüleceği, otobüs servisi sağlanıp sağlanmayacağı gibi yerel düzeyde verilen kararlar, oluşan rantlar üzerinde önemli ölçüde etkili olmakta ve yerel politik ilişkilerin esas ilgi konusunu oluşturmaktaydı. İşte enformel ilişkilerin çeşitli biçimleri ile doldurulan devlet ve piyasa arasındaki bu alan, patronaj ilişkilerinin hemen her türüne açık, bereketli bir zemindi.[14] Bu sistemi ayakta tutan hızlı büyümenin sekteye uğraması ile dengelerin bozulması kaçınılmazdı; başka bir açı-

13 Kentleşme üzerine kurulan ilişkilerin yerel politika kurumları üzerinde ne denli büyük bir baskı yarattığının en net örneği, belediye meclislerinin kompozisyonunda görülmektedir. Örneğin 1999 yerel seçimleri ile oluşan İstanbul İl Genel Meclisi'nin toplam 212 üyesinden mesleği belli olan 176'sının 30'u (%17'si), emlakçılık, mimar/mühendis ya da müteahhitlik gibi doğrudan inşaat sektörü ile ilişkili işlerde çalışmaktadır. Bunun yanı sıra ticaretle uğraştığını söyleyenlerin oranı %8, serbest çalışanların oranı %18'dir. Bu iki grubun en azından bir bölümünün, inşaat sektörüne yakın işlerle uğraştığını varsaymak yanlış olmayacaktır. Öte yandan, belediye meclislerinin bileşimine baktığımızda, yerel politika üzerindeki baskı daha da belirginleşmektedir. 1999 yerel seçimleri ile göreve gelen İstanbul ilçe belediye meclislerinde, meclis üyelerinin %21'i emlakçılık, mimar/mühendis ya da müteahhitlik gibi doğrudan inşaat sektörü ile ilişkili işlerle uğraşmaktadır. Mesleğini esnaf olarak beyan edenlerin oranı %14.4, tüccarların oranı %9 ve serbest çalışanların oranı %15'tir. (Bu veriler, TODAİE ve YYAEM tarafından yürütülen *Yerel Yönetimleri Güçlendirme Araştırması, Yerel Temsil Modülü* verileridir. Bu değerli verileri sağlayan Sn. Birgül Ayman Güler'e bir kez daha teşekkür ederiz).

14 Türkiye'de patronaj ilişkilerinin evrimine ilişkin kısa ancak çok önemli bir yazı için bkz. Kıray (2000).

dan, gecekondunun ilk dönemlerde olduğu ölçüde 'masum' kalması olanak dışıydı. İşte 1970'lerin ortalarına dek son derece net olan formel ile enformel arasındaki bu ayrım, bu dönemde bozulmaya başladı.

İlk bozulma belirtileri gecekonduda ortaya çıktı. Gecekonduda gözlenen değişmeler, birçok araştırmacının kısaca "ticarileşme" olarak özetledikleri türde değişmelerdir.[15] Ticarileşmenin ilk başladığı alan, yapımın kimi aşamalarında kısıtlı olsa da ücretli emek kullanımı idi. Ancak 1970'lerde söz konusu olan ticarileşme, hem kapsam hem içerik olarak bundan farklıdır. Bu kez söz konusu olan, gecekondu yapım sürecinin temel evrelerinden başlayarak neredeyse tümüyle ticari ilişkiler kapsamına girmesidir. Gözlenen değişimlerin belki de en çarpıcı olanı, arsa elde etme süreçlerinde yaşananlardır. Eskiden olduğu gibi kent yakın çevresindeki kamu arazilerinin kullanıcılar tarafından üzerinde gecekondu yapmak amacıyla işgal edilmesi arsa elde etmenin tek yolu olmaktan çıkmış, hem ticari ilişkilerin hem de mafyavari ilişkilerin farklı derecelerde yer aldığı yeni biçimler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, kısaca *hisseli tapu* olarak bilinen arsa elde etme biçimidir. Burada kent çeperinde görece büyük arsalar sahipleri tarafından parsellenip satılmaya başlamıştır. İmar mevzuatı 5000 m^2'den küçük bölünmeleri yasakladığı için tapuya tescil edilemeyen bu satışlarda işlemler noter tarafından onaylı bir belgeye dayalı yürütülmüştür. Hisseli arsa satışlarının tarihi eskilere gitse bile, 1970'lerde büyük kentlerde görülen hisseli satışların öncekilerden önemli farkları vardır. Öncelikle bu satışlarda, satışa sunulan arsalar son derece küçük ve doğrudan gecekondu yapımına yöneliktir. Bu satışlarda arsa sahipleri, arazilerini ortalama büyüklüğü 200-300 m^2'yi geçmeyen parsellere ayırmakta, sadece geçiş amacıyla bazı yollar için alan ayırmakta ve ortak kullanımlar için hemen hiçbir alan bırakılmamaktadır. Böylece sadece arsa sahibinin arazisinin azami sayıda parsele bölünmesini amaçlayan kaba bir planlama anlayışı, birinci ku-

15 Örneğin bkz. Buğra (1998) ve Erder (1996).

şak gecekonduların organik sayılabilecek planlama anlayışının yerini almış olmaktadır.

Harita 4-1'de bu dönem gecekondularının tipik bir örneği olarak Sultanbeyli'den alınan bir bölge görülmektedir. İlk dönem gecekondularına örnek olarak verdiğimiz Harita 3-1 ile karşılaştırıldığında, bu bölgenin ilkinden bambaşka ilkelerle yerleşime açılmış olduğu rahatlıkla görülecektir. Birinci kuşak gecekondularda, yerleşilen bölgenin doğal koşullarına uyum temel belirleyici iken, bu kez öne çıkan, belirli büyüklükteki bir arazi parçasını olabildiğince çok gecekondu yapımına uygun parsele bölme kaygısıdır.

1970'li yıllarla birlikte değişen, sadece arsa edinme süreçleri değil, aynı zamanda gecekondu yapım sürecinin kendisidir de. İlk kuşak gecekonduların temel özelliklerinden olan yapımcı-konut sahibi özdeşliği giderek ortadan kalkmış ve gecekondular gitgide başka gruplar tarafından inşa edilip, kullanıcılara satılan bir *meta* haline dönüşmüştür. Sonuçta da salt gecekondulara hizmet eden bir arsa piyasasına ek olarak, gecekondulara özgü bir inşaat piyasası gelişmiştir. Bu gelişmenin inşaat malzemeleri piyasası için de geçerli olduğu öne sürülebilir. Kentin ruhsatlı kesimlerinde yıkılan konutlardan malzeme toplayıp gecekonduların kullanımına sunan yahut doğrudan gecekondu yapımında kullanılmak üzere malzeme üreten enformel üretim ve dağıtım ağları oluşmuştur. Dolayısıyla öncelikle arsa elde edilmesinde, daha sonra da yapım sürecinde ilk kuşak gecekonduları tanımlayan piyasa dışı ilişkiler yıkılmış, yerini kendine özgü koşulların hüküm sürdüğü bir piyasa almıştır. Gecekondulaşma sürecinde 1970'lerde başlayan, ancak özellikle 1980'lerde daha da belirginleşen bir diğer değişim de konut sahibi-kullanıcı özdeşliğinin giderek ortadan kalkmasıdır. Gecekondu alanlarında bir kişinin birden fazla konut sahibi olması yaygınlaşmış ve gecekondu alanlarında kiracılık belirgin bir biçimde artmıştır. Bütün bu değişimlerin en kolaylıkla gözlenebilir yanı, çevre standartlarında düşüş olmasıdır.

Özetle gecekonduda bir dizi yeni aktör devreye girmiş ve sürece farklı şekillerde müdahale ederek ciddi değişmeler ya-

ratmaya başlamıştır. Gecekondu, Türkiye kentleşmesinin 'yumuşak-bütünleştirici' olarak adlandırdığımız evresinde gördüğü işlevleri büyük ölçüde tamamlamış ve süreç içinde yer alan aktörleri bütünleştirmektense ayrıştıran bir rol oynamaya başlamıştı. Artık gecekondu, geniş kitlelerin konut gereksinmelerine cevap veren ve bu kitlelerin kentle ve toplumla barışık olmalarını sağlayan bir konut edinme tarzı olma özelliğini önemli ölçüde yitirmişti.

Ve gecekondunun sonu: Ayrışma dinamikleri iş başında

1980'li yıllarda yapılan bir dizi araştırmada gecekondulaşmanın değişen niteliği açık bir biçimde ortaya konmuştur. Alpar ve Yener (1991) tarafından yapılan bir araştırmada, mevcut gecekondu alanlarında arsalarını işgal yoluyla elde edenlerin azınlığa düşmüş oldukları, bu oranın İstanbul'da %20, Ankara'da %36, İzmir'de ise %33 olduğu bulunmuştur. Yine aynı araştırma sonuçlarına göre mevcut gecekonduların dörtte biri en az bir kez el değiştirmiştir. Gecekondu alanlarında birden fazla konuta sahip bir kesimin türediğinin, diğer bir deyişle gecekonduların artık sadece iskân amacıyla değil de piyasada satılmak ve kiralanmak amacıyla üretildiğinin bir diğer göstergesi de artan kiracılık oranlarıdır. Adı geçen araştırma bulgularına göre gecekondu alanlarında kiracılık oranları ruhsatlı konut stokundakilere yaklaşmış ve İstanbul'da %32.7'ye, Ankara'da %28.5'e, İzmir'de ise %27.7'ye ulaşmıştır. Öte yandan Şenyapılı'nın (1992) yaptığı araştırmaya göre İstanbul, Zeytinburnu'nda, gecekondularının bulunduğu arsayı işgal yoluyla elde edenlerin oranı sadece %11 dolayındadır. Gecekonduculların %52.4'ü arsalarını hisseli satış yoluyla özel şahıslardan elde ederken, %17.6'sı da arsayı işgal eden özel şahıslardan satın almıştır. Bu bulgular, gecekondulaşmanın özellikle 1980'li yıllarda değişen niteliğini açık bir şekilde ortaya koymakta ve gecekondu alanlarında el değiştirme ve kiracılık oranlarının ruhsatlı kesime yaklaştığını göstermektedir.

İlk kuşak gecekondularına damgasını vuran, bu yerleşim alanlarının toplumla ve kentle barışık alanlar olmasında temel rolü oynayan işgalci-yapımcı-kullanıcı özdeşliğinin ortadan kalkmış olduğu apaçık görülmektedir. Gecekondu yapımının, her isteyenin gidip kendi evini yaptığı bir süreç olmaktan çıkması, kentleşmenin ilk aşamalarında kırdan göçen kitleler için sunduğu türde esnek bir çözüm olma özelliğini yitirmesi demektir. Gecekondu yapım süreci başından sonuna tek bir aktör tarafından gerçekleştirilen bir süreç olmaktan çıkmış, farklı aşamalarında farklı grupların yer aldığı ve *getirileri eşitsiz bir şekilde paylaşılan bir süreç* haline gelmiştir. Burada kritik soru, bu farklılaşmanın hangi dinamiklere göre yaşandığı, bu farklılaşmayı belirleyen temel öğenin ne olduğudur. Bu, nöbetleşe yoksulluk adını verdiğimiz eşitsiz güç ilişkilerinin anlaşılması açısından da temel önem taşıyan bir sorudur, zira nöbetleşe yoksulluğun ardında da gecekondu piyasasında kurulan hiyerarşik güç ilişkileri yatmaktadır.

1970'lerde başlayan bu süreci hızlandıran ve gecekondu alanlarındaki dönüşümü başlatan, 1980'li yılların özel koşulları olmuştur. Bu dönemin çarpıcı gelişmelerinden biri, kentlerin hızla büyümesi sonucu mevcut gecekondu alanlarının kent içindeki konumunda meydana gelen değişmelerdir. Kuruldukları dönemde kent dışında kalan gecekondu alanları, kentlerin hızla büyümesi karşısında kent içine kaymış, bu da gecekondu alanlarının değerinde büyük artışlar yaratmıştır. Gecekondularının kurulu olduğu arsanın değerindeki artışa el koyabilmek isteyen gecekondu sahipleri, mevcut yapılarına ek yaparak satmak ya da kiraya vermek, yahut yapılarını tümüyle yıkarak yerine kaçak apartman inşa etmek yoluna gitmiştir. Bu da hem gecekondu alanlarının çevre kalitesinde hızlı bir düşüşü beraberinde getirmiş, hem de gecekondunun bir barınma meselesi değil de kentte oluşan rantlara el koymanın, 1980 sonrasının zorlu koşullarında kentte tutunmanın neredeyse temel aracı olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır.

Ancak gecekondu alanlarındaki asıl çarpıcı dönüşümü başlatan ve geri dönülmez hale getiren, 1980'li yıllarda çıkartılan

af yasalarıdır.[16] 1980'lerde, biri 12 Eylül askeri yönetimi, diğerleri Özal döneminde olmak üzere toplam beş kez kaçak yapıların affına ilişkin yasa çıkartılmıştır: Mart 1983 tarihli 2805, Mart 1984 tarihli 2981, Aralık 1984 tarihli 3086, Mayıs 1986 tarihli 3290 ve Mayıs 1987 tarihli 3366 sayılı yasalar. Bu yasalar arasında en önemlisi kuşkusuz, imar aflarının çok daha eskilere giden tarihinde[17] her anlamda 'devrim' sayılabilecek düzenlemeler içeren 2981 sayılı yasadır. Önceki yasalar büyük ölçüde kaçak yapıların bağışlanarak hukuk dışı alanlar olmaktan çıkarılmasını amaçlarken, bu yasa basit bir yasallaştırma işlemi ile yetinmeyip ve mevcut kaçak konutların hazırlanacak *ıslah imar planlarında* öngörülen modele göre dönüşümüne zemin hazırlamıştır. Bu, her yönüyle çok basit bir modeldir: Özal'ın çeşitli kereler TV'lerde vurguladığı gibi, gecekonduluya bulunduğu parsel üzerinde dört kat yapılaşma hakkı olarak özetlenebilir. Hedef, gecekonduların, herhangi bir teşvik ve izne gerek kalmadan, diğer bir deyişle devlet açısından en az sorun yaratacak yolla, mevcut parseller üzerinde çok katlı yapılara dönüşebilmesini sağlamaktır.

Gecekonduların apartmanlara dönüşümünün önünü açmakla Özal, düşük gelirli kentli kitlenin 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikaları ile kaybettiklerini emlak piyasasından elde edeceği getiriler ile telafi etmesini sağlayacak koşulları yaratmıştır. Ama belirtmek gerekir ki, ıslah imar planları ile başlayan sürecin getirileri eşit dağılmamış, alt gelir grubunda zaten başlamış olan ayrışma dinamikleri daha da hız kazanmış, bazı kesimlerin diğerlerinin sırtından yükselmesinin önü açılmıştır. Bu sayede, gecekondu nüfusunun kentte oluşan rantlara ortak olacağı hesaplanmıştır. Bu bir ölçüde başarılmış, özellikle '80'li yılların ikinci yarısında hemen tüm gecekondu alanlarında çok büyük bir beklenti havası yaratılabilmiştir.

---

16 Ekinci (1998), 1980'lerde af yasaları dışında kaçak yapılaşmayı cesaretlendiren bir dizi başka düzenleme ve uygulama olduğunu vurgulamaktadır.

17 İmar aflarının tarihçesine ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. Uzel (1986). Ayrıca 1948'den 1990'lara dek çıkarılan imar aflarının dökümü Gürel vd. (1996) içinde de yer almaktadır.

İmar afları ile tek katlı kaçak yapılardan çok katlılara dönüşüm sağlanmış, daha önceleri istisnaî olan çok katlı kaçak yapılaşma kural haline gelmiştir. Önce kent merkezi yakınındaki gecekondu alanlarında bulunan tek katlı gecekondular yıkılıp yerlerine çok katlı apartmanlar inşa edilmiştir. Bu sayede 1970'li yılların sonlarına doğru tıkanma eğilimine girmiş bulunan yapsatçılık için de yeni bir çıkış yolu yaratılmıştır (Türel, 1994). O tarihlere dek birbirinden uzak duran kaçak yapılaşma ve yapsatçılık, ıslah imar planları sayesinde buluşmuş, eski gecekondu alanlarını hızla apartmanlara dönüştüren sürece taze kan sağlanmıştır. Islah imar planlarının açtığı yol sayesinde bu planlar olmadan da çok sayıda yerleşimde gecekonduların apartmanlara dönüşümü gerçekleşmiş, giderek kaçak yapıların doğrudan doğruya çok katlı inşa edilmesi uygulaması yaygınlaşmıştır. Artık günümüz Türkiyesinde 1960'lı yıllarda olduğu gibi, kullanıcının işgal yoluyla elde ettiği arsa üzerinde tek katlı gecekondusunu inşa etmesi kesinlikle söz konusu değildir.

Islah imar planları ile başlayan bu dönüşümün büyük ölçüde belediyelerin öncülüğünde ve himayesinde gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Yine Özal döneminde belediyeler ve imar mevzuatında yapılan değişiklikler ile belediyelerin hem gelirleri artırılmış hem de yetkileri önemli ölçüde genişletilmiştir.[18] Bu sayede ulusal düzeyde tıkanan ve yeni ekonomi politikalarının uygulanmasını olanaksız kıldığı popülist politika yapma tarzının yerel düzeyde hayat bulması sağlanmıştır. *Popülizmin ulusaldan yerele kayması* olarak adlandıracağımız bu süreç, kaçak yapılaşmanın sözü edilen dönüşümünde temel bir rol oynamış görünmektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz imar affı yasalarında, ıslah imar planlarına ilişkin tüm yetkiler belediyelere bırakılmıştı. 3290 sayılı yasada yer alan *"süratle gecekondulaşma istidadı gösteren alanlarda"* belediyeler eliyle ıslah imar

18 Burada Temmuz 1984 tarihli Büyükşehir Belediyeleri Kanunu (no:3030) ile 1985 tarihli İmar Kanunu (no: 3194) özellikle vurgulanmalıdır. Özellikle İmar Kanunu, planlama yetkisini belediyelere devrederek, belediyelerin kentsel gelişim üzerindeki etkisini önemli ölçüde artırmıştır.

planları yapılabileceği yolundaki hüküm ile, ilk başlarda istisnaî ve geçici olduğu düşünülen ve sadece kaçak yapılaşmış alanların yasallaştırılmasının bir aracı olduğu varsayılan ıslah imar planlarının, yapılaşmamış alanlarda da uygulanmasının yolu açılmış oldu. Bu sayede, ne olduğu konusunda tam bir açıklık bulunmayan ıslah imar planı, planlama mevzuatında yerini almakla kalmadı, yerel yönetimlerin büyük ölçüde keyfi ve denetimsiz uygulamalarına da zemin hazırladı. Yasada ancak Kasım 1985 tarihine dek yapılmış yapıların yasallaştırılabileceği hükmüne karşılık, 1985 sonrasında inşa edilen çok sayıda kaçak yapı ıslah imar planı kavramının belirsizliği sayesinde belediyeler tarafından kolaylıkla yasallaştırıldı. Çoğu belediyede ıslah imar planı uygulamasının '90'lı yılların sonlarına dek devam ettiği, daha önce ıslah planı yapılmış alanlara bu kez 'normal' imar planı yapılması yoluyla ek imar hakları verildiği bilinmektedir (Şenyapılı, 1998).

İmar afları, gecekondu alanlarında bir dizi farklılaşma yaratmıştır: Bir yanda kent içinde görece avantajlı konumda bulunan ve rantların baskısıyla hızla apartmanlara dönüşen, yoğunluğu artan, yeterli altyapı olanaklarından yoksun, çevre standartlarının düşük olduğu alanlar; diğer yanda, kent içindeki konumlarının avantajlı olmamasından dolayı, sahiplerinin çabalarıyla dönüştürülmesine çalışılan, kullanıcılarının gereksinimlerine yanıt vermekten uzak, hızla çöküntü alanlarına dönüşmeye başlayan gecekondu alanları hem fiziksel çevre özellikleri hem de kullanıcı profilleri açısından birbirinden ayrılmıştır.[19]

Yeni farklılaşmalar: Hemşehrilik mafyaya dönüşüyor

İşgalci-yapımcı-kullanıcı özdeşliğinin yıkılması, yani gecekondunun ticarileşmesi ile başlayan ve imar aflarında sonlanan bu dönüşüm, gecekondu yapım süreci içinde yer alan

19 Enformel konut alanlarının yasallaştırılması, başka ülke örneklerinde de bir dizi farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu konuda Mısır'a ilişkin bir çalışma için bkz. Soliman (1996).

grupların ayrışması ve dayanışmacı ilişkilerin çözülerek, yerini eşitsiz güç ilişkilerinin alması olarak da yorumlanabilir. Bu eşitsizliğin temeli, bazı aktörlerin diğerlerinin erişimini engelleyerek sürecin belli evrelerini bir anlamda tekelleştirmeleri ve böylelikle de sürece sonradan katılanlar üzerinden zenginleşebilmeleridir. Hem az sonra, hem de ileride Sultanbeyli'nin gelişim öyküsünü aktaracağımız bölümlerde, sürecin getirilerinin, sürece katılım tarihi ile yakından ilişkili olduğunu vurgulayacağız. Yani, arsa işgal sürecini denetleyen ve işgal edildikten sonra inşaat aşamasına kadar en az birkaç kez el değiştiren arsa döngülerine ilk başlarda katılabilen gruplar, bu süreçte çok büyük kazançlar elde edebilmektedir.

İmar afları ve ıslah imar planlarının yarattığı 'güven' ortamı sayesinde esas olarak boş arazilerin kaçak yapılaşmaya açılış tarzı değişmiştir. Artık yeni araziler, eskisinden çok daha pervasız, daha saldırgan yöntemlerle işgal edilmekte, buralarda doğrudan çok katlı apartmanların inşaatına başlanmaktadır. Önceki dönemlerde özel mülkiyet altındaki arazilerin işgali kesinlikle istisnayken, yeni dönemde özellikle ihtilaflı durumdaki özel araziler işgal edilerek yapılaşmaya açılmıştır. Arazi işgal ederek yapılaşmaya açmanın getirileri öylesine büyüktür ki bu, 'örgütsüz' bir kesimin kendi başına yapabileceği bir iş olmaktan çoktan çıkmış ve medyada yerleşmiş terimi ile *arazi mafyasının* işi olmuştur. Bugün Türkiye kentlerinin önemli bir bölümünde kaçak inşaata uygun araziler, mafya ve cemaat ilişkilerinin iç içe geçtiği gruplarca denetlenmektedir.

Kent çevresindeki yerleşime uygun arazileri işgal ederek yerleşime açmanın getirileri öylesine büyüktür ve bu tür araziler için güçleri eskisi ile kıyaslanamayacak öylesine çok sayıda aktör[20] rekabet içindedir ki, bu süreci eskinin masum yollarıyla örgütlemek olanak dışıdır. Bu denli büyük çıkarların dön-

20 İşte bu aktörlerden birkaçı: Kente yakın, erişilebilirliği yüksek büyük araziler arayan "hiper" marketler, uygun koşullarda "kapatacakları" arsalara aç toplu konut şirketleri ve kooperatifler, kendilerine uygun villa yapacak yer arayan yeni zenginler, kampus yapımına uygun kamu arazisi arayan, kaçak da olsa inşaatlarının açılışının cumhurbaşkanı tarafından yapılacağına emin özel üniversiteler, vb.

düğü bir alana girebilmek, her şeyden önce gereğinde kaba güç kullanabilmeyi, sadece formel ile enformelin değil, yasal ile yasadışımn da sınırlarında gezinebilmeyi mümkün kılacak ilişkileri gerektirir. Bunun için büyük olasılıkla çeşitli formel kanalların himayesini garanti altına alacak rüşvet vb. ilişkiler gereklidir. Kaçak yapılaşma sürecinin bu evresine ilişkin doğrudan bilgi edinmenin çok güç olduğunu ve elde sadece bazı gazete ve TV programlarına yansıyan bilgi kırıntıları bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunlar da sürecin bu aşamasının, işgale uğrayan arazinin özelliğine bağlı olarak belediye, tapu ve kadastro, orman işletmesi, defterdarlık gibi kurumlardan çeşitli düzeylerde bürokratlarla kurulan rüşvet bağlantıları olmaksızın örgütlenebilmesinin olanaksız olduğunu gösteriyor.[21]

Ancak arazi işgali nasıl örgütlenmiş olursa olsun, ilk işgali örgütleyenlerin arazileri doğrudan küçük parçalara bölerek elden çıkartmalarının kesinlikle söz konusu olmadığını belirtelim. İşgal edilen arazi, üzerinde kaçak konut yapımına uygun büyüklükte parçalara bölünene dek mutlaka en az birkaç kez el değiştirmektedir. Arazi işgal sürecini başlatan kesimler, neredeyse sıfır maliyetle elde ettikleri arazileri hızla ellerinden çıkarıp, bir an önce hızlı kazanç elde etmeyi tercih edeceklerdir. Gecekonduculara tek tek arsa satmak bu kesimin çıkarlarına ve ilişki tarzına uygun değildir. En uygun strateji, araziyi sonraki el değiştirme döngülerine aktaracak olan gruba devretmektir. Bu risklerin en aza indirgenmesi için de gereklidir.

Dolayısıyla işgal edilen araziler, giderek küçülerek el değiştirmektedir. Kaçak yapılaşma süreçlerine erişimin farklılaşmasına, bazı grupların diğerleri karşısında daha imtiyazlı konuma gelmesine yol açan da işte bu arazi el değiştirme döngülerinin ilk evrelerinde kurulan güç ilişkileridir. Döngünün kritik ilk aşamaları, büyük oranda cemaat-mafya tarzı ilişkilerin bir

21 Sultanbeyli özelinde ise yürüttüğümüz çalışmada bu konuda net sayılabilecek bir bilgiye erişemediğimizi belirtmek gerekir. Örgütlü arazi mafyasının Sultanbeyli'deki ilk arazi işgali ve yapılaşma sürecinde oynadığı rol konusunda edindiğimiz birbiri ile çelişen ve rivayetten öteye gidemeyen bazı bilgileri ileride aktaracağımızı belirtmekle yetinelim.

karışımı ile örgütlenmektedir. Bu cemaatler, hemen her durumda hemşehrilik ağları üzerine kurulan ilişkilerdir. Bunun yanı sıra, çeşitli politik, etnik ve dinsel çağrışımları olan cemaatler döngüye katılsa bile, hemşehrilik ilişkileri her durumda bu ağlara eklemlenmekte, hatta baskın hale gelmektedir. Burada ilginç olan nokta, hemşehriliğe dayalı ağların çoğu durumda farklı türde cemaat ilişkilerini bir araya getiren bir rol oynayabilmesidir. Burada farklı gruplar arasında oldukça ilginç koalisyonlar kurulabildiği inancındayız.[22]

Elbette ki burada sözünü ettiğimiz, bir yerden diğerine önemli farklar gösteren ve hakkında genelleme yapmanın neredeyse imkânsız olduğu bir süreçtir. Büyük ihtimalle, arsa değişim döngülerine ilk aşamalarda katılanların farklı davranış biçimleri olabilmektedir. Bunların bir bölümü, kısa dönemli kazançları ile yetinip döngüden çıkmayı ve o yöre ile olan bağlantılarını kesmeyi tercih edebilmektedir. Ama bir bölümünün de döngüde kalarak, o yörede yaşamını sürdürmeyi tercih ettiği kesindir. İşte arsanın el değiştirme döngülerine ilk başlarda katılan ve bu evrede büyük riskler üstlenerek yörede kalmayı tercih eden bu kesim, ileride inşaat sürecinin ve ardından da gündelik hayatın örgütlenmesinde önemli roller üstlenmektedir. Bir yandan sürece başlarında katılmış olmanın getirilerini toplayan bu kesim, diğer yandan da uzun vadede yerleşimin politik önderleri olma fırsatını da elde etmektedir. Yeni gelişen kaçak yerleşim alanlarında, belediye yokluğunda belediyenin gördüğüne yakın işlevler gören örgütlenmelerin temelini atan, belediye teşkilatı kurulduğunda belediyede aktif rol alan, çoğu durumda toplumun formel kurumlarıyla ilişkileri örgütleyen, talepleri dile getiren, yerleşimin kalıcı hale gelmesinde öncü rolünü oynayan, bu kesimdir.[23]

---

22 Örneğin Sultanbeyli'de arsa döngülerinin ilk evreleri büyük ölçüde İslami kesim tarafından örgütlenmiş olmasına rağmen, farklı bir politik görüşü temsil eden bazı gruplar Karadenizli olmaları koşuluyla bu döngüye ilk başlarda katılabilmiş ve Sultanbeyli'nin kuruluşunda önemli rol oynayabilmiştir.

23 Erder'in (1996) Ümraniye çalışması, ilk yerleşimcilerin yörenin politik önderleri haline gelmesine ilişkin çok ilginç örnekler içermektedir.

Arsalar küçülüp giderek artan hızda el değiştirdikçe, ilk başlarda kurulan cemaat-hemşehrilik ilişkilerinin zayıflaması kaçınılmaz olmaktadır. Süreç ilerledikçe ve nüfus arttıkça, yerleşimin ilk kuruluşunda temel rol oynayan cemaat ilişkilerinin de denetim gücü zayıflamakta, farklı kesimler kendi cemaatlerini örgütleyebilmektedir. Ancak bunu, yörenin gelişiminde belirleyici rol oynayan grubun çıkarlarına aykırı bir gelişme olarak değil de tam tersine, bu grubun sırtından zenginleşebileceği bir kesimin döngüye katılımı olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Burada önemli olan, sürece başında katılan kesimlerin, kurulan hiyerarşik güç ilişkilerinin tepesinde yer alma imkânını elde etmeleri, dolayısıyla zenginleşmeleri ve kendilerine yakın gördükleri grupları daha imtiyazlı kılacak ilişkileri sürdürmeleridir. Sürece sonradan katılan gruplara, öncekiler kadar hızlı yükselebilme kapıları büyük ölçüde kapanmış olmaktadır. Nöbetleşe yoksulluk adını verdiğimiz eşitsiz güç ilişkilerini cemaat-mafya karışımı ilişkilerle başlayan, özellikle de hemşehriliğe dayalı ilişkilerle beslenen iç içe geçmiş halkalar olarak görmek mümkündür. Halkalar büyüdükçe, kurucu cemaatin denetim gücü zayıflamakta, ancak yeni gelenlerin sırtından zenginleşebilme olanakları artmaktadır.

Şimdi nöbetleşe yoksulluk terimi ile özetlediğimiz ve 1980 sonrasının acımasız koşullarında kent yoksullarının kendi aralarında kurdukları eşitsiz güç ilişkilerini ve sonuçta birbirleri üzerinden zenginleşebilmelerini sağlayan ağ türü ilişkilerin kazananlarını ve kaybedenlerini daha net tanımlayabilecek bir noktadayız. Yukarıda da vurguladığımız gibi, '80 sonrasında kentte tutunabilmenin neredeyse temel şartı durumuna gelen kentsel rantlara el koyabilmek için, arsa işgali ile başlayan kaçak yapılaşma sürecine başlarda katılmak zorunludur. Peki sürece erken katılmak temel önemde ise, kimler ya da hangi gruplar bu fırsatı elde edebilmektedir?

Sisteme taze kan: Kent içi yer değiştirmeler ve Güneydoğu'dan göç

Açıktır ki, kaçak yapılaşma sürecine başlarda katılabilmek ancak bir dizi ilişki ve enformasyon ağına yakın olmak ile mümkündür. Bu, kentte hangi arazilerin hangi gruplarca yerleşime açıldığı, buralarda hangi koşullarda arazi elde edilebileceği gibi temel bilgilere erişmeyi gerektirir. Buysa çok büyük oranda kentte yerleşik grupların erişebileceği türde bir bilgidir. Dolayısıyla kente daha önceki göç dalgaları ile gelmiş bulunan ve çeşitli hemşehrilik ağlarına ve diğer cemaatlere yakın olan kitle, her bakımından avantajlı bir konumdadır. Bu kitlenin, nerelerin yerleşime açılmakta olduğu yolundaki bilgilere erişebilmesi ve bu bilgiler doğrultusunda hızla harekete geçebilmesi özellikle kırdan kente göçenlere oranla daha kolaydır. Öte yandan benzer bir görüş, kentte olmadığı halde kentli yerleşik gruplarla yakın ilişki içinde olan kırsal kitleler için de öne sürülebilir. Kentte yerleşmiş yakınları bulunan ve onların haberleri doğrultusunda harekete geçebilen, başka bir deyişle kente 'hazırlıklı' göç eden kesimler de bu sistemin getirilerini elde edebilme şansına sahiptir.

Dolayısıyla nöbetleşe yoksulluk koşullarında kazananlardan olmak için, hem sistem içindeki mevcut iletişim kanallarına hem de çeşitli hemşehrilik ve cemaat ağlarına yakın olmak ön koşuldur. Daha önceden kente yerleşmiş bulunan kesimler ile kent ile yakın ilişkilerini sürdürmekte olan kırsal kesimlere açık olan bu fırsatlar, kentte kurulu ağlara erişemeyenlere kapalıdır. Daha önceden geldikleri kentte kurulu ilişki ağlarının parçası olmayı başaramayan ve en önemlisi, kırsal kesimden 'hazırlıksız' göç eden kitleler kaybetmeye mahkûmdur.

1980'li yıllarda başlayan ve '90'larda hızlanan iki gelişme, nöbetleşe yoksulluk sisteminin sorunsuz yürümesini sağlayacak koşulları yaratmıştır. Bunlardan birincisi, son dönemlerde giderek hızlanan kent içi yer değiştirmelerdir.[24] Önceki göç

24 1980 sonrasında kent içindeki yer değiştirmelere ilişkin yapılmış çok az çalışma vardır. Ankara, Gaziantep, İstanbul ve İzmir gecekondu bölgelerinde 2800

dalgalarıyla kente gelen, kimi tutunmayı başaran ve daha yüksek kazançları hedefleyen, kimi tutunamayan ve çoğunlukla kurulu gecekondu bölgelerinde ancak kiracı olarak kendisine yer bulabilen, ama her ikisi de kenti tanımış ve belirli bir kent deneyimini edinmiş kitle, hızlanan kent içindeki yer değiştirme hareketleri ile nöbetleşe yoksulluk sistemine önemli bir dinamizm katmıştır.[25] Bu kesimin artan hareketliliği, sistemin kazananlarını yaratmıştır.

Nöbetleşe yoksulluk sistemini besleyen ikinci kaynak, Güneydoğu'dan kitlesel göçtür. Güneydoğu'dan özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan kitlesel göç, birçok açıdan Türkiye'de yaşanmış önceki göç deneyimlerinden farklılık taşımaktadır.[26] Öncelikle bu kesim, kelimenin tam anlamıyla kente hazırlıksız göç etmek durumunda kalmıştır. Öncekilerin tersine kent ile önceden tanışıklık kurmalarını sağlayacak herhangi bir irtibata giremeyen Güneydoğulu kitle, kopuş niteliğinde bir göç süreci yaşamıştır. Erder'in (1998b) haklı olarak *travmatik* adını verdiği bu göçle eğitimsiz, uysal ve kentte karşılacaklarına kendisini hazırlama olanağı bulamamış büyük bir kitle kentle-

---

denek ile kapsamlı bir çalışma yürütmüş olan Şenyapılı'nın (1996) bulguları, bu konuda dolaylı da olsa önemli ipuçları sağlamaktadır. Şenyapılı'nın bulgularına göre, inceleme yapılan gecekondu alanlarında yaşamakta olan gecekondu sahiplerinin ortalama %60'ı aynı kentin farklı mahallelerinden taşınmışlardır. Sultanbeyli'ye ilişkin bulgularımızın da benzer yönde olduğunu vurgulayalım. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına dayanarak yaptığı çalışmasında Özbay (1998), kentiçi yer değiştirme hareketleri ile sosyal tabakalaşma dinamiklerini birlikte değerlendirme girişiminde bulunmaktadır.

25 Şenyapılı'nın bir önceki dipnotta sözünü ettiğimiz çalışması, önceki dönemlerde kente gelen ve gecekondu bölgelerinde kiracı olarak yaşayan kesimin son derece hareketli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgulara göre, şu anda oturmakta olduğu gecekondusuna sahip olanların %67.3'ü bir önceki konutlarında kiracı konumundadır. Gecekondu bölgelerinde kiracıların yaşadığı konutların kalitesi düşüktür ve diğerlerine oranla daha küçüktür. Bu kesim daha gençtir ve kent mekânında hareket etmeye daha hazırlıklıdır.

26 1990'lı yıllarda Güneydoğu'dan yaşanan zorunlu göç konusunda yapılmış az sayıda araştırma vardır. Göçmen kitlenin kentte kurduğu yaşama ilişkin bkz. Erder (1997 ve 1998b). Ayrıca çeşitli siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları tarafından yapılmış bazı araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalardan yapılan kısa alıntılar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından "Bilanço 98" dizisi kapsamında yayınlanan *75 Yılda Köylerden Şehirlere* başlıklı çalışma içinde yer almaktadır.

re akmıştır. Kente bir ölçüde gönülsüz olarak ve en önemlisi kendi belirleyemediği koşullar altında akın eden bu kitle, nöbetleşe yoksulluk sisteminin en altında yer almış ve diğer göçmen gruplar hemen her durumda bu kitlenin dezavantajlarını sonuna dek kullanmıştır. Sultanbeyli özelindeki bulgularımız, özellikle 1990'ların ortalarından itibaren buraya Güneydoğu'dan önemli bir göç olduğunu ve bu kesimin her ölçüte göre, ilçenin en yoksul kesimini oluşturduğunu ve en zor koşullar altında yaşadığını ortaya koymaktadır. Ama bu kesim arasında da himayeci ilişkilerin yaygınlık kazandığı, ancak kendi varlık koşullarını değiştirebilme gücünden önemli ölçüde yoksun olduğu gözlenebilmektedir.

Hem Sultanbeyli, hem de İstanbul bütününe ilişkin gözlemler, Güneydoğu'dan yaşanan travmatik göçün, Türkiye kentleşmesinin son 10-15 yıldaki ucuz işgücünü sağladığını açıklıkla ortaya koymaktadır. Sultanbeyli'de gözlediklerimiz de, sadece ucuz işgücü kaynağı olmanın ötesinde bu kesimin, kentli yoksulların kendi aralarında kurdukları güç hiyerarşisinin en altında yer aldığını doğrulamaktadır. Nasıl kent içi hareketlilik, sistemin kazananlarını üretmişse, Güneydoğu'dan yaşanan kitlesel göç de sistemin kaybedenlerini yaratmıştır.

Nöbetleşe yoksulluğa ilişkin olarak vurgulanması gereken bir diğer nokta da, özellikle emlak piyasasına dayalı ilişkiler temelinde kurulmuş olmakla birlikte bu sistemin işgücü piyasasında kurulu paralel ilişkilerden de beslenmekte olduğudur. Yayımlanmamış bir çalışmalarında Güvenç ve Işık (1998), İstanbul'da işgücü piyasasında kökene dayalı önemli farklılaşmalar olduğunu belirlemişlerdir. Bu çalışmanın temel bulgusu, üretimin Fordist temellere göre örgütlendiği modern işkollarında (örneğin ana kimya, ilaç, kâğıt ürünleri, cam, çimento, motorlu araçlar imalat sanayi), kökene dayalı belirgin bir farklılaşma yokken, daha geleneksel üretim koşullarına sahip, artizanal ilişkilerin hüküm sürdüğü işkollarında, kimi göçmen gruplarının açık bir hakimiyetinin söz konusu olabildiğidir. Sadece himayecilik ilişkileri ile açıklanabilecek bu tür yığılmalar, belirli işkollarında da, nöbetleşe yoksulluktakine benzer

eşitsiz güç ilişkilerinin kurulmuş olduğu ve sistemin getirilerinin, ilişki ağlarına göre eşitsiz bir şekilde paylaşılmakta olduğunu göstermektedir. Kökene dayalı yığılmaların en net ortaya çıktığı işkolları, göçmen kitlenin kent deneyiminde temel önemde rol oynayan konut inşaatı ve konfeksiyon-triko sektörleridir. Örneğin İstanbul'da konut inşaat sektöründe Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Tokat, Trabzon, Bayburt ve Batman illerinde doğmuş olanların, İstanbul ortalamalarını çok aşan oranlarda temsil edildikleri görülmektedir. Ancak ilginçtir ki, bu göçmen grupları konut inşaat sektöründe aynı koşullarda yer almamaktadır. Bu gruplar arasında Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon doğumluların önemlice bir bölümü, işveren ya da kendi hesabına statüsünde çalışırken, adı geçen diğer göçmen grupların üyeleri, özellikle de Güneydoğu doğumlular ücretli statüsünde çalışmaktadır. Benzer şekilde, konfeksiyon ve triko sektöründe de, köken temelli farklılaşmalar olduğu, bu kesimde de Güneydoğu kökenlilerin ağırlıkla ücretli statüsünde çalıştıkları görülmektedir (Güvenç ve Işık, 1998).

Konut ve konfeksiyon-triko işkolları özelinde gözlenen bu tür ayrışmalar, bu derece belirgin olmasa da ayakkabı imalat, gıda, deri giyim gibi imalat sanayi işkolları ile, bazı perakende işkollarında da söz konusudur. Burada önemli olan, tıpkı nöbetleşe yoksulluğun temel dayanağı olan kaçak yapılaşma sürecindeki farklılaşmalara benzer bir şekilde, işgücü piyasasının bazı kesimlerinde de kimi göçmen gruplarının sektöre giriş/çıkış koşullarını denetleyebilmesi ve diğer göçmen gruplarının tabi konumlarının sürmesine yol açan ilişkilerin yerleşmesini sağlayabilmesidir. Tıpkı emlak piyasasında oluşan getirilerin ve yükselme fırsatlarının hemşehrilik temelli ilişki ağlarına göre eşitsiz paylaşılması gibi, işgücü piyasasındaki fırsatlar da kimi gruplar tarafından tekelleştirilebilmekte, diğer grupların bu fırsatlara erişimi kısıtlanabilmektedir. Vurgulanması gereken bir diğer önemli bulgu da, Güneydoğu kökenli kitlenin işgücü piyasası içinde de emlak piyasasındakine benzer bir konumda yer alması, her iki piyasanın da en altında yer alan kesimi oluşturmasıdır.

Son Birkaç Söz: Formelin Çöküşü

1980 sonrasının değişen koşullarında nöbetleşe yoksulluk sisteminin, kent yoksullarının var oluş mücadelesinde ne denli önemli bir yer tuttuğunu gösterebilmiş olduğumuzu umuyoruz. Bu, kendi kazananlarını ve kaybedenleri üreten bir sistemdir. Yoksul kesimin kendi içinde bir grubu daha büyük bir yoksulluğa iterek yükselme uğraşına dayanan acımasız bir ekmek kavgasıdır burada söz konusu olan.

Kentli yoksulların bu denli acımasız bir süreçle kendi içinde ayrışması, toplum bütününde gecekondu ve yoksulluk olgusuna karşı eskisinden farklı tepkilerin doğmasına yol açmış; Erder'in (1997) aktardığı gibi medyanın *"bunlar mı yoksul?"* türü değerlendirmelerine zemin hazırlamıştır. Öte yandan bu her ne pahasına olursa olsun yükselme kültürü, az sonra *"Sultanbeyli'yi nasıl anlatmalı?"* başlıklı bölümde özetleyeceğimiz İstanbul çalışmalarında kendini gösteren geçmiş özlemi ile birleştiğinde, ince fakat oldukça tehlikeli bir kültürel ayrımcılığı da beslemiştir.

Gecekondu olgusunun ve kent yoksulluğunun geçirdiği değişimlerin farkına varan çok sayıda araştırmacı, haklı olarak gecekondu teriminin değişen ilişkileri yeterince yansıtmadığını vurgulamış ve farklı terimler önermişlerdir. Erder'in (1996) önerdiği *"kent hukuku dışında oluşmuş alanlar"* terimi, belki de en yaygın kabul görmüş terimlerdendir. Söz konusu alanların mevcut mevzuata aykırı yapılaşmalar olduğunu göstermesi anlamında yerinde olsa da bu terim, Türkiye'de kapsayıcı ve işleyebilen bir kent hukuku olduğu yanılsamasını yaratmaktadır. Oysa daha önce de sık sık vurguladığımız gibi sorun, özellikle 1980 sonrasında meşruiyeti geniş toplum kesimlerince kabul edilen bir kent hukuku oluşturulamamış olmasında yatmaktadır. Benzer bir şekilde de Buğra (1998) da gecekondu olgusunun ticarileşmesi ile başlayan yozlaşmayı *"ahlaksız konut ekonomisi"* terimi ile tanımlamaktadır. Eğer bir yozlaşma söz konusu ise bu yozlaşmanın sadece gecekondu için söz konusu olduğunu çağrıştırması anlamında bu terimi de yanlış

bulduğumuzu daha önce vurgulamıştık.

Gecekondulaşma sürecinde gözlenen yozlaşmayı daha ileri noktalara götüren, hatta Türkiye'nin 1990'larda yaşadığı genel yozlaşmanın temel nedeni olarak gören araştırmacılar da vardır. Özellikle Kongar'ın (1998) bu yaklaşımın en uç örneğini temsil ettiğini söyleyebiliriz:

> "Türkiye'deki kentleşme ... devletin boş bıraktığı alanlarda at oynatan yasadışı grupların devlet ve birbirleri karşısındaki göreli güçlerine göre biçimlenmiştir... Bu süreç ... toplumsal olarak bir değer yozlaşmasını da birlikte getirmiştir. Bu bölgelerde esas olan ... kaba kuvvet ve hemşehrilik ya da akrabalık ilişkileri gibi dayanışma örüntüleridir. [İ]ç göç ile açığa çıkan yasadışı yağma, bir süre sonra, tüm ülkeyi, siyasal eklemlenme yoluyla etkisine almıştır" (Kongar, 1998: 578).

1980 sonrasının gecekondulaşma süreçlerinin eskisi ile kıyaslandığında hiç de masum olmadığını vurgulaması anlamında yerindedir Kongar'ın sözleri. Ama eğer bir yozlaşma söz konusu ise, bunun sadece enformel kesim için söz konusu olmadığı ve bu yozlaşmanın asıl kökenlerinin toplum formel kesimlerinde aranması gerektiği inancındayız. Gecekonducuların, toplumun geri kalanından farklı bir şey yaptığını kim iddia edebilir ki? Onlar da tıpkı orta ve üst sınıflar gibi, karşılaştıkları sorunlara sadece kendi gibi olanlarla birlikte çözüm aramak dışında bir şey yapmış değiller. Onlar da kolay kazanç uğruna, her tür yozlaşmaya hazırlar, tıpkı toplumun diğer kesimleri gibi.[27]

Türkiye'de 1980 sonrasında tümüyle yasal görünen ilişki ve süreçlerin bile ne denli yozlaşmaya açık olduğu, aslında sonuçları son derece vahşi olabilen bir klientelizme zemin hazırladığı çok sayıda örnekle ortada. İster Türkiye modernleşmesinin başarısızlığı densin, ister, 80 sonrasının özel koşullarına

27 17 Ağustos depremi üzerine yazılmış en iyi değerlendirmelerden biri olan yazısında Ömer Laçiner (1999), hem mağdur hem de müsebbip olarak nitelediği orta sınıfların ikiyüzlülüğünü ortaya koymakta. Bu ikiyüzlülüğün sadece orta sınıflar için değil toplumun tüm kesimleri için geçerli olduğu inancındayız.

bağlansın, sorun büyük ölçüde formelin bozulmuş, kendini topluma kabul ettirememiş olmasında ve bizler açısından en önemlisi, işleyebilen bir kent hukuku kuramamış olmasında yatıyor. Ömerli baraj havzasını tehdit eden sadece Sultanbeyli'nin gecekonduları değil ki! Unutmayın ki, orman alanına ruhsatsız inşa edilen Koç Üniversitesi'nin açılışı, cumhurbaşkanı tarafından yapıldı. Boğaz'daki villalarda oturanlar da hiçbir ölçüte göre yoksul sınıfına alamayacağımız gruplar.

Söylemeye çalıştığımız, kendinden başka herkesi suçlu gören ama kendisi hiçbir bedel ödemeye yanaşmayan bir bakışın toplumun tümüne yayılmış olmasıdır. Buna elbette ki gecekondululular da dahil. Ama sadece onlar değil. Orta ve üst sınıfların yakın geçmişi, hiç de masum sayılamayacak örneklerle dolu. Bu, tek yüce değer olarak parayı kabul eden ve bu amaca ulaşmak için her yolu meşru gören bir felsefenin izleri değil mi? Türkiye'deki kent hukuku bu denli dar, bu denli dışlayıcıyken, gecekonduları *"kent hukuku dışında oluşmuş alanlar"* olarak nitelemek, bizce yanlış tavır almak anlamına geliyor. Ve gecekonduya *"ahlaksız"* demek, toplumun başka kesimlerindeki ahlaksızlıkları gizleyebiliyor. Vurguladığımız gibi asıl sorun, *formelin çökmüş olmasında* yatıyor. 2001 Şubat krizinde bir kez daha ortaya çıkan bu çöküşe kitabın sonunda bir daha değinmek fırsatımız olacak. Şimdi kameramızı Sultanbeyli'ye çevirme vakti.

21 Temmuz 1998, Salı- Sultanbeyli (MMP)

Bugün anketörler gelecek. 5'i erkek, 5'i kız. Saat 9'da biz belediyedeki toplantı odasına geçtik, beklemeye başladık. Kızların hepsinin gelmesine karşın, sadece bir erkek gelebildi. Oğuz zaten söylemişti, kızlar inanılmaz şekilde ilgili diye. Evet gerçekten çok ilgililer...

Kızlarımızın ikisi çarşaflı. Diğer üçü de türbanlı. Anlaşmak hiç zor olmadı. Hatta bazıları çok candan. Tek sorun arabaya bindiğimizde yaşanıyor. Kızlardan hiçbiri ön koltuğa oturmuyor.

Anketörlerden birisi genç bir kadın, boyunca kızı var. Kızını da anket çalışmasına getirmiş. Bu akşam en son onları, anket yerinden aldım. Gelirken epey lafladık. Fatih'ten gelmişler. En büyük sıkıntısı annesi ve babasının hiç hoşlanmadığı bir tarikatın üyesi olmaları. Bu tarikattan korktuğu, kadının yüzünden okunuyor.

21 Temmuz 1998, Salı- Sultanbeyli (OI)

Anket başladı. Sabah buluşup anket yapılacak yerlere dağıttık. Olabildiğince birbirine yakın yerleri seçmeye çalıştık. 5 kız, arabada inatla arka koltuğa oturdular. Ön koltuk boş olmasına rağmen hepsi sıkış tepiş arka koltuğa yerleştiler. Anket yapılacak adresler birbirinden pek uzak değil ama "gerekirse arayın, biz götürürüz" dedik.

22 Temmuz 1998, Çarşamba- Sultanbeyli (MMP)

Bugün kötü uyandım. Hastayım galiba. Galiba değil, ciddi ciddi hastayım. Ateşim var, kulağım ağrıyor. Bir yıl önce de böyle olmuştu. Doktor

kulağımda mantar olduğunu, grip gibi bir enfeksiyona yakalanırsam tekrarlayacağını söylemişti. Dediği çıktı işte.

Kaldığımız oda acayip rüzgâr alıyor. Pencereyi açarsak, içeride sanki fırtına esiyor. Hava çok sıcak olduğundan pencereyi gündüz açık tutuyoruz. Lakin gece durum değişiyor. Özelikle yatarken ben pencerenin kapanmasından yanayım. Nedeni gayet açık; ben sonradan Sultanbeyli misafirhanesine intisap ettiğimden, Oğuz kendisine korunaklı yerdeki yatağı seçmiş ve de pencere yanı yatak bana kalmıştı. Yatarken pencere açıksa sanki yatağımda değil de, rüzgârlı bir bayırda yatıyorum hissiyatına kapılıyorum. Fakat Oğuz da tuhaf bir adam. Gece uyanıp, nefes alamıyorum diye pencereyi açıyor. O açıyor, ben homurdanarak kapatıyorum. Uyusam da Oğuz pencere kenarına yaklaştığında bir gözüm hemen açılıyor. O yatağına döndüğünde ben hemen davranıp kapatıyorum. Bu neredeyse, gecelik bir rutinimiz haline gelmişken, dün ben uyuyakalmışım. Gece boyunca pencere açık kalmış tabii.

Oğuz da sürekli bir rafting tutturmuş. "Senin orada kulağına su kaçmış. O, orada iltihaba neden olmuş, ağrı yapmış" filan deyip duruyor. Geldiğimden beri bu raftinge taktı zaten. Hocam sen açık bıraktığın pencereye bak!

Doktora gittik. Doktor A. çok iyi bir çocuk. İyice muayene etti. Antibiyotik verdi. Bugün dinlen dedi. Oğuz işe gitti, ben odaya yatmaya geldim.

Geldiğimiz günden beri, sanal mı gerçek mi olduğunu bilemediğimiz bir Mehmet abiyle uğraşıyoruz. Birileri kapıyı hiç çalmadan çat diye açıp "Mehmet abi burada mı?" diye soruyor. İlk günlerde bu Mehmet abi hiç kafama takılmadı, ama bugün odada kaldığımda, birileri dört kere Mehmet abi burda mı diye çat kapı odaya girince huzursuz oldum. Bir de merak sardı, kim bu Mehmet abi acaba?

22 Temmuz 1998, Çarşamba- Sultanbeyli (OI)

Melih'in birkaç gündür süren halsizliğinin nedeni anlaşıldı. Benim burada numerataj cetvelleri ile boğuşup anketörleri ayarladığım sırada tatilde rafting yaparken beyefendinin kulağına su kaçmış. Sonradan da iltihaplanmış. Ateşi çok yükseldi. Sıkı bir antibiyotik tedavisinde. Aslında her ikimizin de çok dikkat etmesi gerek. Burada hastalanmak çok kolay; sıcak, rutubet ve rüzgâr. Alışık olduğumuz bir hava değil, buranın havası.

23 Temmuz 1998, Perşembe- Sultanbeyli (MMP)

Bugün daha iyiyim, ama hastalığım hâlâ sürüyor. Sabah anketörlerle buluştum. Bazılarını gidecekleri yerlere bıraktım. Anketörlerin arasında zehir gibi bir kız var. Bu çalışmanın ona da faydası olduğunu, Sultanbeyli'yi tanımasına yol açtığını söylüyor. Mesela bugün bir aileyle yaptığı

ankette evin genç kızının sadece bahçeye çıkmasına izin verildiğini görmüş. Bunu hayretle anlatıyor. Kendisinin hiç böyle sorunları yok. İstanbul'a gidip geliyor. Sultanbeyli Milli Gençlik Vakfı'nın en faal üyelerinden biri.

Mehmet Abi kim diye herkese sordum, ama tatmin edici bir yanıt alamadım.

23 Temmuz 1998, Perşembe- Sultanbeyli (OI)

İlk gelen anketler hiç fena değil. Oğlanlar yeni birini bulmaktan vazgeçti. "O ayrılanın yerine de biz yaparız" diyorlar ama umutlu değilim. İstisnasız tüm anketörler şaşkın durumda. Çoğu yıllardır burada yaşıyor ama kendilerinin bile bilmediği bir Sultanbeyli olduğunu keşfettiler. "Sultanbeyli'nin de varoşları varmış" dedi oğlanlardan biri. Oğlanlar mızıldanmaya da başladılar, hep uzak yerlerin kendilerine verildiğinden şikayetçiler.

24 Temmuz 1998, Cuma- Sultanbeyli (MMP)

Uzaylı olma meselesini sorunsuz hallettim görülüyor, lakin Sultanbeylili gibi davranmam noktasında bazı problemler var gibi.

Bugün tam cuma namazı vakti belediyede idik. Öğle yemeklerimizi genelde belediyenin yemekhanesinde yiyoruz. Yemeğimizi yedikten hemen sonra H. ve D. bize "hadi cuma namazına gidelim" dediler. Oğuz da ben de, "biz cuma namazı, hatta hiç namaz kılmayız" diyemedik. Çok sevdiğimiz bu arkadaşlarımızı kırmak mı istemedik, yoksa 'Sultanbeylili gibi davranmayacağız, biz neysek oyuz' davranışını sergileyecek medeni cesaretimiz aslında pek yok mu, bilemedim. "Bizim işimiz var, siz gidin, biz sonra geliriz" türünden gevelemelerle kaçtık oradan. Bu konu hakkında hiç konuşmadık sonra Oğuz'la. Sadece cumaları belediyede yemek yememeye karar verdik.

Hâlâ Mehmet abi kim bilmiyorum. Ama bugün ben de aynı numarayı ne olduğunu anlamadığım bir başka olayı çözmek için kullandım. Kaldığımız binanın iki kat aşağısına iki gündür bir sürü insan girip çıkıyor. Fark edilmeyecek gibi değil. Hep boş olan katta hummalı bir kalabalık var. Tuhaf bir koku burnumuzdan hiç gitmiyor.

Ne oluyor aşağıda? Kime sorsak kem küm edip bir şey söylemedi. Ben de bunun üzerine gittim, kapıyı hiç vurmadan çat diye açtım, "Mehmet abi burada mı?" dedim. İçeride sakallı adam bir çocuğun kolunu bacağını tutmuş bir şeyler yapıyor, muhtemelen tedavi ediyor. Ben kapıyı öyle hiç çalmadan açınca adam "tövbe estağfurullah" gibi bir şeyler söyledi, ama beni cevaplamadı. Dışardakiler benim bu kadar rahat olduğumu görünce adamın ünlü bir kırıkçı çıkıkçı olduğunu söylemekten çekinmediler.

24 Temmuz 1998, Cuma- Sultanbeyli (OI)

Melih iyileşti. İyileşir iyileşmez de müthiş bir keşifte bulundu. Birkaç gündür anlamlandırmakta güçlük çektiğimiz şeyler oluyor burada. Bir süredir akşamları bi, anın kapısı kilitlenmiyor. Kilitlenmediği gibi ne olduğunu anlayamadığımız bir hareketlilik var. Kapıya sıra sıra lüks arabalar yanaşıyor, geç vakitlere kadar da ayrılmıyor. Gelenler 3. katta toplanıyorlar. Ağır bir tütsü kokusu yayıldı üstelik. Daha da garibi son iki günde en az üç kişi odanın kapısını çalmadan içeri dalıp, "Mehmet abi burada mı?" diye sordu. Sonuncusuna biz de "Mehmet abi 3. katta" deyiverdik. Sonunda Melih dayanamadı ve benim hayatta cesaret edemeyeceğim bir şeyi yaptı. İndi 3. kata ve "Mehmet abi nerede?" diye sordu. Anlaşıldı ki, Konya'dan "çıkıkçı hoca" gelmiş, belediyenin kendisine tahsis ettiği 3. katta hasta kabul edermiş.

Kaymakamlığa uğradık bugün. Kaymakam 25 yıldır kaymakamlık yapan ve burayı bir sürgün yeri olarak gören biri. "Buraları ben düzeltirim" gibisinden bir havası var. Belediye ile kapışmalarını, Ali Nabi ile ilgili bir sürü dedikoduyu ve en az 4 ya da 5 hanımı olduğunu anlattı büyük bir keyifle bugün. Bizi de kendinden bildi ve aramızda göz kırpışmalara, vücut diline uzanan, gizli, adı konmamış bir ortaklık kuruverdi kendince. Kaymakamlık burada tuhaf bir konumda. Bir dolu kentte, kasabada valilik ya da kaymakamlık, öyle bir yerdedir ya da binası öyle bir binadır ki, gören anlar hemen "merkez" ile karşı karşıya olduğunu. Burada ise tam tersi. Belediye merkezde. Sultanbeyli standartlarınca, ihtişamlı bir binada. Kaymakamlık ise 'periferi'de. Kimsenin kapısından girmediği, önünden geçmediği bir yerde kurulu. Yalıtılmış, dışlanmış, uzakta tutulmuş konumu ilk bakışta fark ediliyor. Oysa belediyenin çevresi nasıl hareketli. E.'nin buraya gelmeden önce yaptığı "Sultanbeyli Cumhuriyeti" benzetmesi doğru galiba.

Kaymakamlıkta çalışanlar da burayı bir tür kale gibi görüyorlar. Çok açık bir dışlanmışlık, kuşatılmışlık duygusu içindeler. Öğlenleri dışarı çıkmıyorlar, yemeği dışarıdan getirtiyorlar. Mesai bitince de hemen kaçıyorlar buradan. Kaymakamlıkta Yazı İşleri Müdürlüğü yapan M. Hanım buna çok tipik bir örnek. Maltepe'de yaşıyor. İki araç ile buraya geliyor, yaklaşık bir küsur saat süren bir yolculukla. Gelir gelmez kendisini kaymakamlığa atıyor ve öğle tatilleri de dahil hiç çıkmıyor oradan. Başı açık olduğu için şimdiye dek herhangi bir şekilde taciz falan olmamış ama yolda kendisine bakışların farklı olduğunu söylüyor. İlçelerin yazı işleri müdürleri her ay toplanırmış. "Ben davet edemedim" diyor. "Davet edip ne yapacağım, nerede ağırlayacağım ki burada insanları?" 8 aydır burada çalışıyor ve burada kendisini geçici görüyor. "Burayı bir sıçrama tahtası olarak kullanacağım" diyor.

Aslında burada ters yüz olan sadece merkez-periferi ayrımı değil ki. Ne bileyim, bildiğimiz kent ekonomisi kuralları burada çalışmıyor. TEM'in

karşı tarafında Adil Mahallesi'nde imarlı, tapulu küçük bir bölüm var. Eskiden göçmenlere dağıtılan arazilerden olduğu için üzerine kaçak inşaat yapılamamış. Burada tapulu, imarlı arsaların fiyatları, kaçak yerlerdekinin yarısı dolaylarında. Çünkü imarlı olduğu için, istediğince yapılaşmak mümkün değil buralarda. Sultanbeyli'de konutların %60'ı, belki de daha fazlası boş ve hâlâ inanılması güç bir inşaat faaliyeti sürüyor. İnsanlar burada boş kalacaklarını bildikleri binalar inşa etmek için milyarlar harcıyor, varını yoğunu döküyor, en kötü koşullarda yaşamaya razı oluyor. İnşaatına boş kalacağını, yıllarca kimsenin oturmayacağını bildiği bir kat daha ekliyor, ama örneğin oturduğu evin cephesine sıva yapmıyor.

Bugün yemeği farklı bir yerde yedik. "Osmanlı Sofrası" adıyla yeni açılmış ve buranın standartlarınca lüks sayılabilecek bir lokantaya gittik. Mekân gayet şık, garsonlar olabildiğince kibar. Ama burada da masada bıçak yok. Her durumda bıçağı istemek gerekiyor. Bıçak bizim için neredeyse farklılığımızın bir simgesi haline dönüştü. Farklılığımız bilinsin istediğimiz durumlarda hemen bıçak isteyerek, aramıza mesafe koyabiliyoruz. Ama bırak bıçak kullanmayı, hangi yemeklerin çatalla yendiği konusunda bile kafam karıştı. Çatalla yenir bildiğim yemeklerin çoğu burada kaşıkla yeniyor.

25 Temmuz 1998, Cumartesi- Sultanbeyli (Ol)

Önemli bir gündü bugün. Önce sabahtan Kurtköy'e gittik, Sabriler'e uğradık. Sabri ile Sultanbeyli'ye döndük. "Osmanlı'dan günümüze sünnet" üzerine bir yazı hazırlıyor, sünnet şölenini kaçırmak istemedi. Şölen, stadyumda yapıldı. Bizler protokol için ayrılan yerde oturduk. Protokolde bizim de adımız anons edildi. Hazırlıksız yakalandım, şaşırdım. Sabri, belediyedekiler ile İslam üzerine hararetli bir tartışma yaparken Melih fotoğraf çekti, ben de kamera ile çekim yaptım epeyce.

Sünnet şöleninin ilk günü stadyumda yapıldı. (Bu stadyum arsası nasıl boş kalabilmiş araştırmalı.) Elbette harem-selamlık ayrımı vardı stadyumda. Protokol tribününün sağında kadınlar, solunda erkekler. Oturduğum yerden kadınları uzun süre kameraya çektim. Çoğu kara çarşaflı olsa da aralarında çok şık türbanlılar vardı. Hatta bir türbanlı kamera ile çekim bile yapıyordu. Şölen dedikleri de judo, karate, güreş gösterileri. Kaba saba, güce dayalı bir köylü kültürü, burada hakim olan.

26 Temmuz 1998, Pazar- Sultanbeyli (MMP)

İki gündür toplu sünnet merasimi ile haşır neşiriz. Belediye, 1.200 kadar çocuğu bedava sünnet ettiriyor. Dün, tören faslı vardı. Her ne kadar törene en makul halimi takınarak gitsem de, hiç sevemedim. Bugün de kesimler var. Dr. A. toplu kesim işine sabah başladı. Bize inanılmaz ilgi gösterdi. Oğuz kirvelik yaptı bazı çocuklara. Ben de, A'nın sünnet konu-

sunda verdiği teknik ayrıntıları dinledim. Çocuklar inlerken Dr. A. bana değişik kesim şekillerini, deri altında oluşan stigmaları tek tek göstererek anlattı. Kendisine hakikaten müteşekkirim. Orada ne kadar kaldık bilmiyorum, ama kesik pipi tepeciği biz geldiğimizden beri bayağı artmıştı.

Sonra tekrar yollara çıktık. Hep söylediğim bir şey var. Şu andaki İslamcı ideoloji gayet yaşlı bir ideoloji. Benim gördüğüm, ağır ol da molla desinler türünden, 60 yaş ve daha yukarısındaki erkeklerin gündelik dünyasında imbiklenen br yaşantı biçimi. Bunun en büyük örneği Sultanbeyli. İslamcı ya da değil, erkek ya da kız, hiçbir gencin yapacağı bir şey yok Sultanbeyli'de. Sultanbeylili gençler de aslında çok sıkılıyorlar. Kime sorsam aynı sorundan yakınıyor. Öte yandan Sultanbeyli'yi idare edenler eserlerinden son derece memnun görünüyorlar...

Bu konuyu öğleden sonra sevgili arkadaşlarımız T. ile K.'yı ziyaret ettiğimizde konuştuk. Her ikisi de Sultanbeyli sürecini çok iyi bilen 'kentli' İslamcılar. Bugünkü konuşmalarda söyledikleri özetle şu: Bir gencin içerisindeki enerji, rahat bırakıldığında kaçınılmaz olarak kontrol edilemez ve militan uçlara giden bir şey. Gençlerin ön plana çıkartılması ya da onlara yönelik bir şey yapılması başlangıçta iyi olabilir, ama bu sonra sizin istediğiniz ve amaçladığınız şeylerin dışına taşabilir. Bu nedenle, şu andaki yaşlı gibi görünen İslamcı ideoloji daha iyi ve bu, militan öğelere izin vermemeyi sağlıyor. Bu nedenle Sultanbeyli Belediyesi gençlere yönelik bir şeye pek kalkışmayacak. Fakat yaşlı yaşam biçimine uygun bir kültür merkezi açmak istenirse, buna da karşı çıkmayacak.

Gençlere yönelen onların militan özelliklerini ön plana çıkartan bir MHP, Sultanbeyli'nin sıkılan gençlerine daha cazip bir alternatif olabilir mi? Bunu zaman içerisinde göreceğiz.

Bu arada T. ile K.'ya, "Mehmet abi burada mı" diye birilerinin kapıyı açıp durduğundan bahsettik. K., "sizi denetlemek için böyle şeyler yapabilirler" dedi.

26 Temmuz 1998, Pazar- Sultanbeyli (OI)

Ben böyle bir gün yaşamadım. Ben ben olalı böyle bir şey görmedim. Aslında hemen değil birkaç gün sonra yazmalıyım belki olanları. Birkaç gün geçmeli ve ben tam olarak adını koymalıyım neler olduğunun.

Dün sünnet şöleninin açılışı vardı stadyumda. Bugün de "kesim" işlemleri başladı. 5. katında bizim kaldığımız binanın 2. katında yapıldı kesim işlemleri. Burası anladığım kadarıyla belediye çalışanları için kreş olarak yapılmış ama hiç kullanılmış mı emin değilim. Onlarca, yüzlerce çocuk, anneleri babaları, her yer bağrış çağrış içinde. Önce bir odada çocuklara uyuşturucu iğne yapılıyor, ardından yandaki odada kesiliyor. Epey bir yatıştırıcı rolü oynadım galiba. Elimde kamera ile beni gören çocuklar dertlerini unuttular bir süre. Ama her şey bir yana kesim odasında yaşadıklarım, anlatılır gibi değil. Anlatabilsem de unutulur gibi değil.

Kesimi A.S. yapıyor. Beni elimde kamera ile görünce irkildi biraz. "Ne olur etrafı pek çekme, koşullar steril değil diye laf ederler sonra" dedi. Çekimi bırakınca rahatladı; rahatlamak ne kelime, kendinden geçti. Bize sünnet kesim teknikleri konusunda "demo" yaptı. Açılı kesti, düz kesti, eğik kesti, yan kesti. İçim kalktı, neredeyse bayılacaktım. Kesilen deri parçalarını büyücek, kâse benzeri bir kap içinde topluyor. Daha saat 12 olmasına rağmen, o kabın içinde deri parçalarından oluşan kocaman yığın oluşmuştu bile. Üstelik kesim daha en az 5-6 gün sürecekmiş. İşimiz iş.

Çocukların bazıları çok fena korkmuştu. Kıyamadım, onları rahatlatayım biraz derken, kendimi kirvelik yaparken buluverdim. Tam kesim yapılırken başladılar hep bir ağızdan tekbir getirmeye. Ben de katıldım onlara, acemi hareketlerle ve kısık bir sesle. Birkaç çocuk için tekrarladım bu kirveliği.

Odaya çıktığımda Melih'i radyoyu sonuna dek açmış müzik dinler buldum. Nirvana "Smells like teen spirit" çalıyordu. İkimiz de pek keyiflendik, Melih'in viskisinden içtik. 2. katta sünnet ve tekbir, 5. katta rock ve viski. Daha sonra birkaç kez daha tekrarladık katlar arasında bu gidiş gelişleri. Sanki bir kattan diğerine değil, bir dünyadan bambaşka bir dünyaya geçiş gibi. Bu denli farklı kültürler arasında bu denli hızla gidip geldiğim başka bir gün olmuş mudur acaba hayatımda? Ama yordu bu beni. Şaşkın gibiyim şu anda bile.

27 Temmuz 1998- Pazartesi, Sultanbeyli (OI)

Sünnet kesim işleri devam ediyor. Her sabah ağlaşan, kaygıyla etrafa bakan çocuklar ve anne babalarının arasından geçerek girip çıkıyoruz binaya. Bütün hafta sürecek bu. Arada 2. kata uğrayıp bakıyorum neler oluyor diye. Kâse içindeki deri parçaları yığıldıkça yığılıyor. Yaklaşık 1000 çocuğu sünnet edeceklerini tahmin ediyorlar.

Görüştüğümüz tüm partiler burada ikinci parti olduğu iddiasında. Ama bu iddiayı Demokrat Türkiye Partisi'nden duyunca dayanamayıp kahkahayı basıyordum az daha. DTP'den sonra görüştüğümüz bir emlakçıda zor anlar yaşadık epey. Adamlar neredeyse üzerimize yürüyeceklerdi. "Kimsiniz? Nesiniz? Niye bizle konuşmak istiyorsunuz?" diye sürekli soru sorup durdular. İlk başlarda nasıl da düşmancaydı tavırlardı. İlk yarım saat inanılmaz bir gerginlik içinde geçti. "Ben doçentim" deyince, bir küfür salladı "Doçent mi kalkıp ayağıma gelecek buraya?" dedi. İki yolla açtık galiba kapının anahtarını. Kimliğimi görünce bir parça rahatladı. Ama esas "memleket neresi?" sorusuna verdiğim Artvin cevabı rahatlattı adamları. Artık alıştım; ilk günlerde yaptığım hatayı yapmıyorum. Memleket neresi diyenlere, "Ankara'dan geliyoruz" diye karşıdakini doyurmayan, hatta tahrik eden bir cevap vermek yerine, duruma göre Kırşehir ya da Artvin deyiveriyorum. Melih de Çankırı ve Muğla kozlarını kullanmayı öğrendi duruma göre.

Emlakçılar Trabzonlu. Artvin onun için anahtar kelime görevi gördü. '70'lerin başlarında gelmişler. Oğlanlardan biri burada doğmuş. İlk yerleşimcilerdenler, hâlâ da emlakçılıkla uğraşıyorlar. Konuşma ilerledikçe ilk başlardaki gerginlik kalmadı, açıldıkça açıldılar. Ayrılırken neredeyse sarmaş dolaş olup, öpeceklerdi bizi. Baba inanılmaz biri. "Ben kendime İstanbullu demem" diyor ısrarla. "Biraz deşersen İstanbul'un altından Bizans çıkar, ben Bizans dölü müyüm?" diye de ekliyor. Sultanbeyli'nin geçmişini anlattı uzun uzadıya. Buralar bir zamanlar bir Yahudi'ye aitmiş, o Yahudi burada İsrail devleti kurmaya niyetlenmiş, ama İsmet Paşa anlayıp niyetini hemen bir gecede buraları orman ilan edivermiş, yoksa burada orman falan yokmuş, orman lafı Yahudi devletini önlemek için çıkarılmış... diye giden bir hikâye. Bu "Yahudi" meselesini görüştüğümüz hemen herkes gündeme getirdi. Ama kimse, bu kadar ileri gitmemişti.

Bu emlakçı görüşmesi öğleden sonra oldu. Sabahtan Kartal'a gittik. Sultanbeyli Tapu Müdürlüğü hâlâ Kartal'da. Bu yakınlarda taşınacakmış Sultanbeyli'ye. Bütün tapu daireleri insan kaynıyor, giden gelen, hiç durmayan bir hengâme. Ama Sultanbeyli Tapu Dairesi bomboş, sinek avlıyor. Canı sıkıldığından belki Tapu Müdürü pek dostça karşıladı bizi. Sultanbeyli hikâyesinin aslını oradan öğrendik. Mahkeme kayıtları ile ilgili bir dolu da belge verdi. Fotokopi çektirdik. Olayın ana hatlarını anlamasına anladım da, ayrıntısına girdiğinde dağılıveriyor insan. Bakalım kaybolmadan içinden çıkabilecek miyiz?

27 Temmuz 1998- Pazartesi, Sultanbeyli (MMP)

Yanımızdaki odada sürekli Kuran okuyan Kazakistan'dan gelme yaşlı bir amca kalıyor. Pek odasından çıkmadan yaşayan amca, bugün beni koridorda telefonla konuşurken görünce yanıma geldi. Kazakça-Türkçe karışımı bir lisanla "telefonla konuşabilir miyim?" dedi. Ben "tabii ki" deyince, koşturarak odasına gitti, bir kâğıt getirdi. Kâğıttaki numarayı çevirdik ve hemen düştü. Yaşlı amca pek kısa süren Rusça bir konuşma yaptı.

M.N. 63 yaşında bir Kazak. Kazakistan'da devlet memuru olarak çalıştıktan sonra emekli olmuş, iki yıl önce yanına sadece 100 dolar alarak, ülkesinde pek öğrenemeyeceğini düşündüğü Kuran'ı öğrenmek için yola koyulmuş. Geçen süre içinde ailesi ile pek ilişki kurmak istememiş, bunun için parası da olmamış.

M. amcanın 4 çocuğu var geride. Hepsi yetişkin, hepsi meslek sahibi, dediğine göre hepsi şarapçı. Kazakistan koşullarında çok az kazanıyorlar, kazandıklarını da şaraba yatırıyorlar. Hiç Kazakça bilmiyorlar, bilmeye de niyetleri yok. Aralarındaki bu inanılmaz farklılık, her iki kuşağı çok farklı yönlere sürüklüyor. Amcanın Kazakistan'a dönme isteği yok. Yolda ölmek istiyor. Amcanın ta oralardan derviş ruhu ile yola çıkması ve cesareti inanılmaz. Belediyenin yaptığı da güzel: Amcadan para almıyorlar.

Bugün D. arkadaşımız evine yemeğe çağırdı bizi. İlk defa bir Sultanbeylili'nin evine yemeğe gidiyoruz. Bizi belediyeden alıp, Sultanbeyli'nin doğru dürüst sayılacak mahallelerinden birine götürdüler. Ev 6 katlı ve Sultanbeyli ölçülerinde gayet güzel. 12 milyon kira veriyorlarmış. Tahmin ettiğimiz gibi D.'nin de H.'nin de hanımlarını görmedik. Servisi D. yaptı. İnanılmaz bir konukseverlikti ve hoş bir yemekti.

Bugün yemekteki konuşmalarda ortaya çıkan şu: Birçok İslamcının ortak ve can alıcı derdi, topluma olan kızgınlığı. Mürteci, "çağdaş" olmayan olarak hep dışlanma duygusunu yaşamanın zor olduğunu söylüyorlar. Kendi cemaatleri dışında kaybolup gideceklerine dair kuvvetli inançları var. Bu duygular, öç alma duygusunu da tetikleyebiliyor.

28 Temmuz 1998, Salı- Sultanbeyli (OI)

Günler giderek tekdüzeleşiyor. Alışmaya bile başladım buralara. İlk başlarda çarpıcı gelen bir dolu şey artık o kadar da ilgimi çekmemeye başladı. İlk günlerdeki kadar turist havasında değilim galiba burada. Hatta arada garip bir huzur bile duymaya başladım. Ne bileyim birkaç kere "ne olacak, ben burada da yaşayabilirim gerekirse" derken yakaladım kendimi. İlk başlarda hayretler içinde bakakaldığım şeyler, artık ilginç bile gelmiyor. Hayret duygusunu yitiriyor olmak hem iyi, hem de kötü galiba. İyi; oralı olmak, oralıların gözüyle görmek anlamına geliyor biraz da. Kötü; gözlem gücü azalıyor insanın. İlk günlerdeki o keskin gözlem gücü köreliyor. İki haftayı aştı buraya geleli ama sanki daha uzun zamandır buradaymışım gibi. Arada, Sultanbeyli öncesine dair bazı şeylerin silikleştiğini hissediyorum. Bir tür uzaklık duygusu galiba bu. Bildiğin, sevdiğin şeylerin uzağında kalmak mı bunun adı?

Sabahları kalktıktan sonra hızlı bir kahvaltı yapıp belediyede ya da Milli Gençlik Vakfı'nda anketörlerle buluşuyoruz. Onları anket yapacakları yerlere bırakıyoruz. Genellikle Melih kızları, ben oğlanları. Niyeyse kızların Melih ile araları daha iyi. Beni daha sert, daha otoriter buluyorlar galiba. Bütün gün de teyakkuzda bekliyoruz, telefon gelir diye anketörlerden. Bazen arayıp "anket bitti, şuradayız, bizi alın şuraya götürün" diyorlar. Günün geri kalanı mülakatlarla geçiyor. Görüşmeler ilk başlardaki kadar da heyecan vermiyor artık. Aynı hikâyeyi bilmem kaçıncı kere dinleyince bazen mideme kramplar giriyor, beynim eriyor gibi geliyor. Bazen bir nüans yakalarsan öyküler arasında, keyif alabiliyorsun. Akşam yorgunluktan uyuyakalıyoruz. Allahtan uykularım iyi, yoksa dayanılmaz olurdu.

ÜÇÜNCÜ KISIM

sultanbeyli

BEŞİNCİ BÖLÜM

SULTANBEYLİ'Yİ NASIL ANLATMALI?

Sultanbeyli Efsaneleri

Sabah gazetesi muhabiri Ali Özlüer 20 Temmuz 1998 tarihinde yayımlanan *"Bir taksici 7 saatte 4 milyon toplayamadı!"* başlıklı haberini hazırlamak için bir taksi kiralayarak İstanbul'u dolaşır. Amacı bir yandan taksi şöförlerinin yaşadığı sıkıntıları gözlemek, diğer yandan da piyasalardaki durgunluk hakkında İstanbul halkıyla konuşmaktır. Kiraladığı taksinin sahibi, yeni işinin incelikleri konusunda muhabiri bilgilendirirken bir de uyarı yapmayı ihmal etmez: *"Sakın hava kararddıktan sonra Sultanbeyli, Yeni Sahra, Sarıgazi gibi bölgelere müşteri alma"*. Taksi sahibinin gösterdiği bu kendiliğinden tepki, Sultanbeyli hakkındaki genel kanıyı son derece net bir şekilde yansıtıyor: Bir korku kaynağı; hava karardıktan sonra gidilmemesi, uzak durulması gereken bir yer.

Sultanbeyli kamuoyunda bir tehdit, korkulacak bir yer olarak kurgulanmasını, büyük ölçüde yazılı ve görsel basına borçlu. Bugünlerde medyada çok adı geçmiyor olsa da Sultanbeyli'ye ilişkin hakim söylem, Sultanbeyli'nin kesinlikle korkulacak bir yer olduğu ve mecbur kalmadıkça da uzak durulması gerektiği. Vurgulamak gerek ki, taksi sahibinin korkuları büsbütün yersiz değil. Sultanbeyli'nin çok kişinin yüreğine

korku salabilecek birçok unsuru içinde barındırdığı doğru. Ama burada ilginç olan, 'korku' ya da 'tehdit' teması söz konusu olduğunda İstanbul'da gündeme getirilebilecek daha başka yerler, hatta daha iyi adaylar varken Sultanbeyli'nin seçilmesi ve Sultanbeyli'nin tümünün tek bir elden çıkmışçasına damgalanıvermesi.

Burada Sultanbeyli'nin medyada bir tehdit ve korku unsuru olarak yansıtılmasının tarihçesi üzerinde duracak değiliz. Ancak Sultanbeyli'nin böyle kurgulanabilmesinin ardında özellikle 1 Mayıs 1996 olayları ve bu olayların ardından medyada başlatılan *"varoşlar kente indi"* havasının yattığı, en azından önemli bir rol oynadığı inancındayız. *Varoş* olarak adlandırılan kent bölgelerinin, kentin bir parçası olarak değil de kentin dışında kalan ve kenti dışarıdan izleyen kitleyi temsil eder bir anlamda kullanılmaya başlanması ve bu kullanımın, artık şarkılarda bile yer bulacak ölçüde geniş kabul görmesi,[1] kentteki toplumsal parçalanmanın medya ve toplum tarafından benimsenmesi anlamına geliyor. Burada ilginç olan varoşun, kenti kent yapan öğelerin, kent kültürünün bir karşıtı olarak kurgulanması. Kentin çoktandır gecekondu olarak bilegeldiğimiz bölgelerinde yaşayan kitleler, 1 Mayıs 1996 sonrasında gelişen olaylarla kentliliğin karşıtı, bir anlamda düşmanı olarak görülmeye başlandı. İşte Sultanbeyli de tam bu anlamda algılanıyor ve daha önemlisi, biraz da bu kurgunun bir simgesi olarak kullanılıyor birçok çevrede.

Sultanbeyli imgesini oluşturan öğelerden en önemlisi, özellikle 1980 sonrasında Türkiye kentlerinde yaşanan kaçak yapılaşma süreçlerinin neredeyse kusursuz bir örneği olması. Bu bağlamda Sultanbeyli, İstanbul'da belirli bir yer ve zamana özgü bir gelişim olmaktan çıkıyor ve çoğu kez kentte iyi, güzel olan her şeyin karşıtını niteleyen bir simgeye dönüşüyor. Sul-

1 Bunu söylerken aklımızda Ayna grubunun Gelincik adlı şarkısı var: *"Varoşların aşıkları gerçek olur, çıkarsız/ Ben de seni öyle sevdim, gözüm gibi yalansız/ İş ararken kahvelerde inanan gözlerin vardı/ Aş pişmeyen ocaklarda aç doyuran umut vardı/ Yağmur, çamur varoşlarda, sımsıcak yürekler vardı/ Yalınayak çocuklarda tertemiz gelecek vardı"*.

tanbeyli'nin bu anlamda bir simge olarak kullanılışına çok sayıda örnek verilebilir. Örneğin Mimarlar Odası, İstanbul Şubesi Aralık 1995'de yürürlüğe giren bir İSKİ yönetmeliğinde Ocak 1997 tarihinde yapılan değişiklikleri haklı gerekçelerle eleştirdikten sonra, bu değişikliğin amacının İstanbul'un su havzalarını değil, tam tersine havzalardaki kirletici kaçak yapılaşmayı korumak olduğunu vurguluyor ve ekliyordu: *"Bu değişiklikler ile yeni Sultanbeylilerin zemini hazırlanıyor"*. Bir başka örnekte İstanbul'daki orman yangınlarının ardından dikkatlerin orman alanlarındaki kaçak yapılaşmalar üzerinde yoğunlaştığı bir dönemde Orman Mühendisleri Odası Başkanı Salih Sönmez Işık, Sultanbeyli'ye ilişkin şunları söylüyordu: "1980'lere dek köy olan bugünün Sultanbeylisi kaçak işgal başlatıldıktan sonra burada oluşturulan şeriatçı grupların dayanışmasıyla Ömerli Su Havzası'nı kapsayan tam bir şeriatçı yağmaya dönüştü. Sultanbeyli önce belde belediyesi, sonra da ilçe yapılarak yağma ödüllendirildi, kaçak kentleşme meşrulaştırıldı".[2]

İstanbul'un 1980 sonrası dönemdeki gelişimine ilişkin bir şeyler söylemiş olan hemen herkesin hızlanan toprak yağmasının, kentlerdeki rant savaşımlarının simgesi olarak üzerinde durmadan edemediği bir yerdir Sultanbeyli; özellikle de su havzaları ve kaçak yapılaşma söz konusu olduğunda. "Su havzaları büyük sermaye tarafından olduğu kadar, gecekondu mafyası tarafından da talan edildi. Asya yakasında Ümraniye, ıslah imar planlarıyla kentleşirken, Ömerli Barajı'nı besleyen ormanlık alanlar 'kaçak kent' olarak tanımlanan Sultanbeyli'deki spekülasyonun başlıca kazanç alanı oldu" (Sönmez, 1996: 79). 1983-93 döneminde İstanbul'daki gelişmeleri ele aldığı kitabında Ekinci (1994) de Sultanbeyli'ye özel bir yer ayırarak, 1980 sonrası dönemde Sultanbeyli'nin İstanbul'un su havzaları üzerindeki kaçak yapılaşmalar arasında en önemlilerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. "Bugün ise Ömerli Barajı su havzası ve çevresinde devlete ait resmi binaları bile 'ya-

2 19 Eylül 1998 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi.

sadışı' olan, nüfusu 100 bini aşkın bir kent yer alıyor. Sultanbeyli, belediyesi ve kaymakamlığıyla, üstelik bir 'ilçe' olarak İstanbul'un yasal 'idari yapılanması' içinde yer alıyor. Hem de arazi rantına dayanan ekonomik gücü ve bu gücün beslediği 'refaha dayalı' siyasi ağırlığıyla" (Ekinci, 1994: 120).

Burada vurgulamak istediğimiz nokta, Sultanbeyli'nin Türkiye kentlerinin derinden yaşamakta olduğu toplumsal kutuplaşmanın bir ucunu temsil edecek şekilde betimleniyor olmasıdır. Medyada yerleşik bulunan Sultanbeyli imajının, kentin varoşlar olarak adlandırılan kesimlerinin bir korku -en azından kaygı- unsuru olarak kurgulanması ile yakından ilintili olduğunu, bu temel üzerine kurulduğunu vurgulamalıyız. Medyaya oranla daha ince bir şekilde ortaya konmuş bile olsa bu kaygı, İstanbul üzerine yapılan akademik çalışmalarda da kendini göstermekte. 1990'ların özellikle ikinci yarısında yapılan akademik çalışmaların bir bölümü varoşları, kentin parçası olamayan, kent kültürünü yozlaştıran ve daha da kötüsü kent kültürüne düşman grupların yaşadığı yerler olarak kurgulamakta.

Varoşların akademik yazında bir kaygı, giderek de bir korku unsuru olarak kurgulanmasına ilişkin belki de en çarpıcı örnek Oya Baydar'ın (1997) *"'Öteki'ne yenik düşen İstanbul"* başlıklı yazısı ve bu yazının yer aldığı *İstanbul* dergisinin *"Öteki İstanbul"* başlıklı dosyası. Dosyanın hemen başında bir Sultanbeyli fotoğrafı yer alıyor ve sunuş yazısında dosya gerekçesi şöyle açıklanıyor: "[yandaki] fotoğrafta yeşil doku ve o dokuyu acımasızca kemirip yerine kanserleşmiş bir beton yığını ikame eden 1990'ların İstanbul'u en çarpıcı örneklerinden birinde, Sultanbeyli'de görülüyor. Doğal çevreyi, tarihsel mirası ve kentin kültürünü tahrip eden bu oluşuma 'öteki' demekte haksız olmadığımızı umuyoruz". Sunuş yazısının hemen ardından gelen yazısında Baydar, varoşların "öteki" olarak kavramsallaştırılmasını gerekçelendiriyor: "Son yıllarda sık sık tekrarlanan varoşlar sözcüğü... kentin çevresinde ve içinde kurulmuş olup da, kentten psikolojik, toplumsal, kültürel sınırlarla ayrılan kırsal kimlikli yerleşimlerin adı haline geldi" (Baydar, 1997:

78). Dolayısıyla Baydar, akademik yazında pek de sık rastlamadığımız bir açıkyüreklilik ile kent kültürünün net bir şekilde tanımlanabildiğini, bu kültürün kente daha sonradan gelenlerin kültürlerinden ayırt edilebildiğini ve daha da önemlisi yeni gelenlerin kent kültürünü yok ettiklerini savunmaktadır. Asıl yeni ve kent adına ürkütücü olan da budur: "2000 yılma doğru giderken şaşırtıcı, ürkütücü ve yeni olan, kentin ... kültürel kimliğinin 'öteki İstanbul' tarafından neredeyse silinmesi; [ve] ilk kez yeni bir sentezin değil, birbirine kapı ve sınırlarını sımsıkı kapamış iki yabancı yapının birbirlerini tahrip ederek var olmaya çalışmaları[dır]" (Baydar, 1997: 79). Kentte var olan bu iki grup arasındaki çelişki günümüz kentinin baş çelişkisidir. "1997'ler İstanbul'unda baş çelişki artık *sınıfsal değil ... kültürel bir çelişkidir.* Bir yanda can çekişen ... kent kültürü, öte yanda toplumsal sorunların, yoksulluğun, kimlik bunalımının, köklerinden kopmuşluğun bir mayına dönüştürdüğü kırsal tepki" (Baydar, 1997: 79; vurgular bizim).[3]

Özetlemek gerekirse günümüzde İstanbul'un temel sorunu, kent kültürünü savunanlarla kent kültürünü yok etmeye azmetmiş göçmen grupları arasındaki kültür çatışmasıdır. "Öteki İstanbul" dosyasında yer alan bir başka yazıda bu kültür çatışması bir maç esprisi içinde aktarılarak İstanbul'un attığı ender "gollerden" birinin kısa öyküsü anlatılır (Alp, 1997). Kars'tan İstanbul'a gelen Güneş Hanım'ın "yeni girdiği ve içinde yetiştiği kültüre taban tabana zıt olan ortama uyum sağlamak konusunda ne denli başarılı olduğu" (Alp, 1997: 80) anlatılır bu öyküde. Çünkü, kente gelen diğer göçmenlerin tersine Güneş Hanım'ın gelişi "İstanbul kültürünü ortadan kaldırıp, bu kültürün üstüne kendi damgasını vurmak amacını taşımamış[tır]" (Alp, 1997: 80). Ve Güneş Hanım sayesinde İstanbul çoktan kaybettiği bir maçta "bu müstesna kenti kocaman

3 Sınıfsal konumların yerini kültürel kimliklerin aldığı iddiası, özellikle İstanbul özelinde sık sık dile getirilmektedir. Benzer bir iddia Ercan'da (1996) da yer almaktadır: "[K]üçük üretim ve enformel iş ilişkileri, artan ölçüde paternalist iş ilişkilerini öne çıkararak sınıfsal konumların yerine genellikle *daha sonra yaratılmış kültürel kimlikleri* geçirmiştir" (Ercan, 1996: 89, vurgular yazarın).

bir köy haline getirenlerden ... rövanş" (Alp, 1997: 81) alamasa da en azından bir son dakika golü atmayı başarmıştır.

Daha fazla örnekleme çabasına girişmeyeceğimiz bu ele alışta varoşları tanımlayan esas öğe, bir kültürel karşıtlık ilişkisidir. Aksoy ve Robins'in de (1994) de farklı bir bağlamda vurguladığı gibi nötr sayılabilecek ve daha çok içinde yaşanılan çevrenin fiziksel özelliklerine ve yapım sürecine atıfta bulunan *gecekondu* teriminin yerini *varoş* kelimesinin alması bile başlı başına önemli bir göstergedir, bu yaklaşımı anlayabilmek açısından. Kendisine yüklenen anlam itibariyle varoş, atıfta bulunduğu gerçekliği betimlemektense kentli elitin korku ve kaygılarını yansıtan bir terimdir.[4] Yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz bu yaklaşım, varoşları kent kültürünün tam tersi, hatta kent kültürünü yok etmeye azmetmiş düşman grupları barındıran bir mekân olarak kurgulamaktadır. Bu yaklaşım, sınıfsal karşıtlıkların yerini kültürel karşıtlıkların aldığı gibi postmodern görünümlü bir iddia ile birlikte sunulsa bile, tanımlanabilir ve değişmez bir kentlilik ve kent kültürü varsaydığı ölçüde modernleşme okulu içinde yer alan bir yaklaşımdır ve modernleşme okulunun tüm zaaflarını içinde barındırmaktadır. Ve bu yaklaşım, toplumların birbirine karşıt iki kutuptan oluştuğunu öne süren her yaklaşım gibi, ele aldığı karşıtlığın her iki ucunu da idealize etmeye mahkûm bir yaklaşımdır: bir yanda iyi, güzel olan her şeyi temsil eden "2700 yıllık özgün kent kültürü" (Baydar, 1997: 79), diğer yanda da tüm kötülükleri, çirkinlikleri simgeleyen düşman bir kültür. Daha da önemlisi, bu karşıtlığı sınıfsal değil de kültürel terimlerle ifade ettiği ölçüde giderek akıldan çok duygulara hitap etmesi kaçınılmaz bir yaklaşımdır burada söz konusu olan. Bu yaklaşımın hayranlık duyulan kent değerlerine ilişkin olarak onulmaz, hatta mazohist bir sevgiye ve yitirilenin ardından duyulan nostalji duygusuna ve kente karşı neredeyse bir öç alma güdüsüyle hareket ettiklerine inanılan varoş insanına ilişkin olarak da nefrete götürmesi kaçınılmazdır. Varoşları, kent

4 Benzer bir vurgu için bkz. Ayata (1996). Ayrıca Etöz (1999) da gecekondu teriminden varoş terimine geçişin benzer çağrışımlarla yüklü olduğunu belirtmekte.

"kültürünü ortadan kaldırıp, bu kültürün üstüne kendi damgasını vurmak amacını" (Alp, 1997: 80) taşıyanların mekânı olarak görmenin mantıksal sonucu kaba kültürel ayrımcılık olmak durumundadır.

Sultanbeyli'de varoşlara ilişkin söylenen hemen her şeyden fazlasıyla vardır. Değişmez bir kent kültürü adına bakanlar, ürkecekleri çok şey bulacaklardır orada. Ve akıldansa duygulara hitap etmeyi akademisyenlerden çok daha iyi bilen medya, bir korku kaynağı olarak Sultanbeyli temasını ustalıkla işlemiş ve *"varoşlar kente indi"* havasının egemen olduğu bir dönemde yaşanan gerginliklerin neredeyse bir düğüm noktası olarak sunmuştur Sultanbeyli'yi.

Sultanbeyli imgesinin bu denli olumsuz çağrışımlarla yüklü olmasının bir nedeni, kentli elitin varoşlardan duyduğu ürküntü ve kaygı ise, diğer bir nedeni de 28 Şubat 1997 öncesinde toplumun tümünde yaşanan gerginliklerdir. 28 Şubat öncesinde kamuoyunda daha çok "İstanbul'un yakınlarında kaçak bir kent" olarak bilinen Sultanbeyli, 1996 yılının sonları ile 1997 yılının ilk yarısında yaşanan gergin günlerde bugün bildiğimiz olumsuz imajını yüklenmiştir. Sultanbeyli'nin kötü şöhretini daha iyi anlayabilmek için dönemin olaylarını kısaca da olsa hatırlatmakta yarar var.

Dönem, Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin, Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında koalisyon hükümeti kurdukları dönemdir. Bu dönem tankların 'balans ayarı' yapmak üzere Sincan sokaklarından geçişi ve 28 Şubat 1997'de yapılan ünlü Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alman kararla kapanacak, 28 Şubat diye bilegeldiğimiz süreç başlayacaktır. Ama Sincan ve MGK toplantısında kapanan perde bir anlamda, daha koalisyon kurulmadan Sultanbeyli'de açılmıştır, 1996 yılının ilk yarısında. Ve burası Sincan ile birlikte dönemin simgesi haline gelecek öçüde önem kazanmış bir yerdir.

Nisan 1996'da, RP-DYP koalisyonunun kurulmasından yaklaşık iki ay kadar önce kamuoyunda "Refah Partisi'nin kasası" olarak bilinen Süleyman Mercümek ile ilgili tartışmalarda Sultanbeyli'nin adı sık sık geçer, Meclis kürsüsünde ve medyada.

Aydın Milletvekili Ali Rıza Gönül ve 49 arkadaşının, "Refah Partisi'nin Süleyman Mercümek ile bağlantılarının ve maddi ilişkilerinin tespiti amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin" önergesi 24 Nisan 1996'da Meclis'te görüşülmeye başlanır.[5] Önergenin gerekçesinde Mercümek, RP ve Sultanbeyli bağlantısı üzerinde durulur.

> "Sultanbeyli İlçesinin RP'li Belediye Başkanı, bir takım belediye arsalarını, Avrupa'daki millî görüşçü çevrelere pazarlamış, elde olunan 10,000,000 DM'nin büyük bir kısmı, Süleyman Mercümek aracılığıyla, Refah Partisi'ne intikal etmiştir. Aynı Belediye İslam üniversitesi kurulması amacıyla, ucuza kamulaştırdığı büyük bir arsayı "Adil Düzen Mahallesi" adıyla, Köln'de pazarlamıştır. Bu bölgede, Avrupa Millî Görüş Teşkilatının kitap ihtiyacını karşılayan Yayın Dağıtım Pazarlama A.Ş'nin (YA-DA) 121 dönümlük arsası vardır".

15 Mayıs 1996 tarihinde DYP grubu adına konuşan Denizli Milletvekili Mustafa Kemal Aykurt, Sultanbeyli'nin de adının geçtiği bir dizi iddiada bulunur.

> DYP Grubu adına Mustafa Kemal Aykurt (Denizli)-
>
> ...Bakınız, Avrupa Millî Görüş Teşkilatı -yan kuruluşunuz- (RP sıralarından 'Hayır' sesleri) Fransa Merkezî Başkanı Ayhan Yılmaz ne diyor? (RP sıralarından 'Ne alakası var' sesleri) Ayhan Yılmaz, 2 Haziran 1994 tarihinde yaptığı açıklamada, İstanbul Sultanbeyli Belediyesi'nin, dört yıldır belediyeye ait arsaları Avrupa'daki millî görüşlü çevrelere sattığını; bu arsalardan en az 10 milyon mark elde edildiğini; ancak, paranın, belediye kasasında değil, Süleyman Mercümek'in sorumlu olduğu Refah Partisi kasasında saklandığını (RP sıralarından 'Allah Allah' sesleri) söz konusu meblağın bir kısmının Refah Partisi'ne bir kısmının da Sultanbeyli Belediyesi'ne aktarıldığını... ifade ediyor. (RP sıralarından gürültüler). Diğer taraftan, Sultanbeyli ilçesi-

5 Meclisteki görüşmelere ilişkin tüm bilgiler ve tutanaklardan alıntılar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin *"www.tbmm.gov.tr"* adresindeki internet sayfasından alınmıştır.

nin Refah Partili Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak'ın, İslam Üniversitesi kurulmak üzere, Sultanbeyli'de kamulaştırılarak düşük ücretle satın alınan arsayı parsellediği ve 'Adil Düzen Mahallesi' adı altında pazarladığı -Adil Düzen Mahallesi de varbu amaçla, 1 ilâ 18 Ekim 1993 tarihleri arasında Köln'de yapılan Avrupa Millî Gençlik Teşkilatı 5. Kitap Fuarına giderek pazarlama gayretlerini sürdürdüğü bilinmektedir. (RP sıralarından 'Sultanbeylililer dinliyor' sesleri). Bakınız, Sultanbeyli'deki 121 dönümlük tapulu arsa, Süleyman Mercümek'in ortak olduğu Yayın ve Dağıtım, Sanayi ve Ticaret A.Ş. adına kayıtlı olarak gözükmekte olup, arsanın pazarlama işlemleri ... Süleyman Mercümek tarafından yürütülmektedir. Süleyman Mercümek - buraya dikkat ediniz- 250 metrekarelik bir parsel için, 13.500 mark talep etmektedir. Değerli milletvekilleri, 121 bin metrekare arsayı parsellediğiniz zaman elde edilecek rant, 326 milyar 700 milyon liradır. Rantçılar kim, görüyor musunuz; görüyor musunuz rantiyeciler kim?! (DYP sıralarından 'Bravo' sesleri, alkışlar; RP sıralarından 'Siz, siz' sesleri) 'Adil Düzen Mahallesi' adı altında, ne olduğunu kimsenin bilmediği mahallede -bölge halkı da bilmiyor- ve arsada...

Mikail Korkmaz (Kırıkkale) - O mahalle, yüzde 70 oy verdi.

Mustafa Kemal Aykurt (Devamla) - ...üniversite kurulacağı kanaatinin o yörede hâkim olduğu bilinmektedir.

Burada sözü edilen Sultanbeyli'deki en bildik öykülerden biridir: Dönemin 'efsanevi' Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak'ın, bugün Adil Mahallesi olarak bilinen bölgedeki arsaları "burada Adil Düzen Üniversitesi kurulacak" diyerek Almanya'da pazarladığı iddiaları. Hâlâ Almanya'dan elinde tapu benzeri bir belge ile gelenlerin Üniversite'nin karşısındaki arsalarını görmek istediklerinin öyküleri anlatılır Sultanbeyli'de. Burada bizi ilgilendiren bu öykünün gerçek olup olmadığındansa, böyle bir iddianın kamuoyu gündemine gelmesi ve Sultanbeyli ile Refah Partisi arasında kurulan ilişki. Sanırız Sultanbeyli denince ilk akla gelenlerden biri de budur: Sultanbeyli'nin her yönüyle Refah Partisi'nin İstanbul'daki en sağlam kalesi olduğu ve yasal olmayan

yollarla elde ettikleri arsaları kendi yandaşlarına dağıtarak burada yerleşmelerini sağladıkları iddiası.

Sultanbeyli ile Refah Partisi yandaşları arasındaki ilişki ileride ki aylarda, bu kez Necmettin Erbakan'ın mal varlığına ilişkin tartışmalar nedeniyle bir kez daha Meclis gündemine gelir. Ortaya atılan iddia Necmettin Erbakan'ın kardeşi Kemalettin Erbakan'ın Sultanbeyli'de çok büyük arazileri olduğu yolundadır.[6] Bu iddialar hem basında hem de Meclis kürsüsünde birkaç kez dile getirilir.

Ama Sultanbeyli'nin gündemde esas yer kapladığı dönem, 1996 yılının Kasım ve Aralık aylarıdır. Bu dönemde kısaca "Atatürk Heykeli" olarak bilinen olay patlak verir ve bu olay, 28 Şubat'a getiren günlerde en az Sincan olayları kadar konuşulur kamuoyunda. Sultanbeyli'ye ilişkin hemen her olayda olduğu gibi bu olayda da rivayet muhteliftir.

Öykünün Refah Partisi karşıtlarınca anlatılan versiyonu kısaca şöyledir:

> "Sultanbeyli, hızla büyüyen yeni bir yerleşim yeridir; burada ulusal günler kutlanır, törenler yapılır; ancak, bir Atatürk anıtı yoktur. 'Atatürk anıtı yapalım' diyenlere, Refah Partili Belediye Başkanı [Ali Nabi Koçak] 'param yok' der. Silahlı Kuvvetlerimiz mensupları [2. Mekanize Zırhlı Tugay Komutanı, Tuğgeneral Doğu Silahçıoğlu], 'anıtı belediyeye yük olmadan biz yaparız, biz yaptırırız' deyince de, 'Allah razı olsun, Kurtuluş Savaşı'nı yaparak, ülkeyi esaretten kurtaran, ezan seslerinin göklerimizden eksik olmamasını sağlayan, devletimizin kurucusu için, kentin içinde, en güzel, en uygun yeri gösterelim' diyeceklerine, beldenin kuş uçmaz, kervan geçmez, yerleşimden uzak bir yerini gösterirler".[7]

---

6 Sultanbeyli'nin kuruluş öyküsünü anlatacağımız bölümde de belirteceğimiz gibi, Kemalettin Erbakan'ın gerçekten de Sultanbeyli'de tapulu arsaları vardır. Ancak hiç kimsenin tapulu malına sahip çıkamadığı, başka bir deyişle tapunun hiçbir garanti özelliği taşımadığı Sultanbeyli'de, Erbakan'ın arazilerinin kaderini bilebilmemiz olanak dışı.

7 CHP Milletvekili İsmet Önder Kırlı'nın 13 Aralık 1996 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 20. dönem 2. yasama yılı 32. birleşiminde yaptığı konuşma.

Öykünün en azından bu olay özelinde Refah Partisi'nden yana tavır koyanlarca anlatılan versiyonu da şöyledir:

> "Bizden yazılı olarak bir yer istendi. Biz de 'Hükümet binasının avlusu daha uygundur' dedik. Teklif ettiğimiz yer Kaymakam beyle birlikte gezildi. Bundan başka daha geniş bir yer vardı onları da gösterdik. Kaymakam beyin gösterdiği yere önce evet dediler. Gittikten sonra tam yolun geçişine mani olan bir yere getirip koyuyorlar. Onun konmasına karşı değiliz, her yerde olduğu gibi burada da olacaktır. Biz vatana millete hizmet eden her ehl-i imanı rahmetle yad ediyoruz. Ondan sonra Sultanbeyli halkı ve bizler bu işe karşıymışız gibi bir hava estiriliyor. Bu, Tugay Komutanından kaynaklanıyor. Tugay Komutanı bu çevreye geldiği zaman kendisine 'hoşgeldin'e gitmek istedik, siyasi zihniyetini ortaya koyarak bizi hoşgeldine kabul etmedi. Hepimiz bu vatanın evladıyız. Ama bir komutanın Refahçı belediyelere bu şekilde cephe alıp hoşgeldine kabul etmeyişi ordumuz adına tasvip edilmeyecek bir durumdur. Kaymakam bey de 'burası olmasın' diyor. Biz yine yardımcı olacağız. Bekliyoruz. Korkumuz, endişemiz kendileri tarafından herhangi bir provokasyona uğramamız. Çünkü biz Silahçıoğlu'nu çok iyi tanıyoruz. Bu milletin inancıyla örf ve adeti ile savaşan medya da olsa, başka birileri de olsa kendilerine fayda getirmez. Bir provokeye meydan vermemek için biz de gizli bir nöbetçi koyduk. Onlar asker koydu biz de nöbetçi koyduk, takip ediyoruz. Yarınki açılışta hazır bulunacağız".[8]

10 Kasım 1996 tarihinde, mermer kaide ve 3 metrelik sütun üzerinde fiberglastan yapılan, 8 günde bitirilen ve 600 milyon liraya malolan yaklaşık 3 metre boyundaki Atatürk heykeli Kaymakam Ahmet Arabacı, Tuğgeneral Doğu Silahçıoğlu ve Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak'ın alkışları arasında açılır.[9] Atatürk'ün parmağıyla ileriyi işaret ettiği heykel, Sultanbeyli'nin en işlek caddesi üzerinde bir refüjün genişletilmesi ile

8 Ali Nabi Koçak'ın 10.11.1996 tarihli *Zaman* gazetesinde yayımlanan açıklaması.

9 11 Kasım 1996 tarihli *Zaman* gazetesi.

elde edilen alana kurulmuştur. Bu cadde tek başına Sultanbeyli'nin tüm öyküsünü anlatmaya yeterlidir aslında. Sultanbeyli'ye ilişkin her öykünün iki versiyonu olduğu gibi, bu ana caddenin de iki adı vardır: Doğudan geldiğinizde Fatih Caddesi'dir; batıdan geldiğinizde ise Atatürk Bulvarı'dır buranın adı.

Ancak 28 Şubat öncesinde Sultanbeyli'yi kamuoyu gündemine getiren olaylar burada sona ermez, tam tersine heykelin açılışı yeni gerilimlerin başlangıcı olur Refah Partisi ile Silahlı Kuvvetler arasında. Açılışın hemen ardından Sultanbeyli Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak, Tuğgeneral Doğu Silahçıoğlu hakkında suç duyurusunda bulunur. Ancak Savcılık, hakkında suç duyurusunda bulunulan kişinin asker olması nedeniyle yetkisizlik kararı verir. Bunun hemen ardından dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Refah Partili Necati Çelik, yılbaşı tatilini geçirmek için gittiği Bolu, Kartalkaya'da sadece o günlerin değil, belki de tüm Cumhuriyet tarihinin en hassas sayılabilecek konularından biri üzerinde açıklama yapar, Tuğgeneral Doğu Silahçıoğlu'na göndermede bulunarak: *"Omuzu dolu olan, elinde silah olan adam ben güçlüyüm, dedi. Heykeli oraya dikti. Niye Susurluk'u konuşuyorsunuz? Bugün Türkiye'de hak hukuk güçlü değildir. Kaba kuvveti elinde bulunduran güçlüdür"*. Bu kez suç duyurusunda bulunma sırası Genel Kurmay'dadır. Askerler ilk kez bir bakan hakkında resmen suç duyurusunda bulunurlar.

Refah Partisi başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinin, özellikle Kemalist kesimleri kızdıracak bir dizi girişimde bulunduğu ve sonuçta 28 Şubat sürecine götüren gerilimin tırmanmakta olduğu günlerdir. Türban krizinin bir kez daha gündeme geldiği, kurban derilerine kimin sahip çıkacağının ve karayolu ile hacca gitmenin tartışıldığı, Taksim ve Çankaya'ya cami tartışmalarının kızıştığı, tarikat şeyhlerinin Başbakanlık köşküne davet edildiği, devlet dairelerinde mesailerin iftar ve namaz saatlerine göre ayarlanması gerektiği gibi Türkiye için son derece hassas konuların büyük bir gerginlikle konuşulduğu ve nihayet kamuoyunun Refah Partisi'nin ileri gelen milletvekillerinin hac ziyareti sırasında kendilerinden ge-

çerek yaptıkları cihat çağrılarının yer aldığı kasetlerle çalkalandığı bir dönemdir. 1997 yılının ilk günlerinde modacı Neslihan Yargıcı'nın kıyafetlerini son derece seksi bulduğu Aczmendilerin lideri Müslüm Gündüz'ün alem yaparken yarı çıplak bir vaziyette polis ve kameralar tarafından basılması ile ortalık bir kez daha sarsılır. Görülür ki Müslüm Gündüz, yarı mistik bir şeyh değil, kafası karışık genç kızları baştan çıkartan bir sahtekârdır. Bu kez de "Fadime skandalı" oyalar kamuoyunu uzunca bir süre. Müslüm Gündüz'ün baştan çıkardığı Fadime Şahin, gözyaşları içinde TV kanallarını gezer ve "sahte tarikat şeyhlerinin ipliğini pazara çıkarır". Anlaşılır ki Fadime önce tarikat lideri Ali Kalkancı'nın, ardından da Aczmendi Şeyhi Müslüm Gündüz'ün "seks tuzağına" düşmüştür. Geçirdiği zor günlerin ardından Fadime kimlik değiştirir; türbanını atar, saçlarını sarıya boyar, ehliyet alarak otomobil kullanır ve devletin verdiği korumanın eşliğinde mini eteği ile yepyeni bir hayata başlar.[10] Söylemeye gerek var mı? Fadime Sultanbeyli'de yaşamaktadır.

28 Şubat geriliminin hafiflemesinden sonra 1997 yılı ortalarında Sultanbeyli bir kez daha gelir medyanın gündemine. Bu kez söz konusu olan olay, 8 yıllık zorunlu eğitim nedeniyle imam hatip liselerinin orta kısımlarının kapatılmasıdır. Bu dönemde Sultanbeyli'de medyanın beklentilerini tatmin etmeyecek birkaç küçük çaplı olay olur. TV kanalları ulusal bayramlarda bir olay çıkar umuduyla bir süre daha buraya kameralarını gönderirler. Ardından Sultanbeyli kamuoyu gündeminden düşer. Ancak özellikle 28 Şubat öncesindeki gerilim günlerinde yaşananlar hâlâ canlıdır belleklerde.

Sanırız Sultanbeyli'nin tuhaf, anlaşılması zor bir yer olduğunu anlatmak için daha fazla söze gerek yok. Sultanbeyli farklı yüzleri olan bir olgu. Hangi konumdan baktığınıza göre farklı bir Sultanbeyli göreceksiniz. Nereden bakarsanız bakın, Sultanbeyli'yi anlaması ve anlatması son derece zor. Zorluğun büyük bir bölümünün Sultanbeyli'nin kendisi ile ilgisi yok; Sul-

10 · 30 Kasım 1997 tarihli *Sabah* gazetesi.

tanbeyli'ye yüklenen anlamlar ile ilgisi var. İşte bundan dolayı Sultanbeyli bir sis perdesinin ardında duruyor. Toplumun her kesiminin farklı anlamlar yüklediği bir dizi Sultanbeyli var. Kimine göre Sultanbeyli bir korku kaynağı, bir tehdit; kimilerince Sultanbeyli bir gurur kaynağı, bir öncekiler kadar açıkça ifade edilmese de.

Sultanbeyli tam anlamıyla bir simge: 1980 sonrasında Türkiye kentlerini mahveden, orman alanlarını, su havzalarını yiyip bitiren doymak bilmez kent yağmasının bir simgesi. Sadece kamu topraklarının değil, özel mülkiyet altındaki arazilerin de yağmalandığı bir yer Sultanbeyli. Dışarıdan bakanın gözünde en azından toprak, emlak mülkiyeti söz konusu olduğunda hiçbir kuralın tanınmadığı bir yer, bir anlamda vahşi Batı. Kuralsızlığın simgesi. Sultanbeyli yerleşik hukuk sisteminin kesin yenilgiye uğradığı bir yer; zira eğer hukuk denen kurallar bütününün temelinde mülk edinme ve bu mülkü elden çıkarma hakkı yatıyorsa, bu hukukun işlemediği bir yer. Kimilerince Sultanbeyli, 75 yıllık Cumhuriyet'in övündüğü, başardığını söylediği hemen her alanda yenilgiye uğradığı bir yer. Sultanbeyli, kentlerimizde düzen isteyenlerin, planlı, yaşanabilir bir kent isteyenlerin, bunun da kuralları olması gerektiğine inananların gözünde bir simge, bir kâbus, tüm kötü şeylerin odaklandığı, cisimleştiği bir simge. Türkiye modernleşmesinin yüz karası. Formelin enformele, kuralın kuralsızlığa, düzenin kaosa yenildiği bir yer. Burası kimilerine göre Türkiye Cumhuriyeti'nin baş düşmanlarının %60'lar düzeyinde oy aldığı bir yer. Kimilerince, İslami hayat tarzının denendiği, sınandığı bir yer. Gelecek kötü günlerin, "kanlı" ya da "kansız" kurulacak yeni bir dünyanın tohumlarının atıldığı, kurgulandığı, ipuçlarının öğrenildiği, derslerin çıkarıldığı bir yer. Sultanbeyli bir kale, düzenin, düzen yanlılarının alınmadığı bir kale.

Özetle Sultanbeyli kesinlikle ortalama duyguların mekânı değil. Büyük nefretlerin ve aşkların mekânı; bazılarının şiddetle, dehşetle saldırdığı, bazılarının savunduğu değerlerin mekânı. Hakkında konuşan hemen herkesin sıradan duygularla bakamadığı, hemen aşırı uçlara savrulduğu bir yer Sultanbeyli.

Kamu alanında oluşan tüm imgeler gibi Sultanbeyli imgesinin kendisi de bir çatışma alanı. Herkesin, her kesimin bir ucundan tutup farklı yönlere çekiştirdiği bir imge.

Dolayısıyla Sultanbeyli'de özellikle bir kent araştırmacısını ürkütecek hemen her şey var. Araştırmacı daha araştırmasına başlamadan önce bu dünya kurulmuş durumda. Bu toz bulutu Sultanbeyli'nin araştırılmasını, anlaşılmasını en zor kılan öğe. Çoğu araştırmacının gözünde Sultanbeyli, birçok yönden üzerinde ayrıntıyla durulmayı hak etmeyecek ölçüde istisnaî bir durum. Sultanbeyli'yi araştırmakla öğrenebileceğiniz çok da fazla bir şey yok, bu bakışa göre. Zira burası tümüyle sadece o yere özgü, bir başka örneğini bulamayacağınız türde ilişki ve süreçlerin mekânı.

Ama bu toz bulutu bir yandan da son derece kolaylaştırıyor Sultanbeyli hakkında araştırma yapmayı. Eğer toplumun karşıtlıklardan kurulu olduğuna inanıyorsanız (bu karşıtlıkların adı ister formel-enformel ya da modern-geleneksel, ister laik-İslamcı olsun), Sultanbeyli mutlaka bu karşıt uçlardan birini temsil edecektir. Toplumsal evrimi bu karşıt uçların birinden başlayan ve eninde sonunda diğer uçta sonuçlanacak bir yolculuk olarak görüyorsanız, sizin Sultanbeyliniz yok olmaya mahkûm ilişki ve süreçlerin mekânı olacaktır. Yok eğer inançlı bir postmodernseniz, kimlik tartışmaları size cazip geliyorsa ya da örneğin radikal demokrasi, çokkültürlülük, ötekilik konusunda söylenenler ilginizi çekiyorsa, Sultanbeyli'de bulabileceğiniz çok şey olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu gözle baktığınız Sultanbeyli, postmodern kimlik politikalarının yarattığı eşi bulunmaz bir mekân olacaktır.[11]

Sosyal bilimcinin araştırdığı her nesne gibi Sultanbeyli de bir sis bulutu ardında. Her nesne gibi o da bilim adamının üzerinde pek de söz sahibi olamadığı bir anlamlar ve simgeler dünyası içinde yer almakta. Biz Sultanbeyli örneğinde özellikle koyu olan bu sis bulutunu dağıtmaya çabalamak yerine tam

11 Benzer bir tartışmayı daha önce yayımlanan bir yazımızda da yapmıştık. Bkz. Işık ve Pınarcıoğlu (1999).

içine girmeyi daha uygun bulduk; çünkü anladık ki bu sis bulutunun kendisi de en az Sultanbeyli kadar önemli ve öğretici. Onun içindir ki kitabın çoğu yerinde Sultanbeyli hakkında dolaşan efsanelere bıraktık kendimizi; bu efsanelerin kendilerinden de bir şeyler çıkartmaya çalışarak.

Sultanbeyli Nedir?

Bu bölümde kamerayı Sultanbeyli'ye bakanlara değil de Sultanbeyli'nin kendisine yöneltecek, Sultanbeyli'yi bir araştırma nesnesi olarak kurmaya girişeceğiz.

Sultanbeyli, İstanbul'un Anadolu yakasında, Kadıköy merkezine yaklaşık 35 km. uzaklıkta, idari açıdan ilçe statüsünde bir yerleşimdir. 1997 yılında yapılan 'nüfus tespiti' Sultanbeyli'de 144.392 kişinin yaşadığını ortaya koymuştur. Barındırdığı nüfus bu denli büyük olmasına ve İstanbul merkezine yakınlığına rağmen Sultanbeyli, İstanbul Büyükşehir belediye sistemi içinde yer almaz (Bkz. Harita-5.1). Anlaşılması gerçekten de zor olan bu durum, yürürlükteki belediye mevzuatının bir sonucudur. Sultanbeyli, büyükşehir sınırları içindedir ancak büyükşehir sisteminin bir parçası değildir. Dolayısıyla, Sultanbeylililer büyükşehir için oy veremezler ve Sultanbeyli belediyesi, teorik olarak Türkiye'nin herhangi bir yerindeki herhangi bir belde belediyesinden farklı değildir. Sultanbeyli'nin büyükşehir belediyesinin denetimine tabi olmaması, sonraki bölümlerde de göreceğimiz gibi Sultanbeyli belediyesine Sultanbeyli'nin hem kuruluşunda, hem de bugünkü durumuna ulaşmasında önemli bir hareket alanı sağlamıştır. Bu sayede belediye, Sultanbeyli'nin gelişimini belirleyen bir dizi kararı kendi başına almak ve uygulamak olanağına sahip olmuştur. Dahası, ileride üzerinde duracağımız gibi, ilçede kaçak yapılaşmaya göz yummuş, hatta göz yummanın da ötesinde çoğu durumda gizli bile olmasına gerek duyulmayan bir suç ortaklığına girmiştir.

Sultanbeyli'nin güneyinde büyükşehir sistemi içinde yer alan Pendik, Kartal ve Maltepe ilçeleri, batısında ise idari açıdan kendisi ile aynı konumda olan Samandıra yer alır. Ancak Sul-

tanbeyli'nin güneyinde, Pendik ve Kartal ilçeleri ile bağlantısını bir ölçüde kopartan doğal bir engel bulunmaktadır. 500 metreyi aşan yüksekliği ile İstanbul'un Anadolu yakasının en yüksek noktası olan Aydos Dağı, Sultanbeyli'nin güneyindedir. Bunun tam karşısında ise, Sultanbeyli'nin kuzeyinde yüksekliği 330 metreye ulaşan Teferrüç Tepe bulunmaktadır. Sultanbeyli bu iki dağın arasında, bir zamanlar orman olan ve denizden yüksekliği ortalama 150 metre dolaylarında olan genişçe bir vadi üzerine kuruludur. "Tepedeki çamların oksijeni ile Ömerli Barajı'ndaki suyun oksijeni birleşince mis gibi bir hava adeta boğazdan sirkülasyon şeklinde esmektedir. İstanbul'da hava kirliliğinin olmadığı ender yerlerden biridir Sultanbeyli".[12]

Sultanbeyli'nin fiziksel biçimlenişini belirleyen temel öğe, tam ortasından geçerek ilçeyi iki parçaya bölen TEM otoyoludur. İlçenin kuruluşunda önemli bir rol oynamış olan TEM otoyolu, aynı zamanda bu iki parça arasındaki ilişkiyi de büyük ölçüde koparmaktadır. Otoyolun iki yakası arasındaki ilişki, sınırlı sayıdaki araç ve yaya üst geçidi ile sağlanmaktadır. TEM aynı zamanda ilçenin İstanbul ile ulaşımını sağlayan temel eksen görevini de görmektedir. TEM üzerinde araçların durması, yolcu indirip bindirmesi yasak olmasına rağmen, en azından Sultanbeyli'de bunun pek umursanmadığını belirtmek gerekir. Özellikle sabahın erken saatlerinde yolcu toplayan minibüsleri TEM üzerinden görmek mümkün. Ayrıca şehirler arasında çalışan otobüsler de yine duraksamadan TEM üzerinde yolcu indirip bindirebiliyor.

İstanbul ölçeğinde bakıldığında ilçenin belki de en büyük özelliği, İstanbul'un önemli su kaynaklarından biri olan Ömerli barajını besleyen su toplama havzası üzerinde kurulmuş olmasıdır (Bkz. Harita-5.2). Ömerli barajının İstanbul'un içme suyu ihtiyacının yaklaşık üçte birini karşıladığı, bu baraj havzasının, Terkos ve Büyük Çekmece havzalarından sonra İstanbul'un üçüncü büyük su havzası olduğu ve Sultanbeyli'deki yoğun yapılaşmanın, Ömerli barajında son yıllarda artan

12 *Sultanbeyli '95*, Sultanbeyli Belediyesi faaliyet raporu.

kirlenmenin temel nedenlerinden biri olduğu bilinmektedir (Şen, 1999). Ömerli havzasının, İstanbul'da karşıladığı su ihtiyacının çok ötesinde bir anlamı olduğunu, uzun dönemli planlarda Ömerli'ye çok önemli bir aktarma noktası rolü verildiğini de belirtelim. Dolayısıyla Ömerli su havzasının geleceği, İstanbul açısından da hayati önemdedir. Sultanbeyli'nin özellikle meslek çevrelerinde su havzaları üzerindeki kaçak yapılaşmanın bir simgesi olarak görülmesinin hiç de haksız olmadığını da vurgulamamız gerekir.

Ömerli havzası gerçekten de çok büyük bir baskı ile karşı karşıyadır. İTÜ, Çevre Mühendisliği Bölümü (1994) tarafından hazırlanan raporda, havzanın 1975'de 15.000 olan nüfusunun 1992'de 268.000'e ulaşmış olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, yakın dönemlere kadar büyük ölçüde sadece kaçak yapılaşma tehdidi ile karşı karşıya bulunan Ömerli su havzasına yönelik baskıların son dönemlerde hem arttığı, hem de biçim değiştirmekte olduğu gözlenmektedir. İş Bankası-Koray ortaklığı ile yürütülmekte olan "Casaba" konutları, şimdiye dek İstanbul'un başka yörelerine ilgi göstermiş olan yeni zengin yerleşimlerinin Ömerli çevresinde de gelişmekte olduğunu göstermektedir. Ömerli çevresindeki yapılaşma eğilimlerine ilişkin bir açıklamada bulunan Doğal Hayatı Koruma Derneği, bu alanın Uluslararası Bern Sözleşmesi ile korunmakta olan dört adet nesli tehlike altındaki bitkinin yaşama alanını teşkil ettiğine, ayrıca tüm dünyada yok olmak üzere olan fundalıkların Türkiye'de kalmış en son örneklerinden biri olduğuna dikkat çekerek, havzadaki yapılaşmaların durdurulması gereğini vurgulamıştır.[13] Sultanbeyli'deki kaçak yapılaşmanın yasallaşıp yasallaşmayacağı, eğer yasallaşacaksa bunun hangi yollardan olacağı, büyük ölçüde su havzalarının korunması konusunda alınacak tavırlara bağlı gözükmektedir. Ömerli barajı yakın çevresindeki kaçak yapılaşma konusunda yeterince titiz davranmamakla suçlanan İSKİ'nin alacağı tavır, Sultanbeyli'nin geleceği açısından temel önemde olacaktır.

13 3 Mart 2000 tarihli *Radikal* gazetesi.

1980'li yılların ikinci yarısında hızlı gelişim gösteren Sultanbeyli, Ömerli baraj havzasında yerleşik nüfusun önemli bir bölümünü barındırmaktadır. 1957'de köy statüsünü alan Sultanbeyli, hızlı gelişimini TEM otoyolunun tamamlandığı 1985 sonrası dönemde yaşamıştır. 1985 yılında yaklaşık 3.700 kişinin yaşadığı Sultanbeyli'nin nüfusu, 1990 yılında inanılmaz bir artışla 82.300'e ulaşmıştır. Bu, yıllık % 61.8 gibi inanılması güç bir artış hızına tekabül etmektedir. Bir yerleşimin nüfusunun beş yıl boyunca yılda % 60'ı aşan bir oranda artması elbette ki doğal karşılanması mümkün olmayan bir gelişmedir. 1990'ı izleyen dönemde de Sultanbeyli'nin nüfusu, Sultanbeyli standartlarınca düşük ama Türkiye standartları ile karşılaştırıldığında çok hızlı sayılabilecek bir oranda (%11.3) artarak yaklaşık 145.000'e ulaştı. Bu kitabın amacı da, bu doğal olmayan gelişimin kendine özgü yanlarını Türkiye kentlerinin 1980 sonrası dönemdeki gelişme dinamikleri bağlamında açıklayabilmek ve buradan Türkiye kentlerindeki gecekondulaşma ve yoksulluk üzerine sonuçlar çıkartabilmektir.

Sultanbeyli'de toplam 15 mahalle bulunmaktadır (bkz. Harita-5.3 ve Tablo-5.1). Bu mahallelerden 6'sı TEM yolunun kuzeyinde (Adil, Ahmet Yesevi, Battal Gazi, Mecidiye, Mimar Sinan, Turgut Reis mahalleleri), 9'u ise TEM yolunun güneyinde yer almaktadır (Abdurrahman Gazi, Akşemsettin, Fatih, Hamidiye, Hasanpaşa, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl, Orhangazi, Yavuz Selim mahalleleri). Tek başlarına bu mahallelerin isimleri bile, Sultanbeyli'yi kuran politik görüş hakkında yeterince fikir verebilmektedir. Adil Mahallesi'nin diğerlerinden farklı olduğunu belirtmek gerekir. Önceki sayfalarda belirttiğimiz gibi mecliste tartışmalara konu olan ve Adil Düzen Üniversitesinin kurulacağı iddiaları ile ünlenen bu mahalle, Sultanbeyli genelinde en az gelişmenin olduğu bölgedir. Sultanbeyli'nin diğer mahallelerinde her tür denetimden uzak bir yapılaşma yaşanırken Adil Mahallesi bu hızlı gelişimden payını alamamıştır. Bu mahalle yaklaşık 190 hektar alanı ile Sultanbeyli'nin en büyük mahallesi olmasına karşın, nüfus açısından en küçük mahalledir. Bunun tek nedeni, Adil Mahallesi'nin

TABLO 5.1
Sultanbeyli mahallelerinin alanları ve nüfusları

Mahalleler	Alan (ha)	Nüfus	Yoğunluk (kişi/ha)
Abdurrahman Gazi	141.49	17.345	123
Adil	190.49	4.111	22
Ahmet Yesevi	123.01	14.904	121
Akşemsettin	119.72	4.625	39
Battal Gazi	182.55	10.536	58
Fatih	121.42	11.178	92
Hamidiye	117.90	10.793	91
Hasanpaşa	86.91	10.407	120
Mecidiye	158.44	11.050	70
Mehmet Akif Ersoy	153.67	17.474	114
Mimar Sinan	64.86	4.754	73
Necip Fazıl	121.05	5.011	41
Orhan Gazi	105.12	4.882	46
Turgut Reis	94.44	9.765	103
Yavuz Selim	88.00	8.094	92
Toplam	1869.06	144.930	71

Kaynak: Mahalle alanları, sayısallaştırılmış 1/5,000 ölçekli haritalardan hesaplanmıştır. Mahalle nüfusları ise 1997 Nüfus Tespiti sonuçlarının, belediye tarafından hazırlanan bina numerataj cetvellerinden elde edilen bina sayılarına göre mahallelere atanması yoluyla hesaplanmıştır.

1953 yılında Bulgar göçmenlerine dağıtılan arazi üzerine kurulmuş olması, dolayısıyla da mülkiyeti konusunda herhangi bir ihtilafın bulunmamasıdır. Bu bölgedeki arsa sahipleri, diğer bölgelerin tersine tapulu mallarına sahip çıkabilmişler ve 1980'lerin ikinci yarısındaki yağmadan arazilerini koruyabilmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Belediye, bu bölgede ıslah imar planı yaparak uygulamaya koymuştur. Kısmen de olsa plan denetimi altında olduğu için de bu bölge Sultanbeyli'de, istediğiniz yükseklikte bina yapamayacağınız tek bölgedir. Bundan ötürü de bu mahalledeki arsa fiyatları, dilediğinizi yapabileceğiniz diğer bölgelerin yarısı düzeyindedir.

Sultanbeyli'de özellikle TEM otoyolunun birbirinden ayırdığı iki parça arasında belirgin bir farklılaşma gözlenmektedir. Nüfusun yaklaşık %65'lik bir kesimi, TEM'in güneyinde (İstanbul'dan Ankara istikametine gittiğinizde sağda kalan bölümde) yaşamaktadır. Nüfus açısından en büyük mahalleler

olan Mehmet Akif Ersoy ve Abdurrahman Gazi mahalleleri de bu kesimde yer almaktadır. En büyük altı mahalle arasında kuzey kesiminden sadece Ahmet Yesevi Mahallesi yer almaktadır. TEM yolunun birbirinden ayırdığı iki kesim arasındaki en belirgin farklılık, altyapı konusunda gözlenmektedir. Saha araştırması yaptığımız 1998 yılının Temmuz-Ağustos döneminde, bu 15 mahalleden sadece 4'ünde içme suyu bulunmaktaydı: Nüfusun yaklaşık %40'ının yaşadığı Abdurrahman Gazi, Fatih, Hasan Paşa ve Mehmet Akif Ersoy mahalleleri. Bu dört mahallenin de TEM otoyolunun güneyinde yer alan ve Sultanbeyli'nin refah durumu bir ölçüde iyi olan kesimlerinin yaşadığı mahalleler olduğunu belirtmemiz gerekir. Diğer mahallelerde içme suyu ihtiyacı, sokak çeşmeleri ve çoğunluğunu belediyenin temin ettiği tankerler aracılığıyla sağlanmaktadır. Özellikle kuzeyde yer alan mahallelerde, çeşme başında uzun sürelerle kuyrukta bekleyen insan görüntüleri Sultanbeyli'de olağandır. Öte yandan kanalizasyon açısından sorun, daha da ciddidir; zira Sultanbeyli'de hiçbir yerde kanalizasyon yoktur ve sorun, çoğunluğunu mahalle sakinlerinin açtığı foseptik çukurlar ile çözülmeye çalışılmaktadır. Bu da kanalizasyonun öncelikle yeraltı sularına ve oradan da bölgedeki doğal eğim nedeniyle de Ömerli barajına karışmasına yol açmaktadır.

E-5 öncesinde Ankara-İstanbul yolu olan Fatih/Atatürk Caddesi, ilçenin temel ekseni görevini görür. İlçenin merkezi de TEM'in güneyinde, bu cadde üzerinde kuruludur. TEM'in kuzeyine gidildiğinde bu cadde merkez özelliğini kaybetse de Sultanbeyli'nin ana caddesi olma özelliğini korur. Bu, dayanıklı tüketim maddelerinden giyime, çeşitli marketlere dek uzanan bir dizi hizmet sunan bir merkezdir. İlçede en azından görünürde kesinlikle içki satılmadığını, bir tane bile milli piyango bayisi bulunmadığını da vurgulayalım. Sultanbeyli'de olmayanlar bunlarla da kısıtlı değil. Hemen hiçbir düzenli yeşil alan bulunmadığı gibi, bırakın sinema ya da tiyatroyu, boş zamanlarda gidilebilecek tek bir yer yoktur. İlçedeki açık alanlar, ya sahibi tarafından uygun zamanı bulmak üzere bekletilmekte olan arsalar ya da devam etmekte olan cami inşaatlarıdır.

Gerçekten de Sultanbeyli'yi en iyi betimleyecek görüntü bir cami ve yanı başında inşaatı sürmekte olan, ama içinde mutlaka birilerinin yaşadığı bir bina olacaktır. İlçedeki boş alan sıkıntısı o ölçüye varmıştır ki, okul yapacak alan bulmak neredeyse imkânsızdır. Okullar genellikle, Orman İdaresi ile yapılan anlaşma sonucunda orman statüsünde bulunan yerlere yapılabilmiştir. Benzer bir sıkıntının imam hatip lisesi ya da Kuran kursu yapımında çekilmediğini, sahipleri tarafından bu amaçla bağışlanmış arazi üzerine inşa edilmiş çok sayıda imam hatip lisesi ve Kuran kursu bulunduğunu da belirtmek gerekir. Sultanbeyli'de imam hatip lisesi dışındaki lise sıkıntısı o dereceye varmıştır ki, 'normal' lisede okumak isteyen Sultanbeylililer genellikle yakındaki yerleşimlere, çoğunlukla Samandıra'ya gitmek zorunda kalmaktadırlar.

Sultanbeyli'ye ilk gelen birisini en çok etkileyecek öğelerden biri, cadde ve sokak isimleridir. Tıpkı mahalle adları gibi, cadde ve sokak adları da Sultanbeyli'de hakim olan politik görüş hakkında oldukça net bir fikir verir: Abdulkadir Udeh, Afgan, Akabe, Akıncılar, Alparslan, Bedir, Berat, Cihat, Eyyubi, Eyüp Sultan, Genç Osman, Hak, Hakdiyen, Hasan El Benna, Hicret, Hutbe, İkbal, İman, İnan, İnanç, İskilipli Atıf Hoca, Kandil, Kuran Kursu, Malazgirt, Mekke, Mescidi Aksa, Miraç, Necip Fazıl, Refah, Resul, Risale, Seyyid Kutup, Şeyh Hikmet Efendi, Şeyh Şamil, Tefekkür, Ulubatlı Hasan, Umre, Vahdet, Yusuf İslam, Ziya ül Hak.

Sultanbeyli, 1987'de belde belediyesi, 1992'de de ilçe statüsünü kazanmıştır. 1987'de belediye olmasının ardından, 1989'da yapılan ilk seçimleri Refah Partisi kazanmış ve Ali Nabi Koçak, Sultanbeyli'nin ilk belediye başkanı olmuştur. Bundan sonra 1994 ve 1999 yılında yapılan seçimleri de dikkat çekici bir farkla Refah-Fazilet Partisi kazanmıştır. Sultanbeyli 1989'dan bu yana RP/FP'nin İstanbul'da en yüksek oy aldığı yerleşim olarak göze çarpmıştır. Daha da önemlisi, Sultanbeyli'nin, RP'nin 1994'de başlayan İstanbul'u "yeniden fethinin" (Bora, 2000) ilk ayağı olmasıdır. Seçim coğrafyası açısından Sultanbeyli'yi benzersiz kılan bir diğer öğe de, katıldığı seçim-

lerde HADEP'in de burada İstanbul ortalamasının çok üzerinde oy almış olmasıdır. Bu durum 1999 yerel seçimlerinde iyice belirginleşmektedir. Diğer bir ilginç nokta da oyların 'merkez' ve 'merkez dışı' partiler arasındaki dağılımıdır. 'Merkez' sayılabilecek ANAP, CHP, DSP ve DYP gibi partilerin 1999 seçimlerinde İstanbul genelinde toplam oyları %60 dolaylarında olmasına karşın, Sultanbeyli'de bu oran %25'e düşmektedir. Görünen o ki, Sultanbeyli yaşayanlarını bir 'pota' içinde eritmeyi başaran değil, tam tersine sanki aşırılıklara iten bir yerleşimdir. Bu oy dağılımının ayrıca Sultanbeyli'nin kendine özgü etnik kompozisyonu hakkında da fikir verdiğini vurgulamamız gerekir.

Sanırız Sultanbeyli'nin ne denli özel bir yer olduğunu göstermek için sözü daha da fazla uzatmaya gerek yok. İşte tam da bu özel konumunun, 1980 sonrasının kentleşme dinamiklerini araştırmak için Sultanbeyli'yi eşsiz bir laboratuvar haline getirdiğini söylüyoruz. İzleyen bölümlerde göstermeye çalışacağımız gibi, Sultanbeyli nöbetleşe yoksulluk adını verdiğimiz ilişkiler sisteminin belki de en el değmemiş örneğidir.

Yoksul kesimlerin 1980 sonrası dönemde bir araya gelme ve kentte tutunma stratejilerini anlamayı amaçlayan bu kitap için Sultanbeyli'nin önemi, bu ilişkilerin en yalın, hatta en acımasız örneklerinin mekânı olmasından kaynaklanmaktadır. Şimdi kitabın temel sorusunu bir kez daha tanımlayabilecek bir noktadayız: Kentteki yoksul kesimlerin 1980 sonrasının zorlu koşullarında varlıklarını nasıl sürdürebildikleri konusunda Sultanbeyli'de diğer Türkiye kentlerinde de gözleyebileceğimiz hangi ilişkileri görebiliyoruz? Cevabımız çok yalın: Kent yoksullarının enformel ağlar vasıtasıyla cemaat oluşturmalarına ve oluşturdukları -daha da önemlisi, bir arada tutabildikleri ve toplam refahını artırmayı başarabildikleri- bu cemaat içinde birbirlerinin üzerinden zenginleşmelerine dayanan stratejinin, belki de en acımasız örneğini; bir açıdan baktığınızda enformel kesimin 'yaratıcı gücünü', diğer açıdan baktığınızda da enformel kesim içinde kurulan eşitsiz güç ilişkilerinin acımasızlığını.

İzleyen bölümlerde kuruluşundan başlayarak Sultanbeyli'nin öyküsünü anlatacağız.

ALTINCI BÖLÜM

SULTANBEYLİ'NİN KURULUŞ ÖYKÜSÜ

BURASI SULTANBEYLİ
Karşılıklı iki dağın eteğinde
Ve düz ovada
Yayılmış Sultanbeyli şehri
Ortasında iki taraflı Fatih Bulvarı
Ve Anadolu Otoyolu...
Osmanlı sultanlarının beyliği,
Devlet çiftliği imiş
Sultan tarafından bir paşaya verilmiş
Elden ele geçmiş...
Derken önce köy kurulmuş
Sonra kasaba
İki üç yılda dört bir yana taşmış
Nüfusu yüz bini aşmış
Belki yüz elli
Burası Sultanbeyli...
Aydos Dağının eteğinde serilmiş ovaya
Ve tırmanmış bayırlara
Gökten mi yağdı, yerden mi bitti?
Görenler gözlerine inananmıyor
Şaşırdıkları gözlerinden belli
Burası Sultanbeyli...

Gökçen (1997: 4)

Bugünün Sultanbeylisi nasıl içinden çıkılması zor bir anlamlar ve simgeler dünyasına yerleşmiş ve bugüne dair çok sayıda efsane yaratılmış ise, Sultanbeyli'nin kuruluş öyküsü de benzer bir sis bulutu ile kaplı. Hemen her kesimin kendi öyküsü var Sultanbeyli'nin kuruluşuna ve gelişimine dair. Bu öyküler arasındaki fark, öyküleri anlatan kesimlerin geçmişi kavrayışlarından kaynaklanmıyor sadece; hepsinin bugünün Sultanbeylisine ait farklı tavırları, farklı beklentileri var. Esas belirleyici olan da bu.

Şultanbeyli'nin kuruluşunu özetlerken ana hatlarıyla üç dönem belirlediğimizi belirtelim. Birinci dönem, bugünkü Sultanbeyli ve civarındaki geniş arazilerin mülkiyetine ilişkin ilk bilgileri elde edebildiğimiz 1800'lü yılların sonlarında başlıyor

ve bu arazilerin sorunlu bir şekilde satıldığı 1954 yılına dek uzanıyor. Sultanbeyli'nin kaderini belirleyen bu arsa satış işleminin hemen ardından açılan davalar silsilesinin sonuçlandığı 1984 yılına dek geçen dönem ise ikinci dönem. Son dönem ise, TEM otoyolunun bölgeden geçişi ile başlayan ve Sultanbeyli'nin bugün bildiğimiz Sultanbeyli olduğu, 1985 sonrası hızlı gelişme dönemi.

Aşağıda bu dönemlemeyi izleyeceğiz; ancak anlatı dönemlere göre ister istemez farklılaşacak. Bunun nedeni de anlatımızı dayandırdığımız belgelerin niteliği. 1800'lü yılların sonlarında başlayıp 1954 yılına dek geçen uzun bir süreyi kapsayan birinci döneme ilişkin elimizde çok az belge var. Ama bu çok da belgelenmesi gereken bir dönem değil; Sultanbeyli arazilerinin el değiştirmediği, kayda değer hemen hiçbir değişikliğin olmadığı bir dönem bu. Bu döneme ilişkin olarak anlatacaklarımızın bir bölümü, ister istemez doğruluğunun kanıtlanması olanaksız sözlü anlatılara dayanacak. Hemen hepsi bir sonraki döneme ait olan mahkeme kayıtlarında da ayrıca bu döneme ilişkin bazı beyanlar var. Sultanbeyli arazilerine ilişkin kayıtlara geçmiş ilk satış işleminin yapıldığı 1954 yılında başlayan ikinci dönem ise, en çok belgeleme olanağına sahip olduğumuz dönem. Bu dönem, en deneyimli orman hukuku uzmanlarını bile çileden çıkartacak ölçüde karmaşık bir hukuk savaşı olarak özetlenebilir. Dönemin 'görünen yüzünü' en ince ayrıntılarına dek mahkeme kayıtlarında izlemek mümkün. Ancak bu dönem, bir yandan da resmi belgelere dayanmayan ve dolayısıyla mahkeme kayıtlarına yansımayan arsa satışlarının başladığı bir dönem. Sultanbeyli'yi Sultanbeyli yapan hemen tüm dinamiklerin kökenini bu dönemde gerçekleşen ve belgelenmesi mümkün olmayan arsa satışlarında aramak gerek. Sultanbeyli'nin inanılması güç bir hızla geliştiği son dönem hakkında ise sağlam bir belge bulmak elbette ki olanaksız. Ancak tüm dönemlerde anlatımızı dayandıracağımız belge eksikliğinin yarattığı sorun, o dönemlere ilişkin 'söylence' bolluğuyla rahatlıkla giderilebiliyordu. Biz de bu dönemleri anlatmaya giriştiğimizde Sultanbeyli hakkında dolaşan bu efsanelere 'tes-

lim olduk' olanca rahatlığımızla; ama bu efsanelerden bir şeyler çıkartma çabasını elden bırakmadan.

1. Dönem: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: İstanbul Vilayetinde Bir Yahudi Devleti

> *"Buralar bir zamanlar tümüyle Flipson derler bir Yahudi'ye aitmiş. Buralar, Teferrüç Tepe'nin ardı, hatta Samandıra bile. Bu adam İsrail devletinin kurulmasından önce burada bir Yahudi devleti kurmak niyetindeymiş. Ama İsmet Paşa anlamış adamın niyetini, hemen bir gecede kanun çıkartıp, buralara el koymuş".*
>
> Sultanbeylili bir emlakçı

Sultanbeyli'nin çalkantılı tarihinin başlangıcında son derece yalın, hatta masum bir bağış yatıyor. Sultanbeyli'ye ilişkin elimizdeki ilk bilgi, bugünkü Paşaköy, Kurnaköy ve Samandıra'nın bir bölümü de dahil olmak üzere buraların Sultan II. Abdülhamid tarafından hizmetlerinden ötürü dönemin Bahriye Nazırlarından Hasan Hüsnü Paşa'ya bağışlandığı. 1950'li yıllarda Sultanbeyli arazilerine ilişkin sürmekte olan çok sayıda dava dosyasından birinde de Hasan Hüsnü Paşa'nın 1894 yılında sahibi olduğu arazilerin haritasını yaptırdığından söz edilmekte. Daha sonra birçok kaynakta sözü geçen ve aslı Sultanbeyli Belediyesi'nde bulunan harita, işte bu harita. Dolayısıyla Sultanbeyli arazilerinin özel mülkiyete geçtiği tarih olarak 1890'lı yılları alabiliriz. Bundan böyle kısaca Sultanbeyli arazileri olarak adlandıracağımız topraklar Hasan Hüsnü Paşa adına toplam 84 parça halinde tapuya kaydedilirken, bunlardan 27'si üzerinde de çeşitli vakıf hisseleri yer almakta. Bundan başka tapu kayıtları Hasan Hüsnü Paşa'nın topraklarının sınırlarını oldukça muğlak bir şekilde tanımlamakta. Bir örnek vermek gerekirse:

> No 11:
>
> Mevki: Samandıra, Palamut deresinde tarla, 600 dönüm
>
> Hududu: Şarken Ali Bey, Ahmet Bey tarlası; şimalen Timur-

culu çiftliği tarlaları hudut ve yol; garben Tahir Bey tarlası ve bazen Palamut deresi; cenuben Nalbant Mehmet Bey tarlası.

No: 66

Mevki: Sultan Çiftliği, Büyük Koru altında ve üstünde ve ortasında tarla, 685 dönüm

Hududu: Şarken sahibi senedin büyük korusu ve beş hat mesafede büyük meşe ağacı ve çiftlik tariki; şimalen sahibi senedin büyük korusu ve çiftliğine giden yol ve İnce Dere; garben İnce Dere ve sahibi senedin korusu

(1.3.1954 tarihli satış vaadi sözleşmesinden alınmıştır).

İşte Hasan Hüsnü Paşa'ya Abdülhamid tarafından bağışlanan 84 parça arazinin tapu kayıtlarında yer alan ve dönemi için yeterli olabilecek bu tanımlamalar, toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerinin toplumda bambaşka bir rol oynamaya başladığı Cumhuriyet döneminde büyük bir sorun kaynağı olmuştur. Bu tanımlamalara dayanarak 1950'li yıllarda yapılan sınır belirleme çalışmaları her seferinde itirazlarla karşılaşmış, defalarca kurulan bilirkişi heyetleri boş yere Osmanlı tapusunda yer alan muğlak ifadeleri esas alarak, Sultan Çiftliği arazilerinin sınırlarını tapuya geçirmeye çalışmıştır. Öte yandan yine dönemi için son derece doğal bir uygulama olan, arazilerin bir bölümünde vakıf hissesi ayırma uygulaması, Cumhuriyet mahkemelerinin ne yapacaklarını bilememeleri sonucu, Sultanbeyli arazileri üzerindeki mülkiyet sorununu iyice içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

Sultanbeyli arazilerinin Hasan Hüsnü Paşa'nın eline geçmesinin ardından yaklaşık 20 yıllık bir süre herhangi bir değişim olmaz arazilerin mülkiyetinde. 1950'li yılların mahkeme kayıtlarından öğrendiğimize göre Sultanbeyli arazileri 1908 ile 1911 yılları arasında Franz Phillipson isimli bir kişiye geçer. Franz Phillipson'm kim olduğu burada kilit önemde, zira 'Sultanbeyli söylencelerinin' büyük bir bölümü Phillipson'ın varsayılan kimliği üzerinde kurulmakta. Bizim elde edebildiğimiz belgeler Phillipson'm Belçika uyruklu bir levanten olduğunu gösteriyor. Oysa günümüz Sultanbeylili'sinde yerleşik kanı

Phillipson'ın bir Yahudi olduğu yolunda. Hatta bazıları Phillipson'm Sultanbeyli arazilerini ele geçirmesinin önceden kurgulanmış, uzun vadeli bir planın ilk adımı olduğuna inanacak kadar ileri gidebiliyor. Bunlara göre Phillipson, Sultanbeyli arazileri üzerinde bir Yahudi devleti kurmayı kafasına koymuş biri. Ne denli inanması güç görünürse görünsün bu, Sultanbeyli'de yaşayanlar arasında taraftarı hiç de az olmayan bir söylence. Ama belirtelim ki bu sadece Sultanbeyli halkı arasında dolaşan bir söylence; özellikle belediye yetkilileri tarafından dile getirilen 'resmi söylem' ise Phillipson'a karşı biraz daha temkinli yaklaşıyor ve sadece Yahudi olduğunu her fırsatta belirtmekle yetiniyor. Rıfat Gökçen tarafından kaleme alınan ve belediye tarafından desteklenmiş olması anlamında Sultanbeyli'nin resmi tarihi olarak kabul edebileceğimiz "Sultanbeyli" başlıklı kitapta bu dönem şöyle anlatılıyor:

> "Osmanlı Sultanı İkinci Abdülhamid, Hasan Hüsnü Paşa adlı paşasına 20 bin dönüm büyüklüğündeki Sultan Beyli Çiftliğini tımar olarak vermiştir. Hasan Paşa'nın ölümünden sonra oğluna kaldı. Hasa Paşa'nın oğlu, France Philipson (Frans Filipson) adlı bir Musevinin kızıyla evlendi. Musevi kayınpeder, damadını borçlandırarak 20 bin dönüm çiftliğin tapusunu aldı" (Gökçen, 1997; 35)[1]

Phillipson'ın Musevi olduğu savı, Sultanbeyli'de konuştuğumuz hemen herkes tarafından, özellikle de yetkili kişilerce tekrar edildi. Elimizdeki belgeler, İstanbul'da İsrail devletinin kurulmasından çok önceleri bir Yahudi devleti kurulma planlarının yapılıp yapılmadığı konusuna elbette ki ışık tutamıyor. Ayrıca elimizdeki belgelerde Phillipson'ın Musevi olduğunu doğrulayacak herhangi bir şey de yok. Ama Sultanbeyli'nin şu ya da bu şekilde bir Musevinin eline geçmiş ve daha sonra o

1 Musevi gelin ve kayınpeder söylencesinin doğru olmadığının kanıtı, 1954 sonrasındaki mahkeme kayıtlarıdır. Bu kayıtlardan izleyebildiğimize göre Franz Phillipson'm, Hasan Hüsnü Paşa'nın oğlu ile evlendirebileceği bir kızı yoktur, sadece üç oğlu vardır. Ancak belirtmek gerekir ki burada önemli olan bu söylencenin doğru olup olmaması değil, Sultanbeyli'nin (zihinlerde) kuruluşunda oynadığı roldür.

Musevinin İsrail devleti kurma planlarının boşa çıkartılmış olduğuna inanılması, Sultanbeyli'de bugün gözlediğimiz gizli suç ortaklığı havasını destekliyor; bir *kurtarılmış bölgede* yaşıyor olma duygusunu güçlendiriyor. Yani, İstanbul vilayetinde bir İsrail devleti kurma planları söylencesi, tarihi açıklamaktansa bugünü kurmakla ilintili. Ama hep böyle değil midir zaten? Söylenceler geçmiştense bugünü daha iyi anlatmaz mı?

Biz yine Sultanbeyli üzerine daha soğukkanlı konuşabileceğimiz bir alana, belgelerin o bildik soğukluğuna geri dönelim. Sultanbeyli arazilerinin Hasan Hüsnü Paşa'nın mülkiyetinden çıkıp Franz Phillipson'ın eline geçtiği 1910'lu yıllardan 1950'li yılların başlarına dek geçen 40 yıllık süre, arazilerin mülkiyetinin el değiştirmediği, dolayısıyla kayda değer bir gelişmenin olmadığı bir dönemdir. Kayıtlar Phillipson'ın 1929 yılında Paris'te ölmüş olduğu söylüyor. Belli ki Phillipson, Cumhuriyet'in kuruluşu öncesinde ve sonrasındaki kargaşa yıllarında sahibi olduğu arazileri elden çıkartmaya fırsat bulamadan, muhtemelen alelacele Türkiye'yi terk etmiştir. Franz Phillipson'ın sahibi olduğu araziler üzerinde bir tasarrufta bulunulması için, yaklaşık 40 yıl beklemek gerekecektir. Ancak bu arada geçen 40 yıllık dönem, özellikle toprak mülkiyetini düzenleyen yasalar anlamında çok önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Bu değişiklikler Sultanbeyli topraklarının kaderini derinden etkilemekle kalmamış, bu arazileri elden çıkarma uğraşına giren Phillipson'ın varislerinin kendilerini hiç hesaplamadıkları bir hukuk savaşımının içinde bulmaları sonucunu doğurmuştur. Ve sonunda 1954 yılında Phillipson'ın hayatta kalan tek oğlu ve daha önce ölmüş bulunan iki oğlunun çocukları, Sultanbeyli arazilerini satmayı başaracaklardır. Ancak bu satış işlemi, Cumhuriyet bürokrasisi ile uzun süren bir savaşımla gerçekleşebilmiştir. Öte yandan, bu satış işleminin kendisi de satış öncesinden çok daha büyük hukuki sorunlara yol açacak ve bu kez arazileri Phillipson'ın varislerinden satın alanlar, kendilerini bir hukuk çıkmazının içinde bulacaklardır.

Cumhuriyet sonrasında toprak mülkiyetine ilişkin yapılan düzenlemeler arasında konumuz açısından en önemli olanı

1937 yılında yürürlüğe giren 3116 sayılı Orman Kanunudur. Birçok kişi için bu kanun, "Cumhuriyet devrinde planlı bir ormancılığın başlangıcı" (Kayganacıoğlu, Renda ve Onursan, 1976; 110) olarak görülür. Bu kanunun en önemli yanı, orman alanlarının sınırlarının beş yıl içinde belirlenmesini ve tapuya tescil edilmesini öngören, Kanunun kendi ifadesi ile ormanlara "tahdit"[2] getiren ünlü 5. maddesidir. Kanun, orman alanlarının tespiti amacıyla, tahdit komisyonları kurulması ve tüm tahdit ve tapuya tescil işlemlerinin kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl içinde tamamlanması hükmünü getirmiştir. Mirî toprak rejiminin hüküm sürdüğü bir imparatorluk üzerine kurulu olan ve yurttaşlarının çok büyük çoğunluğu kırsal faaliyetlerle ve ormancılıkla hayatını sürdüren Cumhuriyet'in böyle bir karar alması ve bu kararı uygulamakta aceleci davranması elbette ki anlaşılır bir şeydir. Ancak orman alanlarının tahdidi gibi devasa bir işi İkinci Dünya Savaşı şokunu yaşamak üzere olan Türkiye'nin beş yılda tamamlaması da mümkün değildir. Nitekim "memleket arazi kadastrosunun yetersiz ve mülkiyet müessessesinin sağlam temellere oturtulmamış bulunması, tahdit işlemi sonuçlarına pek çok itirazın yapılmasına sebep olmuş" (Kayganacıoğlu, Renda ve Onursan, 1976; 113) ve 3116 sayılı kanunun yürürlükte kaldığı 1937-56 döneminde ormanların çok küçük bir bölümünün tahdit işlemleri tamamlanabilmiştir.

Bu kanunun Sultanbeyli arazilerini etkilememesi elbette ki olanaksızdır. Ancak elimizdeki bilgiler 3116 sayılı yasaya ilişkin Sultanbeyli'de hiçbir uygulama yapılmadığını gösteriyor. O dönemlerde kimsenin sahip çıkmadığı Sultanbeyli arazileri için orman kararı çıktığı söylentileri yayılmışsa da orman kadastrosu geçmesi yoluyla arazilerin Hazine adına tescili işlemi hiçbir zaman yapılmamıştır. 1940'lı yılların başında Phillipson'ın varisleri kendilerine kalan arazileri elden çıkartmaya karar vermiş olmalılar ki, bu yönde girişimlerde bulunurlar.

2 Burada "tahdit", "taşınmaz malların hukukî ve geometrik durumlarını tespit etmek anlamında" kullanılmaktadır (Kayganacıoğlu, Renda ve Onursan, 1976; 117).

Bunun için yapılması gereken ilk işlem doğal olarak 1929 yılında ölen Phillipson'ın yasal varisi olduklarını kanıtlamaktır. 1942 yılında Franz Phillipson'ın varisleri adına hareket eden Osman Vefik Bakan adlı bir avukat mahkemeye başvurarak müvekkileri adına veraset senedi verilmesini talep eder ve 1980'li yılların sonuna dek sürecek bir hukuk sürecini de başlatır farkında olmadan.

Dava en başından itibaren basit bir veraset ilamı davası olmanın çok ötesinde, neredeyse Cumhuriyet'in ve Cumhuriyet'in İmparatorluk'tan miras aldığı mülkiyet düzeninin tartışıldığı bir platforma dönüşür. Arazilere ilişkin olarak mahkeme sürecinde fikirleri sorulan Beyoğlu Vakıflar Müdürlüğü, Franz Phillipson'm bilâ varis olduğu *[varisi olmadığı]* ve mutasarrıf *[sahibi]* bulunduğu Kartal, Samandere mahallesindeki çiftliğin vakfa rücu *[geri verilmesi]* lazım geldiği iddiası ile veraset davasının reddi talebinde bulunur. İstanbul 3. Asliye Mahkemesi 7.7.1948 tarihinde Beyoğlu Vakıflar Müdürlüğü'nün talebinin reddine ve Franz Phillipson'ın bilâ varis ölmediğine hükmederek, Phillipson'm oğlu ile altı torununun veraset ilamını onaylar. Mahkemenin bu kararına itiraz eden Beyoğlu Vakıflar Müdürlüğü'nün başvurusu, Yargıtay 2. Hukuk Dairesi tarafından 1949 yılında reddedilir ve sonuçta Jules George René Phillipson ile ölmüş olan iki ağabeyinin altı çocuğunun Phillipson'ın yasal varisleri olduğu onaylanmış olur. Veraset davasının bile yedi yıla yakın bir sürede tamamlanması, araziler üzerine bundan sonra daha da kızışacak olan hukuk savaşımının bir habercisidir sanki.

Ama Sultanbeyli topraklarına ilişkin tüm yasal sorunları kökten etkileyen ve sadece Sultanbeyli topraklarına değil, tüm Türkiye'deki orman alanlarının mülkiyeti sorununa yepyeni boyutlar getiren bir gelişme yaşanır, veraset davasının sürmekte olduğu yıllarda. 13.7.1945 tarihli ve 4785 sayılı kanun ile tüm ormanlar devletleştirilir.[3] Cumhuriyet döneminde orman

3 Tam adı *"Orman Kanununa bazı hükümler eklenmesine ve bu kanunun birinci maddesinde değişiklikler yapılmasına dair kanun"* olan adı geçen kanunun birinci maddesi şöyledir:

alanlarının mülkiyeti konusunda şimdiye dek alınmış belki de en önemli karar olan bu kanun uyarınca tüm ormanların kadastrosu hazırlanmaya başlanır bir kez daha. İşte Sultanbeylili emlakçının sözünü ettiği, İstanbul vilayetinde Yahudi devleti kurulması oyununu bozan kanun da bu kanundur. Ancak *"devletleştirme kanunu"* sadece bir ilke kararı vermiş ve bu kararın nasıl uygulanacağına ilişkin kuralları belirsiz bırakmıştır. Tüm ormanları devlet mülkiyetine geçirmek gibi büyük çaplı bir girişime karşın her şey, bir arazi parçasının orman olup olmadığına dair tahdit komisyonlarının yapacağı tespite bağlıdır. Bunun için öncelikle bir yerin orman olup olmadığının belirlenmesi, orman ise sınırlarının kesin olarak tanımlanması gereklidir. Yani iddia ne kadar büyük olursa olsun, uygulamada hemen hiçbir şey değişmemiş görünmekte, tahdit komisyonlarının kararları belirleyiciliğini sürdürmektedir.

Toprak mülkiyeti açısından baktığımızda İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş, devlet mülkiyeti anlayışından şahsi mülkiyete geçiş anlamına gelmektedir. Bu geçiş, İmparatorluk döneminde birer 'tasarruf ve faydalanma' belgesi olan tapu senetlerinin gerçek anlamda birer 'temellük senedi' haline gelmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu konuda gerçekten de ciddi sorunlar yaşanmıştır. Arazi Tahrir

---

Madde 1- Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte varolan gerçek veya tüzel özel kişilere, vakıflara ve köy, belediye, özel idare, kamu tüzel kişiliklerine ait bütün ormanlar bu kanun gereğince devletleştirilmiştir. Bu ormanlar hiçbir işlem ve bildirime gerek olmaksızın Devlete geçer.

Bu denli radikal bir karar alınmasının gerekçeleri Meclise sunulan gerekçeli metinde ise şöyle belirtilmektedir: "Azlığı veya çokluğu yurdun barınma kabiliyetini yükselten veya indiren ormanın, Devlet elinde olmasından daha doğru bir şey olamaz. Çünkü yurdun insan barındırma kabiliyetini kişilerden daha ziyade Devlet düşünür ve ona göre de orman varlığını koruma ve genişletme yollarını tutabilir. Ormanın kendi tabiatı da onu Devlet mülkiyetine daha ziyade yaraştırır... Ormanın mahiyeti, tabiatı, teknik, ekonomik özellikleri, işletme şartları ve gerçekleri özel mülkiyetten ziyade Devlet mülkiyetinde bulunmasını uygun göstermektedir. Türkiye için ise bugün bu bir zaruret halini almış bulunmaktadır" (aktaran Kayganacıoğlu, Renda ve Onursan, 1976; 839). Anayasa Mahkemesi 1963 yılında 4785 sayılı kanunun 3. maddesinin tümünün ve 4. maddesinin 2. fıkrasından itibaren Anayasaya aykırı olduğuna karar verdi. 4785 sayılı kanunun kamulaştırmaya ilişkin özel hükümleri Anayasa Mahkemesi kararı ile 1964'de iptal edilmiştir.

Komisyonları, toprak sahiplerinin her türlü beyanını kabul etmiş, bunları kayıt ve tescil ederek çok sayıda haksızlığa yol açan tapu senedi ortaya çıkarmıştır. Eski Arazi Kanunnamesi'nde yer alan *"toprakta dönüme değil, hududa itibar olunur"* hükmünden yararlanarak arazileri büyüten eski toprak sahiplerinin çok fazla olduğu düşünülmektedir (Barkan, 1980). Bu durumda geniş topraklar haksız olarak sınırlı sayıdaki eski toprak sahibinin elinde kalmış, bir yanda tarımda çok sert hiyerarşik bir yapı oluşurken, diğer yanda devletin denetimi altındaki toprak miktarında önemli bir küçülme yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında tek parti iktidarı iki kanunla bu gelişmelere sert bir tepki göstermiştir. Bunlardan birincisi, az önce sözünü ettiğimiz ve *devleştirme kanunu* olarak da bilinen Orman Kanunu değişikliğidir. İkincisi ise, bu kanundan yaklaşık bir ay önce, 11 Haziran 1945'de kabul edilen 4738 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Bu kanun, toprak mülkiyetinin yeniden dağıtımını öngörmekte ve dolayısıyla tarımda oluşmaya başlayan hiyerarşik yapıda küçük mülkiyet lehine yeni bir denge oluşturmayı hedeflemektedir.

Konumuz elbette ki Cumhuriyet döneminde orman ya da arazi hukukuna ilişkin düzenlemelerin bir değerlendirmesini yapmak değil. Ama belirtmeden de edemeyeceğiz: 1945 tarihli devletleştirme kanunu, devletin kendi sınırlarını net bir şekilde tanımlamaya çabaladığı bir tepki yasası olarak değerlendirilse bile, yasa koyucunun denetim araçları ile denetleme nesnesi arasındaki dengeyi kuramamasının çok sayıdaki örneğinden biri olarak ele alınabilir. Bu sadece orman hukuku alanında değil, birçok başka alanda da geçerli bir tavırdır. Devletin, soyut bir devlet anlayışı adına, uygulayamayacağı, daha da vahimi uygulayamayacağını kendisinin de bildiği kanunlar çıkartıp, başka bir düzenleme tarzı ile rahatlıkla denetleyebileceği bir alanı elinden kaçırmasına çok güzel bir örnek olarak görülebilir devletleştirme kanunu. Bu kanun öylesine katı ve uygulanması olanaksız hükümler içeriyordu ki, muhtemelen hazırlayıcıları bile bunun uygulanmasının, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir düş olduğunun farkındaydılar. İşte Sul-

tanbeyli'nin tarihi de tüm ormanları kendi mülkiyeti altına alma kararı veren bir devletin, nerelerin orman kapsamına girdiğini bile belirleyememesinin öyküsüdür bir anlamda.

4785 sayılı kanun görünürde hep uygulamada kalmıştır. Ancak çıkartıldığı tarihten itibaren itirazlarla karşılaşan bu yasa ilk kez 1950 yılında 5653 ve 5658 sayılı yasalar ile önemli ölçüde değiştirilir. Her iki yasa ile devletleştirme kapsamı dışında kalacak orman alanları tanımlanır ya da devletleştirme yanlılarının bakış açısına göre 'delinir'. Zaten bundan sonra çıkartılan tüm orman kanunları da bir anlamda bu yasanın delinmesi olarak da okunabilir.

Orman hukuku alanında tüm bu kargaşa sürerken 1953 yılında Demokrat Parti hükümeti Sultanbeyli'nin geleceği açısından çok önemli olan, etkileri bugün bile gözlenebilen bir karar verir. Tapuda hâlâ 1929 yılında ölmüş Franz Phillipson adına kayıtlı bulunan arazilerin 7.381.000 metre karelik bölümü Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uyarınca Bulgar göçmenlerine dağıtılmak üzere istimlak edilir. Toprak Tevzi Komisyonu'nun verdiği 3122-135/135 sayılı kararın tarihi 26 Ekim 1953'tür ve altında da 2. Menderes Hükümeti Devlet Bakanı Hüseyin Celal Yardımcı'nın imzası vardır. Tapuya arazilerin istimlak edildiği yolunda bir şerh konur ve arazi 46'şar dönümlük parçalar halinde Bulgar göçmenlerine dağıtılır. Göçmenlere dağıtılan araziler için tapuya "25 yıl süreyle satış yapılamaz" kaydı konur. Bu arazi Sultanbeyli'nin bugün Adil Mahallesi olarak bilinen kesiminin önemli bir bölümünü kapsamakta ve Merkez Camii karşısında PTT'ye dek uzanmaktadır (bkz. Harita 6-1). Burası Sultanbeyli'nin sahibinin kim olduğu konusunda belirsizlik olmayan tek kesimi olduğundan olsa gerek, 1980 sonlarındaki 'arsaya hücumdan' hemen hiç etkilenmemiştir. Göçmenler, kendilerine dağıtılan arazilere Sultanbeyli'ye yoğun bir akımın yaşandığı 1980'lerin sonlarında da sahip çıkmışlar ve arazilerinin parçalanmasının önüne geçebilmişlerdir.

Bulgar göçmenlerine dağıtılmak üzere istimlak edilen 7.381 dönüm arazinin istimlak bedeli, mal sahibi adına bankada blo-

ke edilir. Ancak Phillipson'ın varisleri bu bedeli düşük bularak, paraya hiç dokunmazlar. Arazilerinin bir bölümünün istimlak edilmesi kararı Phillipson'ın varisleri için sanki bir harekete geçme sinyalidir. Zaten istimlak kararından kısa bir süre sonra da Sultanbeyli arazilerini satma girişiminde bulunurlar ve satış sözleşmesine istimlak bedeline ilişkin özel bir madde eklerler. Ama sonuçta istimlak bedeli olarak bankada bloke edilen paraya kimse elini sürmez 10 yıl boyunca. Daha sonra bu para zaman aşımı nedeniyle Hazine'ye iade edilir. Yani Sultanbeyli arazilerinin 7.381 dönümlük bir bölümü hiçbir bedel ödenmeden istimlak edilmiş olur. Üstelik Bulgar göçmenlerine dağıtılmak üzere istimlak edilen arazilerin tamamı da dağıtılamaz ve daha sonra tekrar Hazine adına tescil edilir; ve elbette ki burası da 1980'lerin ikinci yarısındaki yağmadan payına düşeni alacaktır.

Sultanbeyli arazilerinin bir bölümünün 1953 yılında istimlak edilmesi kararı, sakin günlerin sona erdiğinin habercisidir sanki. Nitekim bu kararın hemen ardından Phillipson'ın varisleri, sahibi oldukları arazileri satma girişiminde bulunurlar. Ama bu, uzunca bir süre sadece girişim olarak kalır.

2. Dönem: 1954'ten 1984'e: Sultanbeyli'nin Tapusu Kimde?

1 Mart 1954 günü İstanbul Barosuna kayıtlı Emil Franko isimli bir avukat, İstanbul 5. Noterine başvurur. Yanında iki de belge vardır: Jules George René Phillipson ve altı yeğeninin Franz Phillipson'ın yasal varisleri olduğunu gösteren veraset ilamı ve bu veraset ilamında adı geçenler tarafından Phillipson adına kayıtlı gayri menkulü satmaya yetkili kılındığına ilişkin bir vekaletname. Emil Franko'nun yanında Sultanbeyli arazilerini Phillipson'm varislerinden satın almak isteyen toplam 103 kişilik bir grubu temsilen Ali Şen[4] isimli bir kişi vardır. Phil-

4 Hayır, bilemediniz. Burada sözü geçen Fenerbahçe'nin "efsanevi" başkanı Ali Şen değil, sadece isim benzerliği!

lipson'ın varislerinin vekili ile Sultanbeyli arazilerini satın almak için noter huzurunda anlaşan bu 103 kişi, bundan sonraki 30 yıl boyunca Sultanbeyli'nin tapusunu almak için uğraşacak, 103 kişinin sahibi olduğu 155 hisse yasal olan ve olmayan yollarla ufalarak binlere, hatta onbinlere bölünecek ve araya gerçek hisse sahibi olmayanların da karışmasıyla Sultanbeyli arazisinin sahibinin kim olduğunu bile belirlemenin imkânsız olduğu bir durum çıkacaktır ortaya. 1987 yılına dek sürecek olan yasal sürecin sonunda, nerelerin orman olduğu ve kimin nereye sahip olduğuna dair başlangıçtaki çatışmaların tümüyle anlamını yitireceği bir noktaya gelinecektir.

O gün İstanbul 5. noterliğinde İstanbul, Kartal kazasına bağlı ve Sultan Beylik, Demirciler ve Şalgamlı namları ile bilinen çiftliğin Ali Şen ve arkadaşlarına satılması için taraflar arasında gayri menkul satış vaadi mukavelesi tanzim edilir. Tapuda Phillipson adına kayıtlı 84 parça gayri menkulün ayrıntılı bir şekilde tarif edildiği sözleşmede satış koşulları aşağıdaki gibidir:

- Tapuda ceman 84 parça üzerinden kayıtlı Sultan Beylik, Demirciler ve Şalgamlı namları ile maruf *[bilinen]* gayrimenkul ile üzerindeki binalar 330.000 Türk lirası bedelle satılacaktır.
- Bu 330.000 TL net bedeldir ve takrir harç ve masrafları alıcıya aittir. Bedelin peşin ödenmeyecek kısmı üzerinden faiz işlemeyecektir.
- Çiftlik arazisinin otuz beş parçadan oluşan 7.381 dönüm ve 100 metre karelik bölümü Devlet Bakanlığınca istimlak edilmiş olduğundan, söz konusu kısmın satış onayı istimlakın iptali mümkün olduğu takdirde iptal tarihinden itibaren 15 gün içinde verilecektir.
- Bu 7381 dönüm ve 100 metre karelik kısmın istimlaki iptal edilemediği takdirde, istimlak bedeli satış bedeli olan 330.000 TL'den tenzil edilecektir.
- Satış bedelinin 100.000 TL'si takrir sırasında, 137.946

TL'si takrirden bir sene sonra, 92.060 TL'si de istimlaka tabi tutulan arazinin istimlaktan kurtarılarak takririn yapılacağı sırada ödenecektir.

Ancak noterde imzalanan belge, taraflar arasında niyet beyanı niteliği taşıyan bir anlaşmadır sadece. Bu anlaşmanın yasallık kazanabilmesi için arazinin yeni sahipleri adına tapuda tescil edilmesi gereklidir. Sözleşmenin imzalanmasından tam bir hafta sonra Ali Şen, kendisi de dahil olmak üzere toplam 103 kişi adına bu kez Eyüp Asliye Hukuk Mahkemesi'ne başvurarak Phillipson'ın varisleri aleyhine bir dava açar. Dava dilekçesinde, Phillipson'ın varislerinin yasal süresi içinde tapu dairesi önünde satış niyetlerini beyan etmediklerini belirterek Sultanbeyli arazilerinin tapuda kendi adlarına kaydedilmesini (hukuk terimleriyle, *cebren tescil edilmesini)* talep eder. İlginçtir ki bu dava, çok kısa sürede sonuçlanır. Ancak hem mahkemenin verdiği karar belirsizliklerle doludur, hem de dava yeni tarafların katılması ve dava ardına dava açılmasıyla giderek dallanır budaklanır.

Ali Şen'in cebri tescil talebinde bulunduğu Eyüp Asliye Hukuk Mahkemesi, Kartal Tapu Sicil Muhafızlığı'ndan Sultanbeyli arazilerinin tapu kaydını ister. Kartal Tapu Sicil Muhafızlığı, 17.3.1954'de cevap verir mahkemenin talebine. Cevabi yazıda, arazilerin 7.381 dönümlük bölümünün "Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa tevkifan *[uyarınca]* istimlak edildiği ve mütebaki *[geri kalan]* gayri menkullerin ise orman mefhumuna dahil olduğu, Orman İdaresince tahdit yapılmak suretiyle devletleştirildiğinden başka namlara devredilemeyeceği" belirtilir ve bu arazilerden hangilerinin devlet ormanı olarak tahdit edildiği konusunda Orman İdaresi'nden görüş alınması gerektiği vurgulanır. Orman İdaresi de benzer şekilde söz konusu arazilerin "tahdit suretiyle devleştirilmiş" olduğunu ve bundan dolayı da el değiştiremeyeceğini belirtir.

Eyüp Asliye Hukuk Mahkemesi, tek parti ve Demokrat Parti döneminde çıkartılmış dört orman kanunu karşısında tavır belirlemek gibi gerçekten de çok güç bir görevle karşı karşıya-

dır. Mahkeme verdiği kararda, özellikle ormanların devletleştirilmesi konusunda burada değinmekte yarar gördüğümüz bir dizi değerlendirme yapar. Mahkeme heyetine göre, herhangi bir alanın devlet ormanı olarak tahdit edilebilmesi için öncelikle tahdit komisyonlarınca hazırlanan mazbataların kesinleşmesi ve Hazine adına tapuda tescil edilmesi gereklidir. "Katileşmiş mazbatalara isnat etmeyen tahditler Hazine'ye mülkiyet bahşetmez". Oysa bu işlemler Sultanbeyli özelinde gerçekleştirilmiş değildir. Öte yandan mahkeme heyeti, 1950 yılı Mart ayında yürürlüğe giren 5653 ve 5658 sayılı yasalar ile 4785 sayılı yasada öngörülen devletleştirme rejiminin yürürlükten kalktığı görüşündedir. "5653 sayılı kanunun neşrine kadar devleştirilmemiş ve kayıtlarında şahısların mülkiyeti muhafaza edilmiş bulunan gayri menkuller, 950 senesi Mart nihayetinden itibaren devleştirme rejiminin ilga edilmiş olmasından dolayı hiçbir vesile ile devletleştirilemez". Ayrıca "... Orman İdaresinin ormanları devletleştirme selahiyeti kalkmış olduğuna göre ve Tarım Vekaletinin bir gayrimenkulun orman olup olmadığını tespit selahiyeti de kalmadığına göre ...Orman İdaresi yazısının gayrimenkullerin mülkiyet ve tasarrufları üzerinde tesir icra etmesi varit olamaz".

Eyüp Asliye Hukuk Mahkemesi'nin hükmü özetle şu anlama gelmektedir: Ormanlar üzerindeki devletleştirme kararının geçerli olabilmesi ve kişilerin mülkiyet haklarını kısıtlayıcı bir nitelik kazanabilmesi için, bu araziler üzerinde öncelikle tahdit, ardından da Hazine adına tapuya tescil işlemlerinin yapılmış olması gereklidir. Hakkında bu işlemlerin tamamlanmadığı arazilerin devleştirilmiş olduğu iddiası kabul edilemez. Sultanbeyli özelinde ise orman kapsamında olduğu öne sürülen alanlarda tahdit ve tescil işlemleri yapılmış değildir. Ayrıca bundan sonra da bu işlemlerin yapılması herhangi bir anlam ifade etmez; zira, devletleştirme rejimi yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla tapu kayıtlarında Sultanbeyli arazileri üzerinde özel mülkiyeti kısıtlayıcı herhangi bir kayda rastlanılmadığı için, Phillipson'm yasal varisleri oldukları yönünde herhangi bir kuşku bulunmayan kişilerin satış işlemi geçerlidir ve onaylanmalıdır.

Dolayısıyla mahkeme, Cumhuriyet'in ilk 30 yılında çıkartılan orman kanunları karşısında net bir tavır almış ve Sultanbeyli arazileri üzerinde herhangi bir kısıtlama bulunmadığı yönünde bir karar vermiştir. Ancak mahkemenin bu netliği, kararın diğer bölümlerinde kaybolur ve karar giderek, çözdüğünden fazla sorun yaratan bir niteliğe bürünür. Tapuda Franz Phillipson adına kayıtlı olan toplam 84 parça araziden sadece bir bölümü için vermiştir mahkeme bu kararını. Daha doğrusu mahkeme, vermiş olduğu kararın tapuda "cinsi" hanesi karşısında "koru" yazılı arazi parçalarına "şamil olmadığını" özenle belirtmiştir. Dolayısıyla mahkeme aslında iç içe iki karar vermiş, devletleştirme kararının Sultanbeyli arazilerinin sadece bir bölümü için geçerli olduğuna hükmederek sonraki yıllara damgasını vuracak belirsizliğin önünü açmıştır.

Mahkeme kayıtlarını bir an bırakıp Phillipson'ın varislerinden Sultanbeyli arazilerini alan 103 kişilik gruba bakalım. Bu grup hakkında elimizde ne yazık ki isimleri, nüfus kayıtları ve bir iki 'duyumdan' başka bir şey yok. Eyüp Asliye Mahkemesi'nin aktardığımız kararının ekinde bu grupta yer alan kişilerin isimleri, baba adları ve nüfusa kayıtlı oldukları yerleri içeren bir liste bulunuyor. Bu 103 kişi, Sultanbeyli arazilerini toplam 155 hisse halinde aralarında bölüşmüşlerdir. En büyük pay, toplam 6 hisseyle mahkeme önünde grubun temsilciliğini üstlenen Halil oğlu, 1321 doğumlu, Tekirdağ, Merkez nüfusuna kayıtlı Ali Şen'e aittir. Şen'den sonra toplam 46 kişinin 2'şer hissesi vardır. Sultanbeyli arazilerini satın alan 103 kişilik gruptan 30 kişi Tekirdağ, 28 kişi Kırklareli nüfusuna kayıtlıdır. Geriye kalan 45 kişinin 17'si İstanbul, 11'i Tokat, 4'ü de Trabzon nüfusunda kayıtlıdır. Grubun büyük bir çoğunluğunu Trakya nüfusuna kayıtlı kişilerin oluşturması ve daha da önemlisi hukuki girişime önderlik etmeleri, grubun raslantı eseri bir araya gelmiş olamayacağını düşündürüyor. Büyük bir olasılıkla Sultanbeyli arazilerini alma girişiminde bulunan bu grup, aralarında bir tür hemşehrilik bağı olan ve bir arada davranma özelliğine sahip bir gruptur. Bugün neredeyse tümüyle aradan çekilmiş bulunan ve sadece birkaçının varisleri aracılı-

ğıyla Sultanbeyli arazileri üzerindeki haklarını aradığı bu grubun temasa geçebildiğimiz temsilcileri, ilk girişimciler arasında hakimlerin ve çeşitli hukuk elemanlarının da bulunduğunu belirttiler. Bilemiyoruz.

Satış işleminin tapuya tescilini onaylayan kararın ardından mahkeme süreci durmaz. Bu karmaşık ve meraklıları dışında kimsenin ilginç bulacağını sanmadığımız sürecin ayrıntılarına girmemiz gerekmiyor. Ama en azından 'olayın' akışını ana hatlarıyla da olsa belirtelim: 1956 yılında arazilerin yeni sahipleri Ali Şen ve arkadaşları, sahibi bulundukları araziyi işgal ettikleri gerekçesiyle ve işgalin önlenmesi amacıyla Ali Koçak ve 8 arkadaşı aleyhine Kartal 1. Asliye Hukuk Mahkemesinde tahliye davası açarlar. Belli ki davalılar Sultanbeyli'de dava konusu araziler üzerinde yaşamaktadırlar. Mahkeme davacılardan savunmalarını ister. Davalıların savunmaları son derece basittir: *"Arazi, davacılara değil Hazine'ye aittir, çünkü ormandır"*. Yeniden başa dönülmüş olur böylece.

Bu davanın açıldığı yıl 6831 sayılı Orman Yasası yürürlüğe girer ve Sultanbeyli arazileri üzerinde sürmekte olan tartışmaların çerçevesini birden değiştirir. Bu yasanın 2. maddesi Orman Bakanlığı'na saptayacağı alanları orman kapsamından çıkartma yetkisi verir.[5] Bu yasanın ardından 1958 yılında Sultanbeyli'de tapulama işlemleri yapılır. O tarihe dek bilinen tüm sınırlar yeniden saptanır, parsel numaraları değişir. Ve el-

---

5 Madde 2: ORMANIN NİTELİĞİNİ KAYBETMESİ

...[B]ilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş yerlerden:

(a) Su ve toprak rejimine zarar vermeyen, orman bütünlüğünü bozmayan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik, fındıklık, fıstıklık gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılmasında yarar bulunan yerler ile otlak, kışlak ve yaylak haline gelmiş yerler;

(b) Şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerleşim alanları

Orman sınırları dışına çıkartılır.

Evvelce sınırlaması yapılmış ve fakat yukarıdaki fıkra hükümlerine uymadığı Orman Bakanlığınca veya vaki müracaatlar üzerine anlaşılan sınırlamaların düzeltilmesi, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on yıl içinde orman kadastro komisyonlarınca yapılır....

Bu maddede yazılı hükümleri uygulamaya Orman Bakanlığı yetkilidir.

bette ki tüm taraflar tapulama işlemlerine itiraz ederler. Davalar sürer gider. Ali Şen ve arkadaşlarının 1956 yılında açtıkları dava, 1960 yılında Tapulama Mahkemesine açılan bir başka dava ile birleştirilir. Tapulama Mahkemesi çeşitli defalar bilirkişi noksanlığı veya bilirkişi raporlarına yapılan itirazlar nedeniyle dosyayı Tapulama Komisyonuna iade eder. Yargıtay 7. Hukuk Dairesi 1978 yılında iade kararlarından birini bozar. Tashihi karar talebi üzerine dava dosyaları birleştirilir. Daha sonra Tapulama Mahkemelerinin lağvedilmesi üzerine dosyalar Kartal 1. Asliye Hukuk Mahkemesine devredilir. 1984 yılında mahkeme kararını verir. Taraflarca karara itiraz edilir. Sonuçta 1987 yılında Yargıtay bu kararı kesinleştirir.

Davanın bu denli uzun sürmesinin temel nedeni, dava konusu arazilerin mülkiyetinde esas alman Osmanlı tapularının araziye uygulanmasında karşılaşılan sorunlardır. Tapuda yer alan ve arazinin konumunu tanımlayan ifadeler en hafif deyimiyle muğlaktır. *"Kuzeyinde bazen Palamut deresi yer alır"* türü ifadeler mülkiyet sınırlarının kesin bir şekilde belirlenebilmesi için yeterli değildir. Arazilerin sınırlarını saptamak için kurulan bilirkişi heyetlerinin raporları her defasında itirazlarla karşılaşmıştır. Bir diğer belirsizlik kaynağı ise orman alanları üzerine süren tartışmadır. Tüm mahkeme süresince orman hukukuna ilişkin düzenlemeler birkaç kez değiştirilmiş ve hangi kararın Sultanbeyli'yi nasıl etkilediği, nerelerin hangi kanuna göre orman kapsamına girdiği sorusu içinden çıkılması olanaksız bir hal almıştır. Öte yandan, çeşitli defalar karar aşamasına gelen mahkemeler verdikleri ara ya da kesin kararlarda, bu kararın tapuya 84 parça halinde kayıtlı bulunan arazilerin hangi bölümüne ilişkin olduğunu belirtmemiş, birbirinden farklı nitelikleri olan arazileri bir bütün olarak görmek eğiliminde olmuşlardır. Örneğin 1984 yılında verilen kararda sadece 27 parça arazi için geçerli olan vakıf payları sanki arazinin tümü için geçerliymişcesine hüküm verilmiş, zaten içinden çıkılması son derece güç olan mülkiyet sorunu bu kez Vakıflar İdaresinin de devreye girmesiyle daha da karmaşık bir hal almıştır.

Mahkemenin 1984 yılında verdiği kararı, bir sonraki bö-

lümde haritalar üzerinde değerlendireceğiz. Ancak 1954'den 1984'e dek süren mahkeme süreci, Sultanbeyli'nin sonraki yıllardaki yazgısını derinden etkilemiş, geri dönülmesi olanaksız gelişmelere yol açmıştır. Dava sonuçlanana dek arazi satışları durdurulmuştur. Bir yandan arsa satışlarına kısıtlama getirilmesi, diğer yandan çeyrek yüzyılı aşan bir yargı süreci karşısında malikler, ellerindeki arazileri gayri resmi yollardan satmaya başlamışlardır. Satış işleminin tapuya işlenememesi ve alıcının ödediği para karşılığında resmi geçerliği olan bir belge (=tapu) alamaması anlamında gayri resmi nitelik taşıyan bu arsa satışları, genellikle noter ya da muhtarlık senedi aracılığıyla yapılmıştır. Bu tür arsa satışları, başlangıçta belirli bir denetim altında sürdürülebilmiş olmasına karşın, özellikle Sultanbeyli'nin hızla geliştiği yıllarda tam anlamıyla bir yağmanın başlatıcısı olmuştur. Bu anlamda 30 yıl süren bir mahkeme süresince getirilmiş olan arsa satış yasağı, Sultanbeyli'nin 'normal' yollarla gelişimini olanaksız kılan etmenlerin başında gelmektedir. 1950'li yıllarda tek tük olan gayri resmi arsa satışları daha sonra hızlanmış ve özellikle '80'li yıllarda mülkiyetin hiçbir denetim mekanizması olmadan parçalanması, Sultanbeyli'de bugün gözlenen sorunların temelini oluşturmuştur.

Arsa satışlarına kısıtlama getirilinceye dek Sultanbeyli arazilerinin bir bölümü, yasal yollardan elden çıkartılmıştır. Mahkeme kayıtlarından birinde, *"tapu malikleri"* başlığı altında anılan, Phillipson'ın varislerinden araziyi satın almış 103 kişilik grup yanı sıra, bir de *"tapudan hisse alanlar"* başlığı ile bu gruptan arsa satın alanların dökümü yapılır. Bunlar arasında dikkat çeken birkaç isim bulunduğunu belirtmek gerek. Bunlardan biri Necmettin Erbakan'ın 24/3720 oranında hisse satın alan kardeşi, Kemalettin Erbakan'dır. İkinci kuşak arazi sahipleri arasında belki de en dikkate değer olanı Demokrat Parti'nin Dışişleri Bakanı ve Çanakkale Milletvekili Fatin Rüştü Zorlu'dur. Zorlu'nun Sultanbeyli'den 24/3720 oranında pay aldığı görülüyor. Zorlu'nun yanı sıra yine Demokrat Parti 9. dönem Aydın milletvekili Ömer Lütfü Ülkümen'in de 96/3720 oranında arsa aldığını görüyoruz. Yine Ülkümen soyadlı bir

kişinin daha 24/3720 oranında pay sahibi olduğunu ortaya koyuyor tapu kayıtları. Zorlu'nun ve Ülkümen'in nasıl bir düşünceyle Sultanbeyli'den arazi almış olduklarını ya da birlikte hareket edip etmediklerini bilmemiz elbette ki mümkün değil. Ama bir olasılıkla Phillipson'ın varislerinden araziyi satın alan grup, işlerinin zora girdiğini görünce dönemin iktidarından destek alabilmek için Fatin Rüştü Zorlu'yu ve Ömer Lütfü Ülkümen'i aralarına katılmaya ikna etmiş olabilir. Ancak Sultanbeyli'de çok kişi tarafından dile getirilen *"Demokrat Parti ileri gelenlerinden hemen hepsinin, Celal Bayar'ın, Adnan Menderes'in buralarda büyük arazileri vardı"* yolundaki iddialara inceleyebildiğimiz tapu kayıtlarının destek vermediğini burada belirtelim. En azından satışlar durdurulduğunda Fatin Rüştü Zorlu ve Ömer Lütfü Ülkümen dışında bir Demokrat Parti ileri geleni bulunmuyordu Sultanbeyli'de.

Bir yandan mahkemeler ve tapuya işlenmeyen arsa satışları devam ederken 1957 yılında Sultanbeyli köy statüsünü alır. Sultanbeyli'nin köy statüsünü alması, köy muhtarlığının belli bir özerkliği olması anlamında önemli kilometre taşlarından biri olarak kabul edilebilir. Sultanbeyli'nin köy statüsünü alması, ilerideki yıllardaki gelişimi üzerinde iki açıdan etkili olmuştur: (a) Öncelikle köy muhtarlığının arsa satışlarına ilişkin olarak en azından Sultanbeyli'de yaşayanlar nezdinde geçerli bir belge vermesi, arsa satışlarını ve mülkiyet ufalanmasını hızlandırmıştır; ve (b) bu sayede yerleşik nüfusun, köylülerin arsa satışları üzerinde denetim kurabilmesi kolaylaşmıştır. Özellikle daha sonraki yıllarda muhtarlıktan satış senedi ile arsa alanlar, denetimsiz Sultanbeyli topraklarında diledikleri yere yerleşmiş, diledikleri binayı inşa etmiştir. Muhtarlık eliyle yürütülen gayri resmi arazi satışlarının hızlanması ile, tapu kayıtlarında görünen *(de jure)* Sultanbeyli ile gerçek *(de facto)* Sultanbeyli arasında da ciddi bir ayrım ortaya çıkmıştır. Zaman içinde giderek de büyüyen bu farkın bizim açımızdan anlamı, Sultanbeyli'nin gelişiminin tapu kayıtlarından izlenmesinin olanaksız hale gelmesidir.

Sultanbeyli'nin gelişimine damgasını vurmuş olması anla-

mmda son derece önemli bir rol oynayan gayri resmi arsa satışları üzerinde biraz daha durmak gerek. Öncelikle belirtelim ki, Phillipson'ın varislerinden Sultanbeyli arazilerini satın alan grubun, topraklar üzerindeki mülkiyeti bir anlamda 'hayali' bir mülkiyetti. Her bir hissedarın ne büyüklükte bir arazi parçasına sahip olduğu tapuda belirtilmiş olsa da, bu parçanın yeri belirtilmemiş idi. Hukuk terimleriyle ifade edersek Sultanbeyli toprakları üzerindeki mülkiyet, ifrazı yapılmamış, hisseli mülkiyet olduğu için, kimin arazinin hangi parçasına sahip olduğu, kesin sınırların nereden geçtiği belirli değildi. Bu anlamda da en başından beri suiistimale açık bir mülkiyet türü idi bu.

Dolayısıyla mahkeme kararları ile arsa satışlarına kısıtlama getirilmemiş olsaydı bile, Sultanbeyli arazileri üzerindeki hissedar sayısının giderek büyümesi, tek başına yeterince büyük bir sorun kaynağıydı. Topraklar öylesine büyük ve bu topraklara sahip kişi sayısı o kadar çoktu ki, herhangi bir kişinin sadece sahip olduğu hisse büyüklüğünde bir araziye sahip çıkmasını denetleyecek bir mekanizma kurabilmek neredeyse olanak dışıydı. Öte yandan, bu denli büyük bir arazinin çok sayıda kişi tarafından sahiplenilmesi başka bir ihtilaf potansiyelini de içinde taşımakta idi. Arazinin her tarafının aynı değerde olması beklenemeyeceği için, hissedarlar arasında sahiplenilecek toprak parçasının konumuna ilişkin de sürtüşmeler çıkması doğal sayılmalıdır. Ancak grup üyelerinin birbirlerine duydukları güven üzerine kurulu bir gönüllü işbirliği ya da herkesin sahibi olduğu hisse büyüklüğünde bir arazi parçasına sahip çıkmasını sağlayabilecek sıkı bir grupiçi denetim, tüm bu sorunların önüne geçebilirdi. Oysa anlayabildiğimiz kadarıyla Sultanbeyli arazilerini satın alan grup kendi içinde böylesi bir güven ya da denetim mekanizmasını kurabilecek bütünlükten yoksun bir grup idi. İşte mahkeme kararları ile yasal arsa satışlarının durdurulması ve yaklaşık aynı tarihlerde Sultanbeyli'nin köy statüsünü alması, denetimin yavaş yavaş tapu sahiplerinin elinden çıkmasına, daha doğru bir anlatımla, bu denetimi kurabilecek başka grupların devreye girmesine yol açtı.

Sultanbeyli'de yaptığımız anketler ve görüşmeler, özellikle 1960'lı yılların başından itibaren yasal arsa sahipleri dışında bazı grupların Sultanbeyli'nin kuruluşunda ve gelişiminde oldukça önemli bir rol oynamış olduklarını ortaya koymaktadır. Bu grupların başında elbette ki, Sultanbeyli'de yaşayan nüfus ve onlarla özellikle hemşehrilik bağı ile ilişkili olan gruplar gelmektedir. Sultanbeyli köylüleri, Sultanbeyli topraklarına sahip çıkmış ve muhtarlık kurumunun sağladığı olanaklarla bu topraklar üzerinde kendi ilişki ağlarını kurarak giriş/çıkış koşulları üzerinde belirli bir denetim oluşturmuşlardır. Daha sonraki hızlı gelişim yıllarında büyük ölçüde yitirilmiş olsa da Sultanbeyli köylüleri tarafından kurulan denetim, Sultanbeyli'nin ilk gelişim yıllarında belirleyici rol oynamıştır.

Elde edebildiğimiz bilgiler, Sultanbeyli arazileri üzerinde denetimi kuran ve daha sonraları Sultanbeyli'nin çehresini tümüyle değiştiren ilişkilerin başlatıcısı olan grup içinde özellikle Trabzon, Muş, Gümüşhane, Tokat ve Erzurum doğumluların sayıca ağırlıklı olduklarını göstermektedir. Sultanbeyli'nin geçmiş dönemlerine ilişkin konuştuğumuz hemen herkes, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren başta Trabzon'un ilçeleri ile köyleri olmak üzere Muş, Gümüşhane, Tokat ve Erzurum'dan Sultanbeyli'ye o dönemler için yoğun sayılabilecek bir göç olduğundan söz ettiler. Hemen hemen arsa satışlarına kısıtlama getirildiği tarihle aynı dönemde başlayan bu göçün, Sultanbeyli'nin geçmişine ilişkin farklı söylenceleri dillendiren tüm kesimler tarafından dile getirildiğini vurgulamakta yarar görüyoruz. Sultanbeyli'de Yahudi devleti kurulma planlarının boşa çıkarılmasını gururla anlatan emlakçı da, Sultanbeyli'nin Cumhuriyet düşmanlarının elinde tutsak olduğuna inanan Kaymakam da, dönemin Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak da, 25 kişilik Belediye Meclisi'nin Refah Partili olmayan tek üyesi CHP'li Muharrem Konuk da doğruladı o dönemlerde bu yörelerden Sultanbeyli'ye önemli bir akın olduğunu.

Sultanbeyli'de yapmış olduğumuz ve sonraki bölümde ayrıntısıyla üzerinde duracağımız anket çalışmasında da Sultanbeyli'nin kuruluşunda öncü rol oynayan gruplara ilişkin

önemli bulgular var. Bu bulguların bir bölümü, Tablo 6-1'de özetlenmektedir. Tablodan görülebileceği gibi, 611 hane üzerinde yapılan ankete göre Sultanbeyli'de 21 yıldan uzun süredir yaşamakta olan hane reisleri arasında Trabzon doğumlu olanların oranı % 31.3'tür. Bu kesim içinde Muş, Gümüşhane, Tokat ve Erzurum doğumlu hane reislerinin oranı ise sırasıyla

TABLO 6.1
Doğum yerlerine göre seçilmiş göçmen grupların Sultanbeyli'de yaşama sürelerine göre yüzde dağılımı

		Sultanbeyli'de yaşanan süre					
		1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20yıl	21+ yıl	Toplam
Sivas doğumlular	Sivas doğumlular içindeki %	37.0	45.7	15.2	2.2	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	8.2	7.7	8.2	5.9	0.0	7.7
Erzurum doğumlular	Erzurum doğumlular içindeki %	28.6	42.9	23.8	2.4	2.4	100.0
	Toplam içindeki %	5.8	6.6	11.8	5.9	6.4	7.0
Trabzon doğumlular	Trabzon doğumlular içindeki %	26.3	28.9	21.1	10.5	13.2	100.0
	Toplam içindeki %	4.8	4.0	9.4	23.5	31.3	6.3
Ordu doğumlular	Ordu doğumlular içindeki %	31.4	60.0	8.6	0.0	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	5.3	7.7	3.5	0.0	0.0	5.8
Kars doğumlular	Kars doğumlular içindeki %	26.5	61.8	5.9	5.9	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	4.3	7.7	2.4	11.8	0.0	5.7
Gümüşhane doğumlular	Gümüşhane doğumlular içindeki %	24.2	45.5	21.2	3.0	6.1	100.0
	Toplam içindeki %	3.9	5.5	8.2	5.9	12.5	5.5
Sinop doğumlular	Sinop doğumlular içindeki %	48.3	34.5	17.2	0.0	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	6.8	3.6	5.9	0.0	0.0	4.8
Tokat doğumlular	Tokat doğumlular içindeki %	25.0	53.6	14.3	3.6	3.6	100.0
	Toplam içindeki %	3.4	5.5	4.7	5.9	6.1	4.7
Giresun doğumlular	Giresun doğumlular içindeki %	29.2	54.2	12.5	4.2	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	3.4	4.7	3.5	5.9	0.0	4.0
İstanbul doğumlular	İstanbul doğumlular içindeki %	31.6	42.1	5.3	5.3	15.8	100.0
	Toplam içindeki %	2.9	2.9	1.2	5.9	18.8	3.2
Muş doğumlular	Muş doğumlular içindeki %	44.4	22.2	11.1	11.1	11.1	100.0
	Toplam içindeki %	1.9	0.7	1.2	5.9	6.3	1.5

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

TABLO 6.2
Geldikleri yere göre seçilmiş göçmen grupların Sultanbeyli'de yaşama sürelerine göre yüzde dağılımı

		Sultanbeyli'de yaşanan süre					
		1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20yıl	21+ yıl	Toplam
İstanbul'dan gelenler	İstanbul'dan gelenler içindeki %	32.0	50.4	15.4	1.5	0.6	100.0
	Toplam içindeki %	52.2	62.6	60.7	29.4	18.2	56.9
Trabzon'dan gelenler	Trabzon'dan gelenler içindeki %	15.8	21.1	26.3	21.1	15.8	100.0
	Toplam içindeki %	1.5	1.5	6.0	23.5	27.3	3.3
Gümüşhane'den gelenler	Gümüşhane'den gelenler içindeki %	13.3	53.3	6.7	6.7	20.0	100.0
	Toplam içindeki %	1.0	3.0	1.2	5.9	27.3	2.6
Erzurum'dan gelenler	Erzurum'dan gelenler içindeki %	29.4	41.2	23.5	5.9	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	2.5	2.6	4.8	5.9	0.0	2.9
Kars'tan gelenler	Kars'tan gelenler içindeki %	33.3	53.3	6.7	6.7	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	2.5	3.0	1.2	5.9	0.0	2.6
Sivas'tan gelenler	Sivas'tan gelenler içindeki %	28.6	64.3	7.1	0.0	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	2.0	3.4	1.2	0.0	0.0	2.4
Tokat'tan gelenler	Tokat'tan gelenler içindeki %	23.1	53.8	15.4	7.7	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	1.5	2.6	2.4	5.9	0.0	2.2
Bingöl'den gelenler	Bingöl'den gelenler içindeki %	28.6	57.1	14.3	0.0	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	1.0	1.5	1.2	0.0	0.0	1.2
Ağrı'dan gelenler	Ağrı'dan gelenler içindeki %	66.7	16.7	16.7	0.0	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	2.0	0.4	1.2	0.0	0.0	1.0
Sinop'tan gelenler	Sinop'tan gelenler içindeki %	66.7	11.1	22.2	0.0	0.0	100.0
	Toplam içindeki %	3.0	0.4	2.4	0.0	0.0	1.5

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

%6.3, %12.5, %6.1 ve %6.4'tür. Başka bir deyişle, Sultanbeyli'de 21 yılı aşkın bir süredir yaşamakta olan ve Sultanbeyli'nin ilk yerleşimcileri sayılabilecek kesim içinde, bu 5 ilde doğmuş olanların oranı %63'e yaklaşmaktadır. Yine bu 5 ilde doğmuş hane reislerinin toplam hane reisleri içindeki payının %25 dolaylarında olduğu göz önüne alınırsa bu illerde doğmuş olanların Sultanbeyli'nin kuruluşunda oynadıkları öncü rol daha da belirginleşecektir. Aynı ilişkiye bu kez doğum yerleri cin-

sinden değil de hane reislerinin Sultanbeyli'ye gelmeden önce yaşadıkları yerler açısından baktığımızda, Sultanbeyli'nin kuruluşunda esas rol oynayan grupların ağırlıkla Trabzon ve Gümüşhane'den geldikleri görülmektedir (bkz. Tablo 6-2).

Özellikle Trabzon ve Gümüşhane kökenli göçmenlerin Sultanbeyli'nin kuruluşunda oynadıkları ağırlıklı role bir kez daha dikkat çekmek gerekir. Şu anda Sultanbeyli'de yaşamakta olan hane reislerinin %6.3'ü Trabzon doğumludur. Trabzon doğumlu hane reisleri oran olarak Sivas, Erzurum, Gümüşhane ve Ordu doğumlu hane reislerinin ardından 5. sırada gelmektedir. Ancak 21 yıl ve daha uzun süredir Sultanbeyli'de yaşamakta olan hane reislerine baktığımızda resim tümüyle değişmekte, Trabzon doğumlu hane reislerinin oranı %31.3'e çıkmaktadır. Aynı şekilde Gümüşhaneli hane reislerinin toplam içinde %5.5 olan payı, sadece 21 yıldan uzun süredir Sultanbeyli'de yaşayanlar söz konusu olduğunda %12.5'a çıkmaktadır. Öte yandan hane reislerinin Sultanbeyli'ye gelmeden önce yaşadıkları yerlere bakıldığında resim daha da netleşmekte, Trabzon ve Gümüşhane'den Sultanbeyli'ye gelmiş hane reislerinin toplam içinde %5.9 olan payı, 21 yılı aşkın süredir Sultanbeyli'de yaşayanlar içinde %54.5'e ulaşmaktadır.

Sultanbeyli'nin kuruluşunda çok önemli bir rol oynayan ve Sultanbeyli'ye geliş dinamikleri açısından yukarıda sözü edilen gruplardan ayrı tutulması gereken bir kesim de İstanbul'un başka bir yerinden gelmiş olanlardır. Sultanbeyli'de 21 yılı aşkın bir süredir yaşamakta olan kesim içinde İstanbul doğumlu olanların oranı %18.8'dir. Sultanbeylili hane reislerinin sadece %3.2'sinin İstanbul doğumlu olduğu dikkate alınırsa, bu gerçekten de çarpıcı bir değerdir. Az sonra değineceğimiz gibi İstanbul içinden Sultanbeyli'ye özellikle 1980'li yılların ikinci yarısında oldukça yoğun bir göç olmuştur. Ama vurgulamak gerekir ki Sultanbeyli'nin ilk kuruluş yıllarında İstanbul'dan gözlenen göç akımı, sonrakilerden farklıdır; zira bu kez Sultanbeyli'ye göçenler İstanbul'da doğmuş bir kesimdir. Sultanbeyli'nin sonraki dönemlerde İstanbul'un diğer bölgelerinden aldığı göç içinde ağırlıklı kesim İstanbul doğumlu olmayanlardır. İlk dönemlerde

Sultanbeyli'ye İstanbul'dan gelmiş olan kesimin arasında ilk tapu sahiplerinin olduğunu varsaysak bile, İstanbul'da yerleşik bir kesimin, yerleşim yeri olarak, tam da bilemediğimiz nedenlerle Sultanbeyli'yi seçmiş olduğu görülmektedir. Üstelik bir kez daha vurgulayalım, bu Sultanbeyli taşı toprağı altın olan ve yerleşimcilerine kolay kazançlar sunan '80'lerin Sultanbeyli'sinden oldukça farklı bir Sultanbeyli'dir.

Görüldüğü gibi ilk kuruluş yıllarında Sultanbeyli, sadece belli yörelerden göç almıştır. Oysa sonraki yıllar Sultanbeyli'ye Türkiye'nin hemen her kesiminden yoğun bir göçün yaşandığı yıllar olmuştur. Tüm bu söylenenler Sultanbeyli'ye zamana göre değişen bir göç kalıbı olduğunun ilk göstergeleri olarak kabul edilmelidir. Başka bir anlatımla, şu anda Sultanbeyli'de yaşamakta olan nüfus, doğum yerlerine ya da Sultanbeyli'ye gelmeden önce yaşadıkları yerlere göre ayrıştırıldığında ve çıkan sonuçlar, ne kadardır Sultanbeyli'de yaşamakta oldukları ile ilişkilendirildiğinde, ortaya ilk bakışta kavranması güç ama son derece net bir resim çıkmaktadır. Türkiye kentleşmesinin özellikle son 15-20 yıllık dönemi için son derece önemli ipuçları taşıdığına inandığımız bu resmi bir sonraki bölümde ayrıntısıyla tartışacağız.

Sayısal olarak 1985 sonrasında yaşadığı göçle kıyaslanamasa da 1970 yılına dek Sultanbeyli'ye önemli sayılabilecek bir göç olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 6-3). Sultanbeyli'nin 1965'te 500 olan nüfusu, yılda ortalama %15.9 artarak 1970 yılında 1.100'e ulaşır. Bu Sultanbeyli ölçülerinde bile oldukça yüksek bir nüfus artışıdır ve bu oran sadece nüfusun eşi benzeri görülmemiş bir hızda arttığı 1985-90 döneminde aşılabilmiştir. Sultanbeyli'de ilk yerleşim büyük ölçüde TEM yolunun güneyinde, Fatih Caddesi ve Petrol Yolu Caddesi arasında kalan kesimde gerçekleşmiştir. Sözü geçen alanın Haziran 1990 tarihli uydu görüntüsü Fotoğraf 6-1'de verilmektedir.[6] Fotoğraftan da görülebildiği gibi 1967 yılında açılan Merkez Camii etrafında gelişen bu doku, fotoğrafın alt kısmında bir örneği

6 20 Haziran 1990 tarihli bu görüntü, 2 mt çözünürlüğe sahip SPIN-2 uydusundan alınmıştır.

TABLO 6.3
Sultanbeyli nüfusu

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1997
Sultanbeyli	433	499	1.105	1.804	2.431	3.741	82.289	144.932
Yıllık ortalama nüfus artış hızları (%)								
Sultanbeyli	-	2.8	15.9	9.8	6.0	8.6	61.8	8.1
Türkiye, toplam	2.8	2.5	2.5	2.5	2.1	2.5	2.2	1.5
Türkiye, kent	4.9	4.0	4.7	4.2	3.0	6.3	4.4	2.9
İstanbul	4.1	3.9	5.5	5.1	3.9	4.2	3.8	3.7

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Nüfus Sayımları, çeşitli yıllar.

görülen sonraki yılların gelişmelerinden fiziksel doku itibariyle büyük farklılıklar göstermektedir. İlk köy yerleşim alanında parseller hem daha büyüktür, hem de belirgin bir ızgara doku hakimdir. Sultanbeyli'nin tek düzenli kesimi sayılabilecek bu bölge, fiziksel yapısıyla klasik gecekondu dokusunu andırmakta ve hemen hiçbir kuralın olmadığı 1985 sonrası dokudan belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Bu fiziksel doku bile ilk yerleşimcilerin kendi aralarında ve mekânın gelişiminde bir denetim kurabildiklerini göstermektedir.

Fotoğraf 6-2'de bir öncekine göre daha düşük çözünürlüğe sahip bir uydudan alman Mayıs 1975 tarihli bir görüntüde Sultanbeyli ve yakın çevresi görülmektedir.[7] Bu fotoğrafta referans olabilmesi amacıyla o tarihlerde henüz yapılmamış olan TEM yolu güzergâhı kırmızı, mahalle sınırları da beyaz ile işaretlenmiştir. 1990 tarihli uydu görüntüsünde büyük ölçekli görünen alanda küçük bir yapılaşma dışında hemen hiçbir gelişmenin olmadığı ilk bakışta dikkati çekmekte bu görüntüde. Ancak esas çarpıcı olan, Sultanbeyli ve yakın çevresinin neredeyse tümüyle ormanla kaplı olmasıdır. Özellikle güneydeki Aydos Dağı ile kuzeydeki Teferrüç Tepe eteklerinin, sonraki yıllarda tümüyle ortadan kalkacak yoğun bir orman dokusu ile kaplı olduğu fark ediliyor.

7 Landsat MSS uydusundan alınan 31 Mayıs 1975 tarihli bu görüntünün çözünürlüğü 60 mt.'dir.

3. Dönem: 1984'ten Bugüne: Ucuz Arsaya Hücum

1980 yılına gelindiğinde Sultanbeyli, 2.431 nüfuslu, köy ile kasaba arası görünüme sahip bir yerleşim haline gelmişti. 1980-85 arası dönemde nüfus yılda %8.6'lık bir hızda artarak 3.741'e ulaştı. Ama asıl patlama, 1985-90 döneminde yaşandı. 'Eşi benzeri görülmedik' sıfatını her açıdan hakedecek bir dönem oldu bu, Sultanbeyli için. Beş yılda nüfus tamı tamına 22 kat arttı ve 82.000'i aştı (bkz. Tablo 6-3). Bir yerleşimin beş yıl boyunca, yılda ortalama %62'yi bulan bir hızda büyümesi elbette ki doğal karşılanamaz. Vurgulamak gerekir ki, 1985 sonrasındaki hızlı gelişmenin tohumları önceki dönemlerde atılmış, deyim yerindeyse köşe başları tutulmuş, yeni gelecekler beklenmeye başlanmıştı.

Sultanbeyli öyküsünün bu bölümünde, Sultanbeyli'ye inanılması güç bir akımın yaşandığı '85 sonrası dönemi anlatmaya çalışacağız. Bir önceki dönemi anlatırken yararlandığımız mahkeme kayıtları, bu dönemi anlatmakta yardımcı olamayacak. Zira bu dönemde Sultanbeyli'de yaşananların tümü, yürürlükteki kent hukuku dışında gelişen, resmi belgeleri olması zaten olanaksız olaylar. Bu, bizler açısından öykünün bambaşka bir şekilde kurgulanmasını gerektiriyor. Daha önce de belirttik, elimizde anlatımızı dayandıracağımız yasal belgelerin olmadığı durumlarda özellikle 'sözlü belge' bulmakta hemen hiç zorlanmadık Sultanbeyli'de. Üstelik daha önceki dönemler için söz konusu olamayan bir dizi belgeye bu dönemle ilgili olarak erişebilmek olanağımız oldu. Bir örnek vermek gerekirse, 1980'lerin ikinci yarısında başlayan hızlı gelişmeyi mahkeme ya da tapu kayıtlarından izleyebilme olanağımızın kalmadığı durumlarda, uzaydan 2 metre çözünürlükte net görüntü verebilen ve bir örneğini yukarıda verdiğimiz uydular yetişti imdadımıza. Bu uydu görüntüleri sayesinde, bizce Sultanbeyli tarihinin her anlamda dönüm noktası olan belediyenin kuruluşundan sonra yapılan inşaatları neredeyse tek tek belirleme fırsatını elde ettik. Bu görüntüleri

1997 tarihli sayısal haritalarla karşılaştırarak, hangi yapıların 1990'dan önce, hangilerinin 1990-97 arasında yapıldığını tespit edebildik. Öte yandan, bu uydu görüntüsü kadar hassas olmasa da başka bir uydudan alman görüntülerle Sultanbeyli'nin gelişimini genel hatlarıyla, bu kez 1970'li yıllardan itibaren izleyebildik. Ayrıca elimizdeki bu uydu görüntülerini ve Sultanbeyli'nin çeşitli sayısal haritalarını mahkeme kararlarını içeren sayısal haritalar ile birlikte değerlendirip, oldukça ayrıntılı sayılabilecek bir coğrafi bilgi sistemi analizi yaptık. Bu analizler, Sultanbeyli'nin hangi dönemlerde ne hızda büyüdüğünü, Sultanbeyli'nin içinde hangi bölgelerin öncelikle geliştiğini gösterdiği gibi, orman, Hazine ya da özel mülkiyet altındaki topraklar gibi farklı türdeki alanlarda yapılaşma özelliklerini ortaya çıkardı.

Öte yandan, arsa satışlarının yasal olmayan bir zemine kaymış olması, bu satışlar karşılığında hiçbir belge verilmediği anlamına da gelmiyordu kesinlikle. Sadece belgelerin adının ve niteliğinin değişmesi ve araştırmacılar tarafından daha zor elde edilebilmesi anlamına geliyordu. Zira, çeşitli yollarla elde ettikleri arazileri parselleyip kendilerinden sonra gelenlere satanlar, bu satış karşılığında mutlaka bir belge veriyorlardı. Hiçbir hukuki geçerliği olmayan bu belgeler, Sultanbeyli'nin 1980'lerden itibaren 'hisseli parselasyon planları' adı ile tanık olduğu denetimsiz ve son derece hızlı *mülkiyet ufalanmasının* neredeyse tarihsel diyebileceğimiz belgeleri. Bu belgelerin çoğu son derece özensiz, bir kâğıt üzerine, satın alınan arsanın yerini gösteren aceleyle çizilmiş basit bir krokiden oluşuyor sadece. Bir bölümü ise resmi tapulara benzetilerek, büyük bir özenle hazırlanmış, albenisi gayet yüksek belgeler. Özetle, bu bölümü yazarken bir yandan uydu görüntüleri, coğrafi bilgi sistemleri gibi 'postmodern' bilgi işlem teknolojisinin olanaklarından, diğer yandan da hisseli parselasyon planları gibi 'premodern' sayılabilecek bir dünyanın belgelerinden yararlandık.

Ve sonunda mahkeme tamamlanıyor: Ama artık çok geç!

Sultanbeyli arazilerini Phillipson'ın varislerinden satın alan grubun, işgalci konumunda bulunanlara karşı 1954 yılında açtığı ve daha sonra Orman İdaresi'nin de karışmasıyla iyice karmaşık bir hal alan dava, nihayet 1984 yılında sonuçlanır. Ancak mahkeme kararma yapılan çeşitli itirazların sonuçlandırılması ve kararın kesinleşmesi 1987'yi bulur. Bu sürede dava, ilk açılış amacından bambaşka bir noktaya ulaşmıştır. Öncelikle Sultanbeyli, davanın ilk açıldığı günkü Sultanbeyli değildir. 1985 yılında Sultanbeyli nüfusu 3.700'ü aşan, daha da önemlisi görünür nüfus ölçeğini çok aşan sayıda aktörün devreye girmiş olduğu bir yerleşimdir. Öte yandan fiili durum zaten öyle bir noktaya gelmiştir ki, davanın sonuçlanması hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Bu 30 yılı aşkın süre içinde birçok kere tapulama işlemi yapılmış, orman arazileri belirlenmiş, hatta bunların bir bölümü değişen yasaların tanımladığı kurallara göre orman kapsamı dışına bile alınmıştır. 6831 sayılı Orman Kanunu'nun orman kapsamı dışına çıkarılan alanlara ilişkin hükümleri belirleyen ünlü 2B maddesi birçok kez uygulanmıştır Sultanbeyli'de. Bu uygulamaların en geniş kapsamlısının yapıldığı 1979 yılında daha önceden orman olarak tescil edilen toplam 1.028 hektar alan orman kapsamı dışına çıkartılmıştır. Mahkemenin kararını verdiği 1984 yılında 319 ve son olarak 1989 yılında 152 hektar alan da katıldığında, toplam 1.499 hektar alan orman kapsamı dışına çıkartılmıştır. Orman kapsamı dışına çıkartma işlemlerinin dava ve Sultanbeyli açısından en temel sonucu, dava başladığı tarihte işgalci konumunda bulunan grubun artık hak sahibi haline gelmiş olmasıdır. "Davacıların davalılardan ecrimisil[8] taleblerinde hakları yoktur. Zira 1744 sayılı Kanunun tatbikatı nedeniyle hak sahibi olmuşlardır" (Kartal 1. Asliye Hukuk Mahkemesi, 1984/645 sayılı karar).

8 Ecrimisil- Bir malın kullanılmasından doğan yararın parayla değerlendirilmesi.

Fiili durumu yönlendirmek açısından hemen hiçbir etkisi olmasa da mahkeme kararı, Sultanbeyli arazilerinin mülkiyetini sonunda tespit etmiştir. Arazilerin bir bölümü orman sıfatıyla Hazine adına, bir bölümü de satış işlemleri mahkeme kararıyla durdurulduğu tarihte tapuda adı geçen şahıslar üzerine tescil edildi. Mahkeme kararları ile belirlenen mülkiyet durumu birkaç açıdan gerçektekinden farklıydı. Daha o tarihte bile çok sayıda orman işgali yaşanmış, orman alanlarında çok sayıda inşaat yapılmış, bu denli ileri gidilmediği durumlarda da orman olarak belirlenmiş alanlar satılmaya hazır duruma getirilmişti. Bundan başka arazilerin bir bölümünün özel mülkiyet olarak tescil edilmesi de pratikte hiçbir önem taşımıyordu. Çünkü adına tescil yapılan şahısların önemli bir bölümü ya çoktan arazilerini yasal olmayan yollarla ellerinden çıkartmış ya da artık ilgilenmez olmuştu. Bu arada bir bölümünün de topraklarına fiilen el konmuştu.

Ancak yine de 1984 mahkeme kararı, Sultanbeyli'nin yasal olarak kimlerin mülkiyetinde olduğunu belirlemiş olması anlamında büyük önem taşımaktadır. Bu mahkeme kararı ile tesis edilen mülkiyet bugün için de yasal geçerliği olan mülkiyet durumudur Sultanbeyli'de. Evet pratikte hiçbir anlamı yoktur; ama örneğin eğer ileride Sultanbeyli'de halen sürmekte olan mülkiyet karmaşasına bir çözüm bulunacaksa, dikkate alınması gereken mülkiyet durumu budur. Örneğin Sultanbeyli'de ne kadar orman arazisinin işgal edildiği gibi bir soruya cevap bulmak için bakılması gereken mülkiyet durumu da budur. Bu bakımdan mahkeme kararları sonucunda ortaya çıkan mülkiyet yapısı üzerinde biraz daha durmakta yarar görüyoruz.

Harita 6-1'de Sultanbeyli'nin yasal mülkiyet durumu gösterilmekte, Tablo 6-4'de de bu arazilere ilişkin büyüklükler ve bu alanlar üzerindeki yapılaşmalar verilmektedir. Haritadan da görülebildiği gibi Sultanbeyli'de üç temel *yasal mülkiyet türü* bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 1953 yılında göçmenlere dağıtılmak üzere istimlak edilmiş alanlardır. Bu alanlardaki mülkiyet, haritada görülenden daha ufaktır; ancak gösterimi basitleştirmek amacıyla parselleri olduğundan

TABLO 6.4
Sultanbeyli'de toprak mülkiyeti ve bu alanlar üzerindeki yapılaşma

	Alan (ha)	Bina sayısı	Toplam bina taban alanı (ha)	Ortalama bina taban alanı (m2)
Hazine adına tescil edilen alanlar	6.02	30	0.48	161.14
Orman olarak tescil edilen alanlar	691.86	7.638	90.15	118.03
Özel şahıslara tescil edilen alanlar	923.71	12.788	173.12	135.37
TEM yolu	69.87	30	0.46	154.48
Ek alanlar	112.05	761	7.63	100.31
Göçmenlere dağıtılan arazi	738.10	1.352	22.85	168.98
TOPLAM	2.541.60	22.599	294.70	128.69

Kaynak: Sayısallaştırılmış 1997 tarihli haritalar ve mülkiyet haritası üzerinde yapılan coğrafi bilgi sistemleri analiz sonuçları

daha büyük boyutlarda göstermeyi tercih ettik. Göçmenlere dağıtılmak üzere istimlak edilen arazilerin ufak bir bölümü, dağıtılamadığı gerekçesiyle Hazine'ye iade edilmiştir. Mahkeme, daha önceki tarihlerde verilmiş, orman kapsamı dışına çıkarma kararlarının bir bölümünü dikkate almış ve sonuçta Sultanbeyli arazilerinin önemli bir bölümünü özel mülkiyet olarak tescil etmiştir. TEM yolunun her iki yanında yer alan ve o dönemdeki yapılaşmanın neredeyse tümünün yoğunlaştığı oldukça büyük bir arazi üzerindeki ihtilaf bu kararla kalkmış, buraların özel mülkiyete konu olacağı kabul edilmiştir. Sultanbeyli'nin diğer bölgelerinde bulunan benzer alanlar da dikkate alındığında, özel mülkiyet adına kaydedilen arazilerin toplam büyüklüğü 923 hektara ulaşmaktadır. TEM yolu için Karayolları tarafından istimlak edilen kesim ile mahkeme kararlarının kapsamadığı alanlar (Tablo 6-4'de 'ek alanlar' olarak adlandırılan kesim) da dahil edildiğinde, Sultanbeyli'nin 2.541 hektarı bulan toplam alanının %36'sının tapuda adları geçenlerin mülkiyetinde olduğunun tescili anlamına gelmektedir bu. Mahkeme, ayrıca Sultanbeyli arazilerinin %27'sine denk düşen 692 hektarlık bölümünün orman niteliğini taşıdığına ve mülkiyetinin Hazine'de olduğuna karar vermiştir.

Bu mülkiyet yapısını 1997 tarihli haritalar ile karşılaştırdığı-

mızda, Sultanbeyli'de yaşanan kaçak yapılaşmanın ve orman işgalinin boyutlarını daha iyi anlamak mümkün olabilir.[9] 1997 tarihli mevcut durum haritalarına göre Sultanbeyli'de tümü kaçak toplam 22.599 bina bulunmaktadır. Bu binaların 7.698 adedi (%34'ü), orman ve Hazine adına kayıtlı alanlarda ya da TEM otoyolu için Karayolları tarafından istimlak edilmiş olan alanlar üzerinde bulunmaktadır. Bu yapıların toplam taban alanı 91 hektarı aşmaktadır. Anket sonuçlarına göre Sultanbeyli'de ortalama bir yapının 2-3 kat olduğu düşünülürse bu, 1.8 ile 2.7 milyon m^2 arasında değişen bir toplam inşaat alanı anlamına gelmektedir. Öte yandan ortalama bina taban alanı başlıklı kolondan da görüleceği gibi, sadece orman ya da Hazine alanlarında değil, Sultanbeyli'nin tümünde binalar, taban alanları 100 ile 170 m^2 arasında değişen, her katta sadece bir dairenin yapımına uygun oldukça küçük binalardır. Sultanbeyli arazilerinin %36.3'ü özel şahıslar adına kayıtlı arazilerdir ve 1997'de mevcut yapıların %56.6'sı bu alanlarda bulunmaktadır. Ancak Sultanbeyli bütününde, orman işgallerini değerlendirirken özel mülkiyet altındaki alanların önemli bir bölümünün de bir zamanlar farklı yasalara göre orman kapsamına alınıp daha sonra orman kapsamından çıkartıldığını unutmamak gerekir. Dolayısıyla, en azından bir dönemler orman niteliğine sahip alanların yukarıdaki tabloda görülen 692 hektardan daha büyük olduğu da söylenebilir.

Sultanbeyli'de gelişmenin ne denli büyük bir hızda gerçekleştiği, en iyi uydu görüntülerinden izlenebilir. Fotoğraf 6-3, 6-4 ve 6-5'te, Sultanbeyli ve yakın çevresinin sırasıyla 1984, 1986 ve 1994 tarihlerinde alınan uydu görüntüleri yer almak-

9 Tablo 6-4'de sonuçları aktarılan analiz, birkaç aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikle 1997 tarihli mevcut durumu gösteren sayısal haritalar, bilgisayar ortamında bir coğrafi bilgi sistemi yazılımı sayesinde birleştirilmiş, ortaya çıkan ortak paftadan sadece binaların bulunduğu katman ayıklanmıştır. Daha sonra iskân amacıyla kullanılmayan ahır, kümes, kömürlük, tuvalet vb. müştemilat yapıları bu katmandan ayrılmıştır. Bu harita bir sonraki aşamada, sayısallaştırılmış mahalle ve mülkiyet haritaları ile farklı katmanlarda çakıştırılmış ve hem mahallelere, hem de farklı mülkiyetler altındaki alanlara göre bina sayıları ve bina taban alanları hesaplanmıştır.

tadır.[10] 1984 ve 86 tarihli görüntülerde henüz açılmamış olan TEM yolu, referans olabilmesi için kırmızı renkle işaretlenmiştir. Görüntülerden net bir şekilde 1984 ve 86 yıllarındaki gelişimin eski köy yerleşimi olarak adlandırdığımız bölge ile kısıtlı kaldığı görülebiliyor. Gelişmeler TEM güneyinde, Fatih Caddesi ile Petrol Yolu Caddesi arasında kalan kesimde yoğunlaşmış durumdadır. Oysa 1994 yılına gelindiğinde Sultanbeyli, bildiğimiz Sultanbeyli haline gelmiştir. Daha rahat okunabilmesi için öncekilerden biraz farklı şekilde renklendirdiğimiz bu son görüntü ile diğerleri arasındaki farklılık her açıdan çarpıcıdır. Bu dönemde Sultanbeyli, ağırlıkla TEM yolunun güneyinde eski köy yerleşimi çevresinde yoğunlaşmış ufak bir kasaba olmaktan çıkmış, TEM yolunun her iki yanında geniş alanları kapsayan büyük bir yerleşim haline gelmiştir. Diğer görüntüler ile karşılaştırıldığında 1994 görüntüsü, on yılı bile bulmayan bir sürede neredeyse sıfırdan yeni bir yerleşim kurulduğunu ve bu uğurda çok büyük orman alanlarının tahrip edildiğini ortaya koyuyor.

Hızlı sıfatının anlatmaya yetmeyeceği bu sürecin nasıl ve neden gerçekleştiğine bakmadan önce, uydu görüntüleri ve coğrafi bilgi sistemleri ile yaptığımız analizin sunduğu bir diğer fırsattan yararlanarak yapılaşma tarihleri üzerine bir iki şey daha eklemek istiyoruz. Elimizde bulunan ve yukarıda eski köy yerleşim alanını anlatırken bir örneğini verdiğimiz 2 mt. çözünürlüğe sahip Haziran 1990 tarihli SPIN-2 uydu görüntüsü, tek tek tüm yapıları belirleme olanağı sağlıyor. Ancak bu görüntüler Sultanbeyli'nin tümünü değil de 15 mahallenin 12'sini kapsıyor. Bu görüntüleri 1997 tarihli haritalar ile çakıştırarak yaptığımız analiz, bu 12 mahalledeki binaların hangilerinin 1990 öncesinde, hangilerinin de '90 sonrasında yapıldığını belirleme olanağı sağladı bizlere. Bu analiz sonuçlarını bir tabloda (bkz. Tablo 6-5) ve bir dizi haritada özetledik (bkz. Harita 6-2 ila 6-8). Öte yandan bu analizin sunduğu bir diğer önemli olanak da, çıkan

10 Landsat MSS uydusundan alınan 12 Haziran 1984 tarihli görüntünün çözünürlüğü 60 mt.'dir. 21 Ağustos 1986 ve 28 Eylül 1994 tarihli görüntüler ise Landsat TM uydusundan alınmıştır. Bu son iki görüntünün çözünürlüğü ise 30 mt.'dir.

TABLO 6.5
Mahallelere göre yapılaşma tarihleri

	1997 haritasından belirlenen bina sayısı	Yapım tarihi belirlenen bina sayısı	Yapım tarihi belirlenen bina yüzdesi	1990 öncesi yapılan bina sayısı	1990 sonrası yapılan bina sayısı	1990 öncesi yapılan bina yüzdesi	1990 sonrası yapılan bina yüzdesi
Mehmet Akif Mah.	2.183	2.180	99.9	1.278	902	58.6	41.4
Abdurrahman Gazi Mah.	2.641	2.618	99.1	1.450	1.168	55.4	44.6
Hasan Paşa Mah.	914	782	85.6	401	381	51.3	48.7
Orhan Gazi Mah.	957	943	98.5	374	569	39.7	60.3
Turgut Reis Mah.	1.381	1.089	78.9	369	720	33.9	66.1
Battal Gazi Mah.	1.877	1.136	60.5	376	760	33.1	66.9
Yavuz Selim Mah.	1.439	1.387	96.4	457	930	33.0	67.0
Fatih Mah.	1.915	1.877	98.0	604	1.273	32.2	67.8
Ahmet Yesevi Mah.	2.245	2.016	89.8	614	1.402	30.5	69.5
Necip Fazıl Mah.	1.027	1.027	100.0	304	723	29.6	70.4
Hamidiye Mah.	1.890	1.695	89.7	469	1.226	27.7	72.3
Adil Mah.	700	682	97.4	159	523	23.4	76.6
Toplam	19.169	17.432	90.9	6.857	10.575	39.3	60.7

Kaynak: 1997 tarihli sayısal haritalar ve mülkiyet haritası ile Haziran 1990 tarihli SPIN-2 uydu görüntüsünün çakıştırılması yoluyla yapılan hesaplamalar

sonuçları mülkiyet türleri ile karşılaştırmak oldu. Bu sayede de bu kez farklı mülkiyet türleri üzerindeki yapılaşma tarihlerini ortaya çıkarmak fırsatını elde ettik (bkz. Tablo 6-6).

Hemen belirtelim ki 1990 Sultanbeyli için gerçekten de önemli bir tarihin hemen ertesine denk düşmektedir. 1987 yılında belde haline gelen ve belediye kurma hakkını elde eden Sultanbeyli'de, belediye ancak 1989 yerel seçimlerinden sonra çalışmaya başladı. Bu anlamda 1990 yılı, belediyenin kuruluşunun Sultanbeyli'nin gelişiminde nasıl bir rol oynadığı ortaya çıkarabilmek açısından büyük önem taşımakta.

Elimizdeki görüntülerin kapsadığı 12 mahallede, 1997 haritasından belirleyebildiğimiz 19.169 bina bulunmakta. Elimizdeki görüntü, bu binaların 17.432'sinin yapım tarihinin belirlenebilmesine olanak sağlıyor. Yapım tarihi belirlenebilen bu binaların %61'inin 1990 sonrasında yapılmış olduğunu ortaya koymakta, yaptığımız analiz. Ancak yapım tarihlerinin mahallelere göre önemli sayılabilecek farklılaşmalar göstermekte olduğunu vurgulamakta da yarar var. Eski köy yerleşimini kapsa-

TABLO 6.6
Mahallelerde farklı mülkiyet türlerine göre yapılaşma tarihleri

		Orman alanları		Özel araziler		Göçmen arsaları	
		1990 sonrası yapılan binalar	1990 öncesi yapılan binalar	1990 öncesi yapılan binalar	1990 sonrası yapılan binalar	1990 öncesi yapılan binalar	1990 sonrası yapılan binalar
Mehmet Akif Mah.	Sayı	76	338	1147	547	55	17
	Yüzde	18.4	81.6	67.7	32.3	76.4	23.6
Abdurrahman Gazi Mah.	Sayı	53	224	1250	862	147	82
	Yüzde	19.1	80.9	59.2	40.8	64.2	35.8
Hasan Paşa Mah.	Sayı	195	231	150	85	56	65
	Yüzde	45.8	54.2	63.8	36.2	46.3	53.7
Orhan Gazi Mah.	Sayı	-	-	374	569	-	-
	Yüzde	-	-	39.7	60.3	-	-
Turgut Reis Mah.	Sayı	39	81	330	639	-	-
	Yüzde	32.5	67.5	34.1	65.9	-	-
Battal Gazi Mah.	Sayı	256	563	120	197	-	-
	Yüzde	31.3	68.7	37.9	62.1	-	-
Yavuz Selim Mah.	Sayı	239	452	218	478	-	-
	Yüzde	34.6	65.4	31.3	68.7	-	-
Fatih Mah.	Sayı	320	795	284	478	-	-
	Yüzde	28.7	71.3	37.3	62.7	-	-
Ahmet Yesevi Mah.	Sayı	317	824	281	553	16	25
	Yüzde	27.8	72.2	33.7	66.3	39.0	61.0
Necip Fazıl Mah.	Sayı	216	554	88	169	-	-
	Yüzde	28.1	71.9	34.2	65.8	-	-
Hamidiye Mah.	Sayı	5	17	464	1209	-	-
	Yüzde	22.7	77.3	27.7	72.3	-	-
Adil Mah.	Sayı	35	100	113	261	11	162
	Yüzde	25.9	74.1	30.2	69.8	6.4	93.6
Toplam	Sayı	1,751	4,179	4,819	6,047	285	351
	Yüzde	29.5	70.5	44.3	55.7	44.8	55.2

Kaynak: 1997 tarihli sayısal haritalar ve mülkiyet haritası ile Haziran 1990 tarihli SPIN-2 uydu görüntüsünün çakıştırılması yoluyla yapılan hesaplamalar

yan Mehmet Akif ve Abdurrahman Gazi mahallelerinde 1990 öncesi yapılaşma oranları %55'in üzerine çıkarken, Necip Fazıl, Hamidiye ve Adil mahallelerinde bu oranın %30'un altında kaldığı görülebiliyor. Haritalardan da 1990 öncesi gelişimin esas olarak TEM yolunun güneyinde ve köy yerleşimi yakın çevresinde odaklandığı rahatlıkla görülebiliyor bir kez daha. 1990 öncesi yerleşimin yoğun olduğu mahallelerde bile, köy yerleşim alanı dışına çıktıkça '90 sonrası yapılan binaların oranı gözle görünür bir şekilde artmakta. TEM'in kuzeyindeki gelişmelerin ise nispeten daha yeni tarihli olduğu ve otoyola ya-

kın, özellikle de otoyolun hemen paralelinde yer alan yan yolla ilişkili yollar çevresinde başladığı hemen fark edilebiliyor. Dolayısıyla Sultanbeyli'de gelişimin esas olarak TEM'in güneyinde eski köy yerleşim alanından başladığı, daha sonra erişebilirliğin nispeten daha kolay olduğu noktalara sıçradığı, buralarda odaklar yaratıp büyüdüğü anlaşılıyor.

Bu gelişmeye her bir mahalledeki mülkiyet dokusuna göre baktığımızda ortaya daha da ilginç sonuçlar çıkıyor. Uydu görüntülerinden yapım tarihini belirleyebildiğimiz 17.432 binanın orman ve özel mülkiyet arasındaki dağılımı Sultanbeyli'deki gelişim hakkında oldukça önemli bir ipucu sağlamakta. Bu 17.432 binanın 5.930'u (%34), 1984 kararlarıyla orman olarak tescil edilen alanlarda, 10.866'sı (%62.3) da özel alanlarda yapılmış durumda. Ancak orman ve özel alanlardaki yapılaşma tarihleri açısından gerçekten de önemli farklar var. Özel mülkiyet altındaki alanlarda 1990 sonrası yapılan binaların oranı, Sultanbeyli ortalamasının altında, %55 dolayındayken, orman alanlarında bu oran %70'e çıkmakta. Bazı mahallelerde bu oran %80'i aşıyor. Bu değerlendirme hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, yapılaşmanın özel mülkiyet altındaki alanlardan başlayıp daha sonra da orman arazilerine yayılmış olduğunu gösteriyor. Orman arazileri üzerindeki işgallerin, mülkiyet ihtilafını gideren ve 1987'de kesinleşen mahkeme kararından sonra hızlanması da üzerinde durulması gereken başka ilginç bir sonuç.

Arsaya hücum: Kaos günleri

Sultanbeyli'de hızlı yapılaşmanın ve nüfus patlamasının sebebi nedir?
(a) Sanayi bölgesi yapılması;
(b) Parasız arsa dağıtılması;
(c) Büyük bir devlet çiftliğinin kurulması;
(d) Trakya- Anadolu otoyolunun buradan geçmesi.[11]
Gökçen (1997: 55)

11 Rifat Gökçen, Sultanbeyli Belediyesi tarafından bastırılan ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okullara tavsiye edilen "Sultanbeyli" başlıklı kitabının sonunda bu çok seçmeli sorunun da yer aldığı bir dizi soruyla minik bir sınav yapıyor. Kitapta yazdıklarından Gökçen'in doğru cevap olarak "d" şıkkını gör-

Uydu görüntüleri ve coğrafi bilgi sistemleri aracılığıyla yaptığımız analiz, sadece Sultanbeyli'nin ne denli hızla geliştiğini ortaya koymakla kalmıyor, aynı zamanda bu gelişmenin hangi mülkiyet türleri üzerinde başladığını ve ne hızda yayıldığını neredeyse kusursuz diyebileceğimiz bir hassasiyetle ortaya koymamızı sağlıyor. Ama tüm bu analizler, elbette ki bu gelişmenin nasıl gerçekleştiği gibi can alıcı bir soruya yanıt sağlayamıyor. Bu soruya cevap bulabilmek için ise, bilgi işlem teknolojilerinin o 'nesnel' dünyasını bırakıp, çok sayıda efsaneyi içeren bambaşka bir dünyanın öznelliğine girmemiz gerekiyor.

Birbirinden ne denli farklı olsa da Sultanbeyli'nin hızlı gelişimine ilişkin olarak anlatılan öykülerin hepsinde ortak bir yön var: O da 1980'lerin ikinci yarısından itibaren TEM otoyolunun buradan geçeceği haberinin duyulması üzerine Sultanbeyli'de büyük bir 'patlamanın' yaşandığı. Unutmayalım ki bu 'patlama' öncesinde Sultanbeyli, nüfusu 3.700'e ulaşmış, 30 yıla yakın bir süredir gayri resmi arsa satışları ile toprak mülkiyetinin giderek ufalanmakta olduğu bir yerleşimdi. Yasal bir düzenlemenin yokluğunda arazi alım satımları yerleşik nüfusun muhtarlığın öncülüğünde kurduğu sistem aracılığıyla yürütülmekteydi. Bu sistem, kimin nereye yerleşeceğini denetliyor ve en önemlisi yeni alıcıların, sahibi olduklarından büyük bir toprak parçası üzerinde hak iddia etmelerini engelliyordu. Bu, sistem içerisinde yer alanların birbirlerine duydukları güven ve katılımcı sayısının küçük olması sayesinde işleyebilen bir sistem idi. Sultanbeyli arazilerine talebin artmasıyla, yerleşik nüfusun kurduğu bu sistem Sultanbeyli'nin gelişimini denetleyemez hale geldi.

Katılımcı sayısının artması ile birlikte, birkaç süreç aynı anda yaşanmaya başlandı. Arazi sahipleri, artan talep karşısında arazilerini satmaya devam ettiler; ama bu kez daha sistemli olarak. Satışı yapanlar arasında Sultanbeyli'de yaşayanlar oldu-

düğünü anlayabiliyoruz. Ama bu minik sınav bize uygulanmış olsaydı, "b" ve "d" şıkları arasında kararsız kalır, bu soruyu bir kez daha düşünmek için sona bırakır, daha sonra büyük bir olasılıkla kendimizden emin de olamadan "b" şıkkını işaretlerdik.

ğu kadar, Sultanbeyli'de yaşamadığı halde orada arsa sahibi olanlar da vardı. Ancak elde ettiğimiz bilgiler, arsa satışlarına esas olarak ilk yerleşimcilerin öncülük ettiğini göstermekte. Sultanbeyli'de uzun süredir yaşamakta olanlar arasında emlakçılık yapmamış olan hemen hemen yok gibi! Bunların bir bölümü ellerindeki arazileri, eskiden olduğu gibi seçici de davranmaksızın yeni gelenlere satmak yoluna gitti. İlk yerleşimcilerin (artık bunlara, *ilk arazi sahipleri* ya da *ilk işgalciler* dememizde bir sakınca yok) ellerindeki araziler öylesine büyüktü ki, bunların önemli bir bölümü, arazilerini ufak parsellere bölmektense büyük birimler halinde satmayı tercih etti. İlk arazi sahiplerinden arazi alanlar da, kimi durumda kendi özel parselasyon planlarını yaptılar, kimi durumda da arazilerini sadece birkaç parçaya bölüp sattılar. Ama her durumda değişime konu olan arazi büyüklüğü giderek ufaldı.

Bu satışların tam nasıl yapıldığını bilmemize olanak yok. Sürecin sadece son aşamasına ilişkin, az sonra örneklerini vereceğimiz birkaç belge var elimizde. İlk işgalcilerin bu satışlarda ne ölçüde dürüst davrandıklarını da bilebilmemiz olanak dışı. Daha açık bir deyişle, ilk yerleşimcilerin sadece kendi sahibi oldukları arsaları mı sattıkları, yoksa bunların dışında kalan arsaların da pazarlamasına girişip girişmediklerini bilemiyoruz. Büyük bir ihtimalle, sadece sahibi olduğu arsaları satanlar olduğu gibi, kimsenin sahip çıkmadığı arsaları satanlar da olmuştur. İlk arazi sahiplerinden arsa alanların böylesi bir işe giriştikleri neredeyse kesin. Çünkü, devreye giren her kişi ile birlikte arsa satışları denetlenmesi imkânsız bir hal aldı, kimin ne yaptığını belirlemenin kesinlikle mümkün olmadığı bir süreç başladı. Ortada, bir kez daha vurgulayalım, kimin hangi arsaya sahip olduğuna, bu arsanın büyüklüğünün ne olduğuna dair hiçbir gerçek belge yoktu ve o tarihe dek Sultanbeyli'de arazi satış sürecini denetleyen muhtarlık mekanizması yaşanan yoğun akım karşısında işlevini tümüyle yitirmişti.

Belki ilk arazi sahipleri, belki bunlardan arsa satın almış olanlar, ama mutlaka birileri kendi paylarının üzerinde arsa satışı yaptı Sultanbeyli'de. Arsa sahiplerinin bir bölümü, hem

kendi arsalarını hem de kimsenin sahiplenmediği arazilerin bir bölümünü çevirdi, sattı. Ortada kimin ne kadar toprağa sahip olduğuna ilişkin hiçbir belgenin olmadığı bir ortamda, olanların bu kadarla kalmasını beklemek saflık olurdu. Arazilerin bir bölümü de, muhtemeldir ki Sultanbeyli ile hiçbir ilgisi olmayan birileri, hadi korkmadan söyleyelim *mafya* tarafından çevrilip, satıldı. Sultanbeyliler bu konuda çok titizler; mafyanın Sultanbeyli'de kesinlikle devreye girmediği konusunda ısrarcılar, hatta bununla övünüyorlar. Ancak mafya olarak adlandırılabilecek bir kesimin İstanbul'un diğer bölgelerindeki kadar olmasa da Sultanbeyli arazilerinin satışında devreye girdiği kesin. Şurasını da vurgulayalım, dönem öylesine bir kargaşa dönemiydi, kimin mafya, kimin dürüst satıcı olduğunu belirlemek kesinlikle mümkün değildi. Sultanbeyli'nin eskileri, *"mafyayı buralara sokmadık"* diye övünürlerken, aslında "mafyalığı biz yaptık, kimseye bırakmadık" demek istiyorlar.

Az önce üzerinde titizlikle durduğumuz orman alanları ve özel mülkiyet altındaki alanlar arasındaki ayrımın işgalciler gözünde hiçbir anlam ifade etmediğini söylemeye gerek var mı? Zaten görüştüğümüz eski Sultanbeylililerin tümü, ısrarla reddettiler Sultanbeyli'de orman arazisi olduğunu; *"orman değil, çalı çırpıydı buralar"* diye vurgulayarak! Sultanbeyli Orman İşletme Şefi, Rıfat Gönen de aslında çok değerli olan meşelik alanların, sadece Sultanbeyli'de değil neredeyse tüm Türkiye'de ormandan sayılmadığını belirterek, eski Sultanbeylilileri daha iyi anlamamıza katkıda bulundu. Bu işgal sürecinde orman-özel ayrımı kesinlikle yapılmadı. Kim nereyi bulabildiyse, parselledi ve sattı. Sultanbeyli'de kaldığımız dönemde "çalılık çırpılık" alanların dozerle bir gecede nasıl yerle bir edildiğine ya da ilaçlanarak kurutulduğuna dair çok sayıda dehşet öyküsü dinledik.

Görüldüğü gibi bir tek yoldan olmadı Sultanbeyli arazilerinin parçalanışı. İlk arazi sahiplerinin baş rolü oynadığı kesin. Ancak her satılan arsa ile birlikte yeni gruplar girdi devreye. Bu, doğası gereği, denetlenmesi mümkün olmayan kaotik bir

süreç, tam bir *altına hücum* süreciydi. Ancak ne denli kaotik görünse de birkaç temel 'kuralı' var bu arsa el değiştirme sürecinin. Araziler, üzerinde inşaat yapımına uygun hale gelene dek en az birkaç kez el değiştiriyor ve her seferinde dolaşıma çıkan arsa miktarı giderek küçülüyor. İlk arsa sahibi (ya da arsaya ilk el koyan) arsayı, oldukça büyük birimler halinde elden çıkartıyor. Daha sonra da bu arazileri son işgalcilere satan gruplar devreye giriyor. Dolayısıyla, şu anda Sultanbeyli özelinde gördüğümüz kullanıcılar, aslında oldukça uzun sürmüş bir arsa el değiştirme sürecinin son halkası; açıkçası arazi işgal buzdağının sadece görünen minik bir ucu.

En az birkaç tur dönen arsa el değiştirme sürecinin son aşaması, bu arsaların daha fazla küçülmesi mümkün olmayan birimlere bölünmesi ve üzerinde konut yapacak kullanıcılara satılmasıdır. Bu aşama da genellikle arazileri özel parselasyon planları aracılığıyla 150-200 m^2'yi aşmayan parsellere ayırarak satan emlakçılar[12] tarafından gerçekleştirilir. Ancak daha fazla bölünemez birimlere dek ufalandığında arsa dolaşım sürecinin durduğu sanılmamalıdır. Burada sözünü ettiğimiz, arsaların *küçülerek el değiştirmesi* sürecinin sona ermesidir sadece. Arsalar, onları satın alan son işgalciler arasında da el değiştirmektedir. Arsaların daha fazla bölünmesi mümkün olmayan parsellere ayrılarak satılması, tüm sürecin en incelik isteyen aşamasıdır. Zaten yasal olmayan satışı yaptıktan sonra o arsa ile tüm ilgisini koparan kişinin tersine, arsayı satın alan ve üzerinde konut yapımına girişen kişi, tüm riskleri üstlenecektir. Diğer aktörler, beklediklerini almış olarak devreden çıkarken son işgalci konumunda bulunan kişi, satın aldığı arsa ve üzerine yapacağı konutta yıkım tehdidini yaşayacak ve belki de on yıllar sürecek bir belirsizlik sürecine katlanmak zorunda kalacaktır.[13] İşte arsa işgal sürecinin neredeyse tüm sıkıntılarını

12 Emlakçı derken sakın profesyonel bir uğraş olarak emlakçılık anlaşılmasın! Burada sözünü ettiğimiz, arsası olanların (ya da arsayı işgal etmiş olanların) arsalarını satmak için başvurdukları bir yöntem olarak emlakçılık. Sultanbeyli'de emlakçılık bir iş değil, bir yaşam tarzı zira.

13 Az sonra son işgalcilerin yaşadığı bu belirsizlik ve onun karşısında duydukla-

üstlenecek ve çoğu yerde günah keçisi olarak görülecek bu kesimin, bu denli riskli bir sürece girmeye, deyim yerindeyse ikna edilmesi gereklidir. Özel parselasyon planları bu ikna aşamasında önemli bir rol oynar.

Sultanbeyli'de arsa işgal sürecinin özel parselasyon planları ile son işgalcilerin eline ulaştığı bu son evresine ilişkin bir dizi belge de bulabildik. Bunlar, Türkiye'de son 20 yılda arsa işgalinin ne denli kurumsallaşmış olduğunu, hatta neredeyse bir endüstri haline geldiğini kanıtlayan, tarihi diyebileceğimiz belgeler. Bu özel parselasyon planlarının en çarpıcı olanlarını Belge 6-1 ve 6-2'de paylaşmaya değer bulduk. İşgal edilen arazilerin küçük birimler halinde son alıcıların eline geçmesine aracılık eden bu belgeler çoğunlukla iki sayfa halinde düzenlenmekte. Elbette ki bütün belgeler oldukça gösterişli isimlere sahip! Bizim rastladıklarımız "haricen gayrimenkul satışı ve zilliyetin devir senedi", "satış senedi", "çap örneği" ya da "özel satış sözleşmesi" gibi adlar taşımaktaydı. İlk sayfada, satışa ilişkin çok kısa birkaç hüküm yer almakta. Bu hükümlerde, emlakçının kendine göre vermiş olduğu -elbette ki hiçbir geçerliliği olmayan- ada parsel numaraları belirtilmekte ve alıcının, diğer hissedarlar aleyhine dava açmayacağına ve komşularının haklarına tecavüz etmeyeceğine dair bir beyanı bulunmakta. En altta da satıcı ve alıcının yanı sıra, bir de şahitin imzası var. Elimizdeki 15 kadar belgenin arasında sadece ikisinin tarihli olduğunu da bu arada ekleyelim. İsimleri ne olursa olsun tüm belgelerde neredeyse istisnasız bir şekilde ortak olan öğe, yasal belgeleri taklit etmesidir.

Özel parselasyon planlarını tamamlayan bir diğer öğe de hepsinde mutlaka arsanın konumunu gösteren bir kroki bulunması. Bu krokiler emlakçıların ellerindeki arazileri nasıl bir mantıkla bölüp sattıkları konusunda fikir veriyor olması bakımından da aydınlatıcı. Satışa sunulan arazinin azami sayıda parsele ayrılabilmesi elbette ki temel öğe olarak ön plana

---

rı kaygının, özgün bir politika tarzına zemin hazırladığını ve özellikle de RP/FP çizgisinin bu belirsizliğin sunduğu fırsatları sonuna dek kullandığını göstereceğiz.

çıkmakta. Parsellerle oluşturan adalar arasında genişliği 5-6 metreyi aşmayan yollar bırakılmakta; hatta bazı belgelerde - İmar Kanunu'nun 18. maddesinin uygulamalarına benzer bir şekilde- yol payı olarak bırakılan bölüm bile belirtilmekte. Bazı planlarda alanın tümünün parsellenmediği ve birkaç parsel büyüklüğünde bir alanın, ortak kullanımlar için ayrılmış olduğu da göze çarpmakta. Topladığımız örneklerde sadece cami için yer ayrılmış olduğunu da vurgulamamız gerek. Bu plan ya da krokilerin bir diğer özelliği de, alıcının arsasını hata yapmadan bulabilmesini sağlayacak referans noktalarını vermek kaygısı. Bunun için satılan arsanın yakın çevresinde bulunan ana yollar gibi elemanlar özellikle belirtilmekte. Ama unutmamak gerek ki bu satışların yoğun bir şekilde yapıldığı dönemde Sultanbeyli'de değil yol adları, yol denilebilecek izler bile henüz açılmamıştı. Bazı emlakçıların bu duruma karşı da tedbir alarak olmayan sokak ve caddelere isim verdiği örnekler bile var topladığımız parselasyon planlarında. Bu örnekler arasında en çarpıcı olanında satışı yapan Dede soyadlı emlakçının planında Dedoğlu Caddesi, Sinem Sokak, Aytekin Caddesi, Pınar Sokak gibi isimlere rastlanmakta. Elimizdeki 'resmi' Sultanbeyli haritasında bulamadığımız bu sokak ve cadde isimlerinin aslında emlakçının torunlarının adları olduğunu daha sonra öğrendik belediye yetkililerinden! İşte Sultanbeyli böyle bir yer; işgalcilere sadece ucuz arsa değil, yaşadıkları sokakların isimlerini belirleme olanağı bile sunan bir yer.

Özel parselasyon planları ile belgelenen bu satış aşamasında aslında her iki taraf da yaptıkları işlemin yasal olmadığını bilmektedir. Ne denli gösterişli düzenlemiş ve adı ne olursa olsun, ellerindeki belgenin, kendi aralarında oynadıkları oyunun bir parçası olduğunu özellikle son işgalciler gayet iyi bilmektedir. Sanki oynadıkları ve yasal olmadığını bildikleri bir oyunda, kendilerini rahatlatacak bir güven arayışı içindedir her iki taraf da. Kendisini en net biçimde arsa el değiştirme sürecinin son aşamasında gösteren bu güven arayışının, Sultanbeyli'de olanca çıplaklığıyla gördüğümüz ve şu ya da bu bi-

çimde Türkiye'de benzer süreçlerin yaşandığı tüm alanlarda geçerli olduğuna inandığımız bir politika yapma tarzına da zemin hazırladığını vurgulamamız gerekir.

Kaygan ama bereketli bir zemin üzerinde politika: Sultanbeyli belediye oluyor

Az önce Sultanbeyli'nin yaşadığı hızlı gelişim sürecinin, esas itibariyle denetlenmesi mümkün olmayan, kaotik bir süreç olduğunu vurguladık. Öte yandan sadece ilk işgalcilerden son işgalcilere dek uzanan arsanın ufalarak el değiştirmesi süreci değil, Sultanbeyli'nin tümü de bir kaos olarak görülebilir gözlemcilere. Sultanbeyli'ye dair edinilen ilk izlenim de, buranın formelin enformele kesin olarak yenildiği, hiçbir yerleşik kuralın işlemediği bir yer olduğu yolundadır çoğunlukla. Ancak bu ilk izlenim iki anlamda yanlıştır. Öncelikle Sultanbeyli'de arsa el değiştirme sürecinin başından sonuna dek tümüyle raslantılarla biçimlenmiş bir süreç olduğunu sanmak gerçekten de saflık olur. Bunun en net kanıtı, Sultanbeyli'nin bugünkü durumudur. Sultanbeyli'de FP ve HADEP'in hem Türkiye hem de İstanbul ortalamalarının çok üzerinde oy almış olması, daha açık bir anlatımla, Sultanbeyli'nin Türkiye'nin diğer kentlerinde pek de rastlamadığımız bir etnik ve siyasi kompozisyona sahip bulunması, buradaki yerleşim sürecinin tümüyle raslantısal olmadığının ve şu ya da bu şekilde bir takım gruplar tarafından yönlendirilmiş olduğunun belirgin göstergesidir.[14] Diğer yandan şu anki Sultanbeyli'yi hiçbir kuralın işlemediği bir kuralsızlık cenneti olarak görmek de yanlıştır. Zira, adı konmamış, yazılı olmayan bir dizi kural, bugünün Sultanbeylili'sini yönlendirmektedir. Bu kuralları koyan ve işleyişini sağlayan da belediyedir.

Arsaların inanılmaz bir hızda el değiştirdiği, neredeyse kimin ne yaptığının belli olmadığı o *altına hücum* günlerinde,

14 Ancak kaos teriminin karşıtı olarak, baştan sona bilinçli bir proje algılanıyorsa bunun da yanlış olduğunu vurgulamamız gerekir. Zira sözünü ettiğimiz süreç, başından sonuna bir grubun denetlemesi mümkün olmayan bir süreçtir.

sürecin siyasi etkilerden tümüyle uzak olduğunu söylemek mümkün değil. Özellikle İslami kesimin bu süreçte önemli etkisi olduğu ve süreci bir ölçüde yönlendirdiği açıkça görülebiliyor. Bunun detayları sosyolojik bir araştırmadansa, 'araştırmacı gazetecilik' kapsamına girecek türden. Ancak bilinen ve yineleyebileceğimiz birkaç şey var ortada. Öncelikle ilk işgalciler olarak adlandırdığımız grup içinde İslami eğilimleri güçlü bir kesimin olduğu kesin. Bu gruptan başlayan ve arsa edinme süreçlerinin daha ileri aşamalarına dek uzanan bir denetim sayesinde İslamcı kesim, Sultanbeyli arazilerine kendi görüşüne yakın olanların sahip olmasını bir ölçüde başarmıştır. Daha açık bir anlatımla, ilk işgalcilerden son işgalcilere dek uzanan arazi el değiştirme süreci, bir cemaat oluşumu ve cemaat içi himayecilik süreci ile bir arada yürümüştür. Burada ayrıntılarını bilmemiz mümkün olmayan cemaat içi ağ türü ilişkilerin önemli bir rol oynamış olması beklenir. Bu süreçte Sultanbeyli'ye özgü çok sayıda pazarlama tekniğinin gündeme gelmiş olduğunu da sanıyoruz. Sultanbeyli arazilerinin bir yandan Almanya'da bir yandan da Sultanbeyli'ye önemli bir nüfus ihraç etmiş olan Karadeniz bölgesinde, İslami özelliği ön plana çıkartılarak pazarlandığı ve İslami görüşe mensup kişilerin buraya çekildikleri yolunda çok sayıda öykü duyduğumuzu belirtelim.[15]

Dolayısıyla Sultanbeyli'nin kuruluş öyküsü, iç içe geçmiş iki öyküden oluşmaktadır aslında. Nöbetleşe yoksulluk sürecinin özünü oluşturan ilk öykü, arazi dolanım döngülerinin farklı getirileri temelinde bazı grupların diğerlerinin sırtından zenginleşmesinin öyküsüdür. Bu öykünün kahramanları, arazi işgal sürecine ilk katılanlar ve arazilerin küçülerek son işgalcilerin eline geçmesine aracılık eden kesimlerdir. Bu, tam bir eşit-

15 *"Ezan sesiyle uyanmak"* sloganının, Sultanbeyli'nin kuruluşunda gerçekten de önemli bir rol oynadığı görülüyor. Sultanbeyli'de görüştüğümüz çok insan, Sultanbeyli'ye ilişkin olarak 1980'lerin ortalarında bir yazı yazan Emin Çölaşan'nın *"ezan sesiyle uyanmak"* sloganını ilk kullanan kişi olduğunu ve bu sayede Sultanbeyli'nin ününün İslami kesim arasında yayıldığını, kendilerinin ek bir çaba harcamasına gerek kalmadığını belirttiler.

siz zenginleşme öyküsüdür. Sultanbeyli'deki ikinci öykü, birincisi ile yakın ilişki içinde ve himayecilik ilişkileri sayesinde gerçekleşen bir *cemaat kurma* öyküsüdür. Bu da, birincisi gibi eşitsizlik temelinde yükselen bir öyküdür. Arsa edinme süreci ile oluşan refah, en çok İslami cemaat içinde olmuş ve bu kesim Sultanbeyli politikasına hakim olmuştur. Daha sonraki dönemlerde özellikle Kürt ve Alevi kesimler kendi cemaat ilişkilerini geliştirebilmişler, ancak hiçbir zaman İslami kesimin etkinlik düzeyine erişememişlerdir. Sonuçta cemaatleşme ile etnik kökene bağlı farklılaşmaların son derece ilginç bir birleşimi ortaya çıkmış ve kimi durumlarda hemşehrilik, politik ve kültürel farklılaşmaların önüne geçebilmiştir.

Sultanbeyli'nin kuruluşunu belirleyen bu iki süreç -arazi el değiştirme ve cemaat oluşum süreci- belediyenin kuruluşu ve faaliyet geçmesi ile birlikte hem hız kazanmış, hem de yeni bir nitelik kazanmıştır. Sultanbeyli'nin kuruluşunda belediyenin oynadığı rol, kentleşme üzerine kurulu eşitsiz güç ilişkilerinin, kısacası nöbetleşe yoksulluk olarak tanımladığımız sürecin nasıl bir politika yapma tarzına götürdüğü konusunda son derece öğreticidir. Sultanbeyli'de rastladığımız kimi öğeler, Sultanbeyli'de en başından beri hakim bulunan RP/FP anlayışına atfedilebilse bile, benzer süreç yaşayan her yerde şu ya da bu şekilde bu ilişkilerin geçerli olduğuna inanıyoruz.[16] Bu anlamda Sultanbeyli Belediyesi'nin temsil ettiği anlayış, kaçak yapılaşmaya dayalı hiyerarşik ilişkilerin formel hukuk kurallarının yerini aldığı bir ortamda, nasıl yerel siyaset yapılabileceği konusunda çok önemli olduğuna inandığımız bir örnek teşkil etmektedir.

Sultanbeyli belediye statüsünü 1987 yılında aldı.[17] Ama be-

16 Az sonra görüleceği Sultanbeyli'ye ilişkin olarak anlatacaklarımız, Sema Erder'in Ümraniye özelinde anlattıklarından pek farklı değildir. Bkz. Erder (1996).

17 Sultanbeyli Belediyesi'nin öyküsünden giderek, Sultanbeyli ve benzeri yerlerdeki hakim politika yapma tarzı üzerine bir şeyler söylemeyi deneyeceğimiz bu bölümü yazarken çeşitli kaynaklardan yararlandık. Öncelikle, çeşitli düzeydeki belediye çalışanları ile, Sultanbeyli genelinde yaptığımız anket sonuçlarına katmadığımız 42 adet anket yaptık. Ancak araştırmanın bu bölümünü

lediye ancak 1989 yerel seçimlerinden sonra faaliyete geçebildi. 1989 belediye seçimleri sadece Sultanbeyli tarihindeki ilk seçim olması nedeniyle değil, hem kurumsallaştırdığı ilişkiler hem de sonuçları açısından büyük önem taşımaktadır. Önemi esas olarak ülke düzeyindeki politik hareketler ile yerel arasındaki ilişki kanallarını açmış olmasından, partilere Sultanbeyli'ye özgü politika yapma olanağını sağlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Sultanbeyli'nin o hızlı büyüme döneminin başlarında, partilerin -Özal'm o dönemlerde çok meşhur olan bir sözünü yineleyelim- vizyonlarını, oylarını almak için yarıştıkları yöreye henüz tam anlamıyla uyarlayamadıkları bir dönemde yapılan bu seçimde, partiler arasındaki temel farklar seçtikleri adaylardan kaynaklanmıştır. İddialı partiler SHP, ANAP ve RP Sultanbeyli'nin ağır toplarını seçmiştir adaylık için. SHP'nin adayı Sami Kaba, ANAP'ın ise Adem Ülker'dir. Her ikisi de Karadenizli olan adaylar, Sultanbeyli'nin ilk yerleşimcilerindendir. Adem Ülker'e son ana kadar RP'nin adayı gözü ile bakılırken, birden karar değiştirip ANAP'a geçmiştir. RP de sonraki yıllarda kişiliği ile Sultanbeyli'nin gelişimine damgasını vuracak bir kişiyi, bir din adamı olan Ali Nabi Koçak'ı belirlemiştir aday olarak.

Üç adayın bir dizi ortak yönü vardır. Her üçünün politika ile ilişkileri raslantısaldır. Belirli politik ya da ideolojik tavırları olsa da üç aday, herhangi bir parti içinde yer almış kişiler değildir. Adaylardan politik tavrı en net olanı Ali Nabi Koçak bile, Necmettin Erbakan ile tanışıklığına rağmen partide yer almamıştır. Adayların bir diğer ortak yönü Sultanbeyli'nin eskilerinden olmalarıdır. Diğer adayların tersine Yozgatlı olan Ali Nabi Koçak, ilk yerleşimcilerden olmasa da Sultanbeyli ile ilişkisi oldukça eskilere giden bir kişidir. Adaylar arasında belki de en önemli ortak yan, Sultanbeyli oyununda taraf olmala-

esas olarak yüz yüze görüşmeler yönlendirdi. Bu amaçla yüz yüze görüşme yaptığımız kişi ve gruplar arasında belediyede müdür konumunda bulunan kişileri ve belediye meclis üyelerini; birkaçı dışında tüm siyasal partilerin ilçe başkanlarını; uzun süredir Sultanbeyli'de yaşamakta olanları ve eski muhtarları; İstanbul eski Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı ve elbette ki dönemin Sultanbeyli Belediye Başkam Ali Nabi Koçak'ı sayabiliriz.

rıdır. Her üçü de geleceklerini Sultanbeyli'ye bağlamış, burada yatırımları olan kişilerdir.

1989 seçimlerinde en çok oy alan bu üç aday, Sultanbeyli'de ilerideki yıllarda yerleşecek olan politika anlayışının habercisidir. Bu, büyük ölçüde eski yerleşimcilerin belirleyeceği bir politika anlayışı olacaktır. '89 seçimlerini 2.268 oyla Refah Partisi kazanır ve Ali Nabi Koçak, Sultanbeyli'nin ilk belediye başkanı olur. Oylar üç parti arasında sonraki seçimlerle karşılaştırıldığında alışık olmadığımız ve kamuoyunda yerleşik Sultanbeyli imgesine hiç de uymayan bir şekilde dağılır (bkz. Tablo 6-7). RP ile SHP arasında sadece 413 oy fark vardır. ANAP adayı Adem Ülker ise, SHP'li Sami Kaba'nın 181 oy arkasında 3. sırada yer alır. Üç partinin birbirine bu denli yakın oy alması bir daha tekrarlanmayacak ve bundan sonraki tüm seçimlerde RP (FP) en yakın partiden en az 3-4 kat daha fazla oy alacaktır. Partilerin yerel politikalarının henüz belirginleşemediği ve adaylar arasında çok büyük farkların bulunmadığı bir ortamda, partilerin birbirlerine yakın oy almalarını doğal karşılamak gerekir. Seçmenlerin bir bölümü partiler arasındaki ideolojik farklılıkları önemsese bile, önemli bir bölümü, tümüyle

TABLO 6.7
İstanbul ve Sultanbeyli, 1989,1994,1999 yerel seçimleri ve 1995 genel seçim sonuçları (geçerli oyların yüzdesi)

	ANAP	BBP	CHP	DSP	DYP	MÇP/MHP	HADEP	RP/FP	SHP
1989 İl Genel Meclisi Seçimleri									
İstanbul	22.7	-	-	13.6	15.8	1.1	-	10.7	35.7
Sultanbeyli	25.1	-	-	5.4	4.6	1.0	-	34.9	28.1
1994 İl Genel Meclisi Seçimleri									
İstanbul	23.3	0.7	2.3	14.4	13.5	2.6	-	25.3	17.0
Sultanbeyli	12.2	2.7	1.9	4.0	5.7	2.0	-	57.7	12.6
1995 Milletvekili Genel Seçimleri									
İstanbul	22.0	-	11.6	18.3	15.4	3.7	3.6	23.9	-
Sultanbeyli	11.1	-	7.0	8.6	3.0	3.6	8.5	56.3	-
1999 İl Genel Meclisi Seçimleri									
İstanbul	18.1	1.0	12.1	24.1	5.4	8.8	3.4	24.5	-
Sultanbeyli	6.0	5.5	6.6	9.5	2.7	11.9	14.3	42.6	-

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Seçim İstatistikleri, çeşitli yıllar.

kaçak olan bu yerleşimde karşılaşacakları sorunlarla ilgilenmektedir. Ve bu konuda da adaylar arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır.

Ali Nabi Koçak'ın belediye başkanı olması ile Sultanbeyli'nin tarihinde yeni bir sayfa açılır. Koçak'ın şahsında öyle bir politika anlayışı yerleşir ki Sultanbeyli'de, bu andan sonra diğer partilerin kurabildikleri en büyük düş, ikinci parti olabilmektir. Bu gerçekten de karşı koyması ya da alternatif geliştirmesi çok zor bir politika türüdür. Eskinin yerleşimcilerinin/işgalcilerinin, kuruluşuna ön ayak oldukları yerleşimde şimdi politik önderler olma, yeni gelişmeleri denetleme fırsatıdır bu. Bu, son işgalcilerin karşı karşıya bulundukları belirsizlik ortamındaki güven arayışlarına dayanan, son derece muhafazakâr, içinde çok güçlü popülist/klientelist öğeler barındıran bir politika tarzıdır. Ali Nabi Koçak da kişiliği ile bu politikanın neredeyse cisimleşmiş bir görüntüsüdür.

1994 yerel seçimlerinde bu kez büyük bir oy farkıyla başkan seçilerek (bkz. Tablo 6-7) iki kez Sultanbeyli belediye başkanlığını yapan Ali Nabi Koçak, Yozgat, Sorgun doğumludur. Önce Yozgat İmam Hatip Lisesi'nden, ardından da 1972'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun olur. Çeşitli yerlerde vaizlik ve imamlık yaptıktan sonra 1976-78 döneminde Kartal Müftülüğü yapar ve Sultanbeyli ile bu dönemde tanışır. Ayrıntılarını tam da bilemediğimiz nedenlerle 1984 yılında Diyanet'ten ayrılır.[18] Bu ayrılmanın ardından daha önce sık sık geldiği ve 1983'de kayınpederini, 1984'de kayınvalidesini defnettiği Sultanbeyli'ye yerleşir. Önce Kartal Müftülüğü yaptığı sırada, daha sonra 1980'lerin başlarında arsa almıştır buradan. Sultanbeyli'ye yerleştikten sonra halı ticaretine başlar, bir yandan da emlakçılık yapar. Koçak'ın emlakçılığının ne boyutlara vardığını bilemiyoruz. Kendisi sadece sahibi olduğu arazi için emlakçılık yaptığını ifade ederken,

18 Sultanbeyli'deki çok şeyde olduğu gibi Ali Nabi Koçak'ın hayatında da "araştırmacı gazetecilik" için bol malzeme vardır. Koçak Diyanet'ten "istifaen ayrılmış" olduğunu ısrarla vurgulamasına rağmen, bu konuda -bizleri ilgilendirmeyen- çok sayıda rivayet dolaşmaktadır.

çok sayıda kişi Koçak'm tüm Sultanbeyli'de geniş arazilerin satışını üstlendiğini belirtiyor.

Yerleşik siyaset kalıpları açısından uç bir tiptir Koçak. İlk başlarda kravat takmaz ve neredeyse göğsüne dek inen bir sakalı vardır. Daha sonraları yumuşar; kravat takmaya başlar, sakalını kısaltır. Ama odasına ziyarete gelenlere ayakkabılarını çıkarttırma huyundan hiç vazgeçmez. Medya, tam aradığını bulur Ali Nabi Koçak'ta. Onlara göre Cumhuriyet'i yıkmaya kararlı bir grubun ideal örneğidir, hem de İstanbul'un yanı başında. Refah/Fazilet Partisi'nde alışık olduğumuz gelenekçi/yenilikçi ayrımına da uymaz Koçak. Dolayısıyla parti genel merkezinin ona tavrı da müteredditdir. Bir yandan Koçak, onlara İstanbul'daki ilk belediye başkanlıklarını kazandırmıştır; diğer yandan da kimilerine aşırı gelen tavırları ve tipi ile tepkilerin odağı olacağından çekinilmektedir. Belediye başkanlığına ilk seçildiği dönemde Refah Partisi İl Başkanlığı'nı yapan Recep Tayyip Erdoğan'ın, Ali Nabi Koçak'a pek de sıcak bakmadığı söylentileri dolanır. Ama topladığı tepkiler ne olursa olsun Ali Nabi Koçak, hem usta hatipliği ve karizmatik kişiliği, hem de işgalcilerinkinden çok da farklı olmayan geçmişi ile, Refah Partisi'nin Sultanbeyli özelinde izleyeceği politikalar için ideal bir kişidir.

Parti genel merkezi ne denli ikilemde kalmış olursa olsun, Sultanbeyli Refah Partisi'nin gözbebeğidir o yıllarda. 1994 yılındaki seçim başarısından 5 yıl önce ilk belediye başkanlıklarını Sultanbeyli'de kazanmışlardır. Sultanbeyli, gözden çıkarılamayacak, başarısız olunamayacak ölçüde önemli bir yerdir Refah Partisi için. Bunun en önemli etkisi Sultanbeyli'ye bir tür 'beyin göçü' olmasıdır. Kimi parti tarafından görevlendirilen, kimi sadece idealistliğinden, çok sayıda genç eleman belediyeye girer. Bunlar, belediyecilik konusunda hiçbir deneyimi olmayan Sultanbeylililere teknik konularda destek sağlarlar. Sonuçta üst düzey yöneticilerini büyük ölçüde eski yerleşimcilerin, teknik kadrosunu ise daha genç kuşak partililerin ya da parti sempatizanlarının oluşturduğu bir belediye yapısı çıkar ortaya. Ancak belediye kadrosunu oluşturan bu iki kesim

arasında çok temel bir fark vardır. Daha çok yönetici konumunda bulunan ve belediyenin temel politikalarını belirleyen eski yerleşimciler, Sultanbeyli'de *taraf* konumundadırlar. Sultanbeyli'ye uzun bir süre önce taşınmış, arazi almış ve çoğu burada iş kurmuştur. Bundan ötürü, tavırları daha pragmatiktir. Oysa teknik kadronun çoğunluğunu oluşturan daha genç kuşak yöneticiler, Sultanbeyli öyküsünün önemli bir bölümü yazıldıktan sonra devreye girmişlerdir ve tavırlarını belirleyen, esas olarak ideolojileridir. Bunlar görevleri gereği '90'lı yıllarda taşınmışlardır Sultanbeyli'ye; büyük bir bölümünün burada arsası ya da yatırımı olmadığı gibi, çoğu kiracı olarak yaşamaktadır.

Bu belediye yapısının izlerini bugün bile görmek mümkündür. 1994 seçimlerinden sonra göreve gelen çekirdek kadroda hem eski yerleşimciler hem de genç kuşak yöneticiler bir aradadır. Gençler daha çok teknik işleri üstlenmişken, eskiler karar verici konumundadır. Bu yapı 1994 sonrasında Ali Nabi Koçak'ın yardımcılığını yürüten 6 başkan yardımcısına bakıldığında bile ortaya çıkmaktadır. Koçak'ın sağ kolu Cabbar Şişman, Sultanbeyli'ye 1965 yılında ailesi ile birlikte Trabzon, Maçka'dan gelmiştir. Uzun yıllar ticaretle ve bu arada elbette emlakçılıkla uğraşmıştır. Bir diğer başkan yardımcısı olan ve 1996 yılında vefat eden Ahmet Kavak, çeşitli yerlerde imamlıktan sonra Sultanbeyli'de uzun yıllar öğretmenlik yapmıştır. Eski bir Diyanet görevlisi olan Mustafa Karataş, İlim Yayma Cemiyeti Sultanbeyli şubesinde yöneticilik yapmış ve *Sultan FM* radyosunu kurmuştur. Daha önceleri RP Bakırköy İlçe Teşkilatında görevli olan İbrahim Yaman ise, 1992 yılında Sultanbeyli'ye taşınmıştır. Teknik başkan yardımcılığını yürütmekte olan Cezmi Sukuşu, Sultanbeyli'ye taşınmadan önce serbest mühendislik yapmış genç kuşak bir yöneticidir. Bir diğer yardımcı Fetullah Aydın, "çeşitli dernek ve vakıflarda yöneticilik yapmış", bir süre serbest ticaretle uğraştıktan sonra 1994 seçimlerinde Meclis üyesi olmuştur. Öte yandan birkaçı dışında müdür konumunda olanların hemen hepsi, Sultanbeyli'ye 1989 seçimlerinden sonra gelmiş genç kuşak yöneticilerdir.

Ancak belediye kadrosunun kompozisyonu ne olursa olsun, teknik ayrıntılar dışında belediye politikasına yön veren, başta Ali Nabi Koçak olmak üzere eski yerleşimciler olmuştur. Bu ekip, birinci kuşak işgalcilerin gayet yakından bildiği ruh haline son derece uygun bir politika geliştirmiş ve belediye binası da dahil olmak üzere her şeyin kaçak olduğu bir yerleşimde yaşamanın yarattığı gerilim üzerine ustalıkla örülen bir politikayı kurumsallaştırmıştır. Bu politikanın özü, bu gerilimi bir yandan canlı tutmak, diğer yandan yumuşatmaktır. Belediye en başından beri kaçak yapılaşmayı bilerek, isteyerek teşvik etmiştir. Hemen belirtelim, bu, göz yummak ya da engel ol(a)mamak gibi edilgen bir terimle açıklanması mümkün olmayan bir durumdur. Burada sözünü ettiğimiz, belediyenin kaçak yapılaşmanın durdurulması için hiçbir çaba göstermemiş olmasının ötesinde, tam tersine aktif olarak kaçak yapılaşmayı desteklemiş olmasıdır. Bu teşvik birkaç biçim almıştır. Kimi durumlarda belediye, muhtarlığın yaptığına benzer bir rol üstlenerek yasal geçerliği olmayan arsa satış işlemlerine aracılık etmiştir. Sultanbeylililer arasında "köy tapusu" olarak bilinen tapu türünün muhtarlık sonrasında da sürdürülmesine ön ayak olmuştur. Belediyenin sağladığı destek, kimi durumlarda sürmekte olan inşaatlara teknik destek sağlanması noktasına varmıştır.[19] Belediyenin denetimi o ölçüdedir ki, yazılı olmayan bir kat rejimi bile fiilen uygulanmaktadır. Nereye kaç katlı bina yapılabileceği konusunda belediyenin net bir görüşü vardır ve inşaatlar bu görünmez kurala göre yapılmaktadır.

Ancak bu destek 'resmi' ortamlarda her zaman inkar edilmiş, dışarıya karşı "elimizden başka bir şey gelmiyor" havası yaratılmıştır. Oysa kendileri ile yaptığımız özel görüşmelerde

19 Sultanbeyli'de nasıl emlakçılık bir hayat tarzı ise, inşaatçılık da bir iş değil, herkesin şu ya da bu şekilde bir parça bildiği, kıyısından köşesinden de olsa bulaştığı bir uğraştır. Ancak inşaat işinde ne denli ustalaşmış olsalar da Sultanbeylililerin çoğu çatı yapmayı bilmez. Zira Sultanbeyli'de inşaat hiç bitmeyen bir uğraştır. Her inşaat sezonunda inşaatlara bir kat daha ekleme hayali kurulur. Orada bulunduğumuz sırada birçok kez, belediye teknik elemanlarının çatı yapma konusunda yardımcı olduklarına ya da ekiplerin, dökülen betonun kalitesini incelemek üzere inşaatlara gittiğine tanık olduk.

bazı belediye yetkilileri "iki dudaklarının arasından çıkacak bir cümle ile" Sultanbeyli'deki tüm kaçak yapılaşmayı bir günde durdurabileceklerini belirtmişlerdir. Bir ölçüde abartılı da olsa bu, Sultanbeyli'de belediyenin oynadığı gerçek rolü tüm çıplaklığıyla ortaya koyan bir ifadedir. Belediyenin bu tutumu, Sultanbeyli'nin zaten çözümü son derece güç olan mülkiyet sorununu iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bir yandan işgalciler, fiili durumu güçlendirmek için emlak vergisi ödemiş; diğer yandan yasal haklarını kaybetmek istemeyen tapu sahiplerinin bir bölümü de, üzerinde belki de binlerce kişinin yaşamakta olduğu arazileri için vergi ödemeyi sürdürmüştür. Belediye de bu noktada tercihini işgalcilerden yana kullanmış, tapu sahiplerini yıldırmaya yönelik gizli bir strateji izlemiştir. Bu stratejinin en somut kanıtı belediyenin, çaresizlik içinde olan yasal tapu sahiplerinden arazi satın almakta oluşudur. Bu sayede belediye er ya da geç geleceğini bildiği çözüm günü için pazarlık gücünü artırmayı, bu sayede işgalciler lehine duruma müdahale edebilmeyi hedeflemektedir.

Dolayısıyla belediyenin, Sultanbeyli'nin ilk bakışta kaotik görünen yaşamına, kuralları yazılı olmayan bir düzenleme getirdiği söylenebilir. Ancak belediyenin bununla ilintili ikinci bir rolünün Sultanbeyli'nin kuruluşunda belirleyici olduğunu vurgulayalım. Hemen hepsi kaçak yapılarda yaşayan ve yasalar karşısında kendilerini korunaksız hisseden Sultanbeylililerin güven duyabildikleri neredeyse tek kurum belediyedir. Sultanbeyli'nin formel hukuk ile ilişkisini sağlayan kurumdur belediye. Bu güven sayesinde belediye, nöbetleşe yoksulluk adını verdiğimiz ve katılımcıları arasında çok büyük eşitsizlik öğeleri barındıran bu sistem içerisinde, sistemin en altındakiler ile en üstündekileri birbirine bağlayan görünmez bir bağ kurabilmiştir. Bu sistemde piramidin en altında yer alanlar için kendi başlarına var olma garantisi yoktur; yasalar karşısındaki tek teminatları, kendilerinden önce gelmiş olanların gücü ve siyasi önderliğidir. Her şeyi kaçak olan bir yerleşimde yaşıyor olmanın belirsizliği ve bu belirsizliğin doğal sonucu olarak formel hukuka duyulan korku, belediyenin önderliği ile yarattığı

güven sayesinde dengelenmiş ve ortak bir kaderi paylaşmanın getirdiği görünmez bir bağ, bir gizli ortaklık havası, sistemin altındaki ve üstündeki kesimleri bir arada tutabilmiştir. İşte RP/FP'nin Sultanbeyli özelindeki başarısının bu noktada aranması gerektiği inancındayız. Sultanbeyli'de zaten güçlü olan RP/FP çizgisi, kendine bu ideolojik temelden bağımsız işleyebilen bir zemin kurmuştur. Burada elbette ki Ali Nabi Koçak'ın kişiliğinin ve yerleştirmiş olduğu belediyecilik anlayışının temel rol oynamış olduğunu vurgulamak gerekir.

Sultanbeyli'de belediye, birinci kuşak işgalcilerin güvensizliğini kimi zaman destekleyerek, kimi zaman yumuşatarak, ama kendisini besleyenin esas olarak bu güvensizlik ve bunun üzerinde yükselen gerilim olduğunu hiçbir zaman unutmadan politika yaptı: Kimi zaman Almanya'dan bağış topladı, kimi zaman, bugün Sultanbeylililerin çoğunun gayet iyi hatırladığı Ergun Göknel'in kapısından ayrılmadı altyapı sorunlarını çözebilmek için. Ve kaçak olma psikolojisini ustalıkla işleyerek bir cemaat havası oluşturmayı başardı. Sonuçta sadece birinci kuşak göçmenlere hitap eden, muhafazakâr bir yapı yerleşti. Unutmayalım ki bu, ancak Sultanbeyli'nin yasadışı olma hali sürdükçe yürütülebilecek bir yapıdır. Ve Sultanbeyli'de yasadışı olmanın gerilimini birinci kuşak kadar yoğun yaşamayan yeni bir kuşak yetiştikçe bu yapının zayıflaması kaçınılmazdır. Zaten FP de Sultanbeyli özelinde yeni bir politika izlemesi gerektiğini anlamış ve 1999 seçimlerinde Ali Nabi Koçak'ı belediye başkanlığına değil de seçilmesi mümkün olmayan bir sıradan, milletvekilliğine aday göstermiştir. Sonuçta Koçak için aktif politika sona ermiş, ilk kuşak yerleşimcilerinin ruh halini büyük bir olasılıkla çocukluk ve erken gençlik döneminde yaşamış olan Yahya Karakaya, yine FP'den Sultanbeyli Belediye başkanı seçilmiştir.

1999 yerel seçimlerinde değişen sadece FP'nin tavrı olmamıştır. HADEP, tüm diğer partilerin düşlediği bir şeyi gerçekleştirerek ve ikinci parti olmuş, MHP de İstanbul ortalamasının üzerinde oy almıştır. Bu iki partinin İstanbul ortalamalarının üzerinde oy almış olması (bkz. Tablo 6-7), birinci kuşak işgalcilerin

korkularına dayalı politika yapma tarzının sonuna gelinmiş olduğunun bir diğer kanıtı olarak görülebilir. Hele HADEP'in yerel bir politika izlemeyi ısrarla reddeden bir politik hareket olduğu düşünülürse, RP/FP çizgisinin ikinci kuşak göçmenlere çok da çekici gelmediği ve belki her şeyden önemlisi, piramidin en altındakilerle üstündekileri birbirine bağlayan o görünmez bağın kopmak üzere olduğu sonucuna varılabilir.

Bir sonraki bölümde bu konuya bir kez daha değinme fırsatını elde edeceğiz. Ama şimdi, Sultanbeyli'ye yönelik göçün zaman içinde ne denli büyük bir farklılaşma gösterdiğini ortaya koyarak kuruluş öyküsünü tamamlamamız gerekiyor.

Kim, kiminle, nerede, ne zaman?: Farklı göç hikâyeleri

Dördüncü bölümde 1980 sonrası dönemin kentleşme dinamiklerini anlatırken, nöbetleşe yoksulluk sisteminin getirilerinin büyük ölçüde sisteme katılım tarihine göre farklılaştığını vurgulamış ve 1990'larda özellikle Güneydoğu'dan büyük kentlere yönelen göç dalgasının kaçınılmaz olarak sistemin en altında kalan kesimi ürettiğini vurgulamıştık. Bu kez Sultanbeyli'ye yönelik göçün zaman içinde nasıl bir farklılaşma gösterdiğine bakacağız. Burada amacımız, Sultanbeyli'ye göçün zaman içinde, özellikle doğum yeri ve Sultanbeyli'ye gelmeden önce yaşanan yer gibi ölçütlere bağlı olarak çok belirgin bir farklılaşma gösterdiğini ortaya koymaktır. Burada belirleyeceğimiz grupların Sultanbeyli'de izledikleri tutunma stratejileri ise bir sonraki bölümde ele alınacak.

Temel bulguyu hemen belirterek başlayalım: Sultanbeyli'de yaşayanların çoğunluğu, daha önce İstanbul'da yaşayan hanelerdir. Şu anda Sultanbeyli'de yaşamakta olanların yaklaşık %57'si, buraya İstanbul'un çeşitli bölgelerinden gelmiştir (bkz. Tablo 6-8). Ancak bu göç dönemlere göre önemli bir farklılaşma göstermektedir. Tablo 6-8'den izlenebileceği gibi, Sultanbeyli'nin hızlı bir gelişim göstermediği 1983 öncesi dönemde İstanbul'dan Sultanbeyli'ye gelenler azınlıktadır. Ancak 1978

TABLO 6.8
Sultanbeyli'ye İstanbul ve İstanbul dışından gelen hane reislerinin Sultanbeyli'ye geldikleri döneme göre yüzde dağılımı

		Sultanbeyli'ye geldikleri dönem					
		1993 sonrası	1988-93 dönemi	1983-88 dönemi	1978-83 dönemi	1978 öncesi	Toplam
İstanbul'dan gelenler	İstanbul'dan gelenler içindeki %	32.0	50.4	15.4	1.5	0.6	100.0
	Toplam içindeki %	52.2	62.6	60.7	29.4	18.2	56.9
İstanbul dışından gelenler	İstanbul dışından gelenler içindeki %	38.6	39.8	13.1	4.8	3.6	100.0
	Toplam içindeki %	47.8	37.4	39.3	70.6	81.8	43.1
TOPLAM		34.9	45.9	14.4	2.9	1.9	100.0

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

öncesinde İstanbul içinden Sultanbeyli'ye yönelik göçün sayısal olarak önemli olmamasına rağmen nitelik olarak çok önemli olduğuna yukarıda değinmiştik. 1978 öncesinde gelenler, Sultanbeyli'nin kuruluşunda büyük bir rol oynayarak, ilerideki yıllarda oluşan yüksek rantlardan pay almayı garantilemişlerdir.

Ancak yine Tablo 6-8'den görülebileceği gibi Sultanbeyli'nin ilk kuruluşunda belirleyici rolü oynayanlar İstanbul dışından gelenlerdir. Sultanbeyli'de henüz hızlı bir gelişmin yaşanmadığı 1983 öncesi dönemde İstanbul dışından gelenlerin oranı %70'in altına düşmemiştir. Sultanbeyli'de hızlı gelişimin yaşandığı dönemde bu eğilim tersine dönmüş ve bu kez İstanbul içinden Sultanbeyli'ye taşınanların oranı %60'lara ulaşmıştır. Son beş yılda ise Sultanbeyli'ye göç nitelik değiştirmiş ve Sultanbeyli, giderek İstanbul içindeki yer değiştirmelerin belirlediği bir yerleşim olmaktan çıkmıştır. Sultanbeyli'ye son beş yılda damgasını vuran, özellikle Güneydoğu'nun çeşitli illerinden yaşanan yoğun akın olmuştur.

Tablo 6-9'da da Sultanbeyli'ye gelmeden önce İstanbul'un değişik bölgelerinde yaşamakta olanların ilçelere dağılımı görülmektedir. Tablodan görüldüğü gibi, Sultanbeyli'ye İstanbul içinden gelmiş kesim arasında Ümraniye (%23.9) ve Kartal (%11.5) gibi, Sultanbeyli'ye yakın ilçeler ilk sıralarda gelmek-

TABLO 6.9
Sultanbeyli'ye gelmeden önce İstanbul'da yaşayan hanelerin ilçelere dağılımı

İlçe	Sayı	%
İlçesi bilinmeyenler	30	9.1
Ümraniye	79	23.9
Kartal	38	11.5
Bakırköy	32	9.7
Kadıköy	30	9.1
Şişli	24	7.3
Beşiktaş	20	6.0
Üsküdar	14	4.2
Eyüp	10	3.0
Pendik	9	2.7
Fatih	9	2.7
Bayrampaşa	8	2.4
Kasımpaşa	7	2.1
Sarıyer	6	1.8
Gaziosmanpaşa	5	1.5
Beyoğlu	4	1.2
Zeytinburnu	3	0.9
Beykoz	1	0.3
Eminönü	1	0.3
Küçükçekmece	1	0.3
TOPLAM	331	100.0

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

tedir. Bu ilişki İstanbul'dan gelenlerin Avrupa ve Anadolu yakalarına dağılımına bakıldığında da kendini göstermektedir. Sultanbeyli'ye İstanbul'un hangi ilçesinden geldiği belli olanların yaklaşık %57'si, Anadolu yakasından gelmiştir. Bu ilişki, fiziksel yakınlığın Sultanbeyli'nin kuruluşunda ve gelişiminde belirli bir rol oynamış olabileceğini göstermektedir.

Sultanbeyli'ye İstanbul içinden göç eden kesim üzerine daha ayrıntılı bir çalışma, bu göçün rastgele bir göç olmadığını ve bu yer değiştirme sürecine katılan kesimin benzer özellikler sergilediğini göstermektedir. Öncelikle bu kesim, kentle olan ilişkisi konusunda kesinlikle deneyimsiz sayılamayacak bir kesimdir. Bu kesim, Sultanbeyli'ye taşınmadan önce ortalama 11.6 yıl İstanbul'da yaşamıştır. Sultanbeyli'ye İstanbul'un başka bölgelerinden göç edenlerin %46'sı, 11 yılı aşkın bir süre ile İstanbul'da yaşamıştır. Bu grubun %32'si ise, Sultanbeyli'ye gelmeden önce 1 ila 5 yıl İstanbul'un başka bölgelerinde yaşamıştır.

TABLO 6.10
Sultanbeyli'deki ve Sultanbeyli öncesi konut mülkiyetleri (yüzde dağılımı)

	Sultanbeyli'den önce yaşanan yerdeki konut mülkiyeti			Sultanbeyli'deki konut mülkiyeti		
	Ev sahibi	Kiracı	Diğer	Ev sahibi	Kiracı	Diğer
Toplam	39.0	55.9	5.1	69.1	28.6	2.3
İstanbul'dan gelenler	16.8	77.1	6.1	74.6	22.7	2.7
İstanbul dışından gelenler	66.4	29.8	3.8	61.9	36.1	2.0

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

Ancak Sultanbeyli'ye İstanbul içinden göç etmiş kesime ilişkin en net bilgi, buraya gelmeden önceki ve geldikten sonraki konut mülkiyetlerini karşılaştırarak elde edilebilir. Tablo 6-10'da özetlenen bulgular, Sultanbeyli'ye İstanbul içinden yönelen göçün niteliği konusunda son derece açık bir fikir vermektedir. Daha önce İstanbul'un başka yörelerinde yaşamış olan kesimin bugün yaklaşık %75'i Sultanbeyli'de ev sahibidir. Oysa Sultanbeyli'ye gelmeden önce bu kesimin sadece %17'si ev sahibi olmayı başarabilmiştir. Dolayısıyla, Sultanbeyli'ye İstanbul içinden göç etmiş kesimin, kentte dayanıklılık testinden geçmiş ancak büyük oranda bu testte başarısız olmuş bir kesim olduğu söylenebilir. Ancak Sultanbeyli'ye taşınmaları ile birlikte bu kesim arasındaki ev sahipliği oranı dört kattan fazla artmıştır. Bu bulgulardan giderek önceki bir yazımızda Sultanbeyli'yi *"İstanbul içinde tutanamayanların tutunma projesi"* (Işık ve Pınarcıoğlu, 1999) olarak tanımlamıştık. Daha önceki göç dalgaları ile İstanbul'a gelen, ancak kentte tutunabilmenin temel koşullarından biri olan konut piyasasında konut edinmeyi başaramayan ve büyük ihtimalle önceki dönemlerde oluşmuş gecekondu bölgelerinde kiracı olarak yaşamını sürdüren geniş bir kesim, Sultanbeyli'de başka bir yerde bulamadığı bir olanağı elde ederek konut sahibi olmuştur.

Bu noktada Tablo 6-9'da değindiğimiz Sultanbeyli-Ümraniye ilişkisine bir kez daha dikkat çekmekte fayda var. Sultanbeyli'ye gelmeden önce Ümraniye'de yaşayan grubun konut

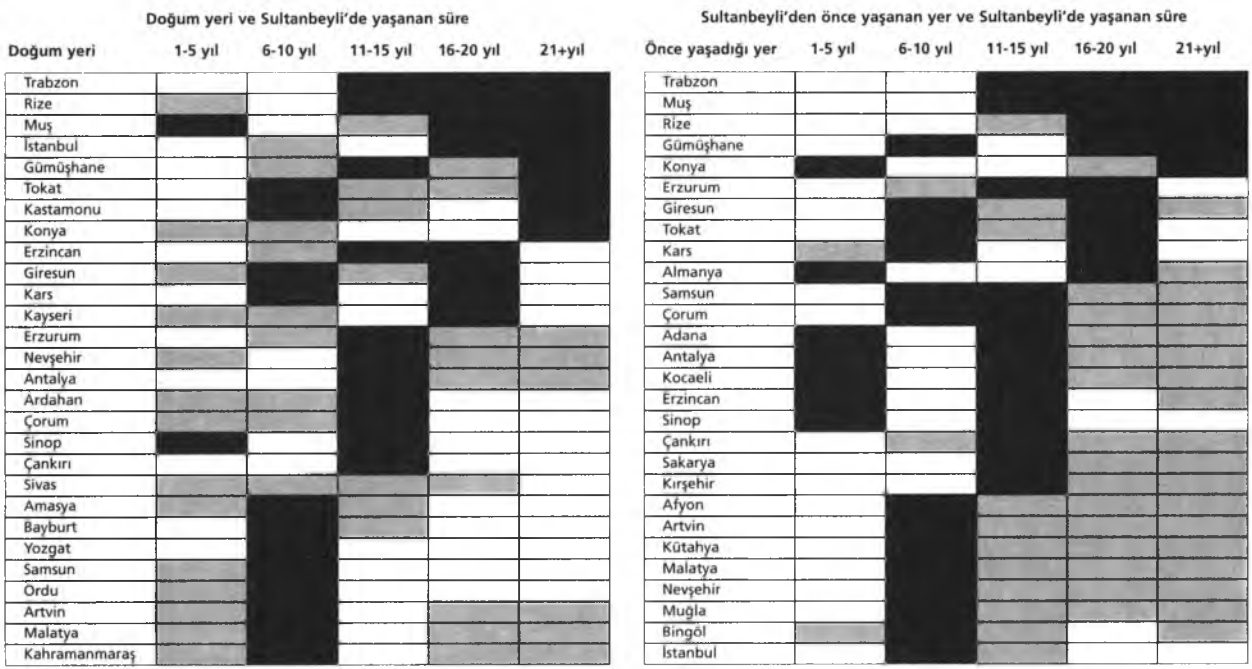
sahipliğinde dikkat çekici bir artış söz konusudur. Ümraniye'de yaşadıkları dönemde bu grubun sadece %17'si konut sahibi iken, Sultanbeyli'de bu oran %81'e çıkmıştır. Sultanbeyli'nin sunduğu ucuz arsa ve konut olanaklarından öncelikle Ümraniye'de yaşayan kesimin yararlandığı ve Sultanbeyli'ye yakın olmanın sağladığı avantajları iyi kullandığı görülmektedir. Sayısı kayda değer olmamakla birlikte benzer bir ilişki, Kocaeli, Ankara, Bursa ve Denizli gibi görece gelişmiş yöreler için de söz konusudur. Ufak da olsa önceki dönemlerde bu adı geçen kentlere yerleşip belli bir süre yaşadıktan sonra Sultanbeyli'ye göç eden bir kesim bulunmaktadır. Görünen o ki, Sultanbeyli sadece İstanbul değil, Türkiye'nin diğer kentlerinde de tutunamayan bir kesim için umut kapısı olmuştur.

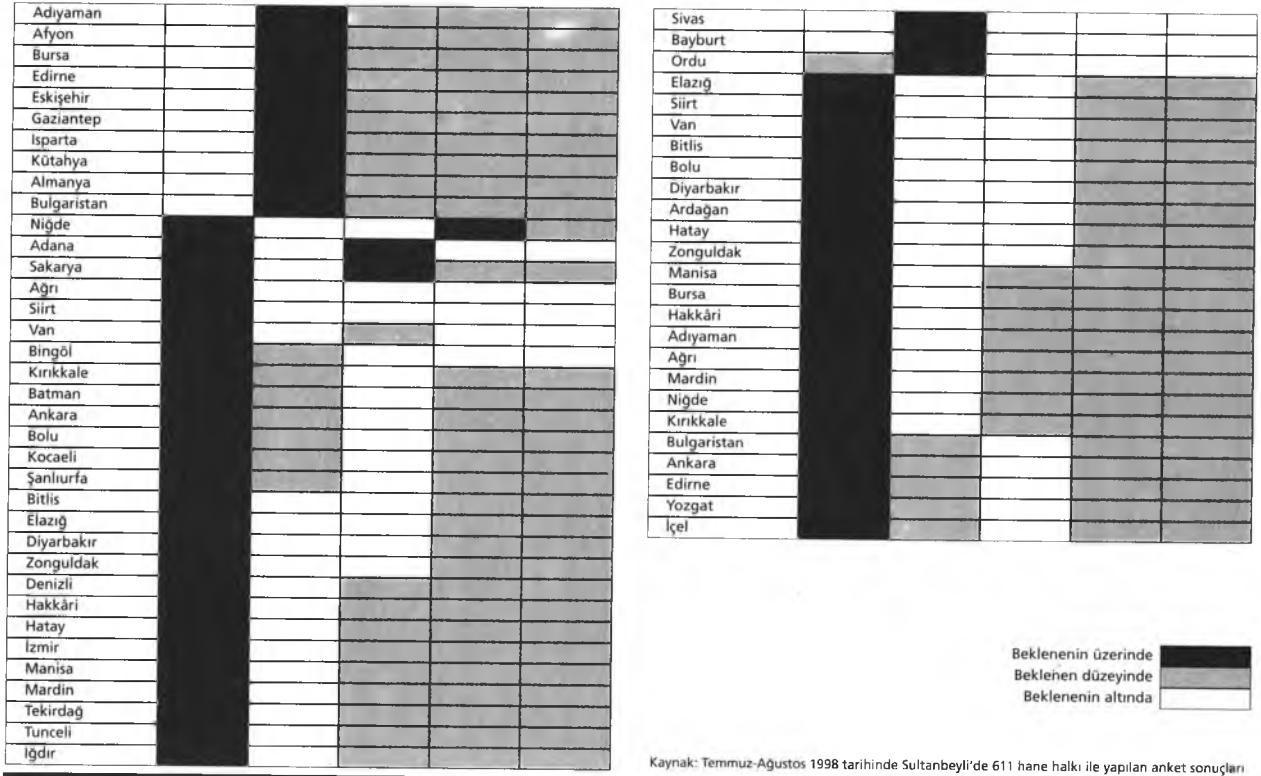
Sultanbeyli'ye İstanbul içinden gelenler için söz konusu olan bu ilişki, İstanbul dışından gelenlere bakıldığında değişmektedir. Sultanbeyli'ye gelmeden önce İstanbul'da yaşayanlar arasında Sultanbeyli öncesindeki konut sahipliği düşükken, bu oranın İstanbul dışından gelenlerde oldukça yüksek olduğu ve Sultanbeyli'ye gelindiğinde ise düştüğü gözlenmektedir. İstanbul dışından Sultanbeyli'ye gelenlerin büyük çoğunlukla kırsal kesimden geldikleri ve kırsal kesimde de konut sahipliğinin yüksek olduğu göz önüne alınırsa bu ilişkiyi yadırgamamak gerekir.

Öte yandan Sultanbeyli'ye özellikle 1980'li yılların ikinci yarısında yönelen göçün doğum yerlerine göre de belirgin bir farklılaşma gösterdiğine dikkat çekmek gerekir. Sultanbeyli'nin kuruluşuna ilk aşamalarda katılanların özellikle Trabzon, Rize, Muş, İstanbul ve Gümüşhane doğumlular olduğunu vurgulamıştık. Harita 6-9'da, Sultanbeyli'de yaşanan doğum yerlerine göre ortalama süreyi bir Türkiye haritası üzerinde gösterdik. Ortaya çıkan sonuçların gerçekten de çok çarpıcı olduğunu ve Sultanbeyli'ye yönelik göçün kökene göre inkar edilemez bir farklılaşma gösterdiğini vurgulamak gerekir. Bu haritada, hangi grupların Sultanbeyli'nin kuruluşuna hangi aşamalarda katıldıkları net bir şekilde gözlenebilmektedir. Sultanbeyli'de en uzun süredir yaşamakta olanlar sırasıyla Trab-

TABLO 6.11

Doğum yerleri ve Sultanbeyli'den önce yaşanan yerler ile Sultanbeyli'de yaşama süreleri arasındaki ilişki

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

zon (11.6 yıl), İstanbul (11.3 yıl), Rize (9.8 yıl), Gümüşhane (9.4 yıl) ve Bayburt (9.1 yıl) doğumlulardır.[20] Dolayısıyla İstanbul doğumlu grup bir kenara bırakılırsa Sultanbeyli'yi kurmuş olanlar esas olarak Karadeniz bölgesinin bu dört ilinde doğmuş olanlardır. Diğer illerde doğmuş olanlar sonradan katılmış ve sürecin getirilerinden farklı ölçülerde yararlanmışlardır. Doğum yerlerine göre Sultanbeyli'de yaşama süreleri açısından ikinci grubu oluşturan iller arasında Erzincan (8.7 yıl), Erzurum (8.9 yıl) ve Muş (8.6 yıl) gibi yukarıda belirtilen dört ile komşu illerin bulunması da dikkat çekicidir.

Ancak haritanın ortaya koyduğu en çarpıcı ilişki Güneydoğu'da yer alan illerde doğmuş olanların neredeyse istisnasız diyebileceğimiz bir şekilde Sultanbeyli'ye son dönemlerde gelmiş olmalarıdır. Sultanbeyli'ye en son katılan grup içerisinde Van (4.5 yıl), Elazığ (4.3 yıl), Siirt (4.1 yıl), Bitlis (3.5 yıl), Tunceli (3 yıl), Hakkâri (2 yıl) ve Diyarbakır (1.5 yıl) doğumlular ağırlıkla yer almaktadır. Bu ilişkiyi destekleyen bir diğer bulgu da, şu anda Sultanbeyli'de yaşamakta olan hane reislerinden Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin ve Tunceli illerinde doğmuş olanların tamamının son beş yıl içinde Sultanbeyli'ye gelmiş olmasıdır. Bu grupta yer alan hane reislerinin %87 gibi çok büyük bir çoğunluğu herhangi bir büyük kent deneyimi yaşamadan doğrudan doğruya Sultanbeyli'ye gelmiştir.

Doğum yerleri ile Sultanbeyli'de ortalama yaşama süresi arasındaki ilişkinin ortaya koyduğu resim şöyle özetlenebilir: Doğum yerlerine göre tanımlanan göçmen gruplarının Sultanbeyli'ye katılım tarihleri arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Geniş bir çoğunluk, Sultanbeyli'ye gelmeden önce özellikle İstanbul'da kısa sayılmayacak bir süre geçirmiş ve önemli bir kent deneyimi edinmiştir. Sisteme katılış tarihlerine göre bu kesimin, Sultanbeyli'yi tanımlayan ilişkiler piramidinin üstlerinde yer alması beklenebilir. Oysa Güneydoğu illerinde doğ-

20 Harita 6-9'da özetlenen sonuçlara göre bu grupta yer alan Antalya, Isparta ve Konya'yı göz ardı etmek gerekir; zira Sultanbeyli'de bu illerde doğmuş olan kişi sayısı çok azdır.

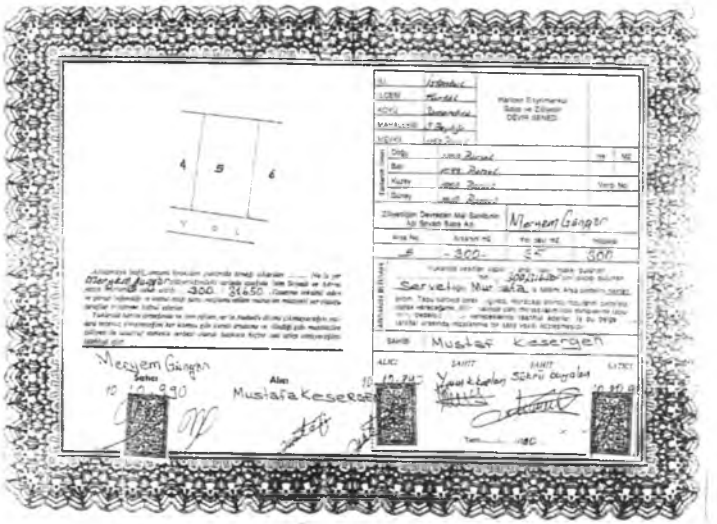
muş olan kesim, çok yakın tarihlerde, üstelik Sema Erder'in (1998b) *"travmatik göç"* benzetmesini doğrulayacak şekilde büyük kent deneyimi yaşamadan Sultanbeyli'ye göç etmiştir. Kente hazırlıksız göç eden bu kesimin, nöbetleşe yoksulluk sistemini tanımlayan eşitsiz güç ilişkilerinin en altında yer almasını beklemek doğal sayılmalıdır.

Sultanbeyli'de ortalama yaşama süresinden giderek yaptığımız bu analizin, kısıtlılıkları olabileceğini gözden kaçırmamak gerekir; zira ortalamalar, dağılımın niteliği hakkında tam bir fikir vermeyebilir. Doğum yerleri ve Sultanbeyli'den önce yaşanan yerlere göre göç tarihlerinin nasıl değiştiğine ilişkin değerlendirmemizi tamamlamak amacıyla, sonuçlarını Tablo 6-11'de özetlediğimiz bir analiz daha yaptık. Doğum yerleri ve Sultanbeyli'den önce yaşanan yerler ile Sultanbeyli'ye göç tarihleri arasındaki ilişkiyi beklenen değerlere göre değerlendiren bu analiz,[21] hem illeri bir kez daha gruplama olanağı vermekte hem de az önce ortalama değerlerden giderek ortaya çıkartılan ilişkinin raslantısal olmadığını kanıtlamaktadır. Tabloda siyah ile işaretli alanlar, o dönemde söz konusu ilden Sultanbeyli'ye beklenen değerlerin üzerinde bir akım olduğunu, beyaz işaretli bölümler ise akımın beklenenin altında olduğunu göstermektedir. Buna göre, Trabzon, Rize, Muş ve İstanbul doğumluların Sultanbeyli'ye ilk iki dönemde yoğun bir şekilde geldikleri görülmektedir. Buna karşılık Erzincan, Giresun, Kars ve Kayseri doğumlu hane reislerinin Sultanbeyli'ye ağırlıklı olarak 16-20 yıl önce geldikleri gözlenmektedir. Sultanbeyli'ye gelişiminin ortalarında (11 ila 15 yıl önce) katılan gruplar arasında ise Erzurum, Nevşehir, Ardahan, Çorum, Sinop ve Çankırı gibi illerde doğmuş olanlar yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi Sultanbeyli'ye en yakın dönemde göç eden gruplar arasında Adana, Ağrı, Siirt, Van, Bingöl, Kırıkkale, Batman, Ankara, Kocaeli, Şanlıurfa, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır, Denizli, Hakkâri, Tunceli ve Iğdır illerinde doğmuş olanlar bulunmaktadır.

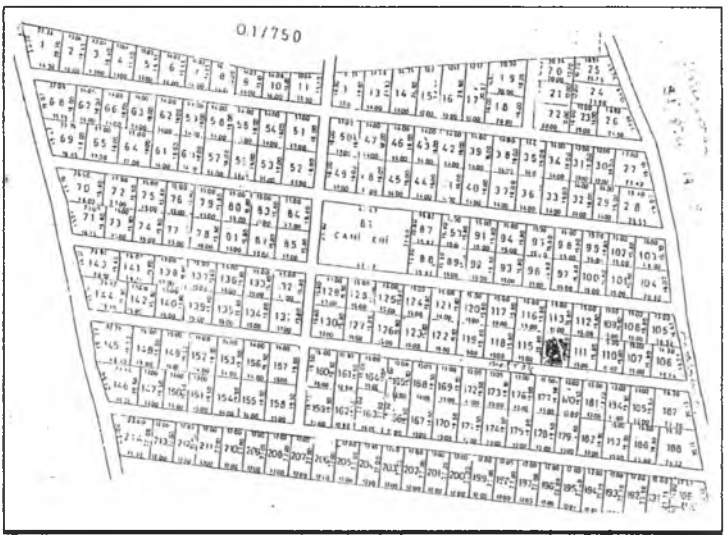
21 Bu analizi yaparken "ki kare" değerlerini esas aldık. Yöntemin kullanımına ilişkin ayrıntılı bir açıklama, Güvenç ve Işık, 1996 ve 1998'de bulunabilir.

Bu bölümü nöbetleşe yoksulluk olarak adlandırdığımız ilişkiler sisteminin temel özelliklerini Sultanbeyli özelinde bir kez daha vurgulayarak kapatmakta yarar görüyoruz: Önceki göç dalgaları ile kente gelen ve belli bir deneyim edinmesine rağmen, kentte tutunmanın temel koşullarından biri olan ev edinmeyi başaramayan geniş bir kesim, Sultanbeyli'de konut edinme olanağına kavuşmuştur. Az sonra Sultanbeyli'de kurulu nöbetleşe yoksulluk sisteminin yerleşimcilerine sunduğu olanakların sadece konut ile kısıtlı kalmadığını da vurgulayacağız. Öte yandan Sultanbeyli'ye yönelik göç, zaman içinde kökene göre belirgin bir farklılaşma göstermektedir. Bu farklılaşmada en çarpıcı öğe, Güneydoğu illerinden 1990'lı yıllarda hızlanan bir göç olması ve bu kesimin kentle aşamalı tanışmasına olanak vermeyen bir göç süreci yaşamasıdır. Bir sonraki bölümde Sultanbeyli özelinde kurulan ilişkiler sistemine katılım tarihinin, katılan grupların eşitsiz güç ilişkileri piramidindeki konumunu belirleyen temel öğe olduğunu belirteceğiz.

BELGE 6.1
Örnek "Köy Tapusu"

BELGE 6.2
Özel Parselasyon Planı Örneği

YEDİNCİ BÖLÜM

BİR SUÇÜSTÜ VAKASI: SULTANBEYLİ'DE NÖBETLEŞE YOKSULLUK

Nöbetleşe yoksulluk adını verdiğimiz ilişkiler sistemi dondurulması mümkün olmayan, dinamik bir süreç olarak görülmedikçe de kavranması ve anlatılması pek mümkün olmayan bir ilişkiler sistemidir. Kitabın başından beri çeşitli kereler kullandığımız kamera metaforu ile açıklarsak, nöbetleşe yoksulluk sabit bir kamera ile değil ancak hem zaman hem de mekân içinde hareketli bir kamera ile kavramsallaştırılabilir. Başka bir deyişle, nöbetleşe yoksulluk olarak adlandırdığımız bu ilişkiler ağı, bir akış olarak görülebildiği takdirde kavranabilir. Oysa biz bu bölümde bunun tam tersini yaparak kameramızı sabitleyecek ve bu kameradan Sultanbeyli'nin nasıl göründüğünü anlamaya, Sultanbeyli'yi nöbetleşe yoksulluğun ortaya çıkardığı bir yerleşim olarak betimlemeye çalışacağız. Dolayısıyla bu bölümde temel ilgimiz, nöbetleşe yoksulluk olarak adlandırdığımız bu sürecin Sultanbeyli'de nasıl bir tablo ortaya çıkardığını yakalayabilmek ve belki de bu sürecin kendi içinde ne tür farklılaşma ve ayrışma öğeleri taşıdığını ortaya koymak olacaktır.

Araştırmanın Tasarımı ve Örneklem Seçimi

Sultanbeyli'yi nöbetleşe yoksulluk olarak adlandırdığımız ilişkiler ağının net bir şekilde gözlenebildiği bir yerleşim olarak

betimleme çabamızda temel bilgi kaynağımız, saha araştırmasını yürüttüğümüz 1998 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında yaptığımız anket ve yüz yüze görüşmeler oldu. Hem anketin ve hem de yüz yüze görüşmelerin, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız dinamik ve statik analizleri yapmamız için gerekli bütünlüğü yarattığını düşünmekteyiz. Yüz yüze görüşmeler Sultanbeyli'yi yaratan süreci anlamak, nedensellikleri bulabilmek, bu süreci yaratan aktörlerin manevralarını ve yönelişlerini görebilmek için yapıldı. Anket ise aktörlerin halihazırdaki pozisyonlarını saptayabilmek için gerekli oldu.

Yüz yüze görüşmelerimizi Sultanbeyli'nin kuruluş ve gelişim süreçlerinde etkili olmuş kişilerle yapmaya özen gösterdik. Bununla beraber, belirtilen süreçte çok fazla ön plana çıkmasa da bir şekilde Sultanbeyli'nin son otuz yıllık gelişimine katkıda bulunmuş ya da tanık olmuş kişilerle de görüştük. Zamanın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Sultanbeyli Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak, Sultanbeyli Belediye Başkan Yardımcıları ve idarecileri, Pendik Belediye Başkanı Erol Kaya ve belediyenin diğer idarecileri, Sultanbeyli'de bulunan faklı partilerin teşkilat başkanları ve idarecileri, Sultanbeyli ilçesinde mahalle muhtarları, emlakçılar, ev sahipleri, kiracılar, ikinci kuşak gençler görüştüğümüz kişiler oldu. Toplam 103 açık uçlu ve esnek yüz yüze görüşme *(in-depth interview)* yaparak Sultanbeyli'yle ilgili anlamak istediğimiz ve kafamıza takılan her türlü soruya cevap aramaya çalıştık.

Anket çalışmamız ise esas olarak hane halkı düzeyinde bilgi toplamayı amaçlamaktaydı. Ankette hane reisinin göç deneyimine ilişkin ayrıntılı soruların yanı sıra, özellikle içinde yaşanılan konuta ve hane içinde çalışan bireylerin işteki konumuna ilişkin sorular yer almaktaydı. Bu sorulardan başka, hanedeki tüm bireylere ilişkin de bir dizi soru anket kapsamında yer aldı. Sonuçta Sultanbeyli'de yaşayan 611 hane ve bu hanelerde yaşayan toplam 3.122 kişiye ilişkin oldukça geniş kapsamlı bir veri tabanı elde edilmiş oldu. 1997 yılı itibariyle Sultanbeyli'nin nüfusunun 144.930 olduğu göz önüne alınırsa

bu, %2.15 büyüklüğünde bir örneklem anlamına gelmekte. Bu büyüklükte bir yerleşimde rastgele seçilmiş bu örneklem oranının yerleşimin tümü hakkında oldukça sağlam bir fikir verebildiği inancındayız.

Ancak Sultanbeyli'de yapılan 611 hane halkı anketinin başlangıçtaki beklentilerimizin bir ölçüde gerisinde kaldığını belirtmemiz gerekir. Sultanbeyli'de saha araştırmasına başladığımızda 1997 nüfusunun 145.000 dolaylarında olduğunu dikkate alarak, hane halkı büyüklüğünü de 5 olarak varsaydığımızda yaklaşık 29.000 hane halkı olduğunu tahmin etmekteydik. İlk baştaki hedefimiz %3 ile 4 arasında bir örneklem büyüklüğünü yakalamak, dolayısıyla da 870 ila 1.160 anket yapabilmek idi. Ancak araştırma kapsamında ankete ayırabileceğimiz kaynakların en fazla 1.000 anket yapmaya yetmesinden ötürü, sonuçta 800 ila 1.000 anketin gerçekçi bir hedef olacağına karar verdik. Bu amaçla ankette çalışacak 10 anketörden her birinin 100 anket yapmasını hedefleyerek, Sultanbeyli genelinde 1.128 adres saptadık.

Anket yapılacak haneleri tespit ederken belediyenin 1997 nüfus tespiti için hazırlamış olduğu bina numerataj cetvellerini kullandık. Bu cetvellerde her bir binaya ilişkin oldukça ayrıntılı bilgilerin yanı sıra, binadaki daire sayısı, bu dairelerden hangilerinin boş olduğu ve dolu olan daire ya da binalarda kaç kişinin yaşamakta olduğu gibi gerçekten de önemli bilgiler yer almaktaydı. Sultanbeyli gibi boş konut oranının %40 ila %50 dolaylarında olduğu tahmin edilen bir yerde, dolu ve boş konutları daha başında ayırmamıza yarayacak bir bilgi anket için harcanacak zaman ve emek açısından son derece önemli idi. Bu sayede anketörler ekibi, boş ve dolu konutları sahada ayırmak gibi büyük zahmet gerektirebilecek bir işten en başında kurtulmuş olmaktaydı. Anket yapılacak adresler belirlenirken, her 30 dolu konuttan biri seçildi. Böylelikle her mahalleden eşit oranda olmak üzere Sultanbeyli genelinde 1.128 adres saptanarak bilgisayara girildi. Daha sonra haritalara işlenen adresler, mahallelere göre gruplanarak haritalar üzerine işlendi ve anketörlere dağıtıldı.

Anket çalışmasında hepsi Sultanbeyli'de yaşayan 5 bayan, 5 erkek anketör yer aldı. Sultanbeyli'nin koşullarını dikkate alarak anketörler arasında ister istemez 'harem', 'selamlık' ayrımı yapmak zorunda kaldık. Bayan anketörler, Sultanbeyli'nin genellikle merkezî kesimlerinde anket yaparken, erkekler Sultanbeyli'nin 'varoş' sayılabilecek kesimlerinde anket çalışması yürüttüler. Bayan anketörler kendilerinden beklenen anketlerin %90'ını tamamlanmış olarak geri getirdiler. Ancak bu oran erkeklerde üçte bir oranının altında kaldı. Sigorta işlemleri tamamlanmış ve hatta parasının bir bölümü ödenmiş anketörlerden birinin, arkasında hiçbir iz bırakmadan kaçıvermesi, yerine sigorta gerekliliğinden ötürü bir başkasını çalıştırma olanağımız olamayışı ve en önemlisi erkek anketörlerin Sultanbeyli'nin daha önce hiç görmedikleri kesimlerinde yaşadıkları şaşkınlık, hatta kimi yerde kendi deyimleri ile dehşet duygusu, bu oranının düşüklüğünü bir ölçüde açıklamaya yardımcı olabilir. Sonuçta elde ettiğimiz 611 anketin 451'i bayanlar tarafından yapılırken, erkeklerin yaptığı anket sayısı 156'da kaldı. Anket sonucunda elde edilen %2.15'lik örneklem oranı Sultanbeyli geneli hakkında bir fikir edinmek için yeterli olsa bile bu örneklemin mahallelere dağılımında önemli sorunların olduğunu, bazı mahallelerde hiç anket yapılamadığını belirtmek gerekir (bkz. Tablo 7-1).

Tablodan görülebildiği gibi, yukarıda kısaca belirttiğimiz nedenlerle Sultanbeyli'yi oluşturan mahallelerin dördünde (Mimar Sinan, Necip Fazıl, Orhangazi ve Yavuz Selim mahallelerinde) hiç anket yapılamadı. Bunların dışında da özellikle Battal Gazi Mahallesi'nde, mahalle bütünü hakkında fikir edinmeye yetecek sayıda anket elde edemedik. Anket yapılamayan ya da az sayıda anket yapılabilmiş mahallelerin Sultanbeyli'nin 'varoş' sayılabilecek kesimleri olduğunu belirtmemiz gerek. Dolayısıyla örneklemin mahallelere dağılımı, ele alınan değişkenin mekânsal dağılımı hakkında çıkarsamalarda bulunurken ihtiyatlı olmamız gerektiğini hatırlatıyor bizlere. Ancak bir kez daha vurgulamakta yarar görüyoruz: Elde edilen 611 anketin, kimi sorunlara rağmen Sultan-

TABLO 7.1
Yapılan anketlerin mahallelere dağılımı

Mahalle	Öngörülen anket sayısı	Yapılan anket sayısı	Örneklem oranı (%)	Gerçekleşme oranı (%)
Abdurrahman Gazi	135	114	3.36	84.44
Adil	32	15	1.86	46.88
Ahmet Yesevi	116	71	2.43	61.21
Akşemsettin	36	34	3.76	94.44
Battal Gazi	82	11	0.53	13.41
Fatih	87	59	2.70	67.82
Hamidiye	84	40	1.89	47.62
Hasanpaşa	81	74	3.63	91.36
Mecidiye	86	50	2.31	58.14
Mehmet Akif Ersoy	136	116	3.39	85.29
Mimar Sinan	37	0	0.00	0.00
Necip Fazıl	39	0	0.00	0.00
Orhangazi	38	0	0.00	0.00
Turgut Reis	76	27	1.41	35.53
Yavuz Selim	63	0	0.00	0.00
Toplam	1128	611	2.15	54.17

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

beyli bütünü hakkında fikir yürütebilmek için yeterli olduğu inancındayız.

Anketlere ilişkin vurgulanması gereken bir diğer nokta da anketlerin çok büyük bir bölümünün (yaklaşık %85'inin) hane reisi ya da eşi ile yapılmış olmasıdır. 611 anketin 152'si doğrudan hane reisi (%25), 367'si de (%60'ı) hane reisinin eşi ile yapıldı. Geriye kalan anketlerin 81'inde hanede yaşayan çocuklarla, 11'inde de hanede yaşayan diğer kişilerle görüşme yapıldı.

Daha önce de söylediğimiz gibi, anket çalışmasının temel amacı şu andaki Sultanbeyli'nin görüntüsünü yakalamak, Sultanbeyli'yi Sultanbeyli yapanların özelliklerini daha belirgin hale getirebilmek ve bu özelliklerin oluşturduğu belli sınıflamaları yapabilmek olacak. Anket çalışmamız, alan araştırmamız sırasında yaptığımız yüz yüze görüşmeleri tamamlayacak, belli verilerin girilmesiyle sürecin daha sarih anlaşılmasını sağlayacak. Bu nedenle aşağıda anket sonuçlarını verirken gerektiği yerlerde yüz yüze görüşmelerimizden de yararlanacağız.

Sultanbeyli'de Sosyokültürel Durum: 'Ezan Sesiyle Uyanılan Bir Yer Kurma' Hayali

Sultanbeyli'nin sosyokültürel durumunu betimlemeye çalışırken, halihazırda yaşayan nüfusun özellikleri ilk sorgulayacağımız nokta olacak. Daha önce sözünü ettiğimiz üzere, Sultanbeyli'nin ilk gelişim izleri 1960'lara kadar uzansa da, gelişimin esas ivmesi 1985'ten sonra nüfusun neredeyse elli kat arttığı inanılmaz bir göçle olmuştur. Son 15 yıllık göçe dayalı bu kısa geçmişe dayanarak, Sultanbeyli'de yaşayanların görece genç bir nüfusu oluşturduğu söylenebilir. Anket sonuçlarını dikkate alarak Sultanbeyli'deki nüfusun yaş gruplarının dağılımına baktığımızda, yaşayanların %91'inin 45 yaşın altında olduğunu görebiliriz. İstanbul 1990 nüfus sayımı ile Sultanbeyli'de 1998'de yapılan anket çalışmasının sonuçlarını karşılaştırdığımızda ise, 45 yaş altı yığılmayı daha açık olarak saptayabiliriz: buna göre, Sultanbeyli'de 44 yaş ve daha altındakilerin oluşturduğu geniş grup İstanbul'daki aynı yaş grubundan %10 oranında daha fazla çıkmaktadır (bkz. Tablo 7-2).

TABLO 7.2
Sultanbeyli'de ve İstanbul'da yaş gruplarına göre nüfus yüzdeleri

Yaş grupları	Sultanbeyli (%)	İstanbul (%)
0-4	9,67	8,82
5-9	13,06	10,23
10-14	13,03	10,67
15-19	14,91	11,25
20-24	8,17	9,88
25-29	8,53	10,35
30-34	7,72	8,80
35-39	8,43	7,17
40-44	7,00	5,61
45-49	3,78	4,18
50-54	2,51	3,45
55-59	1,20	3,17
60-65	1,37	2,59
65+	0,62	3,82

Kaynak: Sultanbeyli verileri Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçlarından, İstanbul verileri ise DİE 1990 Nüfus Sayımı sonuçlarından alınmıştır.

45 yaş altında görülen bu yığılmanın nispeten genç aileler tarafından yapılan göçün yapısıyla ilgili olduğu söylenebilir. Hane reislerinin göç ettiği tarihteki yaşlarına baktığımızda 20 ile 35 yaş arasında büyük bir yoğunlaşmanın olduğunu görmekteyiz. Bu yaş grubundaki hane reislerinin toplam hane reislerine oranı %70'in üzerinde çıkarken, 35-45 yaş arasındaki yaşlarda göç etmiş olan hane reislerinin oranı %13 civarında kalmaktadır. Geri kalan %17'lik kısım da 45 yaş ve üstü ile 17-20 yaş arası hane reislerinden oluşmaktadır. Şu an için bakıldığında ise, 20-35 yaşları arasında göç etmiş hane halkı reislerinin 30-45 yaşlarına geldiği ve dolayısıyla bu yaş grubunda bir yoğunlaşma yaratmış olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, son 15 yıldır görülen inanılmaz göçün yaratıcıları şu anda 30-45 yaş arası kuşağı oluşturmaktadır.

Bir başka yoğunlaşma 0-19 yaş grubunda çıkmaktadır. Anket sonuçlarına göre nüfusun %50'si 20 yaş altındadır; diğer bir ifadeyle söylersek, nüfusun yarısı ikinci kuşaktan meydana gelmektedir. Bu oranın yüksekliği bize hane halkı büyüklüğünün de yüksek olacağının ilk işaretini vermektedir. Gerçekten de ortalama hane halkı büyüklüğüne baktığımızda, bunun 5.11 olduğunu görmekteyiz. İstanbul ve hatta Türkiye ortalamalarıyla karşılaştırdığımızda bu büyüklüğün gayet yüksek olduğu söylenebilir. İstanbul'da ortalama hane halkı büyüklüğü il merkezi açısından 4.10 ilçe merkezleri açısından 3.90 civarında kalmaktadır. Türkiye genel ortalamasında ise, il merkezlerinde 4.33 ilçe merkezlerinde 4.90 oranında bir hane halkı büyüklüğüyle karşılaşmaktayız. Toplam nüfus (il, ilçe, bucak ve köyler) açısından incelendiğinde bile Türkiye'de toplam hane halkı büyüklüğü 4.97 iken, bu oran İstanbul'da 4.14 olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada söz edilen tüm hane halkı büyüklük oranları Sultanbeyli'deki ortalamanın hayli altında kalmaktadır. Sultanbeyli, sahip olduğu yüksek hane halkı büyüklüğüyle sadece Türkiye kırsal hane halkı büyüklüğünün (5.71) gerisindedir. Bir başka çarpıcı nokta 10 ve daha fazla kişinin oluşturduğu hanelerin toplam hane sayısı içindeki oranında görülmektedir. Sultanbeyli'de 4, 5, 6 kişilik haneler en

çok rastlanan aile tipi olmasına karşılık, 10 kişi ve daha fazla kişiden oluşan gayet kalabalık ailelerin sayısı hiç de az değildir. Bu hanelerin toplam hane sayısı içindeki oranı %3'e ulaşmakta ve bu oran İstanbul'daki oranın neredeyse iki katına yaklaşmaktadır.

Nispeten genç nüfusa sahip Sultanbeyli'de okuma yazma oranı %91.4'tür. Bu oranın İstanbul'un 1990 nüfus sayımında çıkan okuma yazma oranına hemen hemen eşit olduğu söylenebilir. Yine 1990 nüfus sayımına göre Türkiye'de toplam nüfus içinde okuma yazma oranının %80 olduğu dikkate alındığında, Sultanbeyli'nin yapısının Türkiye'nin genel çizgisine değil de, İstanbul'un özel çizgisine yakın olduğu belirtilebilir. Bu da -daha önce gördüğümüz gibi- Sultanbeyli'ye göçün büyük bir kısmının İstanbul içinden ateşlenen bir göç olmasından kaynaklanmaktadır.

Okuma yazma oranlarının nispi yüksekliğine karşılık eğitim konusunda aynı pozitif durumu görememekteyiz. Gerçekten de eğitim açısından baktığımızda Sultanbeyli'de vahim sayılabilecek bir durumla yüz yüze gelmekteyiz. Sadece 12 yaşından büyükleri göz önüne aldığımızda hiç okula gitmemişlerin ve ilkokul mezunlarının oranı neredeyse Sultanbeyli nüfusunun dörtte üçüne yakın çıkmaktadır. Aynı grubun İstanbul'da nüfusun %52'si, Türkiye nüfusunun ise %62'si olduğu hatırlatılırsa, durumun vehameti iyice ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde lise ve ortaokul mezunlarında da sayının düşüklüğü görülmektedir; ayrıca %1.7'lik üniversite mezun oranıyla Sultanbeyli, Türkiyenin %3'lük ve İstanbul'un %5.2'lik oranlarının gerisinde kalmaktadır (bkz. Tablo 7-3).

Kadınların okuma yazma oranlarını mercek altına aldığımızda %85.4'lik bir okur yazar kitlesi görmekteyiz. Erkeklerde bu oran %97.2'ye çıkmaktadır. Sadece toplam nüfus açısından değil farklı cinsiyet grupları açısından da, Sultanbeyli'deki okuma yazma oranları İstanbul'un oranlarına yaklaşmakta ve Türkiye'nin genel ortalamasının üstüne çıkmaktadır. Eğitim durumlarını dikkate aldığımızda ilkokul mezunlarında kadınlarla erkekler arasında hemen hemen eşitlik söz konusuyken,

TABLO 7.3
Cinsiyete göre nüfus ve bitirilen eğitim kurumu (12 yaşından büyükler)

	Erkek (%)	Kadın (%)	Toplam
Hiçbir yerden mezun olmamış	5.2	19.8	12.4
İlkokul	59.9	62.1	60.8
Ortaokul	18.6	10.0	14.4
Lise ve dengi meslek lisesi	13.3	7.6	10.6
Üniversite	3.0	0.5	1.8
Toplam	100	100	100

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

ortaokul ve lise mezunları arasında sayısal fark erkekler lehine açılmakta ve üniversite mezunlarında bu fark zirveye ulaşmaktadır.

Kadınların eğitim eksiklerinin kısmen de olsa giderebileceği birimler olarak kurslar Sultanbeyli'de önem kazanmaktadır. Sultanbeyli'de %35 oranında hane fertleri eğitim ya da meslek kazanmak maksadıyla bir kursa devam etmektedir. Kurslara gitmiş olanların ve halen gidenlerin %96'sı genç kız ve kadınlardan oluşmaktadır. Gidilen kursların oranlarına baktığımızda bir beceri elde etmek için gerekli *biçki dikiş* veya *bilgisayar* gibi kurslar itibar edilen kurslar arasında yer alsa da, *Kuran kursunun* en fazla talep edilen kurs olduğunu görmekteyiz.[1] Kuran kursuna gidenlerin ve gitmiş olanların toplam kurs eğitimi almış olanlar içindeki oranı %50'ye yaklaşırken, diğer bir cazip kurs olan biçki dikişte bu oran %30'lar civarında kalmaktadır.

Anketten elde ettiğimiz bu bilgilere dayanarak bazı noktaların altını tekrar çizebiliriz. Görece genç bir nüfusa sahip olan Sultanbeyli'de okuma yazma oranının İstanbul ortalamasına yakın oluşunun, Sultanbeyli'ye göçün büyük ölçüde İstanbul içinden gerçekleşmesiyle ilgisi olduğu söylenebilir. Fakat yine

1 Sözü edilen Kuran kursları camiler tarafından açılan formel kurslardır. Bunun dışında çeşitli cemaatler tarafından düzenlenen 'enformel dini eğitimin' Sultanbeyli'deki yaşamın doğal bir parçası olduğunu da belirtmek gerek.

gördüğümüz gibi, eğitim seviyeleri İstanbul ortalamalarının çok altında kalmaktadır. Sultanbeyli'ye göçün İstanbul'un en yoksul kesimlerinden kaynaklanması bu durumun bir yansıması olarak görülebilir. Ayrıca, Sultanbeyli'de eğitime yoğun bir talebin oluşmadığı burada belirtilmelidir. Yaptığımız görüşmelerde Sultanbeyliler eğitimin sunduğu yükselme olanaklarının daraldığını, eğitimin artık çok zahmet gerektirmesine karşılık bununla beraber getirisi az bir yol olduğunu sıkça belirtmişlerdir. Böyle bir algılayış, eğitime olan yoğun talep eksikliğinin önemli bir nedeni olarak belirtilebiilir.

1998'de Sultanbeyli'de 11'i ilköğretim okulu, 4'ü de lise, meslek lisesi ve imam hatip lisesi olmak üzere 15 eğitim birimi bulunmaktadır. İlköğretim okullarında okuyan öğrenci sayısı 25.000 iken lise ve meslek okullarında 1.800 civarında öğrenci öğrenim görmektedir. 2.200 öğrencisiyle lise seviyesinde eğitim veren imam hatip lisesinde okuyanların sayısı lise ve meslek liselerinde okuyanların sayısından fazladır. Bu arada kızlar için açılacak bir imam hatip lisesinin de yapım çalışmaları devam etmektedir.

Sultanbeyli'de ilköğretim okullarında öğrenim görme yaşında olanların oranı nüfusun %27'sine, lise seviyesinde okula gitmesi gerekenlerin oranı ise nüfusun %15'ine tekabül etmektedir. Bu sayıları şu anda okula gidenlere oranladığımızda karşımıza şu çarpıcı sonuçlar çıkmaktadır: İlköğretim okullarına gidenler, bu seviyede okula gitme yaşındakilerin %64'ünü, lise ve benzeri okulara gidenler ise kendi yaş grubunun %18'ini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, ilköğretim seviyesindekilerin %36'sı, lise seviyesindekilerin de %82'si okula gitmemektedir.

Okula gitme oranının düşüklüğü Sultanbeyli'de yaşayanların eğitime pek fazla istekli olmamasıyla ilgili bulunsa da, varolan okulların yetersiz olduğunu da belirtmek gerek. Varolan okullarda derslikler kapasitelerinin üstünde çalışmaktadır. İlköğretim okullarında hazır dershane sayısı 296, lise ve dengi okullarda ise derslik sayısı sadece 85'dir. Özellikle ilköğretim okulları kapasitelerinin neredeyse iki kat üzerinde öğrenciye

eğitim vermeye çalışmakta; lise ve dengi okullarda %17 civarında fazla kapasite bulunmaktadır. Bu yetersiz sayıların artırılması için, hem belediyenin, hem de Sultanbeyli'de yaşayanların pek fazla gayret gösterdiğini söylemek de mümkün gözükmemektedir.

Eğitimdeki bu kötü tablo ile yaşayanların ve idarecilerin isteksizliği karşısında cami sayısının ve cami yapma hevesinin fazlaca yüksek olduğu belirtilebilir. Bilindiği ya da medyada sıkça konu edildiği üzere, Sultanbeyli 'İslami hassasiyetlere' göre yönetilen bir yerleşim alanı. İslami hassasiyetin bir görüntüsü olarak cami sayısı doğal olarak yüksek. Şu ana kadar 84 cami yapılmış, 20 tanesi de yapılmaktadır. İlaveten, farklı cemaatlere ait sayısı belirsiz mescit olduğu rivayet edilmektedir. Ayrıca varolan camilerin sadece %20'sinde kadrolu imam bulunmakta, geri kalan camilerde cemaatler (vekil) imamlarını kendilerini bulmaktadır.

Cami sayısının sürekli yükselmesine rağmen Sultanbeyli'de hâlâ bir sinema salonu bulunmamakta. Sinemaya veya tiyatroya hiç gitmemiş hane reisleri, eşleri ve 15 yaşından büyük çocuklarından oluşan grup, toplam nüfusun %72'sini oluşturmakta. Bu oran kadınlarda %80'in üstünde bir orana ulaşarak daha vahim bir tabloyu ortaya çıkarıyor. Sosyalleşme ortamları olarak sadece erkeklerin gittiği kahvehanelerin varlığına karşılık, herkesin (ya da Sultanbeyli'de hakim kültürel ikliminin belki de zorunlu kıldığı 'harem selamlık' esaslarına uyarak ayrı ayrı) gidebileceği bir pastane ya da çay bahçesi bulunmamakta. Bir futbol sahası ve tekvando salonu dışında spor tesisi de yok Sultanbeyli'de. Kısacası, Sultanbeyli'de genç kızların, kadınların ve erkeklerin (yine harem selamlık esaslarına uygun olarak bile) yapabilecekleri sosyalleşme, kültürel etkinlik, eğlence ve spor imkânları son derece sınırlı. Kent yaşamının çok sıradan özellikleri Sultanbeyli'de görülmemekte. Bu yaşantı, bir bakıma istenilen bir yaşam tarzı olarak ortaya konmakta, *'ezan sesiyle uyanılan'* bir Sultanbeyli kurma hayalinin bir parçası da olmakta. Bununla beraber bir başka noktanın burada vurgulanması gerekiyor: çeşitli ağ ilişkileri-

ne girerek başını sokacağı bir eve sahip olma, gelirini biraz daha artırma çabalarıyla belirlenen Sultanbeylililerin hayat kavgasında, sözü edilen kentlilik özellikleri hane reisleri tarafından pek de istenmeyen hatta sorun yaratacak özellikler olarak görülebilmekte.

Sultanbeyli Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak bu konuda şunları söylemekte: [2]

> "Biz önce insanların temel ihtiyaçlarını karşılayalım, imarı halledelim, içme suyu getirelim, yolları yapalım, sonra sinema, kültür merkezi gibi şeylerin de sırası gelecek... Biz aslında bazı çalışmalar yaptık, ama bizim cemaatimiz, bizim vatandaşlarımız bunları şimdilik istemiyor. (...) Bu arada şunu da söyleyeyim burası İstanbul'un herhangi bir yeri gibi olamaz. Burada Kuran, ezan, manevi değerler her şeyden önce geliyor. (...) Bazı maksatlı çevreler ezan sesiyle uyanılan bir yer kuruyorlar diye bizi tenkit ediyor. Aslında bu tenkit değil, aksine Sultanbeyli için reklam. İnsanlarda, 'böyle bir yer varmış' diye merak uyanıyor; ve böyle bir yerde yaşamak istiyorlar. Yani insanlarımızın önceliği bu..."

Eski İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan da, şu an için bu öncelik olsa bile, gelecekte bazı değişimlerin görülebileceğini belirtmekte:[3]

> "10 yıl önce siz Sultanbeyli'ye gitseydiniz, çamurunda, batağında yürüyemezdiniz. O zaman bir gitseydiniz, çamurda dolaşsaydınız anlardınız. Orada çekilen çileler çok fazlaydı. Şu an nereden nereye gelindi. Gelecek farklı olacak, şehir hayatının gerektirdikleri yavaş yavaş olacak. (...) Mesela ben şehir hayatını tüm kurumlarıyla, kültür hayatını tüm versiyonlarıyla kullanmaya gayret ediyorum. Ama nerede? O ahlaki çizgide; inançlarımla uygun şekilde. (...) Zaman içerisinde orada yaşayanlarda da, onların çocuklarında da bu olacak."

2 Ali Nabi Koçak'la görüşme (23 Ağustos 1998)

3 Recep Tayyip Erdoğan'la görüşme (31 Aralık 1998).

Aslında Sultanbeyli'de sadece medyada *İslamcı* olarak adlandırılanlar yaşamamakta. Bu kesimler dışında, daha az sayıda olsa da Aleviler ve özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren Güneydoğu'dan gelip Sultanbeyli'ye yerleşen Kürt kökenli vatandaşlar var. Bununla beraber, Sultanbeyli'de farklı nitelikleri ve yaşam öncelikleri olabilecek bu gibi grupların yerleşimin 'genel yapısını' değiştirmesine pek fazla izin verilmediğini söyleyebiliriz. Bir başka açıdan bakıldığında, azınlıkta kalan bu gruplar varolan düzen içerisinde kendi farklılıklarını ifade etmekte pek de talepkâr davranmamakta. Sultanbeyli'nin varlığını dayandıracağı yasal bir düzlem olmaması, dolayısıyla kendi kurallar bütününü kendi içinde oluşturması, bu kurallar düzeninin yaşayan herkes için varoluşun bir teminatı olması, değişimle ilgili talepleri baskı altına almakta.. Bir başka deyişle, yasadışılığın getirdiği suç ortaklığı, çoğunluğun ve yasadışılığın teminatı olan yönetici grubunun yaşam tarzının sorgulanmasını zorlaştırarak diğer gruplarda zorunlu bir itaatin oluşmasına yol açmakta.

Sultanbeyli'de suç işleme oranının son derece düşük olduğunu, bunun da belediye yönetiminin ve yönetimin dayandığı kesimlerin önemli bir gurur vesilesi olduğunu belirtmek gerekir. Suç oranı az olsa da, Sultanbeyli'nin suçluların rahatlıkla barındığı bir yer haline gelmesi yönetim kademesinde bile rahatsız edici bir konu olarak zikredilmektedir. Sultanbeyli'de bir araştırma yapan Neşe Özgen, ilçede giderek artan ölçüde suçluların (çek senet tahsilcileri, uyuşturucu satıcıları vs.) barınmaya başladığını, Sultanbeyli'nin bu konuda "bir yatakhane haline geldiğini ve çarşafın çok şeyi örttüğünü" bildirmektedir (Özgen, 1999).

Sultanbeyli'de alkollü hiçbir lokantaya izin verilmediği gibi bakkallarda da alkollü içki satışı yapılmamaktadır. Yine de, alkollü içki içildiği sabah sokaklarda içki şişelerine rastlanıldığında anlaşılmaktadır. Bizim araştırmamız sırasında rastlantı eseri karşılaştığımız ve üstünde pek fazla durmadığımız, fakat Sultanbeyli'de farklı yaşantıların olduğunu gösterebilecek bir durumu Neşe Özgen şöyle belirtiyor: "*Beyoğlu'ndaki barlarda*

konsomatris olarak çalışan kadınlar ve hayat kadınları tarafından yaşamak için tercih edilen bir yerleşim alanı (Sultanbeyli)" (Özgen, 1999).

Derinlerinde çok farklı hayatların olduğu Sultanbeyli'de, yüzeyde hakim olan ve bir uzlaşının sonucu olarak tezahür eden bu yaşayış biçiminden en çok rahatsızlık duyan kesimin sosyalleşebilme olanakları son derece kısıtlı bulunan gençler olduğu söylenebilir. Sultanbeyli'nin İslami atmosferine yakın durmaya çalışan gençler bile varolan şartlardan son derece rahatsız gözükmekte. Gençler, Sultanbeyli'de bulamadıklarını İstanbul'a kaçamak yaparak telafi etmeye çalışıyorlar. Bu konuda erkeklerin daha şanslı olduğu kestirilebilir. 15-20 yaş arası genç erkeklerde son bir ayda İstanbul'a gidenlerin oranı %85 gibi gayet yüksek bir oranken, kızlarda bu oran %24'e düşmekte. Aynı şekilde İstanbul'a gidiş amaçlarında da kızlar ve erkekler arasında önemli bir fark bulunmakta: genç erkeklerin %79'u eğlence ve kültürel amaçlı İstanbul gezileri yapabilecek olanaklar bulsalar da, kızların %80'i aile ziyaretleri, zorunlu alışveriş ya da cami-mezarlık ziyaretleri gibi sorumlulukları gerçekleştirmek için İstanbul'a gitmekte.

Yüz yüze görüşme yaptığımız gençlerin büyük bir bölümü şartlar böyle gittiği takdirde, geleceklerini Sultanbeyli'de çizmek istemediklerini, fakat bu konuda umutsuz olduklarını belirtmiştir. Ebeveynlerinin aksine gençler, eğitimi içinde bulundukları şartlardan kendilerini kurtaracak bir araç olarak görmekte, buna karşın pek fazla eğitim olanağı bulamadıklarını düşünmekte. Bu umutsuzluğun belli oranlarda kızgınlık yarattığı da söylenebilir. Hatta biraz daha ileri gidip, oluşan kızgınlığın Sultanbeyli'nin sınırlarını aşarak topluma yönelen bir veçhesi de bulunduğu belirtilebilir. Topluma duyulan bu kızgınlığın gençlerin pratik olarak yaşadıkları deneyimlerden ve bu deneyimlerde oluşan, 'gerici' olarak damgalanma hissinin yoğunluğundan kaynaklandığı da eklenebilir. Yaptığımız görüşmelerde, gençler sürekli olarak Sultanbeylili olarak İstanbul'da kendilerine yer bulmanın çok zor olduğunu ve dışlandıklarını belirtmişlerdir.

Sultanbeyli'de -aynı İslami hassiyete sahip olanlar arasında bile- iki farklı kuşak, iki farklı gelecek beklentisi var. Bir yanda, kişisel hayatın sınırlarını ve ihtiyaçlarını daraltarak kente tutunma ve para kazanma mücadelesini yürüten, bu mücadelede görünüşte bir uzlaşıya rıza gösteren, kentsel özellikleri ve ihtiyaçları ihmal eden, eğitimi artık bir zenginleşme ve yükselme aracı olarak görmeyen hane reisleri bulunmakta. Öte yanda ise, Sultanbeyli'de verilen ekmek kavgasını takdir eden, hatta bizzat bu sürece katılan, buna karşın varolan hayat tarzının kendilerini fazlasıyla kısıtladığına inanan, kültürel olarak eksiklik hisseden ve eğitimi önemseyen bir gençlik kesimi var.

Gençlik kesiminin sorunlarını ve yükselen taleplerini gören Sultanbeyli Milli Gençlik Vakfı gençlere yönelik çalışmalar yapmakta ve hem kızlara hem de erkeklere ilçe içinde sosyalleşebilme imkânları sunmaya çabalamaktadır. Vakıf içinde de gençlerin ihtiyaçlarını hesaba katan bir belediye ve yönetim anlayışının geldiği ciddi olarak düşünülmektedir. Araştırmayı yaptığımız dönemin Sultanbeyli Fazilet Partisi ilçe teşkilatınca da bu kaygı gündeme getirilmiş, Sultanbeyli'nin artık bir ayrım noktasına geldiği zikredilmiştir. Gençlerin şu ana kadar oluşan yaşam denkleminin dışında tutulmasının Milliyetçi Hareket Partisi'ne belli bir hareket alanı yaratmasını çalışmamız sırasında saptamıştık. Gerçekten de -daha önce belirttiğimiz gibi- 1999 seçimleri sırasında Milliyetçi Hareket Partisi oy oranını ciddi biçimde artırmıştır.

Sultanbeyli'de Yoksulluk ve Refah Göstergeleri: Dünyada Mekân, Ahrette İman

Yukarıda Sultanbeyli'de belirginleşen sosyokültürel özellikleri tanımlamaya çalıştık. Aşağıdaki kısımda ise nöbetleşe yoksulluğun zaman içindeki görüntülerini yakalayıp, Sultanbeyli'ye göçte ortaya çıkan refah ve yoksulluk hakkında bilgi sahibi olmaya çalışacağız. Refah ve yoksulluk oluşumlarını, arsa, ev ve dayanıklı eşya sahipliğinden yola çıkarak tanımlayacağız. Ay-

rıca, Sultanbeyli'de oluşan piramidin üstünde, ortasında ve altında kalanları sınıflayacağız.

Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi Sultanbeyli'nin oluşum sürecinde üç ana dönem bulunmaktadır. Burada bu dönemlerdeki değişimleri tekrar etmekte fayda olabilir.

- Kuruluş aşamasında Sultanbeyli'ye göç İstanbul içinden değil, İstanbul dışındaki yerlerden olmuştur. Bu göç sayısal olarak önemsiz olsa da, nitelik açısından çok önemlidir. 1978'den önce gelenler Sultanbeyli'nin kuruluşunda gayet önemli rol oynayarak, gelecek yıllarda oluşacak rantlardan en çok payı almayı garantilemişlerdir.
- Sultanbeyli'yi Sultanbeyli yapan, 1983 sonrası başlayıp 1988 sonrası inanılmaz bir hıza ulaşan göç olmuştur. Bu göçün temel dinamiği İstanbul içinde gerçekleşen yer değiştirmeden kaynaklanmaktadır. İstanbul'un başka yerlerine daha önce gelip yerleşmiş, bu kentte tutunmaya çalışıp pek başarılı olmamış bir kesim Sultanbeyli'nin gelişim sürecinin ikinci safhasına ağırlığını koymuştur.
- Bununla beraber, 1990'ların ortalarından itibaren İstanbul dışından gelenlerin ağırlığı gittikçe artmış, Sultanbeyli'ye göç kent içinde yer değiştirme süreci olmaktan yavaş yavaş çıkmaya başlamıştır. İstanbul dışındaki yerlerden özellikle Güneydoğu'dan gelenlerin sayısının, İstanbul'dan gelenlere göre artmaya başlamasıyla beraber, İstanbul dışından olan göç Sultanbeyli'nin oluşumunun üçüncü safhası sayılabilecek bu döneme ağırlığını koymuştur.

Arazi işgali ile ateşlenen, nöbetleşe yoksulluk diye adlandırdığımız döngüsel süreçte, süreci başlatanların ve mümkün olduğunca erken katılanların en yüksek getiriyi sağladığını ve bu getirinin zaman içerisinde azalan bir eğilime sahip olduğunu belirtmiştik. Elbette bu süreç kaba bir işlevsel model olarak anlaşılmamalıdır. Sürece sonradan da katılsa, şansı, kabiliyeti

TABLO 7.4
Sultanbeyli'ye göç dönemlerine göre ev-arsa ve değişik dayanaklı tüketim mallarına sahiplik oranları (yüzde dağılımı)

	1978 öncesi göç edenler (%)	1979-83 arası göç edenler (%)	1984-88 arası göç edenler (%)	1989-93 arası göç edenler (%)	1994-98 arası göç edenler (%)
1. Toplam içindeki oranları					
Toplam gelenler (toplam içinde dönem payı)	2	3	14	46	35
2. Dönemler içindeki oranları					
2.a Dönemlere göre geldikleri yer					
İstanbul'dan gelenler	18	29	61	63	52
İstanbul dışından gelenler	82	71	39	37	48
2.b Arsa ve ev sahipliği oranları					
Ev sahibi	100	94	89	77	48
Arsa sahibi	100	94	89	71	42
Kiracı	0	6	11	19	51
Başka şekilde Sultanbeyli'de barınma	0	0	0	4	1
İstanbul'da 2. Ev (Sultanbeyli dışı)	13	8	6	2	2
İstanbul'da 3. Ev (Sultanbeyli dışı)	6	6	0	0	0
Sultanbeyli'de başka ev	19	17	2	1	1
2.c Dayanaklı tüketim mallarına sahiplik oranları					
TV	100	100	95	91	90
Buzdolabı	100	100	99	95	95
Çamaşır makinesi	100	94	79	70	63
Bulaşık makinesi	32	24	17	13	11
Otomobil	69	53	41	34	28
Telefon	100	100	91	82	70
Cep telefonu	32	47	33	19	18

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

ve ilişkileri sayesinde çok yüksek kazanç elde edenler olabilecektir. Ya da bunu tam tersi de geçerli olabilecek, önce gelmesine rağmen bu kazancı elde edemeyenler görülebilecektir. Burada kastımız istisnalar olsa da, döngüye erken katılanların kazançlı çıkma olasılığının hayli yüksek olmasıdır. Bu kazanç, özellikle arsa işgalinden önemli bir pay kapmak şeklinde oluştuğundan, sürece erken katılmak haliyle önemli olmaktadır.

Tablo 7-4'de beşer yıllık dönemler halinde Sultanbeyli'ye göç edenlerin -ev sahipliği dahil olmak üzere- çeşitli mallara sahiplik oranları verilmiştir. 1978 ve öncesi, 1979-1983 arası dönemler Sultanbeyli'nin kuruluş dönemleri olarak dikkate alınabilir. Daha önceki bölümlerden hatırlanabileceği gibi şu anda

Sultanbeyli'de yaşayanların sadece %2 si 1979 öncesi döneminde, yüzde %3'ü de 1979-1983 döneminde buraya gelmiştir. Bu iki dönemde gelenlerin yaklaşık dörtte üçü İstanbul'dan gelenlerden oluşmaktadır. Yine hatırlanacağı gibi, 1984'den sonra Sultanbeyli'nin önemli göç dalgaları çektiğini söylemiştik. 1984-1988 döneminde Sultanbeyli'ye gelenler nüfusun %14'ünü oluşturmaktadır. Bu dönemden sonra yani 1989-1993 döneminde esas göç yoğunluğu ortaya çıkmıştır. Bu iki dönemde İstanbul'dan gelenler ortalama %60'ın üstünde çıkmaktadır. 1994-1998 döneminde ise İstanbul'dan gelenlerin oranı, İstanbul dışından gelenlerin oranının gerisinde kalmıştır.

TABLO 7.5
Sultanbeyli'ye göç ve arsa elde ediş dönemlerine göre ev-arsa ve değişik dayanaklı tüketim mallarına sahiplik oranları (yüzde dağılımı)

	1978 öncesi göç edenler (%)	1979-83 arası göç edenler (%)	1984-88 arası göç edenler (%)	1989-93 arası göç edenler (%)	1994-98 arası göç edenler (%)
			+ Göç etmeden önce dönemlere göre arsa elde edenler		
1. Toplam içindeki oranları					
Toplam gelenler	3	5	25	41	26
2. Dönemler içindeki oranları					
2.a Dönemlere göre geldikleri yer					
İstanbul'dan gelenler	33	39	66	63	46
İstanbul dışından gelenler	67	61	34	37	54
2.b Arsa ve ev sahipliği oranları					
Arsa sahibi/ev sahibi	100	100	100	93	80
Evsahibi	100	97	94	75	32
Kiracı	0	3	6	21	67
Başka şekilde Sultanbeyli'de barınma	0	0	0	4	1
İstanbul'da 2. Ev (Sultanbeyli dışı)	25	10	4	2	0
İstanbul'da 3. Ev (Sultanbeyli dışı)	10	0	0	0	0
Sultanbeyli'de başka ev	20	17	0	1	1
2.c Dayanaklı tüketim mallarına sahiplik oranları					
TV	100	100	94	90	89
Buzdolabı	100	100	99	95	94
Çamaşır makinesi	100	97	73	69	62
Bulaşık makinesi	35	28	14	13	10
Otomobil	70	55	38	31	29
Telefon	100	100	89	81	69
Cep telefonu	35	48	25	19	18

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

Bu şekilde beşer yıllık dönemlerde tasniflediğimiz Sultanbeyli'nin gelişim sürecinde 1984 yılına kadarki dönem Sultanbeyli gelişiminin birinci safhası, 1984-1993 arası dönem ikinci safhası ve 1994 sonrası dönemde üçüncü safhası olarak değerlendirilebilir ve tabloların yorumu bu şekilde yapılabilir

Tablo 7-4'ten görülebileceği gibi, Sultanbeyli'nin kuruluşunun gerçekleştiği dönem olan 1979 öncesi Sultanbeyli'ye gelenlerin hepsi şu anda ev sahibidir. Burada ev sahipliği arsa sahipliğiyle birlikte olmaktadır. Diğer bir şekilde söylersek, gelenlerin hepsi arsa sahibidir ve ev yapma sürecinde ek konutlardan rant elde etme imkânına kavuşmuştur. Bu kesimin %13'ü Sultanbeyli dışında İstanbul'da ikinci bir ev hatta %6 gibi bir kesimi de İstanbul'da üçüncü ev sahibidir. Ayrıca aynı dönemsel grubun %19'luk bir kesimi de Sultanbeyli'de farklı bir arsa üzerinde inşa edilmiş veya edilmekte olan ev(ler)e sahiptir.

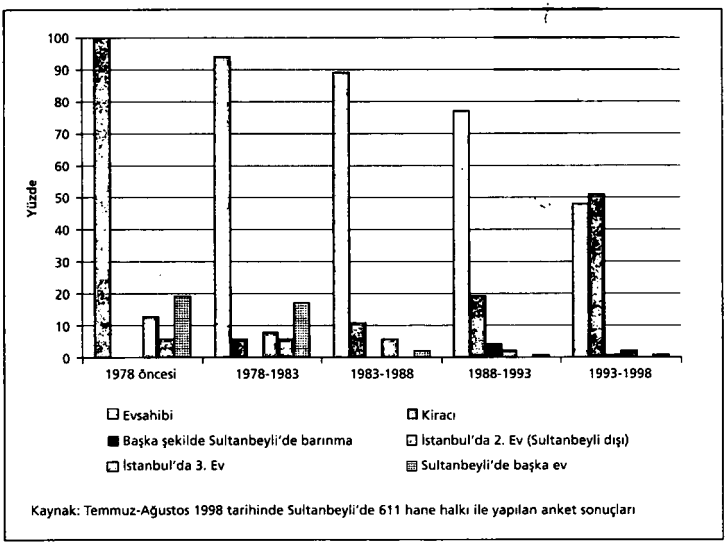
Yoğun göçün başlamasından önce kuruluş safhasının bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek 1979-1984 döneminde de önceki döneme çok yakın oranlar görülmektedir. Burada çok yüksek bir oranda ev sahibi olma oranı (%94) çıkmakta, kiracı olarak kalanlar çok azdır. Yine, ev sahiplerinin hepsi arsa sahibidir. İstanbul'da ikinci ve üçüncü evlere ve Sultanbeyli'de başka arsa üzerine inşa edilmiş evlere sahip olma oranları da önceki dönemde gelenlerin oranlarına yakındır.

Burada bir konunun altını tekrar çizmek gerekiyor. İlk iki dönemde, ev sahiplerinin hepsinin arsa sahibi olması en az bir konuta sahip oldukları anlamına gelmektedir. Arsaları üzerine yapılmış başka konutlardan da rant elde etme imkânları olmuştur.[4] Ayrıca, Sultanbeyli'nin dışındaki evlere ve Sultanbeyli'deki başka arsalar üstünde yapılmış evlere sahip olmaları kazandıkları ilave rant olarak değerlendirilmelidir.

Yoğun göçün ilk başladığı dönemde, yani 1984-89 arasında gelenler de ev sahibi olmak konusunda önemli adımlar atmışlardır; fakat bu adımlar kuruluş dönem(ler)ine oranla sınırlı kalmıştır. Bu dönemlerde yerleşenlerin sadece %11'i kiracı ola-

4 Aynı arsa üzerinde kat çıkılarak yapılan ek konutlarla ilgili sorgulamayı daha sonra yapacağız.

ŞEKİL 7.1
Sultanbeyli'ye Göç Dönemlerine Göre Ev ve Arsa Sahiplik Oranları

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

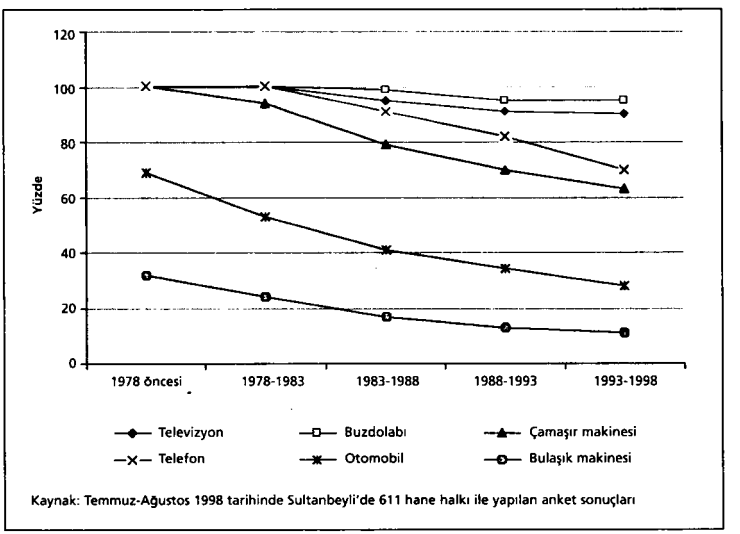
rak kalmış, %89'u ev sahibi olmuştur. Ev sahiplerinin tümü arsa sahibidir, İstanbul'da ikinci ev sahibi ve Sultanbeyli'de bir başka ev sahibi olanlar sınırlı sayıda da olsa vardır. Lakin 1988'den sonra gelen gruplar bu konuda daha az şanslı olmuştur. 1989-1993 döneminde gelenler arasında kiracıların oranı %19'a çıkarken, İstanbul dışından göçün ön plana çıktığı 1994-1998 döneminde kiracıların oranı %51 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır. Ayrıca bu son iki 5 yıllık dönemde ev sahiplerinin hepsi arsa sahibi de değildir. Başka bir deyişle, ev sahibi olanlar arasında arsa işgal etmeyip yapılmış konutlardan satın alanlar bulunmaktadır.

Bütün dönemler açısından baktığımızda, 1984'e kadar gelenlerin hemen hepsi ev sahibi olurken, daha sonraki yıllarda ev sahipliği oranında sürekli bir azalma olmuş; 1994-1998 döneminde ise kiracıların oranı ev sahiplerin oranını geçmeye başlamıştır (bkz. Şekil 7-1). Bu eğilim dayanıklı tüketim mah sahipliğinde de kendini göstermektedir. Televizyon, buzdola-

bı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, otomobil, telefon ve cep telefonu sahipliği Sultanbeyli'ye geliş yıllarına göre sürekli azalma eğilimindedir. Televizyon ve buzdolabı sahipliğinde yerleşme dönemlerine göre azalan eğilimler bulunmakta, bu eğilim özellikle otomobil ve bulaşık makinesi sahipliğinde iyice belirginleşmektedir (bkz. Şekil 7-2). Sonuç olarak, Sultanbeyli'ye ilk yerleşenler, arsa sahibi olarak evlerini yaparken, bu süreçte belli kazançlar elde edip yaşam kalitelerini artıracak dayanıklı tüketim mallarına da sahip olmuşlardır.

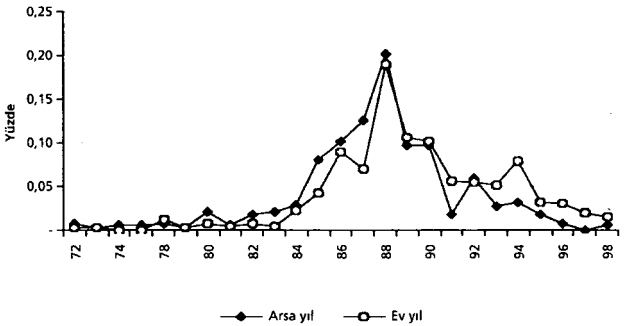
Ev sahibi olma ile arsa sahibi olma arasında zamansal bir ilişkiden bahsettik. Sultanbeyli'ye daha önce yerleşenlerin arsa sahibi olduklarını fakat arsa sahibi olmanın zaman içerisinde azalma eğilimine girdiğini, son dönemde yerleşenler arasında ev sahiplerinin yanı sıra arsa sahibi olmayıp, yapılmış daireleri satın alanlardan söz ettik. Burada başka bir noktayı da belirtmek gerekmekte. Arsa elde ediş ve ev sahibi olma tarihi arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, 1989'a kadar el-

ŞEKİL 7.2
Sultanbeyli'ye Göç Dönemlerine Göre Dayanıklı Tüketim Mallarına Sahiplik Oranları

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

ŞEKİL 7.3
Sultanbeyli'de Arsa Elde Etme ve Ev Sahibi Olmanın Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

de edilen arsaların yapılan evlere oranla fazla olduğunu söylemek gerekiyor. 1989'dan sonra elde edilen arsalar azalırken, ev sahipliği sayısı fazlalaşmaya başlamıştır (bkz. Şekil 7-3). Bunun bir nedeni daha önce elde edilen arsaların, üzerine inşaat yapılmadan bekletilmesi olduğu kadar, inşa edilen binalardan konut satın alarak ev sahibi olmanın özellikle son dönemlerde ortaya çıkmasıdır.

Eğer arsalar daha önce alındıysa burada önemli bir nokta ortaya çıkıyor: bazı kişiler Sultanbeyli'ye sonradan yerleşmiş olsalar da, daha önceleri arsa işgal etmiş olabilirler. Geçekten de arsa sahipleri arasında bu tür yerleşimciler görmekteyiz. Mesela 1994'den sonra yerleşip ev sahibi olanların %73'ü, Sultanbeyli'ye taşınmadan önceki yıllarda arsalarını ele geçirmişler ve evlerini yapmışlardır. Geri kalanlar ise önce kiracı olarak gelmiş, daha sonraki yıllarda fırsatları değerlendirerek ev sahibi olmuşlardır.

Bu durumda, Sultanbeyli'ye taşınış tarihlerine göre ev, arsa ve dayanıklı tüketim malları sahipliğini gösteren yukarıdaki tabloyu, arsa elde ediş tarihlerini dikkate alarak yeniden şekillendirebiliriz. Aşağıdaki tablo (bkz. Tablo 7-5) bu şekilde oluşmuştur. Bu tabloda eğer arsa sahibi arsasını buraya taşın-

madan elde etmişse, arsayı elde ettiği dönem içinde Sultanbeyli'ye yerleşmiş gibi sınıflandırılmıştır.

Yeni tabloda göze çarpan önemli farklılık, 1988'e kadar gelenler ve arsa sahibi olanların ilk tabloya göre sayısal yüksekliğidir. Bu tarihe kadar Sultanbeyli'ye gelen haneler toplam hanelerin %19'una tekabül ederken, söz konusu dönemde buraya gelen ya da gelmeden arsa sahibi olup daha sonra Sultanbeyli'ye taşınan haneler, toplam hanelerin %33'ünü oluşturmaktadır. Gelmeden arsa sahibi olan ve daha sonra yerleşen bu grubun büyük çoğunluğu İstanbul'dan gelenlerden oluşmaktadır. Bu haneler 1984 öncesi geldikleri İstanbul'un değişik bölgelerinde ikamet ederken, arsa işgal sürecine katılarak önemli bir rantın ortağı olmuşlardır. Başka bir deyişle, sadece Sultanbeyli'ye önce gelenler değil, gelmeden de arsa işgaline katılanlar önemli bir rantın sahibi olmuşlardır. 1988'e kadar gelenler ve gelmeden arsa sahibi olanlar tabloda görüldüğü gibi sadece kendileri için arsa ve ev sahibi olmamışlar, İstanbul'da ikinci ve üçüncü evlerin hatta Sultanbeyli'de başka arsalar üstüne yapılmış evlerin de sahipleri olmuşlardır. Dayanıklı tüketim mallarına sahiplik açısından bakıldığında da, özellikle 1983 öncesi gelenlerin veya arsa elde edenlerin hiç de fena bir durumda olmadıkları görülmektedir. Önce gelenler ve arsa elde edenlerin sahip olduğu bu refah, daha sonraki dönemlerde gelenlerde görülmemektedir.

Sultanbeyli'ye taşınmadan önceki ev sahipliğinin Sultanbeyli'de yaşama süresi ile olan ilişkisinde de çarpıcı sonuçlar çıkmaktadır. 15 yıldan daha fazla süredir Sultanbeyli'de yaşayanların (1983'ten önce taşınanların) geldikleri yerde ev sahipliği oranları %90 civarında iken, bu oran daha sonra gelenlerde ciddi olarak düşmektedir. 1984-1988 arası göçenlerde bu oran %44.5'e, daha sonraki dönemlerde %30'lara inmektedir. Sultanbeyli'nin kuruluşunda önemli rol üstlenen İstanbul dışından gelenler, geldikleri yerde korunaklı denilebilecek bir konumdadır. Daha sonraki yıllarda gelen gruplarda bu korunaklılık azalmaktadır. Lakin burada önemli bir noktayı belirtmek gerekiyor: Bilindiği gibi sonraki yıllarda göçenler özellikle İs-

tanbul'dan gelmişler, İstanbul'da ev sahibi olamadıkları için Sultanbeyli'ye göçmüşlerdir. Bu nedenle, görülen düşüş normal karşılanabilir. Bununla beraber, son dönemde özellikle İstanbul dışındaki yerlerden gelenlerde, geldikleri yerlerdeki mülk sahipliği oranının kuruluş aşamasında gelenlerle kıyaslandığında üç kat daha az olduğunu belirtmek gerekiyor.

Sultanbeyli'ye yerleşenlerin arasında akrabalık-hemşehrilik ve yakın tanıdıklar arası yardımlaşma ilişkilerinin yoğun olduğu söylenebilir. Anketimize katılan Sultanbeylililerin yaklaşık dörtte üçünün yardımlaştığı akrabaları, hemşehrileri ve başka tanıdıkları bulunmaktadır. Sultanbeyli'ye taşınma dönemleri açısından bakıldığında bu oran, kuruluş aşamasından son döneme kadar yaklaşık %23 oranında düşmektedir. Son yıllarda kiracıların sayısının artmasıyla, Sultanbeyli'nin son otuz yıllık tarihinde akrabalar, hemşehriler ve tanıdıklar arası ilişki ve yardımlaşma oranındaki azalma paralellik göstermektedir. Başka bir deyişle, bu düşüş içinde kiracıların ve ev sahiplerinin bu türden ilişkilere sahip olma oranında farklılıklar göze çarpmaktadır. Kiracılar ve ev sahipleri açısından değerlendirdiğimizde ev sahibi olanların -tüm dönemler açısından- ortalama %84'ünün Sultanbeyli'ye taşınmadan önce görüştüğü, yardım aldığı ve hâlâ yardımlaştığı akrabaları, hemşehrileri, tanıdıkları bulunmaktadır. Buna karşın, kiracılar arasında bu oran %53 seviyelerine inmektedir.

Kiracılar açısından bu sayının düşüklüğü -özellikle de son yıllarda bu sayının %50'nin altına düşmesi-, Sultanbeyli'yi yaratan akrabalık-hemşehrilik ve diğer tanıdıklar arası ağ ilişkilerinde bir tür zayıflama işareti olarak algılanabilir. Bu ilişkilerin zayıflamaya başlaması şu ana kadar ev sahibi olamayanların işini daha da zorlaştıracak bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tip ağ ilişkilerinin içinde yer alınmadığı zaman Sultanbeyli içinde tutunma koşulları zorlaşmakta; kiracıların Sultanbeyli'nin kaybedenlerinden biri olma tehlikesini artırmaktadır.

Sultanbeyli'de kiracıların %23'ü tanıdıkları hemşehrilerinin ya da akrabalarının evlerinde oturmaktadırlar. Diğer bir ifa-

deyle, kiracıların %77'sinin ev sahibiyle olan ilişkisi standart ev sahibi-kiracı ilişkisi şeklindedir. Bununla beraber, kiracıların %59'unun ev sahipleri, kendileriyle aynı binada oturmakta, %10'u ise Sultanbeyli'de başka binada oturmaktadır. Ev sahiplerinin %31'i ise Sultanbeyli'de oturmamaktadır. Sultanbeyli'de oturmayan ev sahiplerinin %66'sı İstanbul'un başka mahallelerinde, %18'i başka şehirlerde, geri kalanı ise yurtdışında oturmaktadır. Sultanbeyli'de oturmayan evsahipleriyle ilgili olarak iki önemli nokta ortaya çıkmaktadır. Birincisi, Sultanbeyli'ye hiç taşınmadan arsa işgallerine katılmış bir grup ev sahibi vardır. Sadece İstanbul'un başka yerlerinde oturanlar değil, diğer şehirlerde hatta yurtdışında yaşayanlar, akrabaları ya da tanıdıkları yardımıyla bu turlara katılmış, bir şekilde binalarını inşa etmiş ama Sultanbeyli'ye hiç taşınmamışlardır. Ayrıca, arsa işgaline katılmış, Sultanbeyli'de oturmuş fakat daha sonraki yıllarda İstanbul'un daha 'muteber' semtlerine taşınmış ev sahipleri de bulunmaktadır.

Sultanbeyli'de birçok kiracı kiralarını elden ödemektedir; %13'lük bir kesim ise kiralarını başkasının eliyle ödemektedir. Banka yoluyla kira ödeme en az kullanılan yöntemdir: araştırmamızın verilerine göre, sadece %4'lük bir kesim kira ödemek için bankaları kullanmaktadır. Sultanbeyli'de ödenen kiraların yoksul kesimlerin İstanbul'da tutunmasına olanak sağlayabilecek düşüklükte olduğunu söyleyebiliriz. 1998'de ev sahiplerine ödenen aylık kiraları 2001 yılı ilk çeyreğinin fiyatlarına uyarladığımızda, kiraların 14 milyon ile 75 milyon arasında oynadığını görmekteyiz. 70 milyon civarında olan kiralar Sultanbeyli'nin görece iyi yerlerinde, daha çok kamu ve benzeri kurumlarda çalışan düzenli gelire sahip ücretlilerin oturduğu evlerin kiralarıdır.

Sultanbeyli'nin oluşum sürecinde büyük bir kitle bir ev sahibi olmuştur. Aşağıdaki tabloda gördüğümüz gibi nöbetleşe yoksulluk döngüsü sürecinde Sultanbeyli'de halihazırda yaşayanların %70'i ev sahibi olurken, %29'u kiracı olarak kalmıştır. Kalan %1'lik grup ise, Sultanbeyli'de 'başka şekilde' -genelde kiracı olmadan akrabalarının yanında- barınmaktadır. Sul-

TABLO 7.6
Sultanbeyli'de ev sahipleri ve kiracılar (yüzde dağılımı)

	Ev sahibi (%)	Kiracı (%)
1.Toplam içindeki oranları	70	29
2. Grup içi oranları		
2.a Gruplara göre geldikleri yer		
İstanbul'dan göç edenler	62	47
İstanbul dışından göç edenler	38	53
2.b Ev sahipliği ile ilgili bazı oranlar		
Sultanbeyli'ye taşınmadan önceki ev sahipliği oranı	40	34
İstanbul'da 2. Ev (Sultanbeyli dışı)	5	1
İstanbul'da 3. Ev (Sultanbeyli dışı)	1	0
Sultanbeyli'de başka ev	3	1
2.c Dayanıklı tüketim mallarına sahiplik oranları		
TV	93	90
Buzdolabı	97	93
Çamaşır makinesi	71	69
Bulaşık makinesi	15	14
Otomobil	37	28
Telefon	87	66
Cep telefonu	21	23

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

tanbeyli'ye taşınanlar arasında İstanbul'dan gelenlerin, diğer bir ifadeyle büyük kentte tutunma testinden geçmiş olanların bu süreçten daha kârlı çıktığını söylememiz gerekmektedir. Yine bu tablodan gördüğümüz üzere İstanbul'dan gelenler nüfusun %58'ini oluşturmasına rağmen ev sahiplerinin %62'si İstanbul'dan gelenlerden oluşmaktadır. Bununla beraber hem İstanbul'dan hem de diğer yerlerden son yıllarda gelenlerin büyük bir bölümünün kiracı olarak kaldığını yinelemekte fayda bulunmaktadır.

Ev sahibi ve kiracılar arasında nihayetinde oluşan refah farklılıkları aşağıdaki tabloda izlenebilir (bkz. Tablo 7-6). Fakat buradaki farklılıkların dönemlere göre ayrıştırdığımız refah göstergelerinin farklılıkları gibi çarpıcı olmadığını da söylemek gerekiyor. Bunun en önemli sebebi göçün sayısal ağırlığının son yıllarda ortaya çıkması ve nöbetleşe yoksulluk sürecinde son yıllarda ev sahibi olanların, kiracılardan farklı bir mal sahipliği kompozisyonuna sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle son yıllarda oluşan göç sırasında yerle-

şip ev sahibi olanların elde edebildiği rantı daha önce gelenlere oranla büyük rant elde edememişlerdir.

Daha önce söylediğimiz gibi Sultanbeyli'de ev sahibi olanların %97'si arsa sahibidir. Ev sahiplerinin sadece %3'ü arsa sahibi olmayıp, kendi oturdukları dairelerin sahibidir. Bu kesime, Sultanbeyli'de elde edilen rantın en küçük kısımı kalmıştır. Arsa sahipleri açısından bakıldığında, en yüksek rant mümkün olduğunca yüksek kat çıkan, daha çok konut, işyeri ve dükkân yapan, bunları kiralayan ya da satanlar tarafından elde edilecektir. Tablo 7-7'de arsa sahipleri arasında böyle bir ayrım yapılmakta ve oluşan rantların ayrıştırılmasına çalışılmaktadır. Başka bir ifadeyle, arsa sahiplerinin arsalarında kaç kat çıkıldığının, kaç daire yapıldığının ve bunların ne kadarının dolu olduğunun araştırılması, Sultanbeyli'de kazanılan ve ya kazanılacak rant miktarı -dolayısıyla refah- konusunda önemli açıklamalar getirecektir.

Tabloda arsa sahiplerini dört gruba ayırıp, arsaları üzerinde yapılmış binalardaki dolu daire sayılarına göre sınıflayacağız. Arsa sahipleri 1, 2-4, 5-7, 8 ve daha çok dairesi dolu olanlar diye tasnif edildi. Elbette arsa sahipleri bu dairelerinin tamamına halihazırda sahip olmayabilirler. Lakin arsa sahibi olmaları nedeniyle yapılan dairelerin rantından yararlanmış oldukları düşünülebilir. Buna göre 1 dairesi dolu olan arsa sahipleri ne ev satımından ne de kiradan yararlanabilmiş, buna karşılık 8 ve üzeri daireleri dolu olan arsa sahipleri bu dairelerin satımından veya kiraya verdikleri dairelerden en çok rantı elde etme şansına kavuşmuşlardır.

Bu bakış açısıyla tabloyu incelediğimizde ev sahipleri arasında önemli rant ve dolayısıyla refah farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Arsa işgalinden en az rantı elde eden, yalnızca bir dairesi dolu olan binaların bulunduğu arsaların sahipleri, yaptığımız sınıflamada ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. Bu binalardaki dolu dairelerin toplam yapılmış dairelere olan oranı %65, ortalama kat sayısı 1.6'dır. Bir ve iki katlı olan bu binalarda geri kalan daireler boş olup, satılmayı ya da kiralanmayı beklemektedir. Bu dairelerin kiralanması ya da satılması

TABLO 7.7
Arsa sahiplerinin elde ettikleri rant ve refah göstergeleri (yüzde dağılımı)

	Arsa sahiplerinin binasında 1 daire dolu (kendi oturdukları) (%)	Arsa sahiplerinin binasında 2-4 daire dolu (%)	Arsa sahiplerinin binasında 5-7 daire dolu (%)	Arsa sahiplerinin binasında 8'den daire dolu (%)
1.Toplam içindeki oranları				
Arsa sahipleri içinde toplam oranları	41	49	7	3
2. Grup içindeki oranları				
2.a Gruplara göre geldikleri yer				
İstanbul'dan gelenler	68	61	32	64
İstanbul dışından gelenler	32	39	68	36
2.b Grupların geliş tarihleri				
1978 öncesi gelenler	1	3	13	18
1978-1983	1	4	28	27
1983-1988	18	20	38	36
1988-1993	48	54	17	18
1993-1998	32	19	4	0
2.c Grupların arsa elde ediş tarihleri				
1978 öncesi arsa elde edenler	0	1	38	28
1978-1983	0	8	41	36
1983-1988	51	59	21	36
1988-1993	39	27	0	0
1993-1998	10	5	0	0
2.d Grupların arsaları üstündeki binalar hakkında bilgiler				
Dolu daireler/toplam daireler	65	75	83	87
Ortalama kat sayısı*	1,6	2,9	4,5	6,8
Dükkân	13	24	48	91
İşyeri	4	7	14	55
Başka ev 1	1	22	8	9
Başka ev 2	0	0	4	9
Sultanbeyli'de ev	1	10	4	9
Bina kendi taraflarından yapıldı	76	79	87	91
2.e Dayanıklı tüketim mallarına sahiplik oranları				
TV	93	94	96	100
Buzdolabı	98	98	100	100
Çamaşır	61	79	79	100
Bulaşık	8	15	25	46
Telefon	82	90	100	100
Cep telefonu	14	23	46	46
Otomobil	25	40	63	64

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları
(*) Sadece bu gösterge adet cinsindendir

elde edilen rantın artmasının ve belki de daha fazla kat çıkılabilmesinin en önemli koşuludur.

En büyük grup, iki ve dört dairesi dolu binaların arsa sahiplerinden oluşmaktadır. Dolu dairelerin toplam dairelere

oranı bir önceki gruba göre yükselmekte ve ortalama kat sayısı 3'e çıkmaktadır. 5 ile 7 dairesi dolu olan binaların arsa sahipleriyle ve daha fazla dairesi dolu olan binaların arsa sahiplerinin sayısı ise diğer iki gruba göre daha sınırlı kalmaktadır. Yüksek oranda rant yaratmış bu binalarda ortalama kat sayıları ise sırasıyla 4.5 ve 6.8'dir.

Bu dört grupta ilk olarak dikkat çekilecek nokta, dolu daire sayısıyla Sultanbeyli'ye geliş ve ev-arsa ediniş tarihleri arasındaki ilişkidir. Sultanbeyli'nin oluşum sürecinde önce gelenler veya arsa elde edenler sadece ev sahibi olmakla kalmamış, arsalarındaki binalarında yaptıkları ya da yaptırdıkları dairelerin rantını da ele geçirmişlerdir. Özellikle 5 dairesi dolu binaların arsa sahipleri ağırlıklı olarak 1988 öncesi gelenler veya arsa sahibi olanlardan oluşmaktadır. Daha sonraki dönemlerde gelenler veya arsa elde edenler arasında da, az da olsa kendi şansları, kabiliyetleriyle bu ranttan pay alanlar bulunmaktadır.

5 veya daha fazla dolu daireye sahip olanların binalarının kendileri tarafından yapılma oranı da çok yüksektir. Bu iki grupta %90'lar civarında hane, binalarını kendisi yapmıştır. Bu binaların yapılma sürecinde genelde önce ilk kat çıkılıp, arsa sahibinin kendisinin oturacağı daire yapılmakta; daha sonra ele para geçtikçe diğer katlar çıkılmaktadır. Diğer katlar için paranın elde edilmesinde yapılan dairelerin satılması ya da kiralanması hayati önemdedir. Bu iki gruba baktığımızda arsadan elde edilecek potansiyel rantın büyük bir orana ulaştığını görmekteyiz. Her iki grupta da boş daire sayısı gayet az, kat sayıları gayet yüksek durumdadır: 5 veya daha fazla kat çıkılmış, %80-90 arasında doluluk oranına erişilmiştir. 5 ya da daha fazla dolu dairelerin olduğu binalarda yüksek oranlarda dükkân ve işyeri sayısının da olduğu görülmektedir. Bu gruplar hem konuttan hem de dükkân ve işyerlerinden rant elde etmişlerdir. Bu grupların elde ettiği rantların yansıması olarak yüksek oranlarda dayanıklı tüketim malları sahipliği de görülmektedir.

4 veya daha az dolu daireye sahip binalarda şu ana kadar binaların potansiyel olarak sunduğu ranta oranla daha az rant elde edilmiştir. Bu iki gruba giren binaların kat sayıları görece

düşük kalmakta ve düşük kat yüksekliğinde bile dolu daire sayısının toplam daire sayısına oranı görece sınırlı kalmaktadır. Bu gruptakilerin potansiyel rantının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, Sultanbeyli'ye gelecek yeni göç dalgalarına bağlı olacaktır. Göç sürdüğü sürece, arsa sahipleri daha fazla daire yapmaya çalışarak ek rantları ele geçirmeye, dolayısıyla refahlarını artırmaya çalışacaklardır.

Sultanbeyli'de Refah Grupları: Üçlü Piramitsel Yapı

Gördüğümüz üzere, Sultanbeyli'ye göç sürecinde erken dönemlerde yerleşenler veya yerleşmese de arsa işgaline katılanlar çok önemli avantajlar kazanmıştır. Bu avantajlar sonraki dönemlerde gelenler açısından azalmış ve özellikle son yıllarda gelenler arasında herhangi bir arsa ve ev elde edemeyenler çoğunluğu oluşturmuştur. Yine gördüğümüz üzere, arsa işgalinden gelen rantlar binaların çıkılan kat, yapılan daire, dükkân sayılarına ve bunların doluluk oranlarına göre ciddi oranda farklılaşmıştır. Bir yanda elde edilen rantın farklılığı, diğer yanda arsa işgalinden yararlanamayan, ucuz kira dışında Sultanbeyli'de bulunmaktan pek fayda sağlayamayan kiracıların durumu farklı ekonomik grupların oluşmasını sağlamıştır.

Hiçbir yasal temeli olmayan bu yerleşim alanında ortak bir kaderi paylaşmanın zorunlu kıldığı ağ ilişkisi, katılımcıların süreçten elde ettikleri farklılaşan rantlarla dayanışma ve güç ilişkilerinin birbirinin içine girdiği bir yapıdadır. Bu ağ ilişkisi asimetrik gelişimle beraber piramitseldir. Daha açık bir ifadeyle, Sultanbeyli'de hem güç ilişkisi temelinde oluşmuş hem de yasal olmayan koşullarda kendi yasallıklarını oluşturmanın zorunlu kıldığı dayanışmayı sağlayan bir piramitsel yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu piramitsel yapıyı incelemek buradaki amacımız olacak. Bu piramiti, *piramidin altında, ortasında ve üstünde kalanlar* olmak üzere üçlü bir ayrımla inceleyeceğiz.[5]

5 Bu üçlü ayrım yoksulluk araştırmalarında kullanılan, *iyi durumda olanlar (doer), idare edenler (accomodator)* ve *zor durumda olanlar/kaybedenler (loser)* üç-

Aşağıdaki tabloda (bkz.Tablo 7-8) piramidin üçlü yapısı gösterilmektedir.[6] Bu yapıya göre *piramidin altında kalan ve kaybedenler* olarak adlandıracağımız grup Sultanbeyli'deki toplam hanelerin %24'üne tekabül etmektedir. *Piramidin ortasında bulunan* görece iyi durumdakiler %63'lük bir oranla en büyük grubu oluşturmaktadır. Geriye kalan %13'lük grup *piramidin üstünde kalanları*, farklı bir deyişle Sultanbeyli'nin en fazla refaha sahip küçük ve mutlu azınlığını yani *kazananları* göstermektedir.

Bu küçük ve mutlu grubu oluşturan hanelerin hepsi arsa ve ev sahibidir. Hanelerin sahip olduğu arsaları üzerindeki binalarda dolu daire sayısı ortalama 4.8'dir. Yani bu grubu oluşturanlar, sadece başlarını sokacak ev sahibi olmamışlar, diğer (ortlama) dört dairenin de rantından yararlanmışlardır. Bu grup sadece konuttan değil, binalarındaki dükkânlardan da rant elde etmiştir. Bu gruba dahil olanlar, anket yapılan tüm hanelerin sahip olduğu, İstanbul'da ikinci ve üçüncü ev stokunun hatta Sultanbeyli'de (diğer arsalar üstünde) yapılan artı ev stokunun neredeyse tamamına da sahiptir. Dayanıklı tüketim malları açısından dikkate aldığımızda da, piramidin üstündeki bu grubun imtiyazlı konumlunun devam ettiğini ve dolayısıyla gayet iyi bir durumda olduklarını görmekteyiz.

Bu grubun büyük bir bölümü 1988 sonrası dönemde gelmesine rağmen, 1988 öncesi arsa sahibi olmuştur. Sultanbeyli'de ilk olarak yerleşenlerin büyük çoğunluğu, arsa elde edenlerin ise hepsi bu mutlu azınlık grubuna dahildir. Başka bir şekilde söylersek, *nöbetleşe yoksulluk sürecinde ilk yerleşenler, daha da önemlisi ilk arsa elde edenler piramidin tepesine yerleşmişlerdir.* Bununla beraber, sadece ilk yerleşenler veya gelmese de ilk arsa elde edenler mutlu azınlığı oluşturmamaktadır. Arsa elde ediş tarihleri açısından baktığımızda, mutlu azınlığa dahil olan grubun büyük çoğunluğunun 1988'e kadar olan dönemlerde arsa elde ettiğini görmekteyiz. Bununla beraber, küçük bir gru-

---

lüsünün bir benzeridir. Bu konuda Türkiye'de yapılmış bir araştırma için bakınız: Morçöl ve Gitmez (1995).

6 Bu incelemede *karesi alınmış öklid mesafelerine dayalı Ward* metodunu kullanacağız.

TABLO 7.8
Üçlü piramitsel yapıda refah ve yoksulluk göstergeleri (yüzde dağılımı)

	Piramidin altı (%)	Piramidin ortası (%)	Piramidin üstü (%)
1.Toplam içindeki oranları	24	63	13
2. Grup içindeki oranlan			
2.a Gruplara göre geldikleri yer			
İstanbul'dan gelenler	42	63	56
İstanbul dışından gelenler	58	38	46
2.b Dönemlere göre Sultanbeyli'ye yerleşim oranları			
1978 öncesi gelenler	0	0	12
1979-1983 döneminde gelenler	0	3	11
1984-1988 döneminde gelenler	3	7	22
1989-1993 döneminde gelenler	33	51	42
1994-1998 döneminde gelenler	64	29	13
2.c Dönemler göre arsa elde edenlerin oranları			
1978 öncesi arsa elde edenler	0	0	18
1979-1983 döneminde arsa elde edenler	0	6	22
1984-1988 döneminde arsa elde edenler	0	33	43
1989-1993 döneminde arsa elde edenler	0	54	17
1994-1998 döneminde arsa elde edenler	0	7	0
2.d Ev ve arsa sahipliği ile ilgili bazı göstergeler			
Sultanbeyli'de ev sahipliği	4	87	100
Kiracılar	90	13	0
Başka şekilde Sultanbeyli'de barınma	6	0	0
Arsa sahipliği	0	81	100
Arsa sahiplerinin binalarında ortalama dolu daire sayısı*	0	1.6	4,8
Arsa sahiplerinin binalarında dükkân	0	20	35
Arsa sahiplerinin binalarında işyeri	6	13	
İstanbul'da başka ev	0	2	18
İstanbul'da başka ev	0	0	3
Sultanbeyli'de başka ev	0	1	10
2.d Dayanıklı tüketim mallarına sahiplik oranları			
TV	86	95	100
Buzdolabı	90	98	100
Çamaşır	57	70	95
Bulaşık	4	14	27
Telefon	53	86	100
Cep telefonu	8	21	50
Otomobil	8	34	81

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları
(*) Sadece bu gösterge adet cinsindendir

bun 1989-1994 döneminde arsa sahibi olmasına rağmen, ciddi rantlar elde etmeyi başarmış ve dolayısıyla piramidin üstünde kendisine bir yer ayarlayabilmiş olduğunu belirleyebilmekteyiz. Fakat 1993'den sonra arsa elde eden hiç kimse piramidin üstünde yer almayı becerememiştir.

Piramidin ortasında yer alan büyük çoğunluk, piramidin üstündeki azınlık kadar rant ve refah seviyesi elde etmese de, göçten fayda sağlayarak ekonomik durumunu iyileştiren bir kesimi oluşturmaktadır. İdare edenler olarak adlandırılabilecek bu grupta ev sahipliği oranı %87'dir. Fakat ev sahibi olanların hepsi arsa sahibi değildir. Arsa sahibi olmadan, yapılmış evlerden birisini alan haneler bu gruba girmektedir.

Geniş bir grup olması nedeniyle bu grup içinde farklılıklar olmasının doğal olduğunu söylemek gerekmekte. Grubun bir ucunda sadece kendi konutuna sahip olan haneler değil, kendi arsaları üstünde yapılan dairelerden ve dükkânlardan rant sağlayanlar bulunurken, diğer uçta (piramidin alt kısmına yakın yerde) kiracılar yer almaktadır. Sayıları grup içinde az olan kiracıların büyük bölümü özellikle kamu ve çeşitli cemiyet veya derneklerde çalışan aylık düzenli geliri olanlardır.

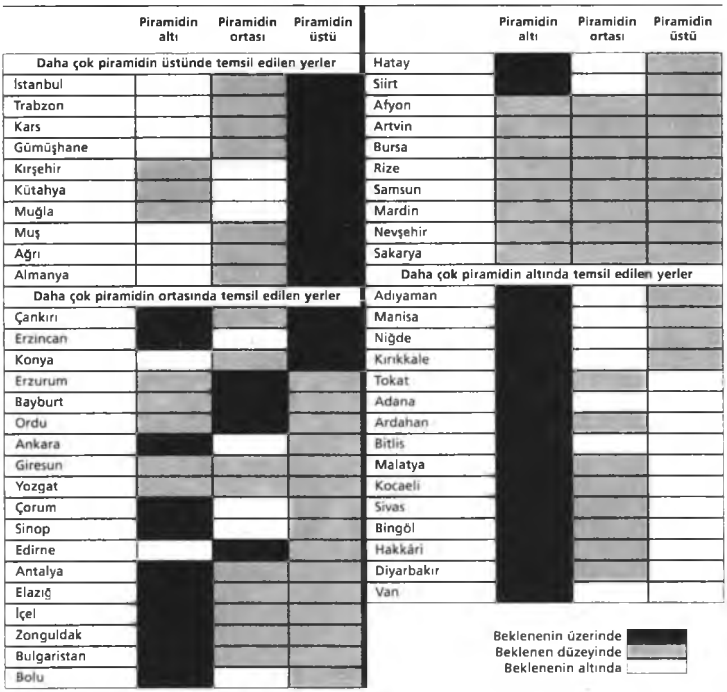
Piramidin ortasındaki gruba dahil arsa sahiplerinin binalarındaki ortalama dolu daire sayısı 1.6'dır. Bu daire sayısı, üstteki grubun üçte biri oranında olsa da, piramidin ortasındaki arsa sahiplerinin -en azından bir kısmının- ilave rantlardan faydalandığını göstermektedir. Yine bu grupta az da olsa Sultanbeyli'de başka arsa üzerine yapılmış evleri veya İstanbul'un başka yerlerinde evleri olanların bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu grup mensuplarının Sultanbeyli'ye taşınış tarihlerinin yoğunlaşması 1988 sonrasına tekabül etmektedir. Buna rağmen arsaların elde ediliş tarihleri, büyük oranda 1984'ten sonraki yıllara rastlamakta, 1994'ten sonra arsa elde ediş oranı son derece azalmaktadır.

En alttakileri oluşturan grup, büyük bir oranda kiracılardan oluşmaktadır. Bununla beraber, az da olsa, refah seviyesi olarak grubun en üstünde yer alan ev sahiplerini de görmekteyiz. Lakin ev sahibi olan bu küçük azınlığın arsa sahibi olmadığını, herhangi bir arsa işgal turuna katılamadığını belirtmek gerekir. Piramidin altında yer alan grubun kiracılarının büyük çoğunluğu ise bir şekilde kaybedenler olarak adlandıracağımız kesimi oluşturmaktadır.

Piramidin altındaki grubun dayanıklı tüketim mallarına sa-

TABLO 7.9

Piramitsel yapı ile hane reislerinin Sultanbeyli'ye taşınmadan önce yaşadıkları yerler arasındaki ilişki (Ki kare değerlerine göre)

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

hiplik oranlarını dikkate aldığımızda diğer gruplara oranla düşük seviyelerde televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi ve telefon ve otomobil sahiplikleri görmekteyiz. Fakat yine de televizyon ve buzdolabı sahipliğinin yüksek olduğunu burada belirtelim. Bu grubun dibinde Sultanbeyli'nin en fakirleri olan %15'lik bir kesimin ise dayanaklı tüketim malları sahiplik oranı çok azdır; bulaşık, çamaşır makinesi, telefon, cep telefonu ve otomobil sahipliği hiç bulunmamaktadır

Sultanbeyli'deki son 30 yıllık süreçte, 1988'e kadar gelenlerin ve arsa elde edenlerin piramidin üstünde kendilerine güvenli bir yer ayarladığını, daha sonraki yıllarda gelenlerden ba-

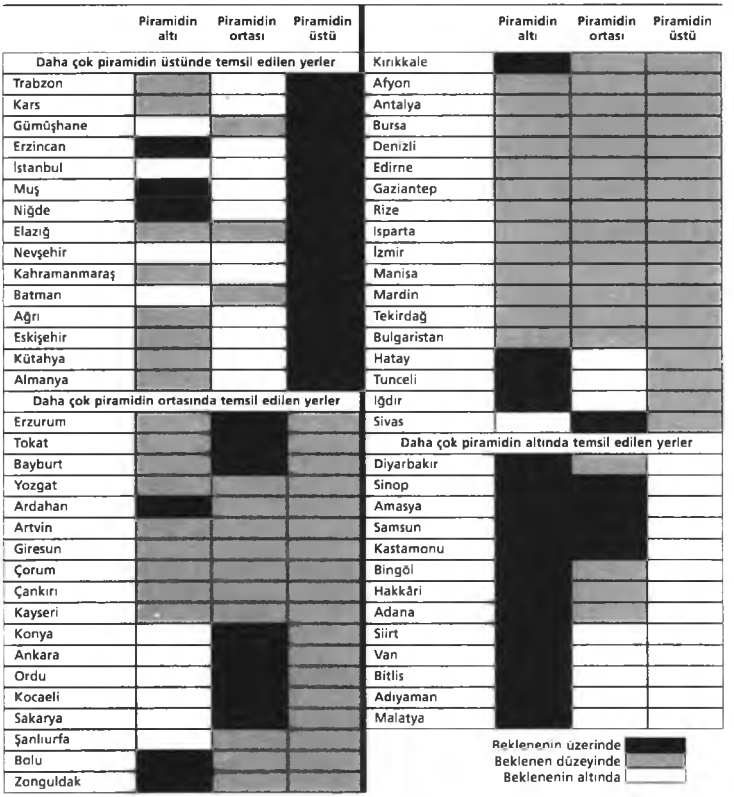
zılarının şansları ve kabiliyetleri ile bu grup içinde yer alabildiklerini gördük. Sultanbeyli'nin kuruluş aşamalarında İstanbul dışından gelenlerin ve göçün ivmesini artırdığı ilk yıllarda İstanbul'dan gelenlerin piramidin yukarısında yer alabildiği söylenebilir. İstanbul'dan ve İstanbul dışındaki yerlerden gelenlerin piramidin içindeki yerlerini saptamak için Tablo 7-9 oluşturulmuştur.

Aşağıdaki tabloda (bkz. Tablo 7-9) üçlü piramitsel yapı içindeki hanelerin Sultanbeyli'den önce yaşadıkları yerler, başka bir deyişle nereden geldikleri sorgulanmıştır. Burada her farklı gruptaki hane reislerinin grup ve toplam içindeki ağırlıklarının anlamlı bir şekilde temsil edilebilmesi için *ki kare* hesaplaması[7] yapılmıştır. Bu hesaplamada her grup içinde Sultanbeyli'den önce yaşanılan yerin ağırlığı beklenenden azsa beyaz, beklenen kadarsa gri, beklenenden fazlaysa siyah renge boyanmıştır. Sıralama, piramidin üstünde kalanların ki kare değerlerine göre yapılmıştır. Buna göre piramidin üstünde yer alan hane reislerinin geldikleri iller açısından oluşan ki kare değerleri *beklenenin üzerinde kalanlar, beklenen düzeyde kalanlar ve beklenenin altında kalanlar* olarak sıralanmıştır. Biraz daha açıklamak gerekirse, mesela bir ilden gelenler piramidin üstünde siyah, piramidin ortasında gri ve piramidin altında beyaz renge boyandıysa, bu ilden gelenlerin büyük çoğunluğu piramidin üstünde yer almaktadır.

Buna göre İstanbul'dan gelenler, piramidin üstündekiler içinde beklenenden fazla, piramidin ortasındaki grup içinde beklenen kadar, piramidin altındakiler içinde beklenenden az çıkmaktadır. Yani, İstanbul'dan gelenler Sultanbeyli'de oluşan nöbetleşe yoksulluk sürecinde gayet avantajlı bir konuma erişmişlerdir. İstanbul dışından gelenlerin arasında ise kuruluş aşamasının en faal grubu olan Trabzonluların piramidin üstündeki yerlerini güvence altına aldıklarını, buna karşın piramidin altında pek kalmadıklarını görmekteyiz. Yine kuruluş aşamasında aktif olan Gümüşhanelilerin piramidin üstünde

7 Burada yaptığımız *ki kare* sorgulamasının açıklaması için bkz. Güvenç ve Işık (1996 ve 1998).

TABLO 7.10
Piramitsel yapı ile hane reislerinin doğum yerleri arasındaki ilişki (Ki kare değerlerine göre)

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

yer aldığını, piramidin altında ise görece az olduklarını belirleyebilmekteyiz.

Yukarıdaki tabloda (bkz.Tablo 7-9) Adıyaman'dan Van'a kadar sıralanan illerden gelenler, piramidin üstünde kalan haneler arasında beklenenin altında kalmaktadır. Başka bir deyişle, bu illerden gelenlerin piramidin üstünde yer alması pek mümkün olmamıştır: buna mukabil, bu illerden gelenler piramidin altında kalanların çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Bu

grup içinde özellikle Adıyaman, Diyarbakır, Bitlis, Bingöl, Malatya, Hakkâri ve Van gibi Güneydoğu illerinden gelenler ön plandadır.

Sadece Sultanbeyli'ye geliş yerleri değil de, doğum yerleri açısından baktığımızda da benzer sonuçlar çıkmaktadır (bkz. Tablo 7-10). Trabzon, Kars ve Gümüşhane doğumlular piramidin üstünde kalanların arasında ilk üçte yer alırken, piramidin altında kalanlar arasında Güneydoğu doğumlular ön plana çıkmaktadır. Bu tablonun bize gösterdiği önemli nokta, bir önceki bölümde ayrıntılarıyla anlattığımız gibi, Sultanbeyli'nin kuruluşunda baş rolü oynayan Trabzon ve Gümüşhane kökenli göçmenlerin ilçede oluşan refahtan aslan payını almasıdır. Aslan payını alan bir başka grup, çoğunlukla göçün yoğun olduğu dönemlerde gelseler de Kars, Erzincan ve Muş doğumlular olmuştur. İstanbul doğumlular da bu 'başarıda' pay sahibi olan bir başka gruptur.

İşgücü Piyasası

Bir önceki kısımda hane halkı temelinde Sultanbeyli'de son yirmi yılda görülen göç, arsa işgali ve sonucunda oluşan refah seviyeleri hakkında bilgi elde ettik. Aşağıda, Sultanbeyli'de oluşan işgücü piyasası hakkında bilgi edinmeye çalışacağız. Burada incelememizi ilk önce hane halkı üzerinden değil, işgücü piyasasına giren ve girme potansyeli taşıyan 12 yaşından büyük bireyler üzerinden yapacağız. Daha sonra hane halkı üzerine yoğunlaşıp, özellikle arsa ve ev edinme üzerine kurduğumuz üçlü refah sınıflamasının işgücü piyasası üzerindeki farklı görüntülerine odaklanacağız.

Sultanbeyli'de yaptığımız anket sonuçlarına göre, 12-65 yaş arası işgücü arzı içinde son haftada tuttukları iş açısından çalışanların oranı, sadece %37'dir (bkz. Tablo 7-11). Çalışmayanlar arasında en önemli grup %46'lık gibi bir oranla ev kadınlarına aittir. Çalışanların %92.6'sı erkeklerden, %7.4'ü kadınlardan oluşmaktadır. Ev kadınlarının dışında, çalışmayanların arasında %13 gibi bir oranda öğrenciler bulunmaktadır. 12-18

TABLO 7.11
İşgücü arzı, çalışanların işteki statü ve yaşlarına göre dağılım 12-65 yaş arası işgücünün durumu (yüzde dağılımı)

1. İşgücü arzı	Oranlar
Çalışanlar	37
Ev kadını	46
Emekli	2
İşsiz	2
Öğrenci	14
Toplam	100
2. Çalışanların yaş grupları	
12-17	10
18-25	22
26-35	31
35-50	34
50-65	3
Toplam	100
3. Çalışanların çalıştıkları işlerdeki statüsü	
Ücretli	62
İşveren	9
Kendi hesabına	29
Toplam	100

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

yaşlar arası gençlerin sadece %53'ü öğrenci olup geri kalanı çeşitli işlerde çalışmaktadır.[8]

Son haftada tutuğu iş açısından kendisini işsiz olarak tanımlayanlar son derece düşük orandadır. Bu düşük işsiz sayısı Sultanbeyli için anlaşılır gözükmektedir. Hemen hemen her erkek Sultanbeyli'de oluşan işgücü piyasasında ya da İstanbul'un diğer yerlerinde ucuz emek gücü olarak istihdam edilebilme şansına kavuşabilmektedir. Sultanbeyli'de her sabah amele pazarı oluşmakta, bu pazar sayesinde kalifiye ya da kalifiye olmayan işçiler hem Sultanbeyli içinde hem de dışında inşaat başta olmak üzere her türlü işe gitmektedir. Çalışanların önemli bir bölümünün düzenli bir işi bulunmamakla beraber, 'amele pazarında' özellikle inşaatla ilgili sürekli iş bulma olanağı sayesinde, bu kesim belli bir gelir elde etme imkânına ka-

8 Anket çalışmamızda saptayabildiğimiz kadarıyla 12 yaşından küçük çocuklar arasında sadece iki kişi (tamir işlerinde çırak olarak) çalışmaktadır. Bu çocukların dışında birçok erkek çocuk kendi inşaatlarında ailelerine yardım etmektedir.

vuşmaktadır. Son haftada herhangi bir işi olmayanlar arasında kendini emekli olarak tanımlayanlar %2 gibi küçük bir oranda kalmaktadır. Emeklilerin oranını 65 yaş üstünü katarak tekrar hesapladığımızda da, yukarıda belirtilen orandan çok az bir yükseliş görülmektedir.

Bu bölümün başlarında belirttiğimiz gibi Sultanbeyli'de okuma yazma bilenler nüfusun %91'ini oluşturmaktadır. Çalışanlar açısından baktığımızda bu oran, %98'e ulaşmaktadır. Bu yükselişin en büyük nedeni, işgücü piyasasının genellikle erkeklerden oluşmasıdır. Eğitim durumları açısından da aynı yükseliş görülmekte, lise, meslek okulları ve üniversite mezunlarının oranı %16'ya yaklaşmaktadır. Üniversite mezunlarının oranının, lise mezunlarının yanında çok küçük bir oranda kaldığım burada belirtmek gerekmekte. Toplam çalışanlar içinde %3 civarında bir orana sahip üniversite mezunları, aşağıda göstereceğimiz gibi genellikle kamu (genelde belediye) ve sosyal yardımlaşma kurumlarında çalışmaktadır.

Çalışanların içinde ücretliler, %62 oranındadır (bkz. Tablo 7-11). Bunu, %29'la kendi hesabına çalışanlar, %9 gibi bir oranla işverenler takip etmektedir. Daha sonra göreceğimiz gibi, işverenlerin ve kendi hesabına çalışanların büyük bölümü Sultanbeyli'ye erken göç edenlerden ya da arsa elde edenlerden oluşmaktadır.

Çalışanları işkollarına göre incelediğimizde, en yüksek oranları önce inşaat sektöründe, sonra tekstil ve perakende sektörlerinde görmekteyiz (bkz. Tablo 7-12). Bu sektörlerin arkasından hizmet sektörü olarak kamu, dernek ve benzeri sosyal yardım kurumları ve taşımacılık sektörü gelmektedir. Anketimize göre, çalışanların %19'u inşaat işkolunda çalıştığını belirtmiştir. İnşaat işkolunda çalışmanın yaygınlığı, Sultanbeyli'nin kaçak yapılaşmasından kaynaklanmaktadır. Aslında arsa işgal etmiş ya da edenlerden satın almış ve kendine ait bir bina yapma sürecinden geçen herkes, bir şekilde inşaatçılığı bilmektedir. *'Vaadedilen topraklar'* üzerinde kent yoksulları ve kırsal kesimden gelenlerin giriştiği inşa süreci çoğunlukla kademeli olmuş, bu kademeli süreç nedeniyle Sultanbeyliler in-

TABLO 7.12
Sultanbeyli'de işgücü ve işgücünün işkollarındaki ve işteki durumu (yüzde dağılımı)

	1. Toplam içindeki oranı (%)	2. Grup içindeki oranı (%)			
Sektörler	Toplam çalışan	Ücretli	İşveren	Kendi hesabına	Toplam
Tarım, ormancılık	40	50	-	50	100
Gıda, içki, sigara sanayi	1.3	63	37	-	100
Tekstil	13.6	92	3	5	100
Makina	5.4	42	17	41	100
Diğer imalat sanayi	13.6	59	9	32	100
İnşaat	18.6	68	12	20	100
Toptan ticaret	0.6	-	40	60	100
Perakende ticaret	11.6	22	11	67	100
Lokanta, kahve, otel, pansiyon vb. işletmeciliği	4.2	46	27	27	100
Taşımacılık, nakliye, ulaşım, haberleşme	7.6	61	2	37	100
Taşınmaz hizmetleri (emlakçılık vb.) yardımcı iş hizmetleri	4.1	67	4	29	100
Kamu ve dernekler, sosyal yardım kurumları	10.3	100	-	-	100
Diğer hizmetler	9.1	52	9	39	100
Toplam	100	62	9	29	100

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

şaat dışındaki işlerle iştigal etseler de, inşaat işinden hiç kopmamışlardır. Para yettiği sürece önce tek katlı binalar yapılmış, hiçbir yasal düzenleme olmadığı için mümkün olduğunca katların sayısını artırmak amaçlanmıştır. Yüksek katlı binaların tamamını bitirecek sermayeye sahip olmayan gecekonducular için en uygun mekanizma, önce kendi oturacağı katı inşa etmek, burada ek daire yapabilirse kiraya vermek ve daha sonra imkânı nispetinde diğer katların kabasını çıkmak olmuştur. Bu kaba inşaatta eğer bazı daireler tamamlanmışsa, bunları da kiraya verip, belli bir gelir elde etmeyi başarmışlardır. İlave katların derme çatma şekilde de olsa kabasının çıkılmasının şöyle bir anlamı olmuştur: Daha önce söylediğimiz gibi Sultanbeyli'de normal yasalar dışında koyulan 'Sultanbeyli yasaları' uyarınca kaçak binalar bir şekilde köy tapusuyla kaydedilmiş, bu süreçte ne kadar fazla kat çıkılırsa, yasal boşluktan o kadar yararlanılabilmiştir.

Uyguladığımız anketlerde üç kat ve üstü binalar, bir ve iki katlılardan daha fazladır. Üç ve daha fazla katlı binalar toplam binaların %52'sini oluşturmaktadır. 5 ve daha fazla katlılar bile toplam binaların %13'ü gibi yüksek bir orandadır. Öte yandan binalardaki bitmiş daire sayılarını incelediğimizde, binaların büyük bir bölümünde bitmiş daire sayısının az olduğunu görebiliriz. Gerçekten de toplam binaların % 80'inin 4 ve daha az daireye sahip olduğunu görmekteyiz. Yüksek katlı olarak kabası çıkıp, belediyeye kaydedilmiş bu binaların inşaatına daha sonra devam edilmeye çalışılacaktır. Böyle bir ortamda inşaat işleri, işgal edilecek arsalar kalmasa da sürekli bir faaliyet alanı olmaktadır. Ek katlar, ya müteaahite verilerek ya da ailelerin kendi çabasıyla yapılmaktadır. Böyle bir süreçte, hemen hemen herkes biraz müteahhit, yapı ustası, duvarcı vs.dir; başka bir meslek sahibi olsa da büyük bir çoğunluk, en azından *'part-time inşaatçı'* olabilmektedir. Bu nedenle yukarıda belirtilen sayıdan çok daha büyük bir oranda insan en azından Sultanbeyli'deki yaşamının bir bölümünde inşaat sektörü ile yakından ilgili olmuştur. Ayrıca Sultanbeyli'ye gelmeden önce tuttukları iş açısından baktığımızda inşaat işkolunda çalışanların sayısı şu anda inşaat işlerinde çalışanların neredeyse iki katıdır.

İnşaat sektöründe çalışanların büyük kısmı ücretlidir. %68 oranında ücretlinin olduğu bu sektörde %12 oranında işveren ve % 20 oranında kendi hesabına çalışanlar bulunmaktadır. Daha sonra göstereceğimiz gibi, işverenler ve kendi hesabına çalışanlar piramidin üstünde ve ortasında yer alırken, inşaat işçileri genellikle piramidin altındadır. İnşaat sektöründe işverenler ve kendi hesabına çalışanlar, Sultanbeyli ve yakın çevresinde müteahhitlik yapmaktadır. Ücretli olarak çalışanların da büyük kısmı bu müteahhitlerin yaptığı inşaatlarda ya da yine Sultanbeyli ve yakın çevresinde ailelerin müteahhite vermeden kendilerinin yaptığı inşaatlarda çalışmaktadır. Bunun yanı sıra işçiler, kurulan amele pazarında gelen taleplere göre İstanbul'un değişik bölgelerine gitmektedir.

Sultanbeyli'de çalışanların yoğunlaştığı ikinci önemli sektör, konfeksiyon sanayidir. Burada %69 gibi bir oranda erkekler is-

tihdam edilirken, kadın işçi %31 oranındadır. İşteki statüye bakıldığında bu sektörde çalışanların çok büyük bölümünün ücretli işçilerden oluştuğunu görmekteyiz. Sultanbeyli'de kadınların çalıştığı en önemli sektör olan konfeksiyon sanayiinde işçiler, Sultanbeyliler tarafından kurulmuş[9] düşük katma değerde fason imalat yapan küçük imalathaneler ile dışarıdan gelenler -Sultanbeyli'de yaşamayanlar- tarafından kurulmuş daha büyük ölçekli firmalarda çalışmaktadır. Eve getirilen her kuruşun önem kazandığı tutunma mücadelesinde, işçiler dışarıdan gelen firmalarda çalışmayı sigortalı olma ve asgari ücret alabilme gibi nedenlerle daha çok istemektedir. Alan çalışmamız sırasında dışarıdan gelmiş 6 orta ölçekli sayılabilecek firma saptadık. Bu firmaları Sultanbeyli'ye çeken en önemli etkenin, ucuz arsa olduğunu da belirtelim. Köy tapulu olarak elde ettikleri arsalarda yaptıkları binalarda, firmalar ayrıca ucuz işgücüne yakın olmanın avantajını elde etmektedir. Bu firmaların dışında Sultanbeylili tekstil işçileri -özellikle erkek işçiler- Ümraniye'deki firmalarda çalışmaktadır.

Dışarıda çalışmayan Sultanbeylili kadınlar daha çok eviçi-fason olarak adlandırılabilecek işlerde çalışmaktadır. Anket çalışmamızda saptadığımız kadarıyla 12-65 yaş arası kadınların %34'ü eviçi-fason işi yapmaktadır. Bu şekilde yapılan işler arasında çeşitli örgü, basketbol filesi yapımı ve kutu içine kurşun kalem içi koyma işi sayılabilir. Sultanbeyli'deki üçüncü önemli sektör perakende ticarettir. Bu sektörün en önemli özelliği, kendi başına çalışanların en yüksek orana sahip olmasıdır. Kendi başına çalışanların büyük bir bölümü işportacılık yapanlar ya da İstanbul'un çeşitli semt pazarlarında yerleri olanlardan oluşmaktadır. İşverenler ise Sultanbeyli içindeki dükkân sahipleridir.

Bu sektörler dışında dikkat çekilebilecek bir diğer önemli sektör, taşınmaz mal hizmetleri ve yardımcı hizmet birimleri olarak değerlendireceğimiz sektördür. Bu sektörde en önemli iştigal alanının emlakçılık olduğu belirtilebilir. Emlakçılık as-

9 Yukarıdaki tabloda dikkat edilirse işveren olarak tekstil sektöründe çalışanların sektör içindeki oranı %3'tür.

TABLO 7.13
Piramitsel yapıda işgücü arzı (yüzde dağılımı)

	Piramidin altı (%)	Piramidin ortası (%)	Piramidin üstü (%)	Toplam (%)
1. Toplam içindeki oranları	24	63	13	100
2. Grup içindeki oranları				
Çalışanlar	95	93	85	92
Ev kadını	0	3	5	3
Emekli	0	3	10	3
İşsiz	5	1	0	2
Toplam	100	100	100	100

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

lında Sultanbeyli'nin gelişme aşamasında inşaat sektörü kadar önem kazanmış bir sektördür. Özellikle arsa işgalleri ve arsaların parsellenip satılması sırasında, emlakçılar gayet önemli bir işlev görmüş ve bu işlev kendilerine ciddi kazançlar sağlamıştır. Fakat Sultanbeyli'de ve yakın çevresinde işgal edilecek veya köy tapulu olarak satılacak arsaların azalmasıyla emlakçılık eski önemini kaybetmiştir.

Hatırlanacağı üzere Sultanbeyli'nin gelişme sürecinde oluşan üçlü piramitsel yapıyı inşa etmiş, Sultanbeyli'nin kazanan ve kaybeden ve idare edenlerini görüntülemiştik. Burada bir adım daha atıp, bu üçlü grubun işgücü piyasasındaki fotoğrafını çekmek istiyoruz. Bunu yaparken yine hane reisleri üzerinden gideceğiz.

Tablo 7-13'de oluşan piramitsel yapıda işgücü arzı, Tablo 7-14'de de çalışanların işlerindeki istihdam pozisyonları görüntülenmiştir. Buna göre, en düşük çalışan oranı %85'le piramidin üstünde kalanlarda görülmektedir. Çalışmayanlar, eşleri vefat etmiş ev kadınları ve emeklilerden oluşmaktadır. Piramidin üstünde bulunanların büyük çoğunluğu işverenlerdir. Bu grupta yer alan %45 oranındaki işverenler hane reisi bazında hesaplanan toplam işverenlerin %54'üne tekabül etmektedir. Piramidin üstünde kalanlar içinde ücretli olanların hepsi kamu, dernek ve benzeri sosyal yardımlaşma kurumlarında ça-

TABLO 7.14
Piramitsel yapıda çalışanların işteki pozisyonları (yüzde dağılımı)

	Piramidin altı (%)	Piramidin ortası (%)	Piramidin üstü (%)
1.Grup içindeki oranları			
Ücretli	62	59	17
İşveren	0	8	45
Kendi hesabına çalışanlar	38	32	38
Toplam	100	100	100
Ücretli	32	64	4
İşveren	0	46	54
Kendi hesabına çalışanlar	31	55	14
Toplam	24	63	13

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

lışmaktadır (bkz Tablo 7-15). Bunlar, daha çok belediyede ve cemaatlerin kurduğu derneklerde çalışan, çoğunlukla eğitimli olan ücretlilerdir. İşverenlerin arasında ise en çok inşaat işleriyle uğraşanlar göze çarpmaktadır. Müteahhit olarak çalışan bu kişilere ek olarak 'taşınmaz işleri' olarak kodladığımız emlakçıları eklersek, arsa ve inşaat işleriyle uğraşan işverenler toplam işverenlerin %35'ine ulaşmaktadır. İkinci önemli işveren grubu imalat sanayi başlığında kodlanan işverenlerdir; bu işverenler özellikle makina ve ağaç işleri sektörlerinde yoğunlaşmışlardır. Üçüncü önemli işveren grubu perakende ve toptan ticaretle uğraşanlardır. Kendi hesabına çalışanlar da aşağı yukarı işverenlere benzer işlerle uğraşmaktadır. Bu iki grup arasında belki de en önemli fark kendi hesabına çalışanlar arasında emlakçıların fazlalığıdır. Bu emlakçılar genelde tek başlarına arsa alıp satan ya da komisyonculuk yapanlardan oluşmaktadır.

Piramidin ortasında kalan, bir şekilde idare edenler olarak adlandıracağımız grupta da çalışanların oranı piramidin üstünde olanların oranından fazlalaşarak %93 civarında çıkmakta ve bu grupta yine bir üst gruptaki gibi emekliler ve ev kadınları bulunmaktadır. Bu grubun piramidin üstündekilerden bir diğer farkı aralarında %1 gibi bir oran da işsizlerin bulun-

TABLO 7.15
Piramitsel yapıda istihdamın sektörel ve işteki pozisyonlarına göre yüzde dağılımı

	Ücretli (%)	İşveren (%)	Kendi hesabına çalışan (%)
Piramidin üstü			
Tarım, ormancılık	0	0	0
Gıda	0	0	0
Tekstil	0	0	0
Makina sanayi	0	19	0
Diğer İmalat sanayi	0	13	13
İnşaat	0	29	28
Toptan ticaret	0	6	4
Perakende ticaret	0	10	15
Lokanta, kahve, otel, pansiyon vb. İşletmeciliği	0	0	4
Taşımacılık, nakliye, ulaşım, haberleşme	0	10	4
Taşınmaz hizmetleri (emlakçılık vb.), yardımcı iş hizmetleri	0	6	20
Kamu,dernekler ve sosyal yardım kurumları 100	0	0	
Diğer hizmetler	0	6	12
Toplam	100	100	100
Piramidin ortası			
Tarım, ormancılık	0	0	1
Gıda	4	0	0
Tekstil	7	8	1
Makina sanayi	3	0	7
Diğer İmalat sanayi	12	27	15
İnşaat	31	27	17
Toptan ticaret	0	0	2
Perakende ticaret	4	12	30
Lokanta, kahve, otel, pansiyon vb. İşletmeciliği	3	8	1
Taşımacılık, nakliye, ulaşım, haberleşme	9	4	14
Taşınmaz hizmetleri (emlakçılık vb.), yardımcı iş hizmetleri	5	8	2
Kamu,dernekler ve sosyal yardım kurumları 19	0	1	
Diğer hizmetler	3	8	9
Toplam	100	100	100
Piramidin altı			
Tarım, ormancılık	1	0	0
Gıda	1	0	0
Tekstil	8	0	3
Makina sanayi	1	0	13
Diğer İmalat sanayi	16	0	17
İnşaat	27	0	17
Toptan ticaret	0	0	0
Perakende ticaret	10	0	30
Lokanta, kahve, otel, pansiyon vb. İşletmeciliği	5	0	7
Taşımacılık, nakliye, ulaşım, haberleşme	4	0	3
Taşınmaz hizmetleri (emlakçılık vb.), yardımcı iş hizmetleri	0	0	0
Kamu,dernekler ve sosyal yardım kurumları 21	0	0	
Diğer hizmetler	5	0	10
Toplam	100	0	100

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

masıdır. Bu grubun çalışanlarının büyük bir çoğunluğu ücretli ve kendi hesabına çalışanlardır; kısmen de olsa işverenler vardır. Piramidin ortasında bulunan büyük grup içinde hem işverenler ve kendi hesabına çalışanlar hem de ücretliler geniş bir yelpazede çalışmaktadır. En önemli iştigal alanı olan inşaat sektöründe hem inşaatta ücretli çalışanların hem de müteahhitlerin piramidin ortasında bulunduğunu görmekteyiz. Bu durum, piramidin ortasındaki grubun içindeki refah oranların geniş bir aralıkta olması kadar, grup içindeki müteahhitlerin fazla rant elde edememesi ve ücretli işçilerin kalifiye eleman olmasıyla ilgili gözükmektedir.

En yüksek çalışanlar oranı %95 ile piramidin altında kalanlardadır. Bu grupta diğer grupların aksine ne ev kadını ne de emekli bulunmaktadır. Bununla beraber işsizlerin oram görece yüksek çıkmaktadır. Çalışanların %62'si ücretli iken geri kalanı kendi hesabına çalışmaktadır. Bu grupta işveren yoktur. İşsizlerin de bulunduğu, piramidin en altındakilerin yoğun olarak çalıştığı ücretli işler inşaat, dernekler ve sosyal yardım kurumları ve imalat sanayidir. Bunun yanında kendi hesabına çalışanlar arasında genellikle işportacılık olarak pratiğe geçen perakende ticaret göze çarpmaktadır.

Son Birkaç Söz

Şu ana kadar yakalamaya çalıştığımız piramitsel yapının farklı görüntülerini, bu bölümün başında anlattığımız Sultanbeyli'nin sosyoekonomik özellikleriyle birleştirip, bu bölümü kapatabiliriz. Tablo 7-16'da Sultanbeyliler piramitteki konumlarına göre, çeşitli sosyokültürel kategorilerde değerlendirilmektedir. Bu tabloya göre, Sultanbeyli'de piramidin üstüne yerleşenler sadece yüksek rant sağlamayı ve çoğunlukla işveren olmayı başarmakla kalmayıp, sosyokültürel olarak da 'yüksek performans' sergilemişlerdir. Bu gruptakiler, daha fazla okuryazarlık oranlarına sahip, daha iyi eğitimli, çocuklarını daha çok okula gönderen, kültüre ve eğlenceye görece daha çok önem veren, İstanbul'la daha fazla bütünleşmiş, kendi

TABLO 7.16
Piramitsel yapıda sosyokültürel özellikler (yüzde dağılımı)

	Piramidin altı (%)	Piramidin ortası (%)	Piramidin üstü (%)
1. Hane reislerine göre			
Hane reisleri arasında okuryazarlık	94	97	97
Hane resinin mezun olduğu okul			
Hiçbir yerden mezun olmamış	9	6	6
İlkokul	67	69	60
Ortaokul	9	11	16
Lise ve dengi meslek lisesi	12	10	14
Üniversite	3	5	4
Hane halkı büyüklüğü	4.74	5.21	5.07
2. Toplam nüfusa göre			
Okuryazarlık oranı (6+ yaş)	89	90	91
Mezun olduğu okul (11+ yaş)			
Hiçbir yerden mezun olmamış	14	13	10
İlkokul	63	61	52
Ortaokul	14	14	18
Lise ve dengi meslek lisesi	7	10	17
Üniversite	2	2	3
Zorunlu okuma çağındakilerin okula gitme oranı	56	67	78
Sinemaya hiç gitmemiş olanlar	77	71	62
Son bir ayda iş dışı bir amaçla İstanbul'a gidenler	56	67	65
Gezme, eğlence ve kültürel amaçla son bir ayda İstanbul'a gidenler	28	43	43
Tercih edilen TV kanalları (seçilmiş kanallar)			
Kanal 7	33	36	43
TGRT	7	13	9
STV	1	1	0
TRT 1	0	1	2
Kanal D	22	12	12
Show TV	21	19	17
Yardımlaşma ilişkilerine sahiplik oranı	51	78	86

Kaynak: Temmuz-Ağustos 1998 tarihinde Sultanbeyli'de 611 hane halkı ile yapılan anket sonuçları

arasında dayanışmayı daha çok sağlayan, İslami hassasiyete daha fazla sahip (eğer en çok seyredilen TV kanalı böyle söylememize izin verirse tabii ki) bir kesimdir. Bahsedilen kategorilerdeki oranlar piramidin tepesinden aşağıya inildikçe azalmaktadır.

29 Temmuz 1998, Çarşamba- Sultanbeyli (MMP)

Bugün Sultanbeyli'nin eskileri ve en zenginleri ile konuştuk. Aralarında en önemlileri 1960'larda köye yerleşen I.A., R.A ve A. ve C. E. kardeşler. Bunların hepsi Karadenizli. Ve hepsi eskinin en önemli emlakçıları.

Bugün öğleden sonra Ali Nabi Koçak ile randevumuz vardı. Belediye başkanı Ali Nabi Bey'den herkes çekiniyor. Pek seveni de yok gibi. Hanımları, cariyeleri, emlakçılıktan yaptığı servet sıkça dinlediğimiz hikâyeleri.

Ali Nabi Bey ziyadesiyle otoriter bir adam. Bir şekilde yıllardır 'one man show'a dayalı bir politikayı kendi açısından başarıyla sürdürüyor. Karşısında belirgin bir muhalefet bulunmasa da, ciddi bir şekilde Ali Nabi Bey'den rahatsızlık duyan bir kesim var. Biz Ali Nabi Bey'i bugünkü görüşmede biraz sıkıştırmaya kararlıyız. Lakin kimle konuşsak, bunun neredeyse imkânsız olduğunu anlatıyor.

Neyse, beklenen vakit geldi. Odasına gittik, ayakkabılarımızı çıkartarak içeri girdik. Nazikçe karşıladı Başkan bizi. Büyük koltuklara oturunca neredeyse içine gömüldük. Biz ne sorarsak soralım, ne kadar sıkıştırmaya çalışırsak çalışalım, Ali Nabi Bey çeşitli hikâyelerle renklenen çok uzun konuşmalar yapıyor. Ses tonunu hep aynı düzeyde ayarlıyor. Sürekli kekik çayları gidip geliyor. Sıcak da bizi iyice pişiriyor. Benim de yavaş yavaş içim geçmeye başlıyor. "Sıkıştıramazsınız" diyenler, haklıymış.

29 Temmuz 1998, Çarşamba- Sultanbeyli (OI)

Bugün zor, bugün uzun bir gündü. Sabah 5:30'da kalktık. Hem fotoğ-

raf çektik hem de kamera ile çekim yaptık. Gündüz çekim yapmak mümkün olmuyor, herkes toplanıyor başına. Kimsin, nesin, nereden geldin diye uzun süre açıklama yapmak gerekiyor.

Saat 7'ye doğru ırgat pazarına gittik. Her sabah saat 5'ten itibaren Merkez Camii'nin karşısında bir ırgat pazarı kuruluyor. Çoğunlukla inşaat işçisi elbette. Her tür inşaat işçisi ve ustasını bulmak mümkün. İnşaatı olan, işçiye ihtiyacı olan buraya geliyor, işçisini alıp gidiyor. Herkes buradaki yevmiyelerin düşüklüğünden söz ediyor. Sultanbeyli işçisinin yevmiyeleri diğer yerlere göre yaklaşık %20-30 daha düşükmüş. Onun için ta Silivri'den bile gelip buradan işçi alan olduğunu söylediler. Yevmiyeler düz işçi için 4-5 milyon dolayında, ustalar için 6-7 milyona çıkıyor. Her gün orada bekleşiyorlar, ne zaman iş bulurlarsa; bulamazlarsa kahve köşelerinde oturuyorlar.

Bir ilginç şey de Sultanbeyli'ye mevsimlik göç olduğu. Konuştuğum Kırıkkaleli bir işçi her yaz buraya geldiğini, inşaatlarda uyuduğunu, inşaat mevsimi bitince de köyüne geri döndüğünü, sadece Kırıkkale'den kendisi gibi en az 40-50 kişinin geldiğini söyledi. İnanmak zor geliyor ama olabilir. Burası tam anlamıyla bir ucuz emek pazarı. Sadece İstanbul ölçeğinde değil, kendi içlerindeki iletişim ağının eriştiği her yer için böyle.

Bayan anketörlerden biriyle konuştuk bugün uzun uzadıya. Anketörlerin sahiden de en kentli olanı. Konuşması, halleri, tavırları diğerlerinden çok farklı. 23 yaşında, türbanlı. İlkokul mezunu, dışarıdan ortaokulu bitirmiş, şimde de liseyi bitirmeye ve üniversiteye girmeye çalışıyor. Üniversiteye girebildiği takdirde sosyoloji okumak istiyor. Şu an Büyükşehir Belediyesi'nin meslek edindirme kurslarında çalışıyor. Üç kardeşin en küçüğü. Bir ablası ve abisi var. Abisinin kendisi üzerinde çok baskı kurduğundan şikayetçi. Buraya gelmeden önce Ihlamur'da otururlarmış. Yaklaşık 8 yıl önce babasının ısrarı üzerine buraya gelmişler. İlk başlarda buraya çok direnmiş ve kendi deyimiyle bir türlü barışmamış. Son iki yıldır Sultanbeyli ile daha barışık olduğunu burada yaşamaya daha alıştığını söylüyor. Anket soruları hazırlanırken "burası İstanbul değil mi?" diye itiraz eden kişi o. "10 yıl sonra ne yapıyor olacaksın?" diye sorduğumuzda, "mutlaka çalışıyor olacağım ve büyük ihtimalle burada olmayacağım" diye cevap verdi.

30 Temmuz 1998, Perşembe- Sultanbeyli (MMP)

Bugün sabah uyandığımda gördüğüm şeye inanamadım. Kazak M. Amca çırılçıplak, koridordaki aynanın karşısında tuhaf hareketler yapmaktaydı. Elindeki beyaz bir örtüyü vücuduna çeşitli şekillerde sarıyor, sonra kendisini her açıdan aynada inceliyordu. Ne yaptığını sormaya cesaret edemedik.

30 Temmuz 1998, Perşembe- Sultanbeyli (Ol)

Melih ile aramızda adı konulmamış bir işbölümü oluştu galiba. O 'intensive'ci, ben 'extensive'ciyim. O yüz yüze görüşmelerin hesabını, kaydını tutuyor, ben de anketlerin daha çok. Az önce hesap yaptı, şimdiye dek 90'a yakın insan ile görüşmüşüz. Kimlerle görüşmemişiz ki? Banka müdürlerinden tut, muhtarlara, emlakçılardan, Sultanbeyli'nin eskilerine, esnafına kadar bir dolu insanla görüştük. Merkezde yürürken kim olduğunu tam çıkaramadığım ama yüzü bildik gelen bazı insanlarla selamlaşmaya bile başladık.

31 Temmuz 1998- Cuma, Sultanbeyli (Ol)

Berbat bir gün. Elim, ayağım hâlâ titriyor. Şimdiye dek her şey iyi, her şey yolunda gidiyordu. Nasıl da kaçtı keyfim. Moralim acaip bozuk.

Fazla yazacak halim yok. Bugün akşam üzeri HADEP'lilerle kavga ettim. Bir süre sonra kendi lafımın büyüsüne kapıldım, söyledim de söyledim, açtım ağzımı yumdum gözümü. Melih, keyfimi yerine getirmeye çalışıyor geldiğimizden beri boş yere - "Bekaa vadisine baskın yapıp döndün" diyor beni eğlendirmek için. Ama hâlâ berbat hissediyorum kendimi. Aslında gayet iyi gidiyordu konuşma. Üstelik artık karşımızdakini yumuşatacak, tedirginliğini alacak yolları da öğrenmiştik onca görüşmeden sonra. Konuşmanın başından beri bizleri aşağılayıp durdu adam. Sustum, sustum. Aslında hiç ama hiçbir şey demeye niyetim yoktu. Ama "siz burjuva bilim adamları, ne anlarsınız" diye başlayan uzunca bir nutuk atmaya başlayınca adam dayanamadım, kendimi kaybettim. Neler dedim vallahi tam hatırlamıyorum, ama "ben kalkıp gelmişim buralara sıcacık evimi bırakıp, sen bana neler söylüyorsun" diye başlayan, gerisini hatırlamadığım -daha doğrusu, unutmak istediğim- bir konuşmaydı. Herkes dondu kaldı. Hele başkan kulaklarına inanamadı. Ne yapacağını, durumu nasıl kurtaracağını bilemedi. Eli ayağına dolandı. Ben de susmak bilmedim, konuştum da konuştum. Sakinler gibi oldum, tekrar başladım. Aslında cemaati önünde adamı öyle azarlamak sahiden hoş olmadı. Ama ne yapayım, söz çıktı ağzımdan. Apar topar kalktık gittik. Başkan bizi binanın girişine kadar uğurladı şaşkın vaziyette.

1 Ağustos 1998, Cumartesi- Sultanbeyli (Ol)

Dünkü HADEP fırtınasından sonra sakin bir gün. Birkaç kişi ile görüştük. Öğleden sonra da Pendik'e gittik. Kıyıda çay bahçesi gibi bir yerde oturduk, neredeyse hiç konuşmadan. Daha sonra birer bira içtik bir yerde. Off nasıl iyi geldi. İkimiz de neşelendik, ikimizin de keyfi geldi birden; açılıverdi dilimiz. Ama tuhaf bir mahzunluk da var ikimizde. Belli etmemeye çalışıyoruz ama ikimiz de "normal hayatlarımızı" özlemeye başladık galiba.

3 Ağustos 1998, Pazartesi- Sultanbeyli (MMP)

Bugün cüppeli bir adam taşındı misafirhaneye. Önce bizim odada kalmak istedi. Biz almadık. Daha sonra birkaç kere kapı vurulmadan açıldı, bu adam bize hiçbir şey sormadan baktı ve gitti. Anlamadığımız bir şeyler olmaya başladı ve bizde de huzursuzluk arttı.

Akşam Oğuz, K.'nın telefon ettiğini ve "gitseniz iyi olur" dediğini söyledi.

Evet gitme vakti geliyor galiba.

4 Ağustos 1998, Salı- Sultanbeyli (OI)

Tuhaf, anlamlandıramadığımız şeyler oluyor kaldığımız yerde. Koridorumuzun iki yeni misafiri var. Karanlık tipler. Gecenin bir yarısında, birileri geliyor, kapılar açılıp kapanıyor, ne olduğunu anlayamadığımız alçak sesli konuşmalar. İkimiz de tedirgin olduk. Hele bir de K. telefonda "artık bitirin" türü laflar da edince iyice arttı tedirginliğimiz. Bildiği bir şey var da onu mu söylüyor falan gibi paranoylara bile kapıldık. Artık sahiden de gitmek vakti. Yapacak çok da bir şey kalmadı. Anketlerin büyük bölümü yapıldı. Görüşmediğimiz, konuşmadığımız kişi kalmadı. Artık kimseyle konuşacak, "biz şuyuz, şuradan geliyoruz" türü başlangıç cümlelerini söyleyecek gücüm de yok. Kendi sesim bile yabancı bir ses gibi geliyor bazen insanlarla konuşurken. İlk başlara oranla daha gerginim. Ters bir şey yapacağım diye kendimden korkuyorum bazan, hele HADEP'te yaptıklarımdan sonra. Ben yoruldum. Daha dönemin yorgunluğunu bile atamadan buraya geldim. Tatil istiyorum! Melih gibi rafting'de falan yok gözüm, biraz deniz, biraz güneş, biraz kum yeter.

8 Ağustos 1998, Cumartesi- Sultanbeyli (MMP)

Artık dönüş vakti geldi. Anketlerimizi ve görüşmelerimizi tamamladık. Çok şey öğrendik Sultanbeyli hakkında. Bir şeyler öğrenirken, farklı bir hayatın tadını da çıkartmaya çalıştık.

Kendi dünyamıza dönmeye hazırız artık.

8 Ağustos 1998, Cumartesi- Kumburgaz (OI)

Öğleden sonra. Marmara'nın suyu bulanık. Güneş ısıtmıyor. Isıtmayan bu güneşin altında, kumlar üzerinde dönüp duruyorum. Sultanbeyli'den bu sabah ayrıldım, Kumburgaz'a geldim, bizimkilerin yanına. Bedriye de burada. Melih Ankara'ya döndü. Yorgunum, kafam karışık. Aslında bulanık daha doğru bir kelime galiba. Uzun bir yolculuktan dönmüş gibiyim. İçim anlatılamazlarla dolu. "Nasıldı?" diye soruyor herkes, "yorucuydu" diyebiliyorum sadece. İnsanlarla konuşurken zorlanıyorum; ellerimi, kollarımı, mimiklerimi ayarlayamıyormuşum gibi geliyor. Bir de herkes bana

bakıyor gibi hissediyorum. Tek istediğim, kendimle kalmak. Güneş beni temizlesin istiyorum; beynimi temizlesin, içimi boşaltsın, zamanı eritsin istiyorum. Sadece güneş, sadece ben.

30 Aralık 1998, Çarşamba- Ankara (OI)

Yılbaşını İstanbul'da geçirmek zorunda kalabileceğimiz fikri ikimizin de hiç mi hiç hoşuna gitmiyor. Sonunda uçakla gidip aynı gün dönmeye karar verdik.

31 Aralık 1998, Perşembe- Uçakta (OI)

Koşturmaca, yorgunluk, baş dönmesi. İstanbul'a gidip Tayyip Erdoğan ile görüştük, aynı gün de geri dönüyoruz. Korkarım bugünden aklımda yaptığımız görüşme değil, bizi havaalanına yetiştiren arabada yaşadığım dehşet kalacak. Toplam 10 saat bile sürmedi ama Ankara burnumda tütüyor. Uçaktan inince toprağı mı öpsem?

31 Aralık 1998, Perşembe, Ankara (MMP)

Tam yılbaşı günü Recep Tayyip Erdoğan bize randevu verdi. Sabah aceleyle İstanbul'a uçtuk. Her şey iyi gitti.

Görüşmeden sonra Recep Bey bizi iftara çağırdı. Lakin yine medeni cesaretimizi toplayıp "biz oruç tutmuyoruz" diyemedik.

Böylece, sanki oruç tutuyormuşuz gibi iftar açtık. Sofrada iftarı beklerken ellerimi, kollarımı ne yapacağımı, nereye koyacağımı bilemedim.

Bu sorunu çözememek beni huzursuz ediyor.

SON BİRKAÇ SÖZ

"Eğer ölürsem bir gün ben, merak ediyorum,
cennette de gettolar var mı acaba?"
2 Pac,."I Wonder If Heaven Got A Ghetto" şarkısı
"R U Still Down? (Remember Me)" albümünden

Bu kitaptaki temel ilgi konumuz, kent yoksullarının 1980 sonrası dönemde varlıklarını sürdürme uğraşlarını anlamak oldu. Bunu yaparken bize yol gösteren temel kavramlardan biri *dönüştürme kapasitesi* kavramıydı. Bu kavram, yoksulluğa statik bir olgu olarak değil de, bir süreç olarak bakabilmemizi sağladı. Bu kavram sayesinde yoksulluğu, sadece gelire ya da tüketim kapasitesine referansla belirlenen durağan bir "moment" olarak gören bakışların ötesine gidebildiğimizi umuyoruz.

Bireylerin, ilişki ağları içerisinde kendi varlık koşullarını değiştirebilme, refahlarını artırabilme yeteneklerini betimleyen dönüştürme kapasitesi kavramı bizlere, 1980 sonrasının zorlu koşullarında kent yoksullarının pasif birer izleyici konumunda kalmadıklarını, girdikleri ilişki ağları vasıtasıyla kaderlerini önemli ölçüde değiştirebildiklerini gösterdi. Gördük ki, kent yoksulları 'dövüşe dövüşe Türk toplumunun güneşli kesimine yükselebilmek' için, geçmiş dönemde tahayyül bile edemeyecekleri eylem biçimleri geliştirebilmekte, formel ile enformel, yasal ile yasal olmayan arasındaki giderek incelen sınırda gezinmekte. Yoksulların bu gezintisinde oluşan, *nöbetleşe yoksulluk* adını verdiğimiz eşitsiz ilişkiler sistemini, esas olarak konut ve işgücü piyasalarını inceleyerek ortaya çıkartmaya çalıştık.

Temel uğraşımız çeşitli kavramlar türeterek yoksulluğu anlamak olsa da, farklı kesimlerin toplum içindeki konumlarına ve birbirleri ile olan ilişkilerine dair önemli olduğuna inandığımız bir dizi gözlem yapabildiğimiz inancındayız. Bu gözlemlerin odak noktasında, toplumun değişik kesimlerinin izlediği stratejilerin benzerlikleri yer aldı. Yoksulluk stratejilerinin temelini oluşturan dönüştürme kapasitesinin -tıpa tıp aynı olmasa da benzer şekillerde- farklı toplumsal grupların refah artırıcı stratejilerinin içinde yer aldığını gözlemledik. Burada tanımladığımız anlamıyla dönüştürme kapasitesi, enformel ve formelin, yasalla yasal olmayanın birbirinin içine girdiği gri bir alanda cemaat ilişkileri yoluyla refah artırma kapasitesiydi. Formelin kendini yeniden üretememesi, diğer bir deyişle devletin toplumsal düzenleme olanaklarının gittikçe sınırlanmasıyla birlikte, dönüştürme kapasitesinin sadece bir yoksulluk stratejisinin parçası değil, farklı kesimlerin kendi yaşam stratejilerinin de parçası olabildiğini anladık.

Son yıllarda gözlenen geniş toplum kesimlerinin kendi dönüştürme kapasitelerini geliştirme yolları arama süreci, farklı toplumsal aktörlerin eskisi ile kıyaslanamayacak bir hareket alanı elde etmesinden kaynaklanmakta. Bu hareket alanının ortaya çıkışı, insan eylemine görece istikrarlı fakat sınırlı hareket alanları veren *keskin toplumsal geometrinin* devrinin kapanmasıyla ve yerini akışkanlıklar üzerine kurulu *geçişken toplumsal geometriye* bırakmasıyla ilgili. Bu, aktörlerin konumlarının önceden verili olduğu ve tek yapabileceklerinin verili konumları doldurmak olduğu bir yapıdan, kendilerine pozisyon yaratabildikleri bir yapıya geçiş demek.

Oluşan geniş hareket alanında farklı toplumsal grupların davranışlarını gözlemlemeye, benzerliklerini saptamaya çalıştık. Analizimizin yoksulluğu aşan boyutunun işaret etmek istediği noktalar, toplumun hızlı bir şekilde cemaatleşmesi, her cemaatin kendi dönüştürme kapasitesini artırma yollarını arama süreçleri ve toplumsal değişimi sağlayacak aktörlerin yavaş yavaş kaybolmasıydı. Farklı çıkar kesimlerinin cemaat ağlarıyla desteklenen dönüştürme kapasitelerini artırma uğraşlarını

incelerken, toplumun genelini kapsayıcı değişim ve gelişim ihtimallerinin tükenmesi üstüne oldu vurgumuz. Neredeyse sıfır toplamlı bir oyunun farklı oyuncularının, devletten ve toplumdan mümkün olduğunca çok şeyi talep edip hiçbir bedel ödememeye çalışarak refahlarını artırma yollarını arama sürecinin uzun soluklu olamayacağının altını çizdik.

Bir yanda, yeni zenginler diye tanımladığımız kesimin, varlığını hızlı zenginleşme imkânı sunan gri alana borçlu olduğundan ve bu süreçte kendi gibi olmayanlarla ilişkiyi yok eden bir tür cemaatleşme ilişkisine girdiğinden bahsettik. Öte yanda, bir kısım yoksulun da korunaksız ortamda pasif izleyici olmak yerine nasıl kendi korunaklarını yaratarak yaşam kavgasına girdiğinden, cemaatleşerek güç haline geldiğinden ve gücünü aynı gri alana yönelttiğinden söz ettik. Yeni zenginlerin kendilerini tecrit etme çabasıyla büyük kentler içinde ve dışında ayrıcalıklı ve korunaklı yerleşim bölgeleri oluşturduklarını söylerken bu bölgelerin, yoksulluk stratejisinin parçası olan gecekondu bölgelerine benzerliklerini vurgulamak istedik.

Bu iki uç grubun arasında kalan orta sınıfların durumunun daha karışık olduğunu belirtmek gerekir. Gri alandan beslenen dönüştürme kapasitesinin yarattığı yeni zenginlikten orta sınıfların bir bölümü payını aldı. Bu pay sayesinde, formel ve enformel, yasal ile yasal olmayan arasındaki ince çizgide hızla oluşan yeni zenginlik sisteminin destekçisi oldu. Diğer yandan kendini yeniden üretemeyen ve toplumsal düzenleme yetisi hızla tükenen formel alanda yer almayı ısrarla sürdüren orta sınıf kesimleri, bu dönemin kaybedenleri oldu.

Cemaatleşmeye ve cemaat içi dönüştürme kapasitesini artırma uğraşlarına dayanan bu sürecin kent özelinde en vahim sonucu, kentleri baştan aşağı yeniden kurmaya yönelik hızla artan bir toplumsal parçalanma (diğer bir deyişle birbirinden kopan toplumsal sınıflar) oldu. Yurttaşların oluşturduğu kentsel bir anonimliğe değil, cemaat içi ilişkilerin daha yoğun olduğu parçacıklardan oluşan bir kente doğru gidiş başladı. Vurgulamakta yarar olabilir: hem toplumda hem de kent yaşantı-

sında olan bu parçalanma, toplumsal değişim ve sağlıklı bir toplumsal sistem oluşturma ihtimallerini de tüketti.

'Kimdir gecekondulu' sorusunu şimdi daha iyi yanıtlayabiliyoruz. Tıpkı toplumun diğer kesimleri gibi, yasaların gediklerini bulmaya çabalayan, kendi çıkarı için kendi gibi olmayanlar dışında kimseyle uzlaşmayan, saldırgan bir stratejiyle hiç bir bedel ödemeden refahını artırmanın yollarını arayan bir kesim gecekondulular. Kolay kazanç uğruna her türlü yozlaşmaya açık bir oyunun aktörleri, tıpkı toplumun diğer kesimleri gibi.

Bu genel süreçte gecekonduların elbette kendilerine özgü yanları var. Elinizdeki kitabın esas konusu da bu elbette. Aslında toplumun farklı kesimlerine benzer davranış özellikleri gösteren gecekondulukların, yoksulluktan kurtulmak için kullandıkları stratejiye biz nöbetleşe yoksulluk adını veriyoruz. Nöbetleşe yoksulluk olarak tanımladığımız bu süreç, yoksulların sistemin gediklerini bularak, yerel kaynaklardan beslenen kimlikleri temelinde hem dayanışıp hem de birbirinin üstüne basarak refahlarını artırma ve yoksulluktan kurtulma süreci. Hani o zaman zaman karşılaşılan, 'o kadar yoksul varsa, bu kadar TV'yi, çamaşır makinesini kim alıyor' sorusunun basit bir cevabı, nöbetleşe yoksulluk.

Nöbetleşe yoksulluk kavramı İstanbul'da yapılan bir çalışmanın sonuçlarına dayanıyor. Bununla beraber bu sürecin, göç alan, kentsel rant yaratılabilen, dinamik bir ekonomik yapısı olan diğer büyük kentlerde de gerçekleştiğini iddia edebiliriz. Tekrar edelim, bir kentte nöbetleşe yoksulluğun görülebilmesi için enformel işlere de olanak sağlayan dinamik bir ekonomi olması, kentsel rant yaratılması ve göçün olması gerek. Bu koşullar yoksa, ne kadar güçlü cemaat içi ilişkileri olursa olsun, yoksulların refah artırmaya dönük girişimleri çok sınırlı kalacaktır. Mesela Mersin'e yoğun göç olmasına rağmen, kentin iyi işlemeyen ekonomisi ve kentsel rant yaratılamaması nedeniyle, göç edenler ne kentsel ranttan faydalanabilmekte ne de çalışmak için iş bulabilmekte; diğer bir deyişle, kendi aralarında kazanan-kaybeden oyununu oynayamamakta, birbirlerinin üstü-

ne basarak refah arttırma stratejileri izleyememekte, kısacası hep birlikte kaybetmekteler.

Bu kitabın temel argümanları Sultanbeyli'de yaptığımız araştırmaya dayanıyor. Bu araştırmada Sultanbeyli'nin oluşum sürecini başından bugünlere kadar derinlemesine analiz etmeye çalıştık. Yerleşik hukuk sisteminin kesin yenilgiye uğradığı bu yerde, nöbetleşe yoksulluğun nasıl oluştuğunu ve bu süreçte piramitsel yapının nasıl ortaya çıktığını ayrıntılarıyla inceledik. Tablo 8.1 daha önce ayrıntılandırarak betimlediğimiz bu piramitsel yapıyı özetlemekte.

Sultanbeyli'de gözlemlenen piramitsel yapının kökeninde arsa elde etme zamanlarındaki farklılıklar yatmakta. Arsa elde ediş ve satış döngülerine girenler, kendi dayanışma ilişkilerine bağlı olarak en büyük getiriyi elde etmiş, hem Sultanbeyli'nin en zengin kesimi, hem de politik önderleri olma imkânına kavuşmuşlar ve piramidin üstünde yer almışlardır. Bu sürece sonradan katılanlar, ilk gelenler kadar olmasa da kendilerinden sonra gelenler üzerinden belirli bir zenginlik elde edebilmişler, piramidin ortasında yer alan büyük grubu oluşturmuşlardır.

Bu sürece en son katılanlar, artık arsa dolammının getirisinden yararlanma olanağı olmayan kiracılardır. Sultanbeyli'de yaşayan toplam nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturan kiracı kesiminin, Sultanbeyli'ye büyük ölçüde son beş yılda taşınmış olması ilginçtir. Kiracıların artık arsa elde edebilme olanağı olmasa da elde ettikleri ucuz kira olanaklarından, belki de daha önemlisi, oluşan himayecilik sisteminin getirdiği başka olanaklardan faydalandıkları ve bu nedenle sisteme gönüllü olarak katıldıkları söylenebilir. Arsa dışındaki olanaklar, himayecilik sisteminin getirdiği iş olanakları ve belki hiç gerçekleşmeyecek olsa bile, yükselebilme umudunun kaybolmamasıdır.

Sultanbeyli'de oluşan bu piramitsel yapı, çözülme risklerini de içinde barındırmakta. Öncelikle bunun kendi kendine beslenen ve kendini ancak sürekli büyüme koşullarında sürdürebilen bir yapı olduğuna dikkat çekmek gerekir. Başka bir de-

TABLO 8.1
Sultanbeyli'de Nöbetleşe Yoksulluk (Özet Tablo)

Hane reislerine göre	Piramidin Altı	Piramidin Ortası	Piramidin Üstü
1. Grubun büyüklüğü	• Toplam hane reislerinin %24'ü bu grupta yer almakta	• Hane reislerinin %63'ü bu grupta yer almakta	• Hane reislerinin %13'ü bu grupta yer almakta
2. Arsa sahipliği	• Hiç kimse arsa sahibi değil	• Arsa sahipliği oranı %81 civarında • Arsalarda yapılan binalarda ortalama dolu daire sayısı 1 ile 2 arasında. Bu nedenle kendi oturdukları daire dışında ilave ranttan istifade eden haneler bu grupta bulunmakta	• Tamamı arsa sahibi • Arsalarda yapılan binalarda ortalama dolu daire sayısı 5. Yani, bu gruptakilerin hepsi ilave rantlardan ziyadesiyle yararlanmış
3. Ev sahibi/Kiracı	• Çoğunluk kiracı %90 gibi bir oranda kiracılar bulunmakta • %6 oranında tanıdıklarının yanında kalanlar bulunmakta • Sadece %4'ü ev sahibi. Az sayıdaki ev sahiplerinin hiçbiri arsa sahibi değil	• Kiracı sayısı az. Sadece %13 civarında • %87'si ev sahibi. Ev sahiplerinin küçük bir kısmı arsa sahibi değil	• Kiracı yok ve tamamı arsa ve ev sahibi
4. Sahip oldukları arsalarında yapılan binalarda dükkân/işyeri	• Yok	• Arsa sahiplerinin binalarının %20'sinde dükkân, %6'sında işyeri var. Başka bir deyişle, sadece ilave konuttan değil, işyeri ve dükkânlardan da ilave rant elde edenler bulunmakta	• Arsa sahiplerinin binalarının %35'inde dükkân %13'ünde işyeri var. Başka bir deyişle, sadece ilave konuttan değil, işyeri ve dükkânlardan da ilave rant elde edenler bulunmakta
5. Dayanıklı tüketim mallarına sahiplik	• Kiracıların yoğun olduğu bu grupta –diğer gruplara nispeten az olsa da– yüksek sayılabilecek oranlarda TV, buzdolabı sahipliği var • Çamaşır makinesi ve telefon grubun yarısından fazlasında bulunmakta • Bulaşık makinesi, otomobil, cep telefonu sahipliği çok düşük	• Yüksek oranlarda TV, buzdolabı, telefon ve çamaşır makinesi sahipliği var • Bulaşık makinesi, cep telefonu ve otomobil sahipliği sayısı sınırlı olsa da piramidin altındakilere göre daha fazla	• Grubun tamamı TV, buzdolabı ve telefon sahibi • Çok yüksek oranlarda çamaşır makinesi ve otomobil sahibi bulunmakta • Cep telefonu ve bulaşık makinesi sahipliği diğer gruplardan fazla ama yine de sınırlı sayıda
6. Yerleşme tarihleri	• Gelenlerin büyük çoğunluğu 1994'den sonra gelenlerden oluşmakta	• Büyük çoğunluk 1988'den sonra gelenlerden oluşmakta	• Sultanbeyli'nin kuruluşunda rol alanlar bu grupta yer almakta. Büyük çoğunluk 1994'e kadar olan dönemlerde Sultanbeyli'ye gelmiş
7. Arsa elde ediş tarihleri	• Yok	• Büyük çoğunluk 1984-1993 arası arsa elde etmiş	• Büyük çoğunluk 1989'a kadar olan dönemde arsa elde etmiş
8. Sultanbeyli'ye gelmeden önce yaşanılan yerler (Geldikleri yerler)	• İstanbul dışından gelenler daha fazla. Çoğunluğu Güneydoğu'dan gelenler oluşturuyor	• İstanbul'dan gelenler daha fazla • İstanbul dışından gelenler arasında öne çıkan Erzurum, Bayburt ve Ordu'dan gelenler	• İstanbul'dan gelenler daha fazla • İstanbul dışından gelenler arasında öne çıkan Trabzon, Gümüşhane ve Kars'tan gelenler

9. Yerleşenlerin doğum yerleri	• Güneydoğu doğumlulular çoğunluğu oluşturuyor	• Erzurum, Tokat ve Bayburt doğumlular ön planda	• Trabzon, Kars, Gümüşhane, İstanbul, Muş illerinde doğanlar ön planda
10. Çalışanlar	• Çalışanlar %95 oranında • Geri kalanı işsiz	• Çalışanlar % 93 oranında, geri kalanı emekli, evkadını ve işsiz	• Çalışanlar %85 oranında, geri kalanı emekli ve işsiz
11. Çalışanların işkolları ve işteki pozisyonları	• Çalışanların %62'si ücretli • Geri kalan %38 ise kendi hesabına çalışmakta • İşveren yok • Ücretlilerin çoğunluğu imalat sanayinde ve inşaatta çalışmakta • Kendi hesabına çalışanların çoğunluğu perakende ticaretiyle (çoğunlukla işportacı olarak) uğraşmakta veya tamirci	• Çalışanların %59' u ücretli • %32'si kendi hesabına çalışmakta • Geri kalan %8 ise işveren • Ücretlilerin çoğunluğu imalat sanayinde ve inşaatta çalışmakta • Kendi hesabına çalışanların çoğunluğu perakende ticaretiyle ve inşaat işleriyle uğraşmakta veya tamirci • İşverenlerin büyük çoğunluğu imalat sanayi ve inşaat işleri ile perakende ticaretiyle uğraşmakta	• Çalışanların %17'si ücretli • %38'i kendi hesabına çalışmakta • %45 gibi yüksek bir oranda işveren var • Çalışanların hepsi kamu, dernek ve sosyal yardım kurumlarında çalışmakta; başka bir deyişle, belediyede ve cemaatlerin dernek ve yardım kurumlarında çalışmakta • Kendi hesabına çalışanların önemli bir çoğunluğu inşaatla, emlakçılıkla ve perakende ticaretiyle ilgilenmekte • İşverenlerin en önemli iştigal alanları imalat sanayi ve inşaat
Toplam nüfusa göre **1.** Toplam nüfus oranları	• Toplam nüfusun %22'si bu grupta yer almakta	• Toplam nüfusun %65'i bu grupta yer almakta	• Toplam nüfusun %13'ü bu grupta yer almakta
2. Hane halkı büyüklüğü	• En düşük hane halkı büyüklüğü bu grupta (4.74)	• En yüksek hane halkı büyüklüğü bu grupta (5.21)	• Hane halkı büyüklüğü açısından orta seviyede kalmakta (5.07)
3. Okuryazarlık ve eğitim seviyeleri	• En az okuryazarlık oranı bu grupta (%89) • Hiçbir yerden mezun olmayanlarla, ilkokul mezunlarının oranı %77'ye ulaşmakta	• Okuryazarlık oranı bu grupta piramidin altındakilere göre ufak da olsa bir artış var (%90) • Hiçbir yerden mezun olmayanlarla, ilkokul mezunlarının oranı piramidin altındakilere göre azalmakta (%74)	• En yüksek okuryazarlık oranı bu grupta (%91) • Hiçbir yerden mezun olmayanlarla, ilkokul mezunlarının oranı en az bu grupta (%62)
4. Kültürel özellikler	• Çok yüksek oranda hayatında hiç sinemaya gitmemiş bir nüfus var • İstanbul'a son bir ayda iş dışında gidenlerin oranı en az bu grupta • İstanbul'a son bir ayda gidenler arasında çok az oranda kültürel ve eğlence amaçlı gidenler bulunmakta, daha çok zorunlu geziler (alış-veriş, hastaneye gitmek gibi) • En çok izlenen TV kanalı, Kanal 7. Bununla birlikte bu kanalın seyredilme oranı diğer gruplara göre daha az • En az yardımlaşma ilişkisi bu grupta var	• Piramidin altındakilere göre daha az bir oranda hayatında hiç sinemaya gitmemiş nüfus bulunmakta • İstanbul'a son bir ayda iş dışında gidenlerin oranı en fazla bu grupta • Kültürel ve eğlence amaçlı İstanbul gezilerinde piramidin altındakilere göre ciddi bir artış var • En çok Kanal 7 seyredilmekte. Bu kanalı seyredenlerin oranında piramidin altındakilere göre artış var • Bu grupta piramidin altındakilere göre daha fazla yardımlaşma ilişkisi var	• Piramidin altındakilere göre en az oranda hayatında hiç sinemaya gitmemiş nüfus bulunmakta • İstanbul'a son bir ayda iş dışında gidenlerin oranı iki grubun ortasında kalmakta • Kültürel ve eğlence amaçlı İstanbul geziler i piramidin ortasındakilerle aynı seviyede • İlk tercih olarak Kanal 7 seyredenlerin oranı neredeyse grubun yarısı; başka bir deyişle en yüksek oran bu grupta • En fazla yardımlaşma ilişkisi bu grupta var

yişle, bu ilişkiler sisteminin sürekliliği ancak büyüme koşulları sağlandığında mümkün. Sistemin içinde şu anda en alttaki kesimi oluşturan kiracılar muhtemelen ev sahibi olma hayallerini gerçekleştiremeyecekler. Öte yandan piramidin tepesinde yer alanlar her an cemaatleri dışına çıkmaları sonucunu doğurabilecek kaygan bir ilişkiler sistemi içine girmek üzereler. Girdikleri veya ileride girebilecekleri farklı çıkar birlikleri gerekli kıldığında, piramidin tepesinde yer alanlar, alttakiler ile aralarındaki o görünmez bağı her an kopartabilirler. Yasal olmayan koşullar altında var olmanın, ortak bir kaderi paylaşmanın zorunlu kıldığı bu görünmez bağ koptuğunda, sadece Sultanbeyli'de var olan farklı cemaatlerin iç kurallar bütünü bozulmuş olmayacak, aynı zamanda tüm cemaatleri ayakta tutan mantık da yok olacak.

Bu durumda alttakilerin umudu, kendi yoksulluklarını devredebilecekleri yeni kesimler, yani işgal edilecek arsalar bulmak, bunları yeni gelenlere açmak. Oysa biliyoruz ki Sultanbeyli'ye göç yavaşladı ve yakın çevrede işgal edilecek arsa kalmadı. Bu durum sadece Sultanbeyli için değil, İstanbul'un benzer tüm yerleri için geçerli. Bu ise, İstanbul'dan başlayarak, bir regülasyon tarzı olarak nöbetleşe yoksulluğun bitişi ve kendi içinde hiçbir düzenleyici kuralı olmayan *sınıfaltı* bir kitlenin ortaya çıkması anlamına gelecek.

Hoşgeldin Kriz!: Çoktandır Bekliyorduk Seni...

Bu kitabın yazılma süresinde Türkiye önemli krizlerle karşılaştı. Hatta bu satırlar yazılırken, şubat ayında başlayan siyasi-iktisadi krizin etkileri de henüz geçmiş değil. Kısacası, sık aralıklarla karşılaştığımız krizler, hayatımızın bir parçası olmaya başladı. Özellikle bu son krizle *istikrar programlarının* çok ciddi *istikrarsızlıklar* yaratabileceği de iyice ortaya çıktı. Krizlerin döngüsel atılımları kısalırken, kapitalizmin yıkıcı yapıcılığı kısa aralıklarla test edilir hale geldi.

Nereye gidiyoruz sorusunu cevaplamak gayet zor. Tek bilinen, krizin dinamiklerini iyice kavramadan alternatiflerin de

oluşturulamayacağı. Kapitalizmin yıkıcı yapıcılığının kısa aralıklarla tezahürünün kolaylaşması, toplumsal aktörlere kendi pozisyonlarının, manevralarının ve yönelişlerinin kısıtlanması anlamında ciddi sorunlar getirirken, aynı zamanda onlara yeni hareket alanları tanımlayarak yeni toplumsal hiyerarşilerin ve yapıların oluşma olanaklarını sunmakta. Bu olanakların kullanılması güç dengelerinde değişiklikler yapabilecek, özellikle politika yapıcılar tarafından bu olanaklar etkin şekilde kullanılabilirse, uzun vadede önümüze anlamlı alanlar açılabilecek. Lakin, oluşacak yönetim stratejilerinin küresel akışkanlığa uygun esnek politika önerileriyle geliştirilmesi gerekmekte. Kendi deyimlerimizle söylersek, *geçişkenleşen toplumsal geometrilerde artık keskin sınırlı toplumsal geometrilere dayalı politika önerileri iş görmüyor*

Biliyoruz ki, kriz ne kadar derinse, yeniden yapılanma ihtiyacı o kadar artmakta. Kriz ne kadar derinse müdahale biçiminin o kadar derin olması gerekmekte. Kriz ne kadar derinse, sorunları o kadar derin düşünebilme imkânları ortaya çıkmakta. Bu imkânların pozitif olarak kullanılabilmesi için de bireysel çabalar yetmemekte, toplumun geniş bir kesiminin kolektif çabasına ihtiyaç duyulmakta.

Yaşadığımız şu günlerde, hemen hemen her toplumsal grubun dönüştürme kapasitesindeki hızlı tükeniş hiç kuşku yok ki derin bir krizi gösteriyor. Ve kriz, toplumun her kesimine derin düşünme, kendini ve toplumu sorgulama 'imkânı' veriyor. Bu imkânın doğması, her toplumsal grubun sistem sorunlarını derinine kavramasını elbette otomatik olarak sağlamıyor. Krizin derinliğine rağmen, farklı toplumsal gruplar sadece kaybettikleri dönüştürme kapasitelerini yeniden oluşturmayı düşünebiliyor. Eski alışkanlıkların yol açtığı bir refleksle krizin yüzeysel değerlendirilmesine dayalı stratejiler izlenebiliyor. Bu stratejilerin izlenmesi, gruplara kısa dönemli kazançlar sağlayabilecek. Fakat, görünen o ki, yüzeysel çözümler uzun dönemde bir başka büyük kriz ihtimalini artıracak, kısa dönemde elde edilecek kazançlar uzun vadede kayıp hanesine yazılacak.

1990'lı yıllardan beri sıklığı artan krizler bize, toplumsal hayatımızda açılan çatlakları gösteriyor. Bununla beraber, çatlaklar temelden tamir edilmek yerine sıvanıyor. Çeşitli grupların politik talepleri *toplumsal gelişme* üzerine değil, kendi *dönüştürme kapasitelerinin geliştirilmesi* üzerine odaklanıyor. Grupsal dönüştürme kapasiteleri çalıştığı sürece, zorlu bir tamir sürecine girmek istenmiyor. Belirli toplumsal kesimler kendi dönüştürme kapasitelerini geliştirme imkânlarını bulduğu, toplumsal ilişkilerde oluşan gri alan varlığını sürdürdüğü sürece, geniş toplum kesimlerini kapsayıcı alternatif toplumsal gelişme yolları aranmıyor. Farklı grupların kendi dönüştürme kapasitelerine dayalı bu sistemin neredeyse sıfır toplamlı bir oyun olduğu gözden kaçırılıyor, kısa dönemli çıkarlar peşinde toplumun geniş bir kesimi suç ortaklığı yapıyor

Sadece ekonomik krizler değil, bir dizi farklı olay son yıllarda yüzümüze ayna tutarak ne kadar *çirkin* olduğumuzu göstermeye çalıştı. Ama geçen sürede bu görüntümüzü unuttuk. Hafızamızı zorlamaya gerek yok. Hepimizin hatırladığı o inanılmaz kaza ve sonucunda çıkan Susurluk skandalı, devletin kirli ilişkilerini göz önüne çıkarırken, devlet ve toplum ilişkilerinin değişmesi gerektiğini kavradık. Bu olaydan sonra sivil toplum inisiyatifi olarak başlayan *Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri*'nin, Türkiye'de devlet ve toplum ilişkileri açısından bir dönüm noktası olacağını ümit etmiştik. Ama olmadı. Kısa sürede unuttuk. Ardından deprem faciası karşısında hem toplumsal ilişkileri hem de devleti sorgulamaya başladık. Bu sorgulama, Susurluk olayından daha derindi ve formel alanın tamamen çöktüğünün -hafızalarımızdan kolay kolay silinmeyeceğini sandığımız- kanıtlarını gösteriyordu bizlere. Bir yanda yasaların gediklerinin ve gri alanın olanaklarının sonuna kadar kullanıldığı bir inşaat süreci ve bu süreci yaratanlar, diğer yanda bu sürecin oluşmasına göz yummuş ve deprem sonrası gerekli hiçbir hizmeti veremeyecek denli acze düşmüş devlet.

Deprem faciası, gerek devletin eleştirilme biçimi gerekse savunusu açısından daha farklıydı ve daha derin düşünme

imkânı tanıdı topluma. Susurluk olayında devlet yapısının eleştirilmesi bir noktada çıkmaza girmekteydi. Bu çıkmaz sadece devletin değil, milletin bekasının ve geleceğinin de bir tehditle karşı karşıya bulunmasında ortaya çıkıyordu. Politik mücadelede 'devleti yıkmak' ya da 'ele geçirmek' amacı ile ortaya çıkan hareketlerin varlığı ve tehditleri öne çıktığında, formeli örgütleyen bir hizmet kurumu, toplumsal gelişmenin önemli bir aktörü olarak devletin çöken yapısı gözden kaçmış ve bu konuda oluşan yeniden yapılanma talepleri ikinci planda kalmıştı. Ama yaşanılan depremin doğurduğu toplumsal sorgulama hiçbir şekilde devletin geleneksel reflekslerini canlandıracak türden bir gönderme yapmayıp, hizmet kurumu olarak çöken devletin yeniden yapılanmasının hayati olduğunu hatırlatırken devletin değişime direncini oluşturan bahanesini elinden alıyor, onu çıplak bırakıyordu.

Bütün bu krizlerin sağladığı sorgulama imkânlarına, gelişen taleplere rağmen, sistem bir şekilde kendini devam ettirmeyi başardı. Krizin sunduğu değişim olanakları kolayca harcandı.

Son yaşadığımız kriz hepsinden derin. Bu sefer çatlakları sıvamakla yetinmek kolay değil gibi gözüküyor. Krizin derinliği, sorunlarımızın da o kadar derin kavranmasını gerektiriyor. Hiç kuşku yok ki, yaşadığımız krizde devletin rolü çok büyük. Akışkanlıklar ve geçişkenlikler üzerine kurulu dünyada, keskin sınırlı toplumsal bir geometrinin merkezi gücü olmaya çalışan devlet tamamıyla başarısız. Fakat bu yeterli ve derin bir izah tarzı değil. Aynı şekilde toplumun geniş bir kesiminin de yaratılan krizin müsebbibi olduğunu, geniş bir kesimin kendi dönüştürme kapasitesini geliştirmek amacıyla suç ortaklığı yaptığını görmemiz gerekmekte.

Sürekli sistemin gediklerini bulmaya koşullanma anlamında bir suç ortaklığı bu. Halk Bankası'nın ucuz kredilerini yağmalamak ve bu kredilerle hazine bonosu almak ile hastaneye gitmeden önce bir tanıdık aramak arasındaki ayrım, bir yandan "devlet ekonomiden elini çeksin" derken, diğer yandan birilerini ayarlayıp imtiyazlı teşvik almak ile Hazine arazisine gecekondu yapmak arasındaki ayrım sandığımızdan çok daha az.

Hepsinin ardında formele duyulan güvensizlik var. Formelin işlemediğini veri alıp, bunu değiştirmeye çabalamak yerine bundan faydalanmaya çalışmanın yollarını aramak var hepsinde. Hepsinde de ikiyüzlülük var.

Son 20 yılda toplumsal değişimin aktörü kalmazken, Türkiye ne yazık ki iç sesini kaybetti. Farklı grupların geliştirdiği projeler, ne yazık ki, bu gri alana girme, sistemin gediklerini bulma projeleri olarak kaldı. Ama yaşadığımız kriz yavaş yavaş bir sona geldiğimizi bize hatırlatıyor. Bilinen tabiriyle deniz bitiyor. Her anlamda gri alandan beslenme imkânları daralıyor. Bir yanda nöbetleşe yoksulluk süreci bir sona yaklaşıyor, diğer yanda gri alanı büyüten kamu kaynakları tükeniyor. Kaynaklar tükense de varolan sistemin sürmesini isteyen toplum kesimleri mevcut ve kaynaklar tamamen tükenene kadar stratejilerinde devam etmekte ısrarlılar. Fakat biliyoruz ki, gri alandaki beslenme imkânları bittiği sürece, bu stratejilerin sürdürülmesi mümkün değil. Farklı kesimlerin kendi dönüştürme kapasitelerinin geliştirilmesi değil, toplumsal gelişimin olması için bu alanın şeffaflaşması gerekiyor; toplumsal grupların asgari müşterekleri üzerinde hareket edecek bir güç olarak devletin yeniden yapılanmasına duyulan acil ihtiyaç günden güne artıyor. Bu da genelde yeni bir toplumsal sözleşmeden, kent özelinde ise yeni bir kent hukuku oluşturulmasından geçiyor.

KAYNAKÇA

Abers, R. (1998) "From clientelism to cooperation: Local government, participatory policy, and civic organizing in Porto Alegre, Brazil", *Politics & Society*, 26(4), 511-537.

Agnew, J. (1996) "Spacelessness versus timeless space in state-centered social science", *Environment and Planning A*, 28(11), 1933-36.

Aksoy, A. ve Robins, K. (1994) "Istanbul between civilisation and discontent", *New Perspectives on Turkey*, 10, 57-74, (farklı bir versiyonu *City* dergisi, 1995, 5-6 sayılarda yayımlanmıştır).

Alp, R. (1977) "Nihayet İstanbul da bir gol attı (mı?)", *İstanbul Dergisi*, sayı: 23, 80-81.

Alpar, İ. ve Yener, S. (1991) *Gecekondu Araştırması*, DPT, Sosyal Planlama Dairesi, Ankara.

Ayata, A. (1994) "Roots and trends of clientelism in Turkey", *Democracy, Clientelism and Civil Society* içinde, (der.) Roniger, L. ve Ayata, A.G., Lynne Rienner Publishers, Londra, 49-64.

Ayata, İ. (1999) "Almanya'da göçmen kültürü: Resmî dışlanma ile vesayetçi çokkültürcülük arasında", *Toplum ve Bilim*, 82, 6-22.

Ayata, S. (1996) "Varoşlar, çatışma ve şiddet", *Görüş*, Sayı: 26, 18-22.

—, (1989) "Toplumsal çevre olarak gecekondu ve apartman", *Toplum ve Bilim*, 46/47, 101-27.

Ball, M. (1994) "1980's property boom" *Environment and Planning A*, 26, 671-695.

Barkan, Ö. L. (1980) *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler-1*, Gözlem Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. (1995) *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality*, Blackwell, Oxford.

Baydar, O. (1997) "Öteki'ne yenik düşen İstanbul", *İstanbul Dergisi*, Sayı: 23, 74-79.

Beck, U, Giddens, A. ve Lash, S. (1994) *Reflexive Modernisation*, Polity Press, Cambridge

Berkan, İ. (2000) "İki buçuk Türkiye'nin kanıtı", *Radikal* gazetesi, 5 Temmuz 2000.

Berkman, G. ve Osmay, S. (1996) *1984 Sonrasında Konut Kooperatifçiliği*, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi: 16, Ankara.

Berksoy, T. (1981) "Uluslararası ticaret, iktisadi kalkınma ve ithal ikamesi", *Toplum ve Bilim*, 13, 39-66.

Bilgin, İ. (1999) "Bedelsiz modernleşme", *Radikal İki*, 22.08.1999.

Bora, T. (2000) "Fatih'in İstanbul'u: Siyasal İslam'ın 'Alternatif Küresel Şehir' Hayalleri", *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında* içinde (der.) Keyder, Ç., Metis Yayınları, İstanbul, 60-77.

Boratav, K. (1994) *İstanbul'da ve Anadolu'da sınıf profilleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

—, (1988) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınları, İstanbul.

—, (1983) "Türkiye'de populizm: 1962-1976 dönemi üzerine notlar", *Yapıt*,1, 7-18.

Buğra, A. (1998) "The immoral economy of housing in Turkey", *International Journal of Urban and Regional Research*, 22(2), 304-316. (Türkçe çevirisi- Buğra, A. (2000) "Türkiye'nin ahlaksız konut ekonomisi", *Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul).

Caldeira T.P. (1996a) "Building up walls: The new pattern of spatial segregation in Sao Paulo", *International Social Science Journal*, 48(1), 55-63.

—, (1996b) "Fortified enclaves: The new urban segregation", *Public Culture*, V: 8, 303-328.

Castells, M. (1997) *The Rise of Network Society*, Blackwell, Cambridge, MA.

Connell, J. (1999) "Beyond Manila: Walls, malls, and private spaces", *Environment and Planning A*, 31(3), 417-439.

Ekinci, O. (1998) "Kaçak yapılaşma ve arazi spekülasyonu", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilanço 98 dizisi, İstanbul, 191-198.

—, (1994) *İstanbul'u Sarsan On Yıl: 1983-1993*, Anahtar Kitaplar, İstanbul.

Eralp, A. (1981) "Import-substitution strategy and foreign capital in Turkey", *METU Studies in Development*, Özel sayı, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın 20 Yılı, 1960-80, 613-33.

Ercan, F. (1996) "Kriz ve yeniden yapılanma sürecinde dünya kentleri ve uluslararası kentler: İstanbul", *Toplum ve Bilim*, 71, 61-96.

Erder, S. (2000) "Nerelisin hemşehrim?", *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında* içinde (der.) Keyder, Ç., Metis Yayınları, İstanbul, 192-205.

—, (1998a) "Kentlerdeki enformel örgütlenmeler, 'yeni' eğilimler ve kent yoksulları ya da eski hamamdaki yeni taslar", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilanço 98 dizisi, İstanbul, 107-114.

—, (1998b) "Köysüz 'köylü' göçü", *Görüş*, Sayı: 34, Şubat-Mart 1998.

—, (1997) *Kentsel Gerilim: Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması*, um:ag, Ankara.

—, (1996) *Ümraniye: İstanbul'a Bir Kent Kondu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

—, (1995) "Yeni kentliler ve kentin yeni yoksulları", *Toplum ve Bilim*, No:66, 106-121.

Etöz, Z. (1999) "Gecekondudan varoşa", 6. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunulan bildiri, 17-19 Kasım 1999, ODTÜ, Ankara.

Fisher, S. C. (1982) *To Dwell Among Friends*, University of Chicago Press, Chicago.

Game, A. (1991) *Undoing the Social: Towards a Deconstructive Sociology*, Open University Press, Milton Keynes.

Gamble, A. (1996) "Embedded statism", *Environment and Planning A*, 28(11), 1936-1937.

Ganns, H. (1993) "From underclass to undercaste: some observations about the future of the postindustral economy and its major victims", *International Journal of Urban and Regional Research*, 17(3), 327-335.

Giddens, A. (1994) "Living in a post-traditional society", *Reflexive Modernisation* içinde, Beck, U (der.), 66-110, Polity Press: Cambridge.

—, (1992). *The Consequences of Modernity*. Polity Press, Stanford.

Gökçen, R. (1997) *Sultanbeyli*, Yasa Yayıncılık, İstanbul.

Gulbenkian Komisyonu (1996) *Sosyal Bilimleri Açın*, Metis Yayınları, İstanbul.

Gürel, S. ve diğerleri (1996) *Dar Gelirli Kesime Altyapısı Hazır Arsa Sunumu*, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi: 11, Ankara.

Gürsel, S. ve Ulusoy, V. (1999) *Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Güvenç, M. ve Işık, O. (1998) *1990 sayımında İstanbul: Açımlayıcı araştırma için yöntem önerisi ve üç örnek çalışma*, yayımlanmamış araştırma.

—, (1996) "İstanbul'u okumak: Statü-mülkiyet farklılaşmasına ilişkin bir çözümleme denemesi", *Toplum ve Bilim*, 71, 6-60.

Hall, P. (1995) "Towards a general urban theory", *Cities* in *Competition* içinde Brotchie, J. vd. (der),1-31, Longman, Londra.

Harding, D. (1980) "The development pocess in Barcelona", *The Production of the Built Environment II*, Bartlett International Summer School, 79-90.

Harvey, D. (1996) *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell, Oxford.

Hirschman, A. O. (1968) "The political economy of import substituting industrialisation in Latin America", *Quarterly Journal of Economics*, 82(1), 1-32.

Hutchcroft, P D. (1997) "The politics of privilege: Assessing the impact of rents,

corruption, and clientelism on Third World development", *Political Studies*, 45(3). 639-658.

Işık, O. (1996) "1980'lerden günümüze Türkiye'de kent ve kentleşme", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Yüzyıl Biterken Türkiye*, Cilt: 13, 780-801, İletişim Yayınları.

—, (1995) "Yapsatçılığın yazılmamış tarihi: Türkiye'de konut kesiminde küçük üreticiliğin varlık koşulları ve gelişimi üzerine gözlemler", *Mimarlık*, No: 261, 43-45.

—, (1994) "Değişen toplum/mekân kavrayışları: Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması", *Toplum ve Bilim*, Güz/Kış 94, No: 64-65, 7-38.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2000) "Yeni zenginler, eski yoksullar", *Radikal* gazetesi Eki, Radikal İki, 23 Temmuz 2000, 4-5.

—, (1999) "Sultanbeyli notları", *Birikim*, No: 123, Temmuz 1999, 47-52.

İTÜ, Çevre Mühendisliği Bölümü (1994) *Ömerli Havzası, Acil Eylem Planı*, Çevre Bakanlığı, Çevre Koruma Genel Müdürlüğü.

Jones, R. J. B. (1996) "Social science: Globalization and the problem of the state", *Environment and Planning A*, 28(11), 1948-53.

Kayganacıoğlu, M.R., Renda, N. ve Onursan, G. (1976) *Orman Kanunu ve İlgili Mevzuat*, Olgaç Matbaası, Ankara.

Kazmaoğlu, A. (1998) "Yerleşme vahaları", *Arredamento Mimarlık*, Sayı: 100+1, 80-81.

Keith, M. ve Pile, S. (1993a) "The politics of place- the place of politics", *Place and the Politics of Identity* içinde, Keith, M. ve Pile, S. (der.), Londra, Routledge, 1-40.

—, (1993b) "Conclusion: Towards new radical geographies", *Place and the Politics of Identity* içinde, Keith, M. ve Pile, S. (der.), Londra, Routledge, 220-6.

Keyder, Ç. (2000) "Enformel konut piyasasından küresel konut piyasasına", *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında* içinde (der.) Keyder, Ç., Metis Yayınları, İstanbul, 171-191.

—, (1987) *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, Verso, Londra. Türkçe çevirisi: *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 1989, İletişim Yayınları, İstanbul.

—, (1984) "İthal ikameci sanayileşme ve çelişkileri", *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* içinde, Kaynak Yayınları, İstanbul, 13-35.

—, (1981) *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey, 1923-1929*, Cambridge University Press, Cambridge.

Kıray, M. (1998) "Topraktan kopan köylülerin kentlerde yaşama stratejisi", *Kentleşme Yazıları* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 184-187.

—, (1979) "Apartmanlaşma ve modern orta tabakalar", *Çevre*, 4, 78.

—, (1973) *İzmir: Örgütlenemeyen Kent*, Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.

King, A. D. (1996) "Opening up the social sciences to the humanities: A response", *Environment and Planning A*, 28(11), 1954-59.

Kongar, E. (1998) *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Laclau, E. (1977) "Towards a theory of populism", *Politics and Idcology in Marxist Theory* içinde, Verso, Londra, 143-98.

Laçiner, Ö. (1999) "Depremde orta sınıflar", *Birikim*, No: 125-126, 10-16.

Law, J. (1999) "After actor-network theory: Complexity, naming and topology", *Actor Network Theory and After* içinde, Law, J. ve J. Hassard (der.), 1-17, Blackwell: Oxford.

Mann, M. (1996) "Neither nation-state nor globalism", *Environment and Planning A*, 28(11), 1960-64.

Marcuse, P (1997) "The ghetto of exclusion and the fortified enclave: New patterns in the United States", *Towards Undivided Cities in Western Europe: New Challenges for Urban Policy* içinde, Priemus, S. Musterd, H. ve R. van Kempen (der.) Part 7: Comparative Analysis, 5-20.

Marcuse, P. ve Kempen, R. van (2000) "Introduction", *Globalizing Cities: A New Spatial Order?*, içinde Marcuse, P ve Kempen, R. van (der.), Blackwell Publishers, Oxford, 1-21.

Mingione, E. (1993) "New forms urban poverty in Italy: risk path models in the North and South" *International Journal of Urban and Regional Research*, 17(3), 415-430.

Morçöl G. ve Gitmez, A. (1995) "Typology of the urban poor: implications of qualty of life research for social policy", *Journal of Urban Affairs*, 34(1), 34-42.

Mouzelis, N. P. (1986) *Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialisation in the Balkans and Latin America*, Macmillan, Londra.

Myrdal, G. (1965) *Beyond the Welfare State: Economic Planning In the Welfare States*, Methuen, Londra.

Nixson, E I. (1981) "State intervention, economic planning and import substitution industrialization: The experience of the less developed countries", *METU Studies in Development*, Özel sayı, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın 20 Yılı, 1960-80, 55-78.

Öncü, A. (1999) "'İdealinizdeki ev' mitolojisi kültürel sınırları aşarak İstanbul'a ulaştı", *Birikim*, No: 123, 26-34.

—, (1988) "The politics of the urban land market in Turkey: 1950-1980", *International Journal of Urban and Regional Research*, 12(1), 38- 63.

Özbay, E (1998) "İstanbul'da göç ve il içi nüfus hareketleri (1985-1990)", *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilanço 98 dizisi, İstanbul, 277-294.

Özgen, N. (1999) "İstanbul'u okurken: ya da burası Sultanbeyli", *Bilim ve Ütopya*.

Pamuk, S. (1984) "İthal ikamesi, döviz darboğazları ve Türkiye", *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* içinde, Kaynak Yayınları, İstanbul, 37-68.

Peterson, P. (1991) "The urban underclass and the poverty paradox" *The Urban Underclass* içinde, Jencks, C. ve Peterson, P (der.), The Brookings Institution, Washington.

Pınarcıoğlu, M. M. (2000a) *Industrial Development and Local Change*, METU, FA Press, Ankara.

—, (2000b) "KOBİ'ler, kollektif verimlilik ve sorunları", *Toplum ve Bilim* no.86, 303-317.

—, (1994) "Yeni coğrafya ve yerellikler", *Toplum ve Bilim*, no.64-65, 90-111.

Pınarcıoğlu, M. M. ve Işık, O. (2001) "Urban poverty and strategies for survival in Turkey", *Global Awareness and its Effects on Peace and Reconciliation*, Global Awareness Society International, Journal of Global Awareness, Proceedings of 2000 Annual Conference, New York, 504-514.

Portes, A. ve Minzu, M. (1997) "Divergent destinies: immigration, poverty and the entrepreneurship in the United States", *Poverty, Inequality and the Future of Social Policy*, McFate, K. vd.(der.), 489-521, Russel Sage, New York.

Rifkin, J. (1995) *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force*. G.P. Putnam's Sons, New York.

Rowntree, B. S. (2000) *Poverty: A Study of Town Life*, Seebohm Policy, Bristol (ilk basımı 1902'de olan kitabın, yeniden basımı).

Rowntree, B. S. ve Lavers, G. R. (1951) *Poverty and the Welfare State* Longmans, Green and Co., Londra.

Roxborough, I. (1979) *Theories of Underdevelopment*, Macmillan, Londra.

Sen, A. (1992) *Inequality reexamined*, Russel Sage Foundation, New York.

Sennett, R. (2000) "Bright lights, grim city", *Guardian*, 21 Aralık 2000 tarihli sayısı.

Seymen, Ü. B. ve Koç, H. (1996) *Türkiye'de Kıyı Yerleşmelerinde Tatil Konutları*, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi: 17, Ankara.

Singer, H. W. (1964) *International Development: Growth and Change*, McGraw Hill, New York.

Soliman, A. M. (1996) "Legitimizing informal housing: Accommodating low-income groups in Alexandria, Egypt", *Environment and Urbanization*, 8(1), 183-194.

Sönmez, M. (1996) *İstanbul'un iki yüzü: 1980'den 2000'e değişim*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Şen, Z. (1999) "İstanbul su kaynaklarının hidrolojik değerlendirilmesi", *2000'li yılların Şehircilik Standartlarında Su ve Kanalizasyon Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara.

Şenyapılı, Ö. (1978) *Kentlileşen Köylüler*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Şenyapılı, T. (1998) "Cumhuriyet'in 75. yılı, gecekondunun 50. yılı", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilanço 98 dizisi, İstanbul, 301-316.

—, (1996) *1980 Sonrasında Ruhsatsız Konut Yapımı*, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi: 8, Ankara.

—, (1992) "A new stage of gecekondu in Istanbul", *Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing*, IULA, Istanbul, 182-209.

—, (1981) *Gecekondu: Çevre İşçilerin Mekanı*, ODTÜ, Ankara.

—, (1978) *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, ODTÜ, Ankara.

Tankut, G. (1990) *Bir Başkentin İmarı, Ankara: 1929-1939*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Ankara.

Taylor, P.J. (1996) "Embedded statism and the social sciences: Opening up to new spaces", *Environment and Planning A*, 28(11), 1917-28.

Tekeli, İ. (2000) "Kent yoksulluğu ve modernite'nin bu soruna yaklaşım seçenekleri üzerine", *Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk ve Kent Yoksulluğu* içinde, 139-160, TESEV, Devlet Reformları serisi, İstanbul.

—, (1996) *Türkiye'de Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi*, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi: 2, Ankara.

—, (1995) "Popülist politikalar, kentsel rant ekonomisi ve vatandaş oluşturamayan kentleşme deneyimi", *Ada/Kentliyim Dergisi*, 1(1), 70-74.

—, (1991) *Kent Planlaması Konuşmaları*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.

—, (1984) "Ankara'nın başkentlik kararının genel bir değerlendirilmesi", *Tarih İçinde Ankara* içinde, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Ankara.

—, (1982) *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara.

—, (1979) "Türkiye kentlerinde apartmanlaşma sürecinde iki aşama", *Çevre*, 4,79.

—, (1977) *Bağımlı Kentleşme*, Mimarlar Odası, Ankara.

Tekeli, İ., Gülöksüz, Y. ve Okyay, T. (1976) *Gecekondulu, İşportalı, Dolmuşlu Şehir*, Cem Yayınları, İstanbul.

Thirkell, A. J. (1996) "Players in urban informal land markets; Who wins? Who loses? A case study of Cebu City", *Environment and Urbanization*, 8(2), 71-90.

Turner, J. F C. (1976) *Housing by People*, Martin Boyars, Londra.

Türel (1996a) *Konut Üreticileri*, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi: 14, Ankara.

—, (1996b) "Toplu Konut İdaresi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Yüzyıl Biterken Türkiye*, Cilt: 13, 796-7, İletişim Yayınları.

—, (1994) "Gecekondu yapım süreci ve dönüşümü", *Kent, Planlama, Politika, Sanat: Tarık Okyay Anısına Yazılar*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara, Cilt: 2, 637-650.

—, (1989) "1980 sonrasında konut üretimindeki gelişmeler", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 9(2), 137-154.

United Nations (1995) *Middle East: Crime Prevention Study*, Cairo.

Urry, J. (1996) "Is the global a new space of analysis?", *Environment and Planning A*, 28(11), 1977-82.

Uzel, A. (1986) *İmara İlişkin Bağışlamaların Gelişimi ve Değerlendirilmesi*, Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği, Ankara.

Veenman, J. (1997) "Etnic minorities in Netherlands", *Poverty, Inequality and the Future of Social Policy*, McFate, K. vd.(der.), 607-630, Russel Sage, NewYork.

World Bank (1999) *Turkey, Economic Reforms, Living Standarts and Social Wefare Study*, Washington DC.

World Bank (2000) *Socio-Economic Differences in Health, Nutrition, and Popula-*

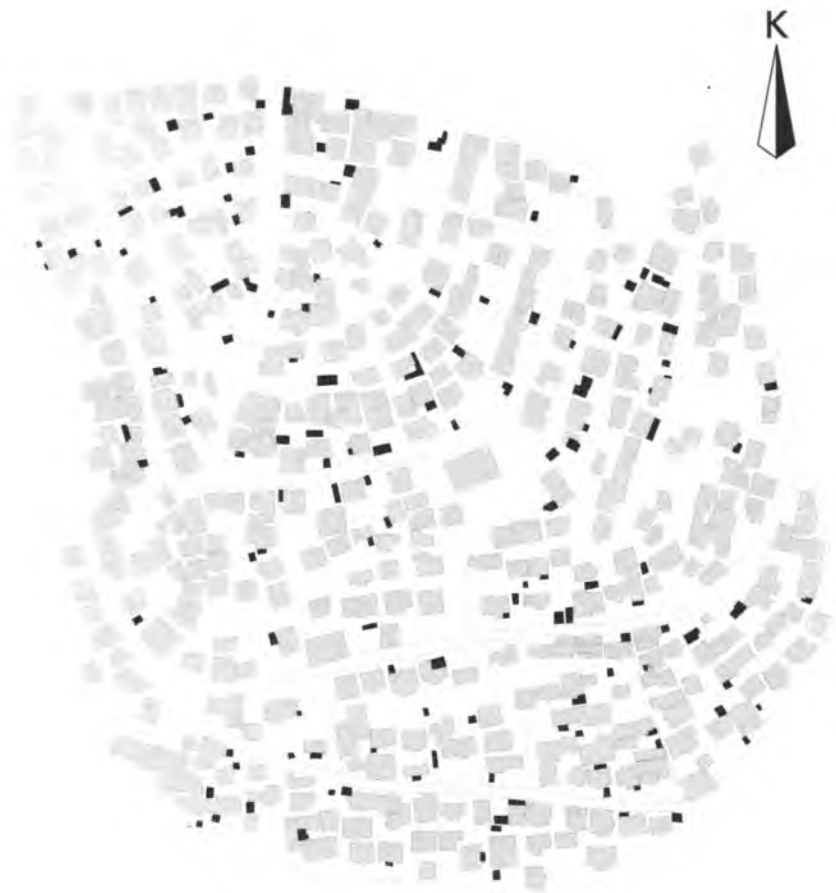
tion in Turkey, HNP/Poverty Thematic Group of the World Bank, Washington DC.

Wright, E.O. (1994) *Interrogating Inequality: Essays on Class Analysis, Socialism and Marxism*, Verso, Londra.

Young, I. (1990) "The ideal of community and the politics of difference", *Feminism/Postmodernism* içinde, Nicholson, L. (der.), Routledge, Londra.

Zhu, J. (1999) "The formation of a market-oriented local property development industry in transtional China: a Shenzhen case study", *Environment and Planning*, 31, 1839-1856.

HARİTA 3.1
İlk Kuşak Gecekondu Dokusu
Ankara, Şentepe, Pamuklar mahallesi

HARİTA 4.1
İkinci Kuşak Gecekondu Dokusu
Sultanbeyli, Fatih mahallesi

HARİTA 5.1
İstanbul, Belediye Sınırları

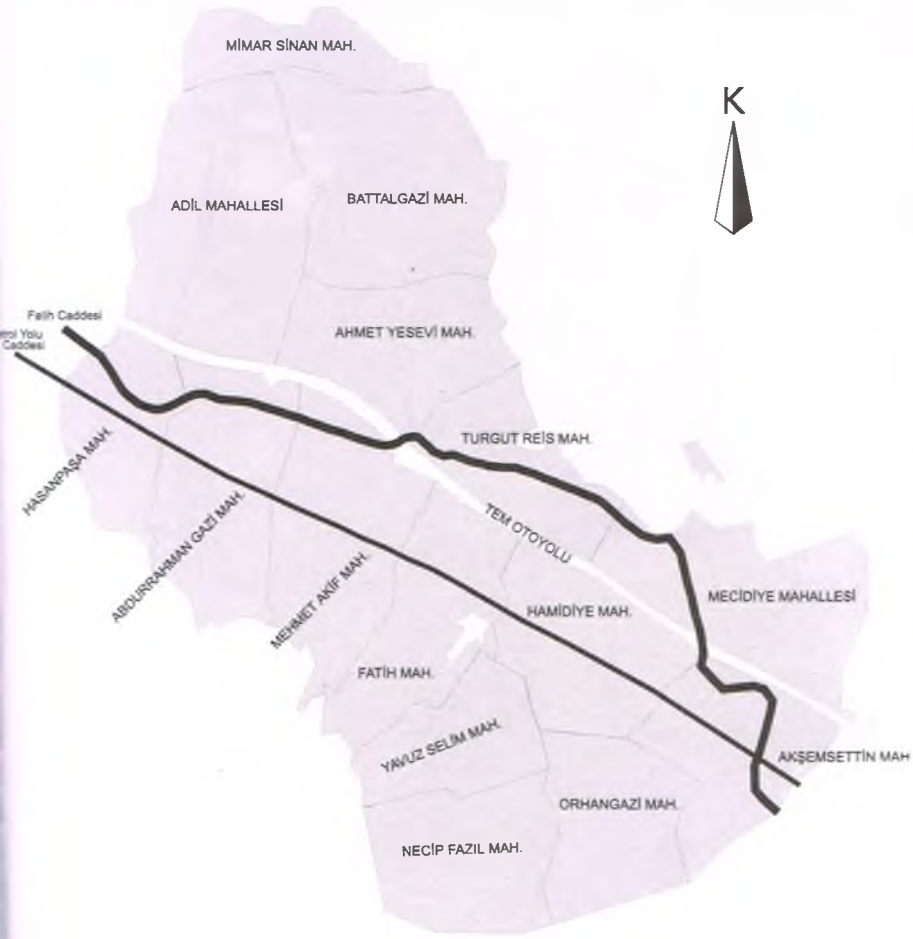
KAYNAK: 1/50.000 ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Alt Bölge Nazım Plan Raporu

HARİTA 5.2
İstanbul, Orman Alanları ve Su Toplama Havzaları

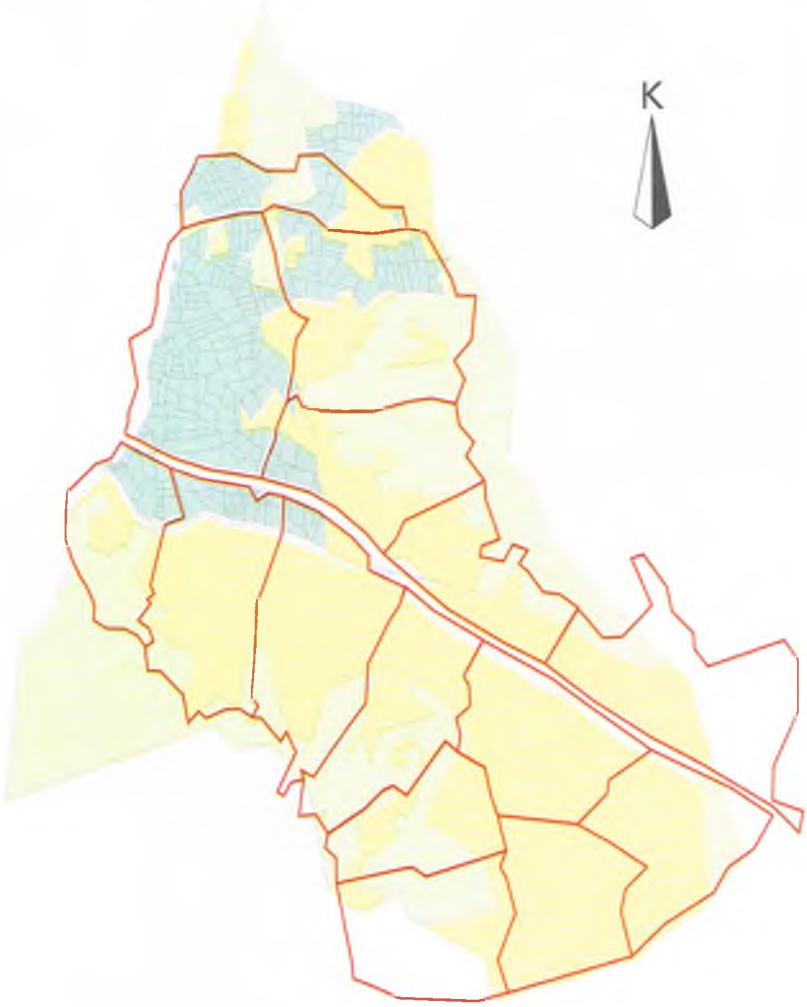

KAYNAK: 1/50.000 ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Alt Bölge Nazım Plan Raporu

HARİTA 5.3
Sultanbeyli Mahalle Sınırları

HARİTA 6.1
Sultanbeyli, Toprak Mülkiyeti

1984 tarihli mahkeme kararı ile orman ya da hazine adına tescil edilen alanlar
1984 tarihli mahkeme kararı ile özel şahıslar adına tescil edilen alanlar
1953 yılında göçmenlere dağıtılmak üzere istimlak edilen alanlar
Mahalle sınırları

KAYNAK: Sayısallaştırılmış mahalle ve mülkiyet haritaları

HARİTA 6.2
Sultanbeyli, Toprak Mülkiyeti ve Yapılaşma Tarihleri
Mehmet Akif mahallesi

1984 tarihli mahkeme kararı ile orman ya da hazine adına tescil edilen alanlar

1984 tarihli mahkeme kararı ile özel şahıslar adına tescil edilen alanlar

1953 yılında göçmenlere dağıtılmak üzere istimlak edilen alanlar

1990 öncesi inşa edilmiş yapılar

1990 sonrası inşa edilmiş yapılar

KAYNAK: Mülkiyet bilgileri ile uydu görüntüleri ve sayısal haritaların çakıştırılması yoluyla elde edilmiştir.

HARİTA 6.3
Sultanbeyli, Toprak Mülkiyeti ve Yapılaşma Tarihleri
Hasan Paşa ve Abdurrahman Gazi mahalleleri

1984 tarihli mahkeme kararı ile orman ya da hazine adına tescil edilen alanlar
1984 tarihli mahkeme kararı ile özel şahıslar adına tescil edilen alanlar
1953 yılında göçmenlere dağıtılmak üzere istimlak edilen alanlar
1990 öncesi inşa edilmiş yapılar
1990 sonrası inşa edilmiş yapılar

KAYNAK: Mülkiyet bilgileri ile uydu görüntüleri ve sayısal haritaların çakıştırılması yoluyla elde edilmiştir.

HARİTA 6.4
Sultanbeyli, Toprak Mülkiyeti ve Yapılaşma Tarihleri
Fatih ve Turgut Reis mahalleleri

1984 tarihli mahkeme kararı ile orman ya da hazine adına tescil edilen alanlar

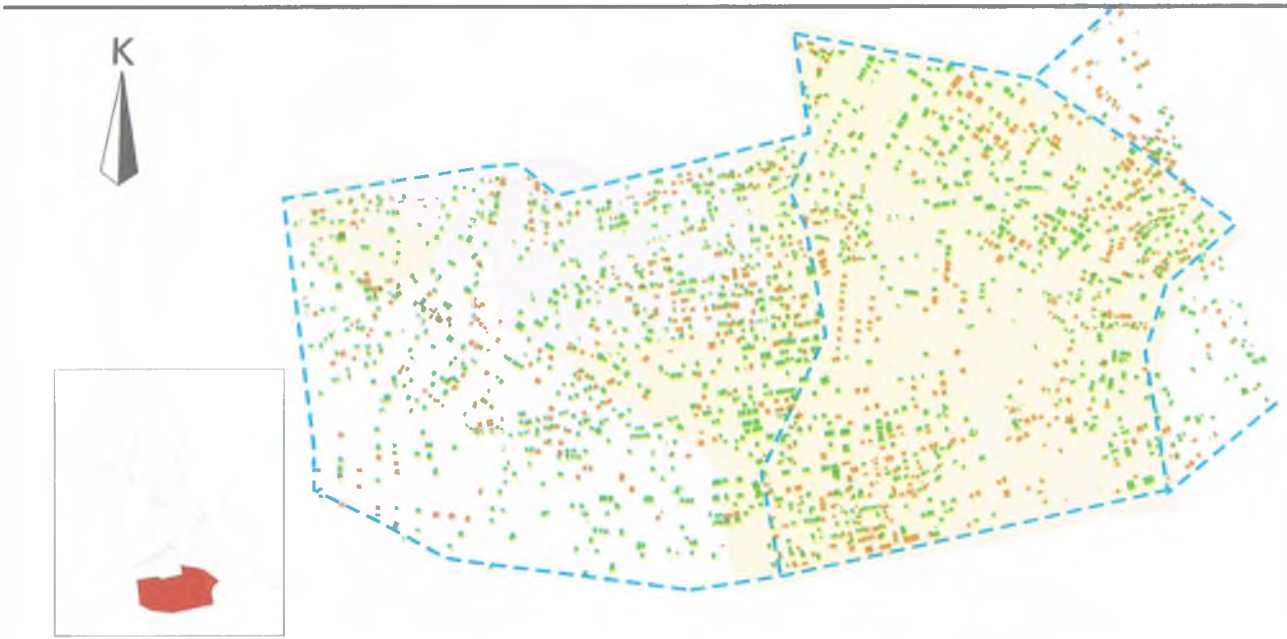
1984 tarihli mahkeme kararı ile özel şahıslar adına tescil edilen alanlar

1990 öncesi inşa edilmiş yapılar

1990 sonrası inşa edilmiş yapılar

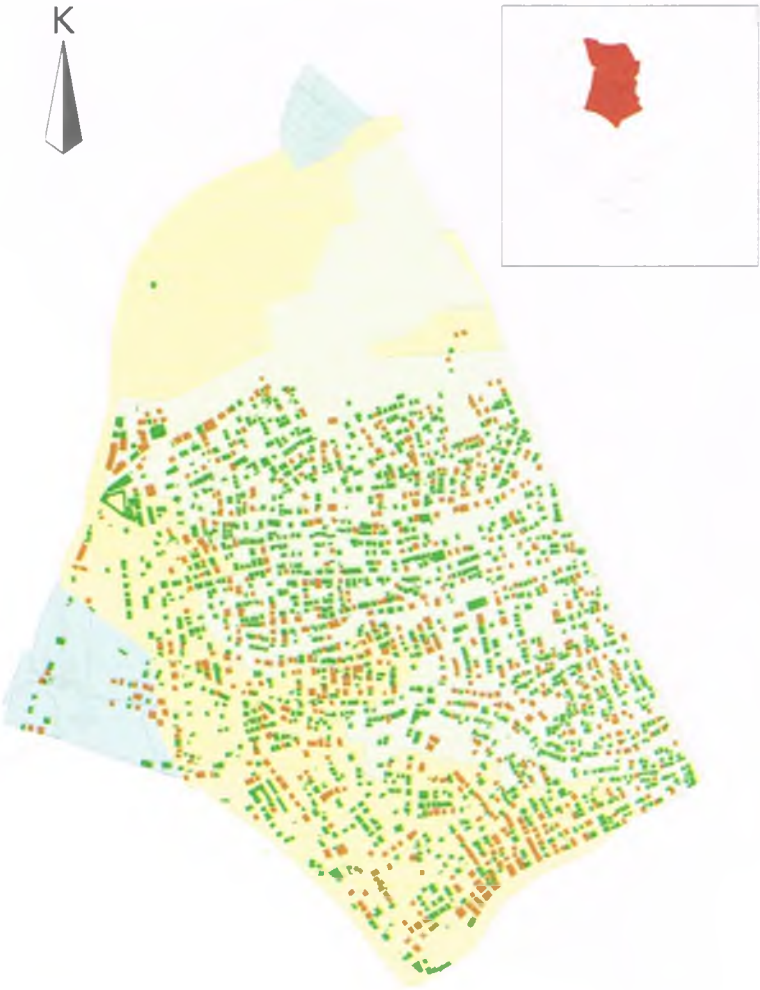
KAYNAK: Mülkiyet bilgileri ile uydu görüntüleri ve sayısal haritaların çakıştırılması yoluyla elde edilmiştir.

HARİTA 6.5
Sultanbeyli, Toprak Mülkiyeti ve Yapılaşma Tarihleri
Necip Fazıl ve Orhan Gazi mahalleleri

KAYNAK: Mülkiyet bilgileri ile uydu görüntüleri ve sayısal haritaların çakıştırılması yoluyla elde edilmiştir.

HARİTA 6.6
Sultanbeyli, Toprak Mülkiyeti ve Yapılaşma Tarihleri
Battal Gazi ve Ahmet Yesevi mahalleleri

KAYNAK: Mülkiyet bilgileri ile uydu görüntüleri ve sayısal haritaların çakıştırılması yoluyla elde edilmiştir.

HARİTA 6.7
Sultanbeyli, Toprak Mülkiyeti ve Yapılaşma Tarihleri
Yavuz Selim ve Hamidiye mahalleleri

1984 tarihli mahkeme kararı ile orman ya da hazine adına tescil edilen alanlar

1984 tarihli mahkeme kararı ile özel şahıslar adına tescil edilen alanlar

1990 öncesi inşa edilmiş yapılar

1990 sonrası inşa edilmiş yapılar

KAYNAK: Mülkiyet bilgileri ile uydu görüntüleri ve sayısal haritaların çakıştırılması yoluyla elde edilmiştir.

HARİTA 6.8
Sultanbeyli, Toprak Mülkiyeti ve Yapılaşma Tarihleri
Adil mahallesi

1984 tarihli mahkeme kararı ile orman ya da hazine adına tescil edilen alanlar

1984 tarihli mahkeme kararı ile özel şahıslar adına tescil edilen alanlar

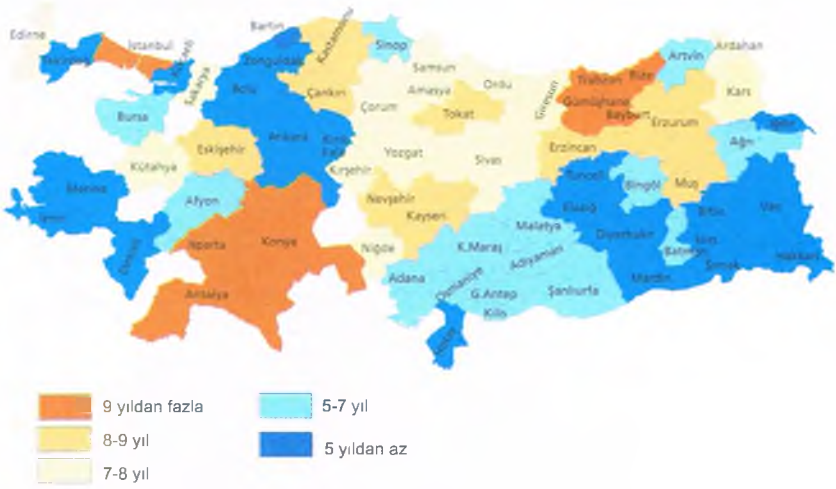
1953 yılında göçmenlere dağıtılmak üzere istimlak edilen alanlar

1990 öncesi inşa edilmiş yapılar

1990 sonrası inşa edilmiş yapılar

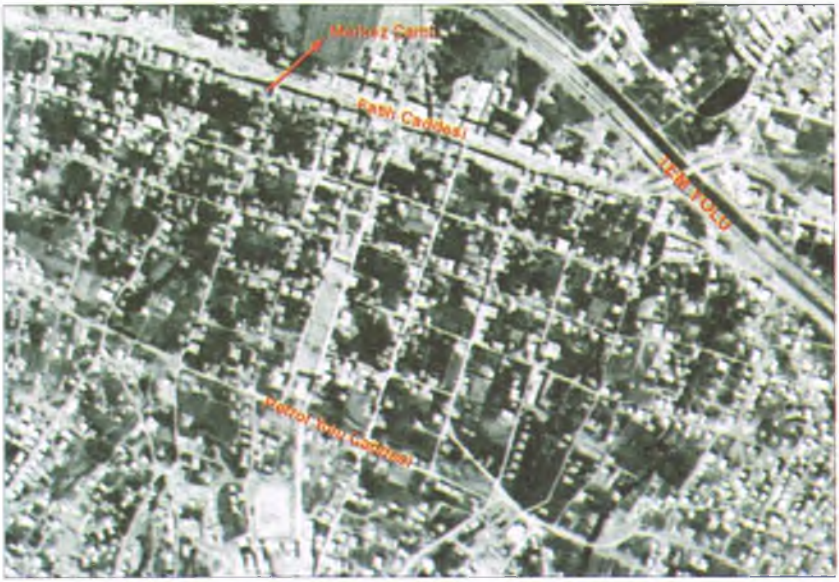
KAYNAK: Mülkiyet bilgileri ile uydu görüntüleri ve sayısal haritaların çakıştırılması yoluyla elde edilmiştir.

HARİTA 6.9
Doğum Yerlerine Göre Sultanbeyli'de Yaşanan Ortalama Süre

KAYNAK: Temmuz-Ağustos 1998 tarihlerinde 611 hane ile yapılan anket sonuçları

FOTOĞRAF 6.1: Sultanbeyli İlk Köy Yerleşimi
20 Haziran 1990 tarihli SPIN-2 uydu görüntüsü

FOTOĞRAF 6.2: Sultanbeyli ve çevresi
31 Mayıs 1975 tarihli Landsat MSS uydu görüntüsü

FOTOĞRAF 6.3: Sultanbeyli ve çevresi
12 Haziran 1984 tarihli Landsat MSS uydu görüntüsü

FOTOĞRAF 6.4: Sultanbeyli ve çevresi
21 Ağustos 1986 tarihli Landsat TM uydu görüntüsü

FOTOĞRAF 6.5: Sultanbeyli ve çevresi
28 Eylül 1994 tarihli Landsat TM uydu görüntüsü

Yoksulluk gerçeği, son yıllarda Türkiye'de derinleşiyor, boyutlanıyor, çeşitleniyor. Buna karşılık, görünmezleştiriliyor da... Yirmi otuz yıl öncesinde daha çok bir "acıma" nesnesi olan yoksulluk, şimdi daha çok bir dışlama, korku, hatta nefret nesnesi! Yoksul mahalleleri, yoksulluk imgesi, tekinsiz bir "varoş" terimiyle ürkünçleştiriliyor... Bu korkuyu büyütenlerin kendi *zengin gettolarında* yaşadığı içe kapanma ve cemaatleşme süreci, "toplum" veya "kamu" adına daha az ürkütücü değil oysa.

Oğuz Işık ile Melih Pınarcıoğlu'nun incelemesi, Türkiye'de yoksulluk olgusuna, insanların yoksullukla başetme stratejilerini ve imkânlarını odak alarak bakıyor. Kitaba adını veren *nöbetleşe yoksulluk* kavramı, Türkiye'deki kentleşme ve göç dinamiğiyle içiçe geçen temel bir stratejiyi tanımlıyor. Yaklaşık yarım yüzyıldır yoksulların orta sınıflara terfi etmesini sağlayan bir mekanizma bu...

2000'lerle birlikte bu nöbetleşme zinciri son halkasından kopmak üzere, yazarlara göre. "En alttakilerin" yukarılara tırmanma imkânları nihayete ermekte. Bu, yoksulluğun şartlarının çok daha ağırlaşması, sertleşmesi, yoksulların tutunacak dallarının kalmaması demek... Işık ve Pınarcıoğlu, bu gidişi, nöbetleşe yoksulluk döngüsünün olağanüstü hızlı ve çarpıcı yaşandığı bir örnekte irdeliyorlar: Sultanbeyli.

Sultanbeyli, enformel/gayrınizamî yapıların "asıl" olduğu bir mekân. "Ezan sesiyle uyanılan bir yer" hülyasından öte, yoksulluktan kurtulma umudunun karşılığını bulduğu bir yer. *Nöbetleşe Yoksulluk*, "şeriat adacığı" namıyla ünlenen Sultanbeyli'yi, gecekondunun ve yoksulluğun sosyo-ekonomik dinamiğine ışık tutan bir örnek olarak mercek altına alıyor. ■

İLETİŞİM 736
ARAŞTIRMA İNCELEME 114
9 789754 709018